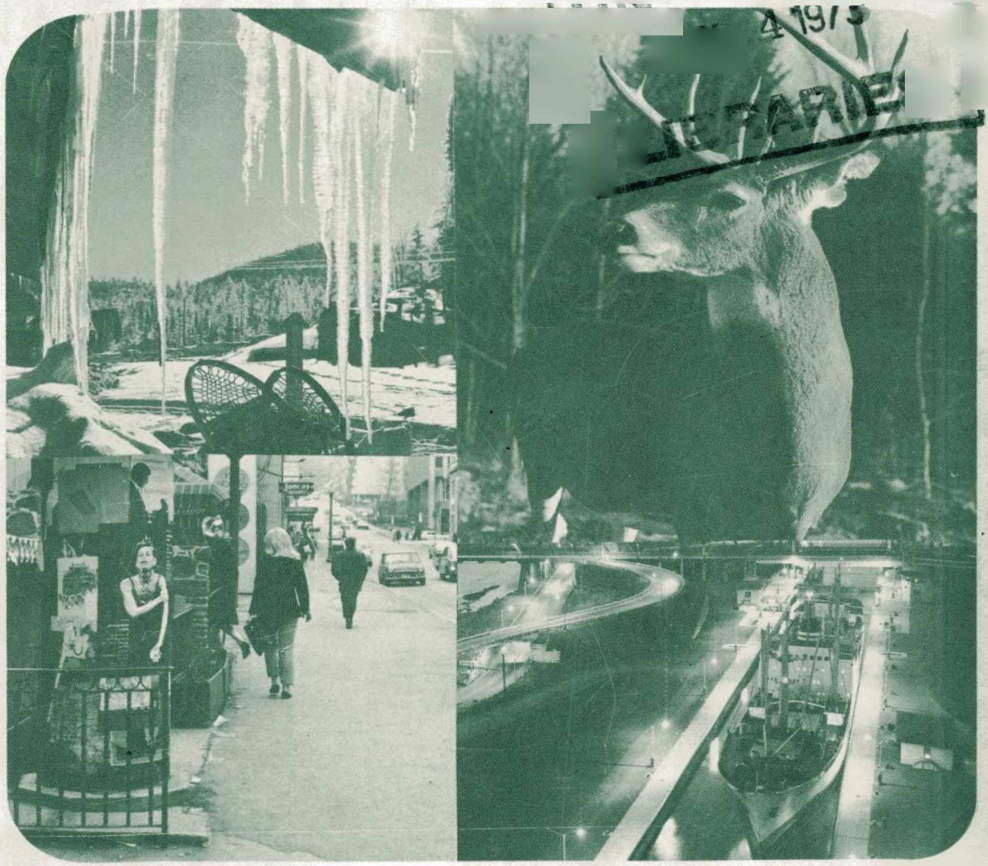

בשט

סופרי קנדה הצרפתית

א.ב. יהושע: מערכה ממחזה חדש

אלבר ממי פראנץ פאנון

שירים: דוד רוקח, משה בן-שאול, טניה הנך

עמוס קינן: סיפור

קשת

ק ש ת

העורך :

אהרן אמיר

חברי המערכת :

אברהם ב. יהושע

יהושע קנז

בן-עמי שרפשטיין

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עם-הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 53040. דמי חתימה לשנה : 20 ל"י ; בחוץ-לארץ : 7.00\$. חוברת בודדת : 7.00 ל"י ; בחוץ-לארץ : 2.00\$. מחיר המודעות : 400 ל"י לעמוד שלם ; 250 ל"י לחצי עמוד ; 150 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עם-הספר בע"מ.

שנה חמש-עשרה, חוברת א, סתיו 1972

דפוס "חדקל" בע"מ—תל-אביב

עטיפה : דפוס "סגנון"

התוכן:

דוד רוקח : נופים חרושי מלחמות (שיר)	4
אברהם ב. יהושע : טיפולים אחרונים (מערכה א)	5
משה בן-שאל : שני שירים	25
עדו בסוק : המנונות אל ארס (שיר)	26
בני ציפר : שירי בתים	28
עמוס קינן : אינספקטור קליי חוקר	30
בינה ברזל : ציפיה (שירים)	44
ישראל בן-איתמר : הערה על תרבות מצרים העתיקה (שיר)	45
אלבר ממי : פראנץ פאנון—חיים בלתי אפשריים	46
חיה שנהב : צפנים עתיקים בין אצבעותי (שיר)	65
טניה הדר : חייל קטן (שירים)	66
פראנץ פאנון : עור שחור, מסכות לבנות	68
צבי יאיר : הלב ורוחו (שירים)	73

ספרות קיבוק

ז'ר-גי פילון : הסופר הקיבוקי	77
גסטון מירון : אחר-כך וכעבור זמן (שירים)	80
יגבר אקן : המקצוע—סופר	82
ז'ק ברו : משום מקום (שיר)	89
אנדרה בלו : הספרות הקיבוקית	91
ז'ר-גי פילון : כמים עצורים (שיר)	99
ז'ק פירון : קאדייה	102
פרנאן אואלט : ענקים נוגים (שירים)	108
רוש קארייה : המלחמה, יס סיר !	110
אלן גראנפואה : כלולות (קטע)	117
אנדרה מאז'ור : אמאזונות הצפון (קטעים)	118
ז'יל ארשאמפו : הבה נדבר עלי	120
פול-מארי לאפואנט : בסתר רעם משכננו (שיר)	125
ריאל בנואה : מכתב אל המו"ל	126
אנדרה מאז'ור : על ז'ק פירון	130
אנדרה פאייט : 40 שנה, ואחר-כך	134
אן הבר : קול הציפור (שירים)	136
איב תריו : השק	142
פול טופן : זכרונות למחר	138
ז'ילבר לאנז'וון : שירים	145
ז'ראר בסט : מוכר-הספרים	146
יעקב שביט : אני במזרח ולבי במערב	149
יאיר מזור : חמישה שירים	160
דניאלה סולר-אלדר : ארבעה שירים של דירת-חדר	162
משה אטר : לשון בני-אדם (ב)	164
בנימין סגל : שירים בלי שם	177
במת קוראים : אהרן כהן על פגישות בן-גוריון	178
בקרות קצרות	183
המשתתפים בחוברת	198

דוד רוקח: נופים חרושי נלחנות

נופים חרושי מלקמות
זועקים מתוך אלקמות
טעינה חשמל. לך. לך לך
מילה של תיקו אל ארץ רתמים
ונפרית מתאידת. השיר המנועד
מצפן לפניה. מאה ושמונים
מילין של מדבר לתמנע

אברהם ב. יהושע: טיפולים אחרונים (מחזה)

הנפשות

מר הרמן – כבן שבעים.
ד"ר הרמן – אשתו, כבת ששים וחמש.
מר שץ – כבן חמישים וחמש.
יונתן רוטמן – בן עשרים.
אן – סטודנטית מארה"ב בת עשרים.
אחראי על מחלקת המשק באוניברסיטה – בשנות
הארבעים שלו.

המקום: ביתה של משפחת הרמן.
הזמן: מערכה א' – שעות אחה"צ המאוחרות.
אינטרלוד – תשע בערב.
מערכה ב' – קרוב לחצות הלילה.

מערכה ראשונה

(ביתה של משפחת הרמן. חדר-מגורים רחב, ולידו צמוד קיטון-עבודה, מובדל מחדר-המגורים על-ידי דלת-הזזה. בקיטון-העבודה – ספת-עור גדולה, בלה למדי, שולחן-כתיבה גדול בסגנון ישן, לידו ארון-ספרים המלא בחלקו תיקים. מאחרי שולחן-הכתיבה הנקי מגיירות, חלון גדול המשקיף אל החצר. ענפי עץ עבות מתפרצים בעדו אל החדר. חדר-המגורים עצמו נמצא באי-סדר גמור, בניגוד לסדר המופתי השורר בקיטון. אי-סדר זה נגרם בעיקר בגלל מאות ספרים אשר הורדו מהמדפים המכסים את קירות החדר, בעיקר את הקיר הפנימי שבחזית הבימה. הספרים, מכל המינים והסוגים, מפורזים בכל מקום, ערימות מתגוללות על הרצפה, ערימות מונחות על שולחן-האוכל, על הכיסאות והכורסות. אבל עדיין נותרו ספרים במדפים עצמם, במיוחד במדפים העליונים. במרכז החדר מוצב סולם, נמוך יחסית, אולם ניתן להגבהה. הפניסה לבית נמצאת בצד שמאל, מוגבהת במדרגה אחת או שתיים מן המיפלא הכללי של הבית.)

השעה חמש אחה"צ, אור צהבהב, שלאורך כל המערכה הראשונה מתאדם אט-אט ומתפתה. מר הרמן מנמנם על הספה בקיטון-העבודה של אשתו, מכוסה בשמיכה. הוא לבוש בגדים ישנים לצורך עבודתו בפניני הספרים. אל הבית מגיעים צעיר וצעירה, פרועי-בגדים, פרועי-שער, לאחר הליכה ארוכה, בבגדיהם סימני בוך. הצעיר אוזן קלות בידה של הצעירה ומושך אותה. הם נראים עייפים מאד. הצעיר דופק בהיסוס בדלת-הפניסה, הפתוחה בחלקה, אחר-כך מצלצל בפעמון. הצילצול מהדהד בדירה, אולם הרמן אינו מתעורר.

שוב הוא מצלצל, אבל אין תשובה. הצעיר דוחף את הדלת, והשנים נכנסים לבית בתנועה אטית מאד. הצעירה מרפה מידו של הצעיר וליד הפתח היא צונחת, מתקפלת בישיבה אל תוך עצמה. הצעיר נכנס פנימה, מחפש בהיסוס בין ערימות הספרים, חודר לקיטון-העבודה, מגלה את הזקן שוכב על הספה, מסתכל בו שעה קלה, אחר גוחן אליו, נוגע בו קלות).

צעיר: ד"ר הרמן? ד"ר הרמן...

הרמן: (מתעורר) מה?

צעיר: ד"ר הרמן...

הרמן: (מתישב, ראשו בין כפות ידיו) כן... (מסתכל בו) באת לקחת את הספרים.

צעיר: את הספרים?

הרמן: לא שלחו אותך מהאוניברסיטה?

צעיר: מהאוניברסיטה? לא... רציתי לרגע לשוחח אתך.

הרמן: אבל איך נכנסת לפה?

צעיר: דפקתי בדלת, צילצלתי, אבל לא היתה תשובה. אחר-כך ראיתי שהדלת

פתוחה... חשבתיו...

הרמן: הדלת היתה פתוחה?

צעיר: כן.

הרמן: (קם) אבל מי אתה?

צעיר: אתה לא תזכור אותי.

הרמן: אבל מי אתה? איך קוראים לך?

צעיר: השם לא יאמר לך. קוראים לי יונתן, כשהייתי ילד גרתי ברחוב הזה,

קצת יותר למעלה. היינו קצת שכנים שלכם. אחר-כך עזבנו. אני בנו של רוטמן.

הרמן: אתה בנו של רוטמן. ומה, חזרתם לכאן?

צעיר: לא, לא. רק אני באתי... רציתי לשוחח אתך, אם אפשר...

הרמן: אבל באיזה ענין?

צעיר: אני יכול לשבת לרגע?

הרמן: אבל מה הענין?

צעיר: זה לא ענין שלי... זה בענין בחורה אחת... חברה שלי...

הרמן: מה היא רוצה?

צעיר: אני חושב שהיא זקוקה לעזרה... היא במצב לא טוב... חשבת, אולי כדאי

שאתה תראה אותה... תשוחח אתה... תגיד לנו מה צריך לעשות...

הרמן: איפה היא?

צעיר: היא פה. (מצביע עליה) הבאתי אותה לפה. היא רק התישבה רגע לנוח.

כבר שלושה ימים לא אוכלת, בקושי היא אומרת משהו. זאת סטודנטית, לא מפה,

אמריקאית, לפני כמה חדשים הגיעה לארץ, נמצאת אצלנו, אני מתכוון במשק שאני

משרת בו. הכרתי אותה לא מזמן, לפני אולי שבועיים, אבל מאד התקשרנו. כל

הזמן היא היתה בסדר גמור, רק לפני כמה ימים התחיל משהו מוזר... אני לא יודע

איך להגדיר... לא, לא, בכלל לא משתוללת, אבל כאילו מנתקת מגע. משהו מתפרק אצלה. מבהיל כל-כך... אתה ודאי תדע במה המדובר... אני לא יודע איך להגיד את זה במלים... היתה לי הרגשה...

הרמן: אבל מה פתאום לכאן?

צעיר: אין לה איש בארץ. במשק לא רוצים להתעסק בה. חשבו לשלוח אותה מיד חזרה, אבל אני לא רציתי שישלחו אותה חזרה, הרי אפשר לטפל בה גם כאן. גם היא לא רוצה לחזור... אני לא יודע... הצרה שאיננה מוכנה לראות רופא או משהו כזה... היא לא מרגישה כלום. נוח לה כך... אבל בי היא נותנת אמון, רק ב... יש בינינו קשר... אתי היא הסכימה ללכת... תאָר לך, כבר שלושה ימים אנחנו בדרכים, לא היתה מוכנה לעלות על אוטובוס. ברגל הלכנו, דרך השדות, בוואדיות. גם ירד עלינו גשם בלילה האחרון, אולי לא שמתם לב שהיה גשם, לכן אנחנו כך-פרועים ומלוכלכים. אבל לא חשוב, העיקר שהגענו אליך. אני יכול לשבת רגע?

הרמן: אבל מה פתאום הבאת אותה אלי?

צעיר: (תמה) זכרתי שאתה גר כאן. גם לא היתה לי כתובת אחרת. מעולם לא הכרתי רופאים אחרים... שמתעסקים בזה... אבל אותך דווקא זכרתי טוב... אפילו שעזבתי את השכונה הזאת כשהייתי ילד. יש לי זכרונות ברורים מהרחוב הזה, מהעצים פה, מהבית שלך. אני הייתי לפעמים משחק בחצר שלך, היית מרשה לי. אבל בכלל לא הייתי בטוח שעוד אמצא אותך כאן... כלומר, אם אתה עדיין חיי... סליחה, לא התכוונתי... אבל טוב שניסיתי. בין-כה-וכה היינו מוכרחים להסתלק מן המשק ולהתחיל לשוטט. זה הדבר היחיד שהיא עוד מוכנה לעשות... באיזה שהוא אופן זה מרגיע אותה... מזל שמצאנו אותך. אני רק אֶשָׁב רגע, אני ממש נופל מהרגליים, מת מעייפות... (מנסה להתישב על אחד הכסאות, להוריד ממנו ספרים).

הרמן: (תופס בו) ואתה חשבת שאני הרופא?

צעיר: אתה לא ד"ר הרמן?

הרמן: אבל אני לא רופא.

צעיר: אתה לא רופא? הרי יש שלט על הגדר.

הרמן: זאת אשתי. היא הרופאה.

צעיר: אשתך? ואני הייתי בטוח שזה אתה. את אשתך לא זכרתי. הייתי בטוח שזה אתה.

הרמן: טעית, כנראה.

צעיר: לא נורא, אז אולי אשתך תוכל לראות אותה.

הרמן: היא איננה בבית.

צעיר: לא חשוב, אנחנו נמתין לה.

הרמן: אין טעם שתמתינו. היא תחזור מאוחר.

צעיר: לא חשוב, אנחנו נמתין עד שהיא תחזור. בין-כה-וכה אין לנו מה לעשות.

הרמן: מה אמרת שמך?

צעיר: יונתן.

הרמן: תשמע, יונתן, אין כל טעם שתמתינו. היא תחזור מאוחר מאד, ומלבד זה היא גם לא עובדת כבר; אני אתן לך כתובת של רופא אחר, לא רחוק מכאן. תגש ותאמר שנשלחת מפה.

צעיר: אבל זה לא ייתכן. היא לא תסכים להיכנס לשום מקום אחר. גם לפה לא רצתה להיכנס, רק אחרי שנשבעתי לה שאתה ידיד שלנו, של המשפחה. שבבית הזה ביילתי כשהייתי ילד. אני יודע, שיקרתי, אבל אחרת לא היתה באה אתי. אנחנו נחכה פה בשקט, אם אתה רוצה נשב בחצר. אני גם מוכן לעזור לך בינתיים במשהו... לסדר את הספרים אולי... לא נפריע... (מנסה שוב להתישב)

הרמן: לא, תודה, אני לא זקוק לעזרה. וגם להמתין אין טעם, אפילו לא בגן. אני מצטער.

צעיר: אני לא מבין.

הרמן: למה אתה לא מבין, אנחנו לא נוכל לעזור לך.

צעיר: רק כמה מלים. אם אשתך היתה יכולה לומר לה רק כמה מלים... עד שהגענו לפה...

הרמן: אין טעם בכמה מלים. זה לא ענין של כמה מלים. אבל אין לך מה להתיאש כך. אמרתי לך, אני אתן לך כתובת של רופא אחר, רופא טוב. אתה תגש אליו והוא יקבל אותה. הייתי מטלפן ומסדר את זה מיד, אלא שהטלפון שלי מקולקל, משהו ניתק בו. אבל אפילו אם תגיע ישר אליו, אם תגיד שנשלחת מפה...

צעיר: (קוטע) זה לא יילך...

הרמן: מה לא יילך?

צעיר: (בייאוש) היא לא תלך אתי עוד... אני מבקש ממך... רק כמה מלים... היא במצב רע מאד... אני מוכן כמוכך גם לשלם, לא התכוונתי בחינם...

הרמן: (כבר ברוגזה) תשמע, איך קוראים לך, כן, יונתן, תשמע, אל תהיה עקשן. אם היא במצב קשה, ההתלהבות שלך לא תעזור לה, גם לא זכרונות-הילדות שלך. אני מציע לך, שלח אותה חזרה הביתה, אל ההורים שלה. אתה רק מסתבך.

צעיר: אני לא חושב שאני מסתבך.

הרמן: כרצונך.

(מתקרב אל הבית הפקיד)

צעיר: אני לא מבין, ואתה במה אתה עוסק. למה טעיתי. למה אותך זכרתי כל-כך טוב.

הרמן: אני עוסק במשהו אחר.

צעיר: אבל במה?

הרמן: מה זה חשוב. היה לי בית-מסחר לספרים... אתה אולי לשם נכנסת פעם... אבל היית, אתה אומר, ילד...

צעיר: חנות-ספרים? היכן?

(הפקיד עומד ליד הדלת הפתוחה, הרמן מבחין בו)

הרמן: מה זה חשוב?

צעיר: כל-כך בביורור זכרתי אותך. גם כאילו לא השתנית. אני לא זוכר חנות-ספרים. משהו התבלבל לי...

הרמן: (ביבושת) כנראה. (מתקדם לעבר הפקיד) כן?

פקיד: מר הרמן?

הרמן: כן.

פקיד: אני באתי מהספרייה של האוניברסיטה. אתה הודעת משהו בענין ספרים שאתה רוצה למסור לנו.

הרמן: אה, כן. אתה מהאוניברסיטה. סוף-סוף. היכנס בבקשה, כבר לא ידעתי אם תגיעו. (הפקיד נכנס לבית)

צעיר: או אולי בכל-זאת נמתין לאשתך, ואתה תבקש אותה שתסכים לקבל אותנו.

הרמן: זה אי-אפשר...

צעיר: או אולי אתה תוכל לומר לה כמה מלים...

הרמן: אני, מה פתאום?

צעיר: אתה אולי גם יודע...

הרמן: (קוטע) לא, אני מעולם לא עסקתי בדברים כאלה. (נראה קצר-רוח)

צעיר: אני מבין. טוב, אז נלך מפה.

הרמן: אתה לא רוצה את הכתובת של ה...?

צעיר: (קוטע) זה לא יעזור לי.

הרמן: כרצונך.

צעיר: (גוחן אל הנערה היושבת כל הזמן בפינה, מתבוננת בהם, אוחו בה, מתחיל

להקים אותה) We have to move from here...

סטודנטית: This isn't the right man.

צעיר: No, I have made a mistake...

הרמן: שום דבר... זה בסדר...

צעיר: שלום.

(הרמן והפקיד מתבוננים בשנים היוצאים באטיות. הרמן סוגר אחריהם את

הדלת במפתח)

הרמן: (במשהו מבוכה) שב, שב בבקשה. טוב שהגעת. הכנתי כאן כבר הרבה

ערימות. עדיין לא הכל מסודר. גם לא ידעתי אם תרצו רשימה מפורטת של כל

הספרים. האם תתחילו כבר עכשיו להוציא אותם מפה?

פקיד: לא, אני באתי רק לראות במה מדובר, כלומר באיזו כמות. או, יש כאן המון

ספרים.

הרמן: כן.

פקיד: (כל הזמן מסתובב בחדר, מנסה לאמוד את הכמות) איזה סוג של ספרים

יש כאן?

הרמן: או, יש כאן מכל המקצועות.

פקיד: ספרים ישנים?

הרמן: לא רק. היתה לי חנות-ספרים. ולכן הצטברו אצלי כמויות כאלו. יש כאן ספרים שלא נמכרו, גם כאלה שלא רציתי למכור, כאלה ששמרתי לעצמי. גם כאלה שהיה בהם איזה פגם. וסתם ספרים שהצטברו.

פקיד: יש כאן גם כתבי-יד?

הרמן: לא, אין לי כתבי-יד.

פקיד: כמות עצומה של ספרים. צריך יהיה לבדוק אם נצטרך את הכל.

הרמן: אני כבר אמרתי בטלפון, מה שלא תצטרכו תוכלו לזרוק.

פקיד: בסדר. הם כבר יבדקו אותם. (שהייה ארוכה) תסלח לי על השאלה, אבל למה אתה רוצה למסור את הכל?

הרמן: (מגחך) לומר לך את האמת, פעם היתה לי תאנה לספרים, הייתי מוכרח שספרים יהיו סביבי ובכמויות כאלו. אבל עכשיו ההתלהבות הזאת נראית לי מיושנת. אינני חוקר או משהו כזה, אז בשביל מה כל-כך הרבה ספרים סביבי, לפעמים מספיק לאדם ספר אחד, מונח על ארון קטן ליד מיטתו. כך הוא קל יותר, אם הוא רוצה, אני יודע, לבסוע פתאום הרחק מפה. ובכלל אתה יודע, בספריות המודרניות לא יהיו עוד ספרים כאלה. (מרים אחד הספרים) הן תהיינה מורכבות מסרטי-מחשב, ממיקרופילמים...

פקיד: כן. (מסתובב כל הזמן בחדר) שמעתי על כך, אבל בינתיים אצלנו נערמים כל הזמן ספרים ישנים...

הרמן: אולי תשב...

פקיד: לא, תודה, אני ממהר. וכאן יישארו לך כל המדפים ריקים. זה יהיה קצת עצוב.

הרמן: לא, אני בכלל מתכוון להרוס את הקיר הזה, לחבר את החלק הזה של הגן, לנסות ליצור מין חצר פנימית...

פקיד: אני מבין...

הרמן: אולי בכל-זאת תשב, אני אתן לך משהו לשותות.

פקיד: לא, תודה. אני באמת ממהר, באתי רק לרגע. מחכים לי בחוץ.

הרמן: אתם מכל-מקום תקחו את הספרים עוד היום.

פקיד: (בכנס לקיטון-העבודה) או, גם הספרים האלה.

הרמן: לא. הספרים האלה הם של אשתי. הם נשארים פה.

פקיד: אני מבין. בסדר. טוב. אני מקווה שעוד היום נספיק להגיע לפה. אבל אני חושש שהרכב יתפנה רק בערב. לא יפריע אם נגיע קצת מאוחר.

הרמן: לא, לא איכפת. העיקר שכבר אתפטר מכל זה. אני מחכה לכם, לא אעזוב את הבית.

פקיד: בסדר. ננסה לגמור את הכל עוד היום. שלום לך.

הרמן: שלום. (יוצא הפקיד)

(הדלת נשאר פתוחה מעט. הרמן מסתובב בחדר בחוסר-מנוחה. לא יודע בדיוק מה לעשות. מרים ספר, מדפדף בו, משליך על הרצפה. נוטל את הסולם, מגביה אותו קימעה, מקרב אותו אל המדפים, מנסה את יציבותו ומתחיל לטפס עליו. מגיע אל הבית שץ, לבוש הדר, מצלצל בפעמון. הרמן יורד מן הסולם, מוטרד מאד, ניגש אל הדלת שנשארה, כאמור, פתוחה (בחלקה)

הרמן: כן.

שץ: שלום. אפשר לדבר עם ד"ר הרמן?

הרמן: כן.

שץ: אני מתכוון, עם אשתך.

הרמן: באיזה ענין?

שץ: בענין פרטי.

הרמן: אתה מתכוון, בענין טיפול...

שץ: כן, משהו כזה...

הרמן: אני מצטער, אבל היא כבר לא מקבלת.

שץ: מה פירוש?

הרמן: היא הפסיקה לעבוד.

שץ: (בחרדה) קרה לה משהו?

הרמן: לא, שום דבר. היא פשוט הפסיקה לעבוד.

שץ: אבל צריכה להיות סיבה.

הרמן: לכל אדם מגיע לבסוף קצת מנוחה.

שץ: בהחלט, אני מבין. בכל-זאת אני מרשה לעצמי להתעקש. ולבקש לדבר אתה.

הרמן: אבל ההתעקשות לא תעזור לך.

שץ: אני לא מבין.

הרמן: אני לא מבין למה אתה לא מבין. היא הפסיקה לעבוד, איננה מקבלת יותר פאציינטיים. רק לפני כמה דקות שלחתי מפה שני צעירים שהיו, נדמה לי, במצב יותר קשה משלך.

שץ: מאין אתה יודע?

הרמן: תסלח לי, אני באמת לא יודע... אבל אם תרשה לי לומר לך שבגילך, אדוני, אין כבר הרבה אפשרויות לעזרה ממשית. כלומר, קשה מאד כבר לשנות משהו...

שץ: (בחיוך) אולי נתן לה להחליט.

הרמן: לא, אני מצטער. (דוחף את הדלת לסגירה)

שץ: (אוחז בדלת) אתה לא רוצה שאני אצק.

הרמן: זה לא יעזור לך.

שץ: אולי אפשר רק למסור לה את שמי.

הרמן: מה זה יועיל?

- שׁ: אולי בכל-זאת אפשר למסור לה את שמי, ולתת לה להחליט.
 הרמן: היא מכירה אותך?
 שׁ: כן, היא מכירה אותי.
 הרמן: כבר היית פה בטיפול?
 שׁ: כן, אם אתה מכריח אותי לומר. כבר הייתי פה בטיפול, אבל לפני הרבה שנים.
 הרמן: חבל שאתה מתעקש. גם פאציינטיים-לשעבר היא לא תקבל יותר.
 שׁ: (ברוגז גלוי) אבל זה לא ייתכן לעמוד כך, כמו כלב-שמירה בפתח.
 הרמן: סליחה?
 שׁ: (כבר בייאוש) אני מתכוון, אם אני יכול לפחות לומר לה כמה מלים.
 הרמן: אני מצטער.
 שׁ: אני אצעק, אני אומר לך. אני אהיה מוכרח לצעוק אליה.
 הרמן: תצעק, אם אתה רוצה. (שהייה) מלבד זה, היא איננה בבית.
 שׁ: מתי היא תשוב?
 הרמן: אני לא יודע.
 שׁ: אבל היא תשוב היום.
 הרמן: אני לא יודע מתי היא תשוב.
 שׁ: אני מבקש ממך בכל לשון של בקשה למסור לה רק את שמי. אני באתי ממרחקים, במיוחד לראות אותה.
 הרמן: אני מבין.
 שׁ: שמי שׁ.
 הרמן: אני אמסור לה. (מנסה לאט לסגור את הדלת)
 שׁ: אתה בשמי לא נזכר.
 הרמן: לא. עברו כאן במשך שנים כלי-כך הרבה אנשים.
 שׁ: אבל אני הייתי הפאציינט הראשון כאן.
 הרמן: מה אמרת שמך?
 שׁ: אתה כבר שכחת.
 הרמן: כן, כבר שכחתי. לומר לך את האמת, לא התכוננתי למסור לה אותו.
 שׁ: אתה רוצה ליאש אותי.
 הרמן: העקשנות שלך לא ברורה לי.
 שׁ: שמי שׁ. אני הייתי הראשון כאן. במשך יותר מארבע שנים הייתי פה בטיפול. מיד כאשר הגעתם לפה, לפני יותר משלושים שנה, הפליטים הראשונים של המלחמה, בקושי ידעתם עברית. אותך אני זוכר היטב, אתה היית פותח לי תמיד את הדלת...
 הרמן: טוב, מה שמך?
 שׁ: שׁ. אני הייתי הפאציינט הראשון כאן, בזה אני בטוח. הייתי אולי הפאציינט היחיד באותה תקופה, בזמן המלחמה. האם מעולם לא הזכירה אותי לפניך?

הרמן: לא. מעולם לא התעניינתי בחולים שבאו לכאן.
 שץ: אבל אני הייתי מגיע לכאן ארבע פעמים בשבוע. הרבה פעמים אתה עצמך היית מכניס אותי.
 הרמן: יכול להיות. (שהייה)
 שץ: אתה ניסית באותה תקופה להקים איוו הוצאת-ספרים.
 הרמן: אני רואה שאתה יודע משהו.
 שץ: אני יודעתי את הכל עליכם. כל הזמן הייתי עסוק בכם.
 הרמן: אבל אני לא מבין... מה פתאום שבת לפה... האם אז... לא הסתיים הכל...
 שץ: אתה כבר צריך לדעת שלעולם אי-אפשר לדבר על סיום.
 הרמן: בכל-זאת...
 שץ: בכל-זאת... אשתי מתה לפני כמה שבועות ואני לפתע שוב במצוקה, וכמו אז, זקוק לאיוו תמיכה, לכן באתי ישר לפה...
 הרמן: אבל אתה הרי יכול ללכת גם למישהו אחר, למישהו בסביבתך, אין כל צורך שתחזור דווקא לפה.
 שץ: אני יודע... בכל-זאת חשבתי, כאן אני מוכר יותר, נשארתי כאן גם איוו מסמכים עלי, איוו טקסטים על אודותי... כלומר, לא יהיה צורך להתחיל את הכל מחדש, אפשר יהיה למנוע מיד את ההתפרצות, מזה עוד שבדיוק אותם סימפטומים חזרו אלי.
 הרמן: איוו סימפטומים ?
 שץ: הסחרחורת האלו, משהו בפנים מתעמם, דכאון עמוק כזה, הזיות אפלות, ומצד שני רצון להשתולל, לצעוק, שוב, כמו אז אני מסתובב עם אקדח בכיס... הנה... (מוציא בגיחוך מחיקו אקדח ישן ומראה בכף-יד פשוטה, לא מאיימת) האקדח הישן של אבא... (מטמין חזרה) לא יודע... משהו עמוק שוב מזעזע אותי...
 הרמן: (מוטרד מאד) אני מבין... ואני מבטיח לומר לה שהיית פה. אבל אני שוב מוכרח להגיד לך, היא לא תקבל אותך. אנחנו הפסקנו לעבוד. שנינו. כבר לפני כמה חדשים. אני חיסלתי את בית-מסחר-הספרים שלי, אני חושב, ברגע הנכון. ראיתי, מפסיקים לקנות. כלומר, קונים אבל לא קוראים. גם לא בדיוק קונים, מרפרפים על הספרים. קונים ואחרי חצי יום באים להתחיל. בעצם לא מעוניינים בספרים אלא בקבלות. עושים מאניפולאציות. קונים ספרי-ילדים ורוש-מים אותם כמו ספרות מקצועית. זה לא עיניין אותי עוד. (שץ לא בדיוק מקשיב לו, נראה שהוא במצוקה, אוחו בראשו בהרגשת כאב) מכרתי את החנות והפכו אותה עכשיו לקונדיטוריה. מכיוון שהפסקתי לעבוד, החלטנו שגם היא תפסיק. אני עכשיו מסתובב כל היום בבית, ואי-אפשר להתחכך עם החולים כך, שהם אגב לא חסרים. אנשים מפסיקים להתעסק בעצמם... להיפרך, הולכים ומסתבכים... (שץ מתנווד במצוקה גדולה, אוחו בדלת כנתקף חולשה) מלבד זאת, לומר את האמת, אפשר סוף-סוף לגנוח... אולי אפילו לצאת לנסיעה ארוכה, הרחק מפה... (שץ מתכווץ כולו) מה יש לך ?

ש' : סחרחורת כזאת... בקושי אני עומד במקום. כבר יותר מחמש שעות שאני בדרך לפה. גם תאונת-דרכים קלה היתה לי, הייתי צריך לגטוש את המכונית. להתחיל עכשיו לחפש מקום להמתין בו עד שהיא תגיע... לא הייתי רוצה לעזוב עכשיו את המקום הזה...

ה'רמ' : חבל שעשית את כל הדרך להגיע לכאן. לו היית מברר מקודם, היית חוסך לך את כל הטירחה הזאת.

ש' : אבל מי יכול היה לשער שפך, לפתע, תישאר הדלת סגורה בפני...
ה'רמ' : מה פירוש, מי יכול היה לשער ? הרי בכלל צריך היית לברר אם אנחנו עדיין חיים !

ש' : אני לא חשבתי על כך. הייתי משוכנע שאתה מיד תכניס אותי, והיא ממתינה ליד שולחן-הכתיבה שלה. מה עכשיו אני עושה עם עצמי ?

ה'רמ' : אני לא יודע מה לומר לך. אם אתה מבקש לנוח, תוכל אולי ללכת לכיכר, תשב בבית-קפה, אפילו באותה קונדיטוריה שהיתה פעם חנות-הספרים שלי... יש שם פינה נחמדה... תוכל לשתות שם קפה...

ש' : (קוטע) אני לא זקוק עכשיו לקפה... אני במצוקה עמוקה... זה מסוכן להשאיר אותי לבד... אני הייתי נורא מודה לך לו נתת לי פשוט להמתין כאן, באיזו פינה קטנה... אני לא אפריע לך...

ה'רמ' : אבל אני לא רואה כל טעם לכך... כלומר, להמתנה הזאת...

ש' : (תופס בידו) רק לרגע, מר הרמן... רק לרגע... מזמן לא הרגשתי רע כל-כך... כאבר-ראש מוצץ כזה... רק להיכנס לרגע ולשבת פה... אני לא אפריע...

ה'רמ' : אבל אם זה כך, אולי כדאי לקרוא למישהו לעזרה. אנחנו לא נוכל הרבה להועיל לך... גם אנחנו לא בריאים... אולי כדאי...

ש' : (שוב קוטע) אבל אתה לא יכול לזרוק אותי כך... אני מבקש רק כדור נגד כאבר-ראש... מעט מים... לשבת לרגע, ואחר-כך אני מסתלק... אינני מכיר כאן אף אחד מלבדכם...

ה'רמ' : (מרפה באי-רצון מהדלת) אם אתה מתעקש כך... אני אתן לך איזה כדור... (נכנסים שניהם) אני מכיר את העקשנות הזאת, אבל לא בעצמה כזאת... בשביל מה להמתין, הרי אפילו כשתחזור לא תוכל לראות אותך... מוטב אולי שתחזור מיד הביתה... חוץ מזה, אצלי כאן מהפכה... ואין איפה להושיב אותך... חכה רגע... אולי תשב כאן... (אבל ש' נכנס ומתקדם כל הזמן לעבר קיטון-העבודה, מוקסם ממראה-עיניו. כאביו כאילו נעלמו) אני עושה כאן עכשיו סדר... (הרמן מנסה לפנות את אחד הכיסאות מספרים) את הספרים האלה אני מעביר לאוניברסיטה... נפתחה כאן עוד אוניברסיטה חדשה... (ש' כבר עומד בקיטון-העבודה עצמו) אתה שמעת על כך ? בפסגת ההר הם חפרו והקימו בניינים... בלב היער... וצריך לעזור להם... (מגלה את ש' העומד ליד החלון הגדול הסבוך בענפים) מה יש ?

ש' : (ברגש) אבל שום דבר לא השתנה כאן.

הרמן: מה פירוש, לא השתנה? הרי אתה טוען שלפני שנים רבות היית פה...
 שץ: אני מתכוון, הקיטון הזה, החפצים, שולחן-הכתיבה, הספה הזאת שהייתי שוכב עליה, הספרים הכבדים האלה, העץ הנפלא הזה עם הענפים הפורצים אל תוך חלון. (מלטף את החפצים שהוא מדבר עליהם) תאר לך שאני זוכר אפילו את איכות האור פה. הרי הייתי בא אליכם תמיד בשעה כזו, אחרי-הצהריים, קיץ, סתיו, חורף, אביב, בלי להחסיר אף פעם. ארבע פעמים בשבוע. שוכב על הספה וקם, מתקדם ונסוג, באטיות, בסבלנות, נולד מחדש. מדבר על עצמי ובינתיים מסתכל על הענפים האלה, המתפרצים. לפעמים הייתי מרגיש שגזמו בהם, כלומר, שאתה גזמת. ושוב, לאט-לאט הם היו שבים ומתפרצים פנימה. הנה, כמו עכשיו...
 הרמן: (בינתיים מילא מכיור קטן בצד כוס של מים, גטל כדור והתקרב אל שץ) כן, צריך שוב לגזום. הנה, הכדור שביקשת...

שץ: (מופתע) מה זה?

הרמן: לכאב-הראש שלך... אתה...

שץ: (קוטע) אה, תודה. (לוקח את כוס המים) אני אולי אשתה רק את המים, מוטב לוותר על הכדור. אומרים שגם בכדורים התמימים ביותר יש קצת רעל. אני רק אשב כאן לרגע. הבטחת שתשרשה לי. (מתישב בכורסה ליד שולחן-הכתיבה) אני עדיין נדהם שאתה לא זוכר אותי.

הרמן: אני שכחתי הרבה אנשים, איך אני יכול לזכור את כל מאות האנשים שעברו כאן.

שץ: אבל אני הייתי הראשון, אני בטוח שהייתי הראשון. אתם רק הגעתם, ממש עם פרוץ המלחמה, הפליטים הראשונים, עם ארגוני ספרים מפורזים, כמו עכשיו, תרבותיים מאד, אבל במשהו לא מתאימים לסביבה הזאת, שהיתה עדיין פראית. מי חשב אז על הצורך לטפל בעצמו. הרי האנשים היו עסוקים רק בבעיות של העולם. חוץ ממני, כמובן... המלחמה עברה אי-שם במרחק, בערפל, אנשים נהרגו ללא הרף, ואני שכבתי פה... מופרע כל-כך, מטורף, בחשיכה הפרטית שלי... הרי כמעט התיאשו ממני, רצו לאשפז... ובסוף אבא הביא אותי לפה... (שהייה ארוכה) ואתה עדיין לא זוכר אותי?

הרמן: מה אתה רוצה ממני עכשיו?

שץ: רק לדעת אם אתה נזכר בי.

הרמן: מה אני חשוב לך. היא, אולי, תזכור אותך.

שץ: לא, אתה. אם אתה זוכר אותי. הרי אתה הסתובבת פה תמיד.

הרמן: אני לא מבין מה אתה רוצה ממני עכשיו?

שץ: למה אתה לא נזכר בי. הרי אני אפילו להתאבד ניסיתי. אתה לא זוכר כשאבא הביא אותי לפה בפעם הראשונה, כמו עכשיו, בתחילת האביב, בבגדי היו סימנים של דם, ואתם ישבתם פה בפינה ושתייתם קפה, ומיד קפצתם, שניכם, והמבט שאתה תקעת בי. אפילו שהייתי בחשיכה כזאת, בקהות-חושים גמורה, אני לא שכחתי את המבט הזה, ואתה עדיין מתעקש לומר שאינך זוכר אותי. (שהייה) אפילו את אבא

אינך זוכר ? הוא הלא היה בהתחלה ממתין לי פה, כדי לקחת אותי חזרה, כדי שלא אַמלט. את אבא לפחות אתה זוכר ?

הרמן : אבל אני לא תמיד הייתי פה.

שׁ : אני יודע, אבל כשהיית פה, הרי לפעמים היית משוחח אתו.

הרמן : אולי, כמה מלים.

שׁ : לך לא היתה או עבודה, ובעצם ממני, אני מתכוון מהמצוקה שלי, התפרנסתם או, בשנים הארוכות של המלחמה.

הרמן : אתה מדבר כמו ילד. אני עבדתי כל הזמן.

שׁ : אבל כלום לא הרווחת. אני הייתי חוקר על-אודותיך. הכל ידעתי עליך, אפילו שברחוב, כשהיינו נפגשים במקרה, היית מתעלם ממני, כמו עכשיו, מביט בי כאילו לא הכרת אותי. העסק שלך היה כושל בהתחלה, מלבד עתונים לא מכרת שום דבר. רק אחרי המלחמה...

הרמן : (קוטע) אני לא מבין מה אתה רוצה ממני עכשיו ?

שׁ : אני רוצה לדעת אם אתה זוכר אותי. אתה לא יכול להגיד עוד שאינך נזכר בי.

הרמן : עכשיו, נדמה לי... שאני מקשר אותך למשהו... (שהיית) זה מה שרצית ?

שׁ : זאת לפחות ההתחלה. (פותח את כפתורי מעילו, מתרווח)

הרמן : התחלה של מה ?

שׁ : התחלה של השיבה לפה.

הרמן : אבל אני אמרתי לך... אתה אמרת רק...

שׁ : (קוטע) אני יודע. אני שמעתי. רק אשתה מעט מים, ואני מסתלק. אל תדאג, אני תיכף מסתלק... (גומע לאט-לאט מן הכוס שבידו. שהיית ארוכה. הרמן, גרע מעט, מתישב מולו, מתבונן בו ארוכות)

הרמן : אתה היית אז אחר כלי-כך...

שׁ : (נדלק) אחר ? באיזה מובן אחר ? כלומר, עברו שנים מאז.

הרמן : לא, אני מתכוון אחר, לא מהודר כך... פרוע מאד... מוזנת... מלוכלך... תמיד לא מגולח... בגדים מרושלים... או שאני מחליף אותך עם מישהו אחר. (שׁ שומע בהנאה רבה את תיאורו, מנענע בראשו לאישור) לפעמים היית נכנס לכאן בחרישיות כזו, יחף ? יכול להיות יחף ?

שׁ : כן, יחף.

הרמן : היום מסתובבים צעירים כאלה, אבל אז היית יוצא-דופן... משונה מאד... פראי כזה... כשהייתי נתקל בך לפעמים מסתובב ליד הבית הייתי נחרד.

שׁ : (קם, בהתלהבות גדולה) האמנם אחר ? אולי העניבה היא שמטעה אותך. (מנתק אותה, כמעט קורע) חולצת-המשי הזאת. (עוקר את השוליים ממכנסיו, פותח את הכפתורים, קורע קריעה בחולצה) השערות המסורקות. (פורע את ראשו) הנקיון של בגדי. (לוקח בוץ מאחד העציצים ומורח על בגדיו ומכתימם) אתה אומר יחף. הנה, שוב אני יכול להיות יחף. (יוצא מנעליו) אבל אני לא הייתי אחר, אני חושב שאתה טועה. גם אני, כל הזמן חשבתי שנהפכתי לאחר, אבל עכשיו אני

בספק. האם באמת הייתי אחר ?
 הרמן : (קופץ ממקומו, מבוהל מאד) מה אתה רוצה ?
 ש : אז בכל-אופן היית נחרד ממני, ואני הייתי בטוח שאתה יודע עלי הכל.
 הרמן : אני לא ידעתי עליך כלום.
 ש : אבל לפעמים שמעת אותי בוכה פה, הרי היו פעמים ששעה שלמה לא הייתי
 אומר מלה, רק מתיפח פה. אתה הרי שמעת אותי מתיפח.
 הרמן : לא, מעולם לא.
 ש : אבל כשצעקתי, כשהייתי צועק לפעמים.
 הרמן : אני לא זוכר שצעקת, אני לא זוכר שאנשים צעקו כאן בכלל.
 ש : אבל אני כן צעקתי.
 הרמן : (צועק) אבל אני לא שמעתי אותך. לא זוכר שצעקת.
 (שהייה ארוכה)
 ש : אם כן, הכל הלך לאיבוד.
 הרמן : מה הלך לאיבוד ?
 ש : כל אותה תקופה. החשיכה שלי, הטירוף, התחייה האטית. ואני הייתי בטוח
 שלפחות אתה נשאר כאן כמו עד.
 הרמן : עד למה ?
 ש : עד לכל. הרי אתה בעצמך זכרת באיזו תהום הייתי מתגלגל...
 הרמן : אני ? איזה ענין היה צריך להיות לי בכך. הרי אפילו השיחה הזאת בינינו
 מיותרת. אסור היה לי לתת לך להיכנס לכאן. טעות עשיתי שנתתי לך להיכנס.
 ש : נכון, עשית טעות.
 הרמן : אתה אמרת, רק לרגע.
 ש : נכון.
 הרמן : ביקשת כדור נגד כאב-הראש שלך, והבטחת שתלך.
 ש : נכון. הנה, טוב הכאבים תופסים אותי.
 הרמן : אתה אולי באמת לא במצב טוב, אבל אני אמרתי לך, לא נוכל להושיע
 אותך. היא איננה, היא הפסיקה לעבוד. גם אנחנו לא בריאים...
 ש : אני באמת מצטער שאני מפריע לך. הנה, תן לי את הכדור הזה. מה זה ?
 (לוקח ממנו) לא חשוב, אני אקח ואסתלק. (לועס אותו) אני מצטער על ההתפרצות
 הזאת. לפחות אתה מבין עכשיו באיזה מצב אני. אשתי מתה לפני כמה שבועות,
 הבית פתאום ריק, הבנים עזבו מזמן את הבית, ומה הם יכולים כבר להועיל. ושוב,
 אותם סימנים. דכאון עמוק כזה, טוטאלי, ומצד שני הרגשה היסטרית, רצון להשתולל.
 הנה, אפילו האקדח הזה, הישן, שהתחלתי לסחוב אתי, מוטב שאפטר ממנו, מוטב
 שתקח אותו איתה, תשמור אותו אצלך. (מוציא מכיס מעילו, ומושיט לו) דגם מיושן
 מאד, הכדורים חלודים לגמרי, יכול להיות שאפילו לא יורה עוד, אף-על-פי-כן קח
 אותו, שים אותו באיזו מגירה, תחביא בין הספרים שלך, מוטב שלא יהיה אתי עכשיו.
 (תרמן לא לוקח. שץ מניח את האקדח על אחת מערימות הספרים) טוב, אני מצטער

על ההתפרצות הזאת. לא הייתי צריך לרוץ ישר לפה. פשוט חשבתי שיש לכם עדיין איזו אחריות עלי
הרמן: לנו?

שץ: כן, גם לך. מה יש? הרי גם אתה היית פה, ואני עליך לא הפסקתי לחשוב. קינאתי בך, הייתי מטורף מקנאה. לפעמים הייתי הולך אחריך ברחובות, היו לילות שהייתי חוזר לכאן, נעמד מאחורי הדלת, עוצר את הנשימה כדי שלא תרגישו בי. הווה עליכם. מאד מצאתם חן בעיני. זוג יונים שקטות כאלו, בטוחים בעצמכם, שפויים כל-כך. כמה השתוקקתי להיפגס ולשבת אתכם, לשנות קפה בחברתכם, לישון סמוך לכם. געגועים כאלה. הנה, בגלל אותם געגועים אני רץ גם עכשיו לפה. אשתי מתה, הבנים עזבו את הבית, ושוב לפתע אותם סימפטומים חוזרים... משהו בפנים מתעמעם לי...

הרמן: (קוטע) כבר אמרת את כל זה...
שץ: אני מצטער על גסות-הרוח שלי... שלום לך... (ניגש, כמו שהוא, פרוע, בלא נעליים, נוגע בידית דלת-היציאה)

הרמן: רגע... (שץ נעצר) הבגדים שלך... הנעליים...
שץ: לא חשוב... אני הרי הסתובבתי כך לפני שנים, אני אסתובב גם עכשיו...
נשאלו כאן אולי שדות? בשעתו היתה הסביבה כאן מלאה שדות...
הרמן: בוא הנה. (שץ מתקרב אליו) קח בבקשה את הנעליים שלך. (שץ מרים את נעליו) חכה רגע, בוא תחליף גם את החולצה. הזדהמת כך... אני אתן לך משהו ללבוש... לא תוכל להסתובב ליד הבית... (יוצא להביא לו חולצה. שץ הולך, נעליו בידי, נעמד ליד הספה, רוכן עליה. הרמן חוזר ובידו חולצה נקיה)
שץ: באמת, אתה לא צריך להתרגש ממני.

הרמן: לא חשוב. (עוזר לו להחליף את החולצה בנקיה)
שץ: אני מצטער, אתה לפתע טוב אלי. האם מעולם לא ניסית אתה לטפל בבני-אדם, במקום לאסוף את הספרים האלה...
הרמן: אני? מעולם לא.

שץ: אבל למה? הרי, לך אני לא צריך לספר, העקרונות פשוטים והסיפוק גדול מאד. תחת ירך משתנים בני-אדם, מצוקותיהם נעלמות... חרדותיהם נפסקות... מעולם לא ניסית?

הרמן: לא. אין לי הרבה סבלנות. אחרי זמן קצר אני מתמלא אגרסיה.
שץ: אני מבין בדיוק למה אתה מתכוון. אולי יש לך מסרק? (הרמן מתבונן בו בתמהון, אחר הולך להביא מסרק. שץ מסתרק) אני יכול לשבת כאן לנעול את הנעליים? (מורה על הספה)

הרמן: תשב.
שץ: תודה. (מתישב) אתם לא החלפתם את הריפוד מאז. יש לי זכרון חריף מהקיטון הזה. על איכות האור פה... על העץ הזה... כבר דיברתי...
הרמן: כבר דיברת.

שׁ: אני נראה בעיניך טפשי כשאני שב וחוזר על עצמי, אבל איך להעביר אליך את ההתרגשות שלי להימצא כאן, לחוש את העור הקריר הזה שהולך ומתחמם מגופי. הרי כבר אמרתי, כאן נולדתי מחדש, תחייה היתה לי פה. וכשהייתי בא ומתישב כאן, לפעמים הייתי חש שמישהו שכב כאן לפני, כלומר, מכיון שלא היו אחרים, משמע אתה... אתה אולי היית שוכב ונרדם את שנת-הצהריים שלך, ומותר איוו חמימות משלך. לחמימות הזאת שהייתי מוצא פה היה ערך עצום באותם ימים.

ה ר מ ן : (ביבושת) לא ידעתי.

שׁ: אתה רואה, גם אתה היית שותף סמוי לתחייה שלי. הרי הייתי ממש מטורף, מפורק לגמרי, מבודד בחשיכה, בדכאון פרטי, ואט-אט חדר אלי האור. התחלתי לראות את המציאות סביבי, בתחילה את העולם אחר-כך גם את האנשים, קיבלתי טיפול אופטימי, ודווקא בימי המלחמה, בימי ההשתוללות הגדולה. הפכתי לאדם נורמלי. ואפילו העולם משתנה מאז, אני אינני קובל עליו כמור.

ה ר מ ן : כמוני ?

שׁ: כן, כמו הבכיה שלך בענין הספרים, שלא קוראים, שרק מדפדפים. אני מכיר טוב את הטרוניות האלו, על התרבות השוקעת, מעולם לא עשו עלי רושם.

ה ר מ ן : את החולצה שלך אתה רוצה לקחת כך, או לתת לך משהו לעטוף אותה ?

שׁ: אתה עדיין מתעקש להיפטר ממני.

ה ר מ ן : אני אמרתי לך...

שׁ: (קוטע) שמעתי. רק דבר אחרון. תספר לי עליה ?

ה ר מ ן : מה לספר ?

שׁ: איך היא עכשיו ? מה קרה לה ?

ה ר מ ן : מה פירוש ?

שׁ: האם היא השתנתה מאד.

ה ר מ ן : לא.

שׁ: יש לה עדיין סבלנות גדולה כזו ?

ה ר מ ן : לה יש עדיין סבלנות.

שׁ: אבל היא ודאי הודקנה מאד.

ה ר מ ן : לא חושב.

שׁ: היא לא דועכת ?

ה ר מ ן : דועכת ?

שׁ: נחלשת. אני התכוונתי לומר, נחלשת.

ה ר מ ן : אולי נחלשת. זאת המלה.

שׁ: (לא מסתיר את שמחתו) נחלשה מאד.

ה ר מ ן : כולנו נחלשים.

שׁ: אבל לא אני. להיפך, אצלי העסקים הולכים ומתרחבים. ממש אימפריה שלמה.

בְּקוּשִׁי אֲנִי מִשְׁתַּלֵּט עֲלֶיהָ... (מתקרב אליו מאד) אתה ודאי ידעת, אני הרי הייתי גם

מֵאוּהָב בָּהּ...

הרמן: זה היה אפשרי.

שץ: אתה רוצה לומר, זה היה חלק מן הטיפול.

הרמן: זה יכול היה להיות חלק מן הטיפול.

שץ: אני חושב שגם היא היתה מאוהבת בי.

הרמן: עכשיו אתה כבר הוזה הזיות.

שץ: אני כנראה כבר הוזה הזיות. (שהייה) אתה עדיין מחכה להסתלקותי. (דממה).

מתחיל ללכת לעבר הפתח, לפתע נעצר) כשאבא שלי...

הרמן: (קוטע בגסות) כבר סיפרת!

שץ: מה סיפרתי?

הרמן: (בצעקה) כבר סיפרת איך שהביא אותך בפעם הראשונה, עם סימני הדם על

הבגדים... באביב, ואנחנו ישבנו בצד ושתינו קפה... והמבט שתקעתי בך... כבר

סיפרת...

שץ: (בשקט רב) לא את זה רציתי לומר.

הרמן: (עדיין בצעקה) אז מה רצית לומר?

שץ: לא חשוב... (שהייה) את האקדח שלי אוכל לקבל בחזרה. (ניגש אל ערימת

הספרים) אני אולי בכל־זאת אצטרך אותו...

הרמן: רגע...

שץ: אני כנראה מפחיד אותך.

הרמן: לא, מה פתאום.

שץ: לא התכוונתי להפחיד אותך.

הרמן: אתה אינך מפחיד אותי.

שץ: כל הזמן אני נוהר מאד לא להפחיד אותך כדי שלא תגרש אותי, אבל אני

כנראה לא מצליח.

הרמן: אתה לא מפחיד אותי... (שהייה ארוכה, מתבוננים זה בזה היישר בעיניים)

לו רק ידעתי מה הפוונות שלך...

שץ: מה יכולות כבר להיות הפוונות? לקבל איזו אוריניטציה חדשה... רק כמה

מלים...

הרמן: רק כמה מלים?

שץ: ודאי. לשמוע ממנה רק כמה מלים. ואחר־כך באמת איעלם לכם, אני מבטיח.

איפה לשבת?

הרמן: שב שם.

שץ: תודה. (מתישב על הספה. רגליו צמודות, כולו קפוא)

הרמן: (הולך אחריו ומסתכל בו. שץ ראשו מורכן, כמתכוון עכשיו להישאר דומם

במקום שניתן לו) אם אתה רוצה לשכב, תוכל לשכב.

שץ: מותר לי לשכב? שוב מול החלון הזה, מול העץ הזה, באור־הדימדומים הזה.

(נחנק מדמעות) אינך משער איזה אושר. אני מרגיש כאילו אני נרגע מחדש, אפילו

בטרם הגיעה... (גשכב לאטו, נסמך על הכרעים) מתי היא תבוא?

הרמן: אמרתי לך, אינני יודע. (שץ עוצם בינתיים את עיניו)
 שץ: (מתרומם) אולי מוטב שלא אשכב, אני מפחד שמיד אָרדם. התעייפתי מהמאבק
 אתך, גם הכדור שנתת לי המם אותי קצת. אני מפחד שאָרדם לך.
 הרמן: אם אתה רוצה להירדם, תוכל להירדם פה.
 שץ: זה לא יפריע לך?
 הרמן: למה שיפריע? להיפך...
 שץ: שוב, איד להודות לך.
 הרמן: הנה, קח את השמיכה הזאת. (מטיל עליו שמיכה)
 שץ: שכחתי לומר, אני מוכן, כמובן, לשלם כאילו כבר התחלתי את הטיפול...
 הרמן: תשתוק... תשתוק...
 שץ: סליחה, לא התכוונתי... אני פשוט לא יודע איך להודות לך... אולי אתה רוצה
 שאעזור לך בסידור הספרים, אולי צריך למיין אותם לפי נושאים לפני שיקחו
 אותם מפה...
 הרמן: אין צורך.
 שץ: ואת המדפים הריקים האלה תשאיר כך. זה לא יהיה קצת עצוב...
 הרמן: זה לא יישאר כך.
 שץ: אתה תביא ספרים חדשים.
 הרמן: לא, אני מתכוון להרוס את הקיר הזה... להגדיל את הגן...
 שץ: להגדיל את הגן... איזה רעיון נפלא... (דממה. נשכב לאטו. שתיקה ארוכה,
 שוב הוא מתרומם) סליחה, רק תאמר לי, כבר היו פאציינטיים שחזרו לכאן, כמוני?
 הרמן: מעומק כזה של זמן?
 שץ: מעומק כזה של זמן.
 הרמן: לא, אתה הראשון.
 שץ: שוב אני הראשון.
 הרמן: מה יש?
 שץ: שום דבר. תודה לך.

(הרמן עוד עומד ומתבונן בו, אבל שץ הפעם מתכרבל סופית. הרמן עוזב,
 מזיז את דלת הקיטון וסוגר אותה. נכנס לחדר-המגורים, ניגש ישר אל
 האקדח, נוטל אותו בידיו, מתבונן בו, מבקש כאילו להחביאו אבל לא מוצא
 מקום, חוזר ומניח בין הספרים. ניגש לטלפון, מרים את השפופרת, מקשיב,
 מחזיר את השפופרת למקומה, בלא צליל. מעמיד את הסולם, פותח אותו,
 זוקף את שלביו לאורך מלא. מטפס ומתחיל להוריד ספרים מהמדפים
 העליונים. אחרי שהוא מוריד כמה ספרים, הוא פותח אחד מן הספרים שמושך
 את תשומת-לבו, מתחיל לקרוא בו, נסחף בקריאה, יורד, ממשיך לדפדף,
 נמשך לקרוא בספר. מוריד ספרים מאחת הכורסות שבפינה ומתישב עם הספר.
 האור בחדר כל הזמן מחשיך. הוא מדליק מנורת-קריאה קטנה לידו. מהדלת
 החיצונית, שעודה פתוחה קימעה, נכנסים באותה תנועה יגעה שבאו בה
 הבחור ואחרי, נגררת, הבחורה. חרש הם חודרים לחדר-המגורים, מגיעים
 סמוך מאד להרמן ומתבוננים בו. עובר זמן רב עד שהרמן מרגיש בהם)

הרמן: (בלא חרדה, בעייפות) ושוב אתם פה?
 צעיר: (חרש, כמעט בלא קול) אולי אשתך חזרה כבר?
 הרמן: (מנענע בראשו לשלילה)
 צעיר: אבל כבר ערב.
 הרמן: אני יודע.
 (שהייה)

צעיר: אולי בכל־זאת אתה תהיה מוכן לומר לה כמה מלים.
 הרמן: עדיין העקשנות הזאת...
 צעיר: (כמו משתחוה לפניו) אני מתחנן לפניך...
 (הבחורה, שעוקבת בחרדה אחר השיחה ביניהם, מתקפלת גם היא לפתע ומתישבת על הרצפה, בתנועה אטית, חלומית)

הרמן: כמה מלים על מה?
 צעיר: לא חשוב על מה. פשוט שתשמע גם מישהו אחר, שתקשיב לקול אחר. כל היום רק אני מדבר אליה.
 הרמן: אבל מה אפשר לומר לה?
 צעיר: משהו חיובי. כמה מלים.
 הרמן: מה זה יועיל?
 צעיר: רק כדי לעזור לי לאחוז בה. היא הולכת ונשמטת ממני. תעזור לי להחזיק אותה לפחות עד הלילה.

הרמן: אתה כבר הסתבכת כהוגן, אמרתי לך שתסתבך.
 צעיר: אתה כבר אמרת.
 הרמן: עכשיו אתה כבר עייף ממנה.
 צעיר: אני קצת עייף.
 הרמן: צריך הרבה כוח בשביל כאלו...
 צעיר: (ממש כורע ברך לפניו) אני מתחנן לפניך, תעזור לי.
 הרמן: (קם בבהלה, שומט את הספר) קום, קום. (שהייה) איך קוראים לה?
 צעיר: אן קוראים לה.

הרמן: אבל איך אני אדבר אליה?
 צעיר: תוכל לדבר אליה עברית. היא מבינה, אבל לאט־לאט.
 הרמן: ואתה, איפה אתה תהיה?
 צעיר: איפה אתה רוצה שאני אהיה?
 הרמן: אתה תלך מפה, תמתין בחוץ.
 צעיר: בסדר, אני אמתין בחוץ.
 הרמן: רק כמה מלים.

צעיר: תודה. (לצעירה) He will speak to you. He agrees to speak.
 I will wait outside.

(היא נאחזת בו, אבל הוא מסתובב ויוצא)

הרמן: (מתקרב אליה בהיסוס, עומד מעליה, שכן עדיין היא יושבת על הרצפה) את באמת מבינה עברית? או ספרי לי מה יש לך? למה את מפחידה אותו כך? אולי באמת כדאי שתשובי לביתך. מה יש לך לעשות כאן? את מבינה מה שאני מדבר. (היא מנענעת בראשה) צריך לשוב הביתה, אל אבא, אל אמא... (היא מנענעת לשלילה) לא רוצה? את רוצה להישאר פה. את רוצה להישאר אה. (כורע אליה) מה לא טוב לך? (מתרפך משהו) ספרי, מה לא טוב לך. גמאס הכל. אבל תראי, אביב בחוץ, הריחות הפורחים... האור הזה... גם האור הזה לא מוצא חן בעיניך? מאיפה באתם? מהצפון... נו, או בדרך ראית את האור הזה, הנפלא, על ההרים, הכחלחל הזה... אין דבר יותר נפלא מאשר האור הזה עכשיו... אחר-כך זה ייגמר, עוד-מעט יבואו החמסנינים. את כבר היית בארץ הזו בימים הקשים שלה, בימים הכבדים. אז אפשר לשקוע בשינה ארוכה...

סטודנטית: But I'm not tired.

הרמן: את לא עייפה?

סטודנטית: I want to be awake ... אני לא עייפה...

הרמן: להתעורר.

סטודנטית: יה, להתעורר... All the time I try to be more awake.

הרמן: לא למות.

סטודנטית: לא.

הרמן: והוא חושב שאת רוצה למות.

סטודנטית: He does not understand.

הרמן: (קם מפריעתו) אני מבין. את רואה, עכשיו אני מבין אותך. מה אמרת שמך?

סטודנטית: אן.

הרמן: כן, אן. אז איך באמת תתעוררי. איך נעיר אותך. אולי איזה ספר? (מרים ספר מערימת הספרים) את יודעת מה זה? ראיית פעם? מתי קראת לאחרונה איזה ספר? אני מתכוון משהו ממשי. אני אולי אמצא לך משהו... באנגלית... לא. זה לא מעורר אותך. אני מבין. זה כבר מאוחר. אז מה נתן לך בשביל להתעורר? (כל הזמן נע באטיות בחדר) אולי את זה תקחי אתך. (נוטל את האקדח) את האקדח הזה. מישוהו השאיר כאן אקדח ישן. כנראה אפילו לא יורה. תחזיקי אצלך. הנה, הטמיני בפיס. (רוכן אליה ומטמין את האקדח באחד מכיסיו הבטלדרס שלה) זה יתן לך איזה בטחון. איזו אמונה בעצמך. את מבינה מה שאני אומר לך? You understand what I say (מקים אותה) זה קומי. למה את מוזנחת כזאת, חסרת-צורה? למה השערות פרועות כך? הנה, קחי מסרק, תסתרקי. (נותן לה את המסרק שבכיסו) תאספי אותו, למה שיתפזרו כך. (גשמעת לו, אוספת את שערתיה כמו מהופנטת) את מוזהמת... You are dirty. תנקי קצת את הבוץ הזה... (ביד קלה מקלף כמה נתזי בוץ שעל בגדיה) תסדרי את החולצה הזאת. (פותח את הכפתורים העליונים הרכוסים של החולצה) כך יש לזה יותר צורה... הרי יש בך גם

יופי... צריך לשוב למציאות. לגמור עם המשחקים האלה. את כנראה עושה קצת תיאטרון. צריך גם לרחם עליו, על החבר שלך, עוד מעט לא יישאר לו כוח. שלושה ימים אתם בדרכים ועכשיו צריך לשוב. תתעוררי... תתעוררי... את לא לבד בעולם הזה... אי אפשר להיות אגואיסט כזה... יותר מדי את עסוקה בעצמך... ואלו בעיות תמיד קצת מדומות... את מבינה מה שאני אומר לך? כבר ערב... You understand ? what I say to you (מוציא אותה החוצה).

מ ס ך

נושה בן שאול: שני שירים

מה משאירים. שירים

מה משאירים. שירים
חצי אוריים. רחש של כמו צעדים ממקרים
לרדת, לעלות.

שירים.

פעם עץ, אחר כך פתמים, אחר כך צלקיות
בתמים דהויים בערפל.

מי שזוכר שוב איננו שואל.

אמי

שבת, צהרים. אמי איננה עוד בנעלי
הבית הרבות.
ויכלו השמים והארץ עם שמי
האבק שלה העצלים.

היו לה ידים מברכות ולמעלה מהן
הלב ועין נעצמת
מעט כדי לא לראות, ובצלצלים קטנים מי ישורם
עכשיו. היא נעלמת

וחזרת בשבת: געגועי-חלה ושום
וסלפלי הנעמך.
בבקר. פתאם. בלי ערב בשום.
הגוף הקר. הגוף הקר.

עדו בסוק: הנונונות אל ארס

אז עם אפרודיטה התעלסת
כנגד פניהם של קנאים, סתם אנשי
כפר חילוניים
שלא יבינו תשוקת הגוף בעת מלחמה
שלא יבינו רצונה לחדור אל מפחת
הצולע ולגוב את אשתו
בעת היא מבשלת אפונים ליד הכירה
ואתה התגנבת עליה מאחור
והיא פרצה בצוחה
אך כל השכנים סבורים היו שיללת
חתול כי היא חקתה את החתול
בלילה כשחפשה גבינה במקרר
או שזוהי צריחת הסוס
ואכן לסתף היתה גדולה ודשנה
הנפח הבחין במעשיך
והשכנים התגודדו
מסרבל בהלוכו
אף כי צולע בכל זאת כבודת ידיו
אתה ידעת את חמודות גופה של אשתו
הוא קשרה בזהב
הוא היה מיכן להוליכה לשוק
אבל אתה בקשת אותה בנקבת הלילה
מקום שהמים זורמים קרים

וּבִידֶךָ הִיא הַפְּכָה חֲשׂוּכָה
 הַפְּכָה גִוְף אַחֵר
 שְׁלֵא כְבִיד בְּעֵלָה
 לִידוֹ הִיְתָה מוֹיֵצָה וְהַמָּטָה
 הִיְתָה חוֹרֶקֶת
 אוֹלֵי בְּאוֹתוֹ רְנַע שֶׁהַבְּנֵת שָׁגַם בְּמַצְעָדוֹ
 הַכְּבִיד וְלֹא רַק בְּסִלְיוֹתֶיךָ
 דְּרוּךְ חֲשִׁישׁ, אִמְבְּרוֹסִיָּה
 אוֹלֵי בְּאוֹתוֹ רְנַע שֶׁרְאִיתָ זֶה־ב
 שְׁנוֹ מְנַצְנֵץ מִבְּעַד לְעוֹפֶרֶת –
 בְּאוֹתוֹ רְנַע שֶׁהַחֲלִיפוּ אֶת סוֹסִי-
 הַמְּלַחֶמָה בְּסוֹסִי-עֲבוּדָה
 גִּבְהֵלֶת אֶל עֲצָמָךְ
 וּבִקְשָׁתָּ אֶת הָאִשָּׁה בַּחֲשֶׁךְ
 הַסְּכִינִים הַצְּחוּרִים בְּקִלּוֹפָם
 הוּא רִמָּק אֶתְכֶם אֶל הַמָּטָה
 עַד שִׁיעֵלָה הַשְּׁחָר
 עַד שֶׁשָּׂמַשׁ תְּצִיץ אֵלֵיכֶם
 וְתִשְׂרֹף אֶת גּוֹפְכֶם שֶׁהַתָּךְ
 הוּא וּמִפְּחָתוֹ יִשְׂאָרוּ רִיקִים בְּלִעְדֵיכֶם
 וְהַמְּפָחָה תַעֲבֹר לְכַבֵּשׂן
 שָׁם תִּתְעַלְסוּ.

בני ציפר: שירי בתים

בית החפשית

ישוב אהלות

כחם הימים

כלה

כתנורי עשן

וילון מעופף עפצפי

הכרובים

הקשואים

האבטוחות

עד

בוש

עצור

בית חלוץ

נעלי

כהגים שמונים. שבע מחלפות בני

יצרי ואחיו

נפתוח כצעפי

פתח עיני

מחט

דלג על פלגי מי

זהב. מי

רגלי

הכסא מלאי

ההיכל

לכלות

לכלות

בין החמתים

בית עורב

אני נצב מרחוק

אהיה אשר

יעשה לי

בתער הסופר;

זכרונות

מעילי בעלי אכרים

שחורים לבנים

למשכן

למסכות

מי אתי מי

יולו בשמי אל הקיר

ואל סוסי העגלא

ובזמן קריב

אמן

בית עורב
 הנה מטתי
 בנפל על הסרנים
 צמודיה זהב
 כתרדמות

 לכה גרוה ברנש
 כאילות
 רכוס הקשרים
 פרקו כתנתי
 פשטתי תלבשת הבגדים

 למלאת פיני
 שלש השנים
 שמאלי תחת ראש

 הפלשתי
 אני ישן
 עד
 שתחפץ

 ידי ידים פשוטות
 מחר אני נצב
 אני קם
 לצחק

בית ליש
 גלים
 שלשה
 הלוף ובכה
 ומשוך
 חסדי שכבת הטל
 עד בחורים פשוטי שוק
 לקחת עוברים
 ושבים דק דק כפפור
 עד בקר

בית המהפכת
 לקרוע
 פיקוד
 אגלת להטת
 קרח
 משכב
 זכרי כושי
 רך וענוג
 מלא בשמים

מעשה שרפה
 עד למאר

ענוס קינן: אינספקטור קליי חוקר

השעה 10.00 בבוקר. רוח קלה מנענעת את הזכרונות הרדומים התלויים בצמרות העצים, את התיאורים ואת הדימויים ואת אוצר האסוציאציות של שעת בוקר כזאת. אינספקטור קליי נאנח בהוקרה, על אותה שמש הזורחת שוב על חורף חייו, ולוגם את הקפה שלו, תוך שהוא מעיין חליפות בעתוני-הבוקר ובצרור המכתבים הטרי. מה זה יכול כבר להיות, עוד פעם.

מסביב פוזרות מכיתות זכוכית, קרעי נייר, באוויר תערובת לא נעימה של ריח שתן ואלכוהול, ליל אמש. מי היה כאן, לעזאזל?— אבל אין טעם לחקור זאת. ענין רגיל שברגילים, שבו אין הפרטים משנים. אדי האלכוהול לוחצים, העיניים כואבות ודומעות, כוס הקפה מעוררת חולשה ובחילה, אבל אין ברירה אם רוצים להתחיל יום חדש של פעילות. פעם היה כלב נאמן שהיה הולך בעקבות הטריים, אבל איפה הכלב. תצלום מחייך של אשה וילדים, של מי הם, ומה המקום הזה בכלל. עד שאתה גומר לבנות מחדש את החיים אחורנית, עבר היום ובערב כבר אין אפשרות לגלגל אותם קדימה, וכך שוב מתחיל למחרת כל העסק של הגילגול אחורנית, אבל יום אחד של כאב-ראש לא יספיק כדי להגיע עד למקור, ואת המאמץ של חיפוש המקור אי אפשר לכלול בגילגול קדימה, וכך דורכים במקום, אף-על-פי שאין בזה מן ההגיון— גם דריכה במקום מתרחשת בזמן, ולפיכך אינה דריכה במקום. אינספקטור קליי נאנח בכאב של חמלה-עצמית. במבט מאימן הוא עובר על עתוני-הבוקר, על צרור המכתבים. מזכירתו בטי נכנסת לחדר. הוא בועל אותה, בפראות נואשת. מזכירה נאמנה, נואשת כמוהו, שניהם מיללים כמו תקליטים של תשוקה סינתטית, מפרפרים פירפורים אחרונים, ושוב הם דוממים, בוהים, אל עבר ההתחלה החדשה החוזרת על עצמה. בטי קמה להסתרק, שורקת לה להיט עצוב. אינספקטור קליי חוקר שוב.

מבעד לחלון נרצח כבר עומד על הגג ומנגן. מה הוא עושה שם ?

מי. איזה. איפה. מה הוא עשה. למה.

אולי הוא קפץ מהגג.

מה פתאום.

אני לא הבנתי מה הוא רצה להגיד בזה.

הוא לא רצה להגיד שום דבר.

או למה הוא קפץ ?

הוא לא קפץ.

או למה הוא לא קפץ ?

ככה.

אבל מה הוא רצה להגיד בזה ?
הוא לא רצה.

אם הוא לא רצה, למה הוא לא קפץ ?
מפני שהוא לא רצה.

אבל הוא היה יכול להגיד את זה !
אבל הוא לא רצה.

אז אם כך אני באמת לא מבינה מה הוא רצה.

מבעד לחלון מתחלפות התמונות. הכנר כבר איננו. עכשיו שם דוב מרקד. הוא נושא את כפותיו הענקיות השעירות כמו נואם, משתחוה אל הקהל הצובא למטה ברחובות, מטלטל ראשו אחורנית, נוהם, בוכה, מתופף על חזהו. עכשיו אין דוב, רקדנית מחוללת מחול שבעת הצעיפים. שני סוחרים מתדיינים על מחירי השוק. ילד קטן חוזר מבית-הספר וילקוט על שכמו, משלח אבנים קטנות בגדרות, שורק שיר קטן. כשאני אהיה גדול, אני אהיה מכבה-אש.

אני אהיה שוטר.

אני אהיה רקדנית.

אני אהיה דוב.

אני אהיה כנר. כל היום, כל היום אנגן בכינור.

אני אהיה זונה. כשאני אגדל, יקחו אותי בשבי. ישליכו אותי לבטן אניה והגלים יטלטלו אותי לבואנוס-אירס. שם ימכרו אותי ואני אמות וקנה מדולדלת חסרת-שיניים בבית-בושת מצחין.

אותי יהרגו בשדה-הקרב. ציפריי-טרף רוות ושחורות תחטטנה במעי. יעמידו אותי אל הקיר בעיניים קשורות ויהרגו אותי כמו כלב. הצילום שלי יופיע ב"לייף מגזין" בזוועות המלחמה.

גם אני אהיה זוועה. אני אהיה נער קטן גזוע, על אם הדרך. בזוועות אמו שכבר מתה. אני אביט מבעד לגדר התיל בעיניים גדולות קרועות בוהות אל מה שיכול היה להיות העולם, ולא היה.

הוא כן היה.

מתי ?

אחר-כך.

זה מתחיל כמו חלום הדומה לחלום, והיודע שהוא חלום. אתה מתקדם נואשות אל עבר הבית, הבנוי בצורת טלפון לבן, ענק. הכאב החד בגב הוא מפלצת. במאמץ עצום של כל כוחות הנפש אתה מנסה לעשות עוד צעד אחד : ולו יהיה זה צעד טוע, מקרטע, כפירפורה האחרון של הצפרדע לאחר המוות. אבל המפלצת הרוכבת הגב לוחשת : גם לא זה. ובאמצע המאמץ האחרון של הרצון, באה הידיעה של סיר-התוחלת. הבית הלבן דמוי-הטלפון מתחיל לחוג כשיפור. המפלצת הרוכבת הגב משלחת בו גל של כאב מצמית.

מה לעשות. ואז נמוג החלום הדומה לחלום, וברגע שבאה ההשלמה שוב מתישר

הבית, וגם הגב מתישר, והכל נעלם שוב. איך זה התחיל? מתי? מדוע?
 כשבאנו הנה, היה הכל אחרת, אומרת גברת זוסמן. בנה, החייל, בוהה אל הצלחת.
 עוד פעם קציצות. בצבא נותנים קציצות, וגם בבית. אולי לכן אומרים לך שם שהצבא
 הוא ביתך. הוא עומד לעלות מחר על מוקש, והיום חוגגים את זה בחוג המשפחה.
 באינטימיות. לא רציתי לעשות מזה מהומה גדולה, מודה גברת זוסמן, חשבתי שמן
 הנכון להשאיר את הענין בינינו.

מר זוסמן מסכים שכאשר באנו הנה היה הכל אחרת. היינו יוצאים מהבית ומשאירים
 דלת לא נעולה.

ד"ר משל טוען שיש בזה צדק היסטורי. אתם מבינים, הוא אומר, העובדה שנבוכדנאצר
 הרשע שרף את בית-מקדשנו ואת שכיית-חמדתנו היתה בגלל העליונות הטכנולוגית
 שלו ועדיפותו המספרית של חיל הכשדים. אבל מה זה זמן? זמן זה שום דבר, איפה
 אנחנו ואיפה הוא? היום אין לו שום סיכוי. פיצפון אחד של באזוקה וחיל הכשדים
 נפוץ לכל רוח. בגיחה אחת של שני מפציצים לא יישאר שום דבר מאילי-הברזל
 שלו. אין לו סיכוי. שינסה.

אלוהים ירחם על נבוכדנאצר. כמו צדקיהו, הוא מנסה להימלט במנהרה ליריחו,
 אבל כבר מחכים לו בקצה המנהרה. אין לו סיכוי.

ושוב קולחת השיחה בעליונות. בעלת-הבית מביאה מגש גדול ועליו הקפה. קפה
 אמיתי, עם עוגיות קטנות אמיתיות. הכל כאן אמיתי. כל התמונות על הקיר. אף
 אחת מהן אינה רפרודוקציה. הילדים אמיתיים. חיי הנישואים אמיתיים, ללא רבב של
 רכילות או לשונות רעות. הרהיטים מעץ אמיתי. יש לה חזה גדול, אמיתי. הכל
 משתלב לתוך הרמוניה של אמת. אני אותך. אתה אותי. שנינו אותו. יחד נשמור
 על הכל. לא ניתן לו ליפול.

אבל הוא כבר נפל.

לא נכון, זה לא החלום של היום. זה החלום של מחר.

ההוצאה-להורג נקבעה למחר, בשעות הבוקר המוקדמות, על דרך-עפר נידחת.
 ניפנוף-פרידה קל, זכר נשיקות ליל-אמש, וקדימה לדרך. יפה ארצנו באביב, וכבר
 רבות נכתב על כך. ריח השיטה שאין דומה לו, שמי התכלת והירוק המצהיב
 המוריק, שרשרת הדורות שאינה מתנתקת וזכר הימים הרחוקים, כאשר היינו כה
 מעטים, כה נוגים וגם אנו יצאנו לדרכנו האחרונה.

או, היה נבוכדנאצר גדול וחזק. באיל-הברזל נגח את החומה הקדושה ונתן אותה.
 כמה מעטים היינו בנודנו בדרכים, מלקטים עצמות יקירינו ונשבעים: בת-בבל
 השדודה, אשרי שיאחו וניפץ את עולליך אל הסלע. עכשיו זורחת שמש-אביב על
 דרך-העפר היורדת אל המדבר. נבוכדנאצר נס על נפשו, מנוסת-מוות. כפעם בפעם
 הוא מפנה ראשו אחורנית, עוד מעט ישיגו אותו הרודפים. נשימתו כבדה, הוא
 מחפש את פתח המנהרה. הכרתו מטושטשת. אין לו פולקלור, אין לו משמעות, הוא
 אינו יודע שהוא נבוכדנאצר ואינו יודע שכנבוכדנאצר ימות. צריך לשאול את ד"ר
 משל מדוע נבוכדנאצר אינו מודע אל הווייתו.

אינספקטור קליי מרחף כמו עיט על שדה-הקרב, עיט לבן-כנפיים. נבלת גמל מוטלת למעצבה, בור-מים חרב על-ידיה ועץ מוכה-שדפון אינו מטיל שום צל, כמו רוח-רפאים. ברוח המדבר החמה מתיבש הבשר עוד בטרם תפשוטנה עליו התולעים. כנפיו של אינספקטור קליי עייפו מן המסע הארוך, הוא חג מעל לעץ-הרפאים ונוחת. מחשבה מצחיקה עולה בדעתו, שגם שרלוק הולמס הגדול שקדם לו היה מגן בכינור. לרגע הוא עוצם עיניו ונדמה לו שבור-המים החרב הוא-הוא נהרות בבל, שהעץ המוכה הוא ערבת-הנחל, שכאן הוא יושב ובוכה מול כינורו התלוי, על נהרות בבל. נבוכדנאצר העייף חולף על פניו בסערה ונס אל ים-המוות המלכין מרחוק וכנפיו של אינספקטור קליי ממריאות שוב, ושוב הוא נוחת אל כורסתו. החזיון נמוג, ובטי מביאה לו את עתונני-הבוקר. חייל עלה על מוקש בדרך-עפר במדבר.

בבית הזוסמנים, אָבל שקט וחגיגי. צפורה מחזיקה מעמד יפה. השנים עוברות ובנה החייל הפך חלום רחוק של אגדה. עץ ענף חיבק את גוויתו ובצמרתו מקננות הצפרים, ועוברי-אורח עייפים חוסים בצלו בלי לדעת שהוא חלום. רק לפעמים, בלילות של בדידות וזיקנה, מופיע החלום ומדגדג את שמורות-עיניה של צפורה וזוסמן. היא מגרשת אותו באנחה ומתהפכת על יצועה. חיים נוחר במיטה השניה. רוח קלה מעיפה את הווילון ומטלטלת את תמונת החייל על הקיר. הבית מט לנפול, בקרוב יהרסו אותו כדי להקים במקומו בית-מידות. משפחת זוסמן תעקור לשיכון גדול יותר, מרווח יותר, להתחיל בזכרונות חדשים.

כיתת-היורים מתיצבת בסך למלאכת-יומה. איש לא נעדר. המהנדס משחין את עפרונו. עורך-הדין מגנב את משקפיו. היום הולכים להרוג את בית זוסמן לפי פסק-דינה של מועצת-הפיתוח-האזורי. ד"ר משל רואה בפסק-הדין את נצחונו ההירואי של האבסורד, שבלעדיו לא היו חיינו חיים ולא היה להם טעם. בחצר שנועדה להיעלם משחקים ילדים בכדור. ילדה קטנה עומדת במעגל ומביטה סביבה. אָן דן דינו, סופלה קטינו, סופלה קטי קטום, אָליק בליק בום. ברגע שאמרה "בום" לחץ המהנדס על המתג.

אינספקטור קליי נאנח. דווקא כאשר קצה החוט ביד, דועך רצון החיים. מדוע? ורק בחושך, כאשר קצה החוט נופל מהאצבעות, היד המגששת אחריה היא רצון החיים. גם על האבסורד הזה יש לד"ר משל כמה שאלות טובות, נוקבות, לענין. המפתח נעול בתוך המגירה.

אבל אם כך, מה טעם לחפש את המפתח.
מי אמר שיש.

וכך הולך סובב הכל, ובאמצע דרך חיינו, לפתע...

שימו לב, בחורים: האיוב על הגבעה. אנתנו מתקדמים משלושה כיוונים. יש שאלות? כן. איפה אמא שלי.

את אמא שלך הרגו, טיפש.

הא בטוח?

ממקור מוסמך ביותר. משקיפים בבירה השקיפו וראו הכל. דבר לא נעדר.

אם כך, אין לי לאן ללכת.
אבל אנחנו אוהבים אותך.

באמת?
למה לא?

בסדר. אחרי. אחרי אדמה חרוכה, לפני האביב בכל הדור. אני רץ קדימה לשרוף את האביב. האביב נחרך ועצי-שיטה ריחניים עולים בעשן שחור. האביב גוע, ואני בזרועותי. אל תבכו לי, המשיכו. המשיכו בדרכי, חירכו את האביב עד החורף. אני כבר אסתדר לבד, אחפה עליכם. יש למישהו קצת דם? מהסוג הרגיל. תודה.

הוא היה אדם די פשוט, בסך-הכל. רבבות כמוהו. הוא הלך והלך, תמיד קדימה. השמש שרפה אותו עד תום. הוא היה כמו עדשה שריפזה את כל הטוב שבנו, והטוב שרף את האדמה. מה שאתם רואים שם למעלה באוויר זה אדמה שרופה שהתאיידה ועכשיו היא גשם. קדימה, קדימה!

עכשיו הגענו, סוף-סוף. יכולים לחלוץ את הנעליים, ליבש את הגרביים על האח. לפתוח קצת מוזיקה. עוד מעט יבואו כולם. דיצה וניצה ועדה ודינה. חמודות אחת-אחת. לאבא של דינה יש אטליו שמדפיס ספרים. זאת המצאה חדשה. אתה מכניס בהמה ויוצא ספר. הוא הוציא את העובון של כל הנופלים במערכה, בצורת קציצות. מי שאוכל את הקציצות סופג ערכים באופן אוטומטי, אפילו תוך כדי שינה. אתה נשכב לישון, שם מחט על הקציצה והמחט מנגנת את הקציצה ואתה קם בבוקר חכם.

לא נכון, זה חלום אחר. זה חלום אחרית-הימים. עוד לא הגענו לזה, עוד לא גר זאב עם כבש. המלאכה לא תמה. קדימה, בחורים, אל הדרך. הבא להרגך כבר השכים. לפי ידיעות מוסמכות שבידינו, מרכז גבולות צבא על הגבול. אתה שם, שתוף.

עכשיו תורו של המהנדס לשמור על כל מה שנשאר. האמת היא שלא נשאר הרבה, לאחר המפולת החברתית שאימה להתפשט על כל היערות מסביב. עוד זכורים תיאורי-הנוף המרהיבים והשירים היפים שאיימו להתפשט כמו דליקה. המהנדס חפר תעלה גדולה מסביב כדי לבודד מה שנשאר ממה שכבר איננו, ועכשיו הוא שומר על התעלה.

זה לא כלי-כך פשוט, כי אסור להעלות אור. ובחושך אתה יכול ליפול לתוך התעלה שאתה מופקד עליה, והיא תבלע אותך ולא יהיה מי שיגן עליה. למלא אותה מים לא בא בחשבון כי אין מים. כאשר היא מלאה מים היא לוכדת את בבואות השומרים, שעליהם נאמר כל הרואה את בן-דמותו חייב למות. כך מתו כולם. הנר מהבהב עוד, אבל עוד מעט יכבה.

דוקטור, אני סובלת.

ממה את סובלת, בתי. תתפשטי.

אני סובלת מאשליות. אמש, למשל, השליתי את עצמי שבני נהפך לקציצה והוא שומר בלילה.

זאת לא אשליה, זה חלום.
 מה ההבדל ?
 את לא התפשטת עדיין.
 בגילי ?
 למה לא בגילך ? האם אינך סובלת ?
 כן, אני באמת סובלת.
 כל הסובלים צריכים להתפשט. גם אני סובל.
 אני כלי-כך שמחה לשמוע ! אני לא בודדה ! אתה בטוח שאתה סובל ?
 נורא.
 או תתפשט.
 את יודעת, במקצוע שלנו לומדים הרבה דברים מעניינים מאד.
 אני מתארת לעצמי שאין סודות בפניכם, אתם יודעים הכל.
 חוץ מדבר אחד : מדוע.
 כמה אני חייבת לך, דוקטור ?
 אני מציע שנישאר ידידים.
 אתה מאמין בידידות ? אני לא. לדעתי זאת אשליה.
 את מתחילה להבריא.
 ממה ?
 מהחלומות.
 נכון. עכשיו התקדמנו, אנחנו בתוך האשליה. תן לי יד ונעבור ביחד.
 אבל אי-אפשר לעבור את המרחק הזה. אנחנו ניפול.
 אפשר לעוף.
 אין לאן.
 אלוהים, ראה את עניינינו, סלח לנו. אנחנו מגסים הכל, אתה רואה ?
 אמש נראה חזיון מוזר ליושבי העיירה : כנר, לא צעיר ולא זקן טיפס על הגג והחל
 לנגן בכינור.
 זה תעלול-פרסומת.
 זה לא תעלול. מצלמים סרט.
 סרט על מה ?
 על כנר על הגג.
 וזה שלמעלה משחק אותו ?
 לא, זה הוא בעצמו. זה הכנר שעליו עושים סרט על הכנר.
 זאת אומרת שהוא משחק את עצמו ?
 מה יש, מי אמר שאסור לנגן על הגג ?
 הוא צודק מאה-אתון.
 זה מפני שהוא רעב.
 מפני שהוא רוצה להתבטא.

למה הוא רוצה להתבטא ?

היתה לו ילדות קשה.

לא נכון. דווקא נולד בבית עשיר. היתה לו אומנת כשהיה קטן. בן ארבע-עשרה, לקח אותו אביו אל בית-זונות כדי ללמד לו את עובדות החיים.

מאיפה אתה יודע ?

קראתי.

קהל הסקרנים ברחוב נעצר לאט-לאט. כולם נושאים עיניים למעלה. מה יהיה. לפתע נשמע קול ירייה. הכנר לופת בורעותיו את חזהו. הכינור צונח מידו ונחבט אל אבני המרצפת. הכנר צועד כמה צעדים מעוותים אל המעקה, נופל למטה ומתרסק.

הוא מת.

וזהי רוח התקופה.

הוא ישב מסביב למדורה וניגן נגינות ערבות לאוזן שלעולם לא תישמענה עוד. ישבנו כמו בתוך חלום, ראשינו נתונים בתוך כפות ידינו, שקועים בתרדמה עמוקה. הצלילים העבירו אותנו אל כל המקומות שלא היינו בהם מעולם ולעולם לא נהיה בהם. ההרים מסביב נעלמו, השחר עלה, ועקבותינו בחול נמחו לאט-לאט, ועשב עלה בהן. מדוע זה קורה דווקא לנו, מדוע. אפשר היה לחכות לבאים אחרינו.

יכול היה להיות גם אחרת. בבוקר, בדימדומים, בשדות הרחבים או בים הגדול. כיתת היורים היתה צעירה כל-כך. כיתת היורים ישבה מסביב למדורה, ושמעה גאומים על עולם חדש. אחר-כך קמה ממקומה והוציאה את פסק-הדין לפועל.

העולם הבוגד נקבר קבורת-חמור, ואיש לא ידע את קבורתו.

כן כן, זהו האבסורד של התקופה. גם כאשר צולבים אותו, אין הוא אלא מבטא את רוח זמננו. שלום לך בטי. אני מתאבד לי בשקט בבית-כלאי. לעולם לא שכח את כל השעות הנפלאות שלא היו לנו. את זוכרת ? למשל...

למשל...

אני מתאבד בצורה הנפלאה ביותר, המתוקה ביותר, כאשר אני מתגלגל בתוך עצמי עד שאני נעלם, לכן אי-אפשר למצוא אותי בבוקר. תבואי אחרי-הצהריים.

אינספקטור קליי קיפל את המכתב, הניח אותו במעטפה. כאשר נכנסה בטי, מאוחר יותר, נתן לה את המכתב, ושעה ארוכה שוחחו על תכנו ועל השלכותיו.

לפעמים מתחיל הכל להתבלבל. החייל המת משחק כילד בחצר החדשה, הגדולה. עדרי מאמותות שועטים ברחובות, אינם נעצרים באור האדום, שוטפים את המכוניות ומועכים אותן. ממקום אחר בכלל מופיע גרינוואלד, פוסע על הרים מכוסים שלג, מזיל דמעה בבית-קברות עתיק, והולך לאיבוד בתוך ההמון. החייל המת לא למד מאומה ממותו והוא משחק אותו מחדש. מול נבוכדנאצר החמוש כולו באלקטרי רוניקה של מדע בדיוני הוא יוצא חמוש בקלע, מגסה להטיל אבן במצח-הפלדה של הרובוט הנורא. הרובוט מחרחר בבזו, והחייל רץ להסתיר פניו בחיק אמו. אל תבכה, ילדי הקט, אומרת גברת זוסמן, כשתהיה גדול תהרוג אותו. אמו של

נבוכדנאצר היתה עשויה פלדת אל-חלד. כימים ההם קשה היה ליצר פלדה, כי הפלשתים היו אורבים בכל מקום ומחסלים כל מי שניסה להתעצם התעצמות בטחוניתי. אבל עם שינוי המשטר החלו ליצר את הפלדה ביחידות הקהילתיות הקטנות, כל קהיליה והמיכסה שלה. כתוצאה מכך הפך נבוכדנאצר מפלצת. נבוכדנאצר טוחן הרים לאבק דק, מכסה ימים ונהרות וצולח מכשול-עד כאילו היו משבצת קטנה במשחק של ילדים. מובן שאין כל סיכוי לעמוד נגדו. הוא אחרית-הימים.

ביום ההוא, לא יגור זאב עם כבש, כי לא יהיה כבש. אחרית-הימים של הילדים הקטנים נותרה רק בסיפורי-האגדות.

אמא, מה זה זאב?

ואז נפסק הביבלובל. יש גבול שגם ההזויה אינה יכולה לעבור אותו. אינספקטור קליי לוקח את בטי בזרועה, יוצאים לטייל ברחובות, לתפוס אוויר, שלנה, להעביר את הזמן בקלילות.

האמבולנסים פינו את גופתו של הכנר האומלל. החיים חוזרים למסלולם. בשדות-הטרשים ממשיכים הנופלים ליפול. בחצר משחקים הילדים בכדור ובתופסת, שרים אן דן דינו. חיילים מתים מורים דרך לתיירים באתרים היסטוריים, והמלאכה מרובה.

הוא גורה מכדור אחד בערפו, ולפיכך ברור שלא היה זה מעשה-התאבדות. מצד שני, קלושים הסיכויים לתפוס את הרוצח, כל עוד לא הובהרו המניעים לרצח. לפי-שעה, אין בידיו של אינספקטור קליי אפילו קצה קצהו של חוט אשר יוליכו אל פתרון התעלומה.

הידידים באים, אחד אחד, לנחם את אינספקטור קליי. ד"ר משל אומר בבדיחות-הדעת שה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך. גברת זוסמן מפליגה ברכילות, בטי מכינה תה לאורחים.

גבר כסוף-שער, לבושו קצת מהוהה, מציג את עצמו: אני אובלונסקי האמיתי. קליי שומר על ארשת מאופקת. אנשים רבים נוהגים להציג עצמם בשמות בדויים. לפעמים הם עושים זאת בתום-לב, פשוט מתוך טעות. אולי אתה בעצם אובלומוב? שואל קליי.

לא, איני אובלומוב. אני אובלונסקי, ואובלונסקי האמיתי. הנה הניירות שלי. אבל זה קרה כבר, אומרת בטי, מזמן כל-כך... קראתי על זה כשהייתי קטנה... ובכלל, אומר קליי, אם איני טועה הרי כל זה אינו אלא משל... איני מכחיש. אבל אני הנמשל. לפני שעה קלה הגעתי ברכבת. אני דורש לצאת לדו-קרב נגד נבוכדנאצר האמיתי.

אבל מדוע?

הוא הרג את ידידי הטוב. ראיתי את זה במו-עיני לפני שעה קלה. ואני יכול כבר לומר לך שהמניע לא היה תאוות-בצע. כל רכושו היה הכינור שבידו.

כך, מדוע?

מי יידע מדוע? הנפש מתפרצת מתוך סוגרה, האהבה הופכת רגשות-אשם, והמוות אינו גואל. מה נורא הדבר, ידידי קליי, להיות הנבואה הקודרת בהתגשמותה! מה חדש בכלל? שואלת גברת זוסמן בהתעוררות. אובלונסקי ממשיך לדבר, ולפתע הוא מתחיל להתקמט, נהפך לצד מצהיב. אינספקטור קליי מביט בו בצער: כבר היו דברים מעולם. תמיד הם חוזרים למקום ממנו באו, וממתינים להודמנות הבאה מתחת למדפים הנושנים. בינתיים, אין פתרון.

במה נשחק עכשיו? שאלה הילדה.

נשחק שהולכים להרוג את כולנו.

למה?

ככה. הם מוכרחים. יש החלטה בדרג גבוה.

אולי נתחבא?

אבל אין איפה

פעם היינו מתחבאים בתוך העשב הגבוה.

אני הייתי מטפסת על העצים.

הנה הוא בא. יש לו תיק שחור ביד.

מי זה הדוד הזה?

זה הדוד המהנדס.

לא נכון. זה הדוד של תרצה.

המהנדס רוכב על טרקטור גדול. יש לו משקפי-אבק. הוא מחייך.

זה טנק, אומר ילד אחד.

זה טנק חודר-שריון, אומר ילד אחר.

המהנדס מוציא מהתיק השחור חליל, מתחיל לחלל. מזמור לדוד, אדוני רועי לא

אחסר. בנאות-דשא ירביצני...

דוד, לאן אנחנו הולכים?

על מי-מנוחות ינהלני...

לאן אנחנו הולכים?

גם כי אלך בגיא-צלמוות, לא אירא רע...

מתי כבר נגיע לגיא-צלמוות?

הגענו. כל אחד יתלה את הכינור על עץ.

על נהרות בבל, שם ישבנו גם ככינו בזכרנו את ציון. על ערבים בתוכה תלינו

כינורותינו. כי שם שאלנו שובינו דברי-שיר ותוללינו שמחה, שירו לנו משיר

ציון. איך נשיר את שיר אדוני על אדמת נכר?

אין כאן ציפרים. הציפרים פרחו אל האביב. אשרי שיאחו וניפץ את עולליך אל הסלע.

לגברת זוסמן היתה התגלות אלוהית, בדמותו של שרברב. אחרי זה נלקחה לבית

משוגעים ובילתה בו ארבעה חדשים עד שחזרה לאיתנה. ד"ר משל טוען שהתופעה

אפיינית לנשים בגילה ובמצבה, ושם תגרד כל איש תרבותי לכאורה תמצא גם בו

אמונות תפלות וכמיהה לחיי-נצח, ולוא בצורה הפרימיטיבית של נהייה לספיריטואל

ליום, ונטייה לחזיונות והזיות. המעשה התחיל בצורה הבאנאלית ביותר. הפיזר בבית- השימוש נסתם, וגברת זוסמן צילצלה לשרברב. ידוע כמה קשה להשיג את האנשים הללו, הם עסוקים כלי-כך, ומי רוצה כבר להיות שרברב. כאשר הגיע סוף-סוף, היתה כבר על סף העלפון והדימדומים. הוא נראה לה ענק, מגזע הנפילים, ובתיקי- המכשירים שלו ראתה סמליות מאיימת של יום-הדין.

למרות האפשרות הקונבנציונאלית שתופעה זו תתורגם למין, לא קרה שום דבר בין גברת זוסמן והשרברב, והיא לא שכבה עמו בחדר-האמבטיה ושום בן לא נולד לה מרוח-הקודש. מה שקרה היה כך: השרברב בדק את הפיזר, ואמר: גברת, הכיור בסדר. הבית לא בסדר.

תיקן מה שתיקן, והלך. אבל מאז החלה גברת זוסמן להעיר כפעם בפעם הערות כגון: הבית לא בסדר. צריך לתקן את הבית. לפעמים היתה מתעוררת בלילה בצעקה: לתקן את הבית! צריך לתקן את הבית!

היתה זו אחת הסיבות שהמריצה את משפחת זוסמן לעבור סוף-סוף לבית החדש. כל המי וכל המה של העיר היו בחנוכת הבית של הזוסמנים. נבוכדנאצר רקד עם גברת אובלונסקי. אובלונסקי רקד עם גברת זוסמן. בכל מקום גראו זרי-פרחים. פקקי-שמפניה התפוצצו בעליונות באוויר וצחוק-שיכורים הידהר בשכונה כולה. היה זה חג הנצחון.

מסמר חגיגות-הנצחון היה הדו-קרב שנערך בין נבוכדנאצר ואובלונסקי. לפי כל כללי הטכס, עם סקונדנטים ושופט והפל. נבוכדנאצר רוצץ את ראשו של אובלונסקי באלה, בעוד הלז מנסה לכוון את אקדחו הישן. מוחו נשפך על המרבד ושבוע-ימים טרחה העוזרת עד שסילקה את הכתמים. לפי גירסה אחרת, אובלונסקי הוא שפילח בכדור אחד את מוחו של נבוכדנאצר, באותן תוצאות לגבי המרבד. אם כה ואם כה, כאשר לדו-קרב ומסיבותיו אין ספקות.

הילדים שוטטו בין ההריסות וליקטו מזכרות. אחד הצליח לסלק כפית-כסף, השני גביע-בדולח, וילדה אחת הצליחה להסתלק עם תחתוני-התחרה של הגברת אובלונסקי. אגב, התברר שאינה אשתו החוקית כלל—את אשתו השאיר בקרלסבד—האשה שהופיעה כאשתו היתה רקדנית של קרקס נודד. לאחר המסיבה נעלמה, וכפי הנראה חזרה לקרקס שלה.

כל אותה שעה נחר אינספקטור קליי על ספה קטנה בעליית-הגג. תמיד הוא מחמיץ את האירועים. חצי בקבוק שמפניה מוציא אותו מפלל פעולה. העוזרת העירה אותו בבוקר, וכל-כך נבהלה למצוא אותו עד שהפילה מידה אגרטל יקר. ממילא היתה זו מתנתו של קליי לזוסמנים.

קליי נאנת, אסף את שברי האגרטל, מילמל כמה דברי התנצלות והלך הביתה. אחרי זה באו ימים ארוכים, בוהים, חסרי-שחר.

בטי אין שעות עבודה קבועות. לפעמים זה טוב, לפעמים פחות. אמה היתה נוהגת ששעניינים אלה השתיקה יפה להם, כדי שלא לעורר את הכוחות האפלים בים ליקום כולו. אמה מאמינה שכוחות אלה נולדו בערב-שבת, בין-השמשות.

המצחיק הוא שדווקא בערב-שבת בין-השמשות נוהג ד"ר משל להגניב ביקור
 לחדרה של בטי. ד"ר משל והחיזורים שלו, בחדנה קלילה, ידידותית, של שותפים-
 לפשע. ד"ר משל מתמחה באבסורדולוגיה של היקום. הוא אחד מחלוציו של המדע
 הצעיר הזה, ועוסק בתרגום המערכת הקוסמית לשפה של מושגי הרוח האנושיים.
 למשל, הוא סבור שכוכב-הלכת פלוטו הוא בלתי-מוסרי. בעניין זה היתה לו
 חליפת-מכתבים מעניינת עם אינספקטור קליי, הסבור בדיוק להיפך. לדעתו,
 מתעצבת האישיות של כל גרם מגרמי-השמיים עוד קודם הילדו, ולסביבה אין כל
 השפעה על התפתחותו. את הקוואזארים הוא מגדיר כמערכת אמביוולנטית, והפול-
 סארים מעלים גירה נושנה שאין בה חידושים מהותיים.

בימי-ששי נעלם קליי אל ביתו הקטן בכפר. בטי לא היתה שם מעולם. מצחיק לחשוב
 שהוא מחזיק איזו פילגש, הוא, איש חפשי כל-כך שממילא אינו משועבד בכבלים
 וחי חיי-דרור אמיתיים. על עברו אינו נוהג לשוחח, אפילו ברמזים, וד"ר משל טוען
 שאולי אין לו עבר בכלל.

שלום, בטי, איפה עמדנו בפעם האחרונה ?

לא זוכרת. זה היה מזמן.

ביום-הששי שעבר.

כן, אני חושבת.

אחר-כך התלבשתי.

גם אני.

לפני זה...

גם אני.

אחר-כך שכחתי.

פתאום דפקו בדלת.

ואתה הלכת לפתוח.

זה היה הכלב של השכנים. בא לבקש עצם.

אני אבוא עוד פעם. בשבוע שעבר.

תמיד בשבוע שעבר.

אנחנו לא ניתן לו ללכת. אנחנו רוצים שהוא יישאר.

אנחנו אוהבים אותו ?

לא, פשוט קשורים בו, רגילים אליו.

אבל גם אוהבים.

מובן שאוהבים. ומשבוע לשבוע אוהבים יותר.

זה היה שבוע נפלא.

רוצה עוד פעם.

שובב.

וכך זורמים להם המים העתיקים בערוצם הישן, בין הסלעים הישנים והטובים,
 מתחת לעצים המטילים צל עתיק, וציפרי-שיר בוקעות מביצים נעלמות, מצייצות

בנעימים ברינת מלאכים ושרפים, כלבם של השכנים מנמנם בצל וחולם על עצם דשנה השמורה לכלבים צדיקים בעולם הבא שכולו טוב, והשבת זוחלת לאטה אל שעת-ערבית.

הנה מה טוב ומה נעים. ציפור נעימת-זמירות אומרת: לכה דודי ונצאה השדה. ובשעה זו של חסד שותת הלב גם לנדכאים, למוזפים ולמובסים. לו תאיר גם להם הדרך באפלה. הוי, כמה טובים דודיך מיין, ד"ר משל, בשדה, על הקוצים. ואחר-כך התלבשנו והלכנו לקולנוע. ואכלנו גלידה.

ואחר-כך הלכתי לעבודה.
בוקר טוב, בטי. איך היה?
ככה ככה, כרגיל. ואתה?
ככה ככה, כרגיל. נתחיל?
ושוב...

בלילות, מופיעה רוחו של הכנר המת ומנגנת. לפעמים לובש הכנר דמות של חייל, נרתיק הכינור הופך תת-מקלע והוא מתרסק על מוקש. בבקרים מתפור הערפל וחיים זוסמן הולך למשרד. גברת זוסמן יוצאת למרפסת לנער את השטיחים, ובקושי אפשר להבחין בכתם ההיסטורי שנוצר באותה מסיבה מפורסמת. היום הכתם כמעט אינו נראה ואיש אינו זוכר מהו, וטוב כך. החיים חייבים להימשך.

ד"ר משל נסע לאנגולה לחקור שם את שרידי הציביליזציה של העתיד. צילומי-אוויר הראו שהעתיד היה מסודר בשורות ישרות, וזה כידוע סימן של חיים אינטליגנטיים. ד"ר משל טוען שהאבסורדולוגיה היא הארכיאולוגיה של העתיד, וסוף-סוף הצליח למצוא קרן אמריקאית שתממן את החקירות שלו שם. הוא נסע בראשית פברואר, ולפי התכנית יחזור בספטמבר. קליי ובטי ליווהו לשדה-התעופה. אכתוב מכתבים, אמר משל והמריא. וכך התחילו החיים כאן להימשך בלעדיו.

בבוקר עומד אינספקטור קליי לפני המראָה. אבל המראָה ריקה. בקצה המראָה, מצד שמאל, מופיעה נקודה שחורה. אט-אט הולכת הנקודה ומתקרבת, והיא הופכת דמות-אדם קטנה, רחוקה. דמות האדם מתקרבת עד שהיא ממלאת את המראה כולה, ולבסוף היא נהפכת לפנים.

אינספקטור קליי מתבונן בפניו בתמהון. הוא מתקרב אל המראה ודמותו מתקרבת אליו. אז היא מתחילה להתרחק, הופכת נקודה שחורה ונעלמת. המראָה נשארת ריקה. זה בבוקר. בדימדומים המראה מלאה, ואובלונסקי והכנר, שלובי-זרוע, פוסעים בה על גגות גבוהים ורחוקים, ואובלונסקי יורה מאקדחו על האנשים המתקהלים ברחוב, למטה, והכנר עולה בלהבות השמימה בידיים פשוטות בתחינה. בטי טובעת בתוך אוקינוס של אצות וד"ר משל משדר פולסים קבועים מפולסארים רחוקים באנגולה. לפנות-בוקר מתנפצת המראָה יחד עם החייל הצעיר המהלך בתוכה, על דרך-עפר במדבר. בוקר-בוקר אוספת העוזרת את שברי הזכוכית, בעוד אינספקטור קליי ישן. כאשר הוא קם הוא מוצא מולו מראָה חדשה, וחוזר חלילה: מתחילה המראָה ריקה, וזר כך היא מתמלאת, ושוב מתרוקנת, עד שעם דימדומים היא קמה לחיים.

אבל היה כאן כלב פעם, לעזאזל, לאן נעלם הכלב? לאן נעלם העמוד שעליו היה משתינו? ולאן נעלם הרחוב שבו עמד העמוד. ולאן נעלמה העיר שבה היה הרחוב, והיכן הארץ שבה היתה העיר, והיכן הכל? העמודים חולפים במהירות, כאילו מתוך חלון של רכבת, אבל הרי אין שום רכבת, הכל עומד בלי נוע במקומו. המצחיק הוא שאף-על-פי שהעמודים, הכלבים, הרחובות והערים נעלמים במהירות מואצת, הרי המקום נשאר אותו המקום, ואם כך היכן אנחנו? אינספקטור קליי מושיט ידו אל הנייר להעלות עליו את מימצאיו, אבל הנייר הופך לשון-אש ופורח בעשן. הדוור מביא מכתב מד"ר משל: קליי! מצאתי את הכלב באנגולה. באיזה מצב? מריץ קליי גלויה.

במצב של התפוררות, עונה משל במברק.

צריך לחכות עד שיחזור, לשאול אותו בפרוטרוט. מתי התפורר הכלב? מדוע? ומדוע היה זה כלב דווקא? הוא יחזור בספטמבר והתשובה עמו.

ובינתיים, מעלים היום בסאראגוסה על המוקד את יקותיאל אבן-חסן. כל עשרו ומעמדו לא עמדו לו ביום רעה ופקודה, וגזירה שיצאה מלפני המושל עלתה לו בחייו. את הקינה שנשא עליו המשורר עוד ילמדו שנים רבות, בהיותה כתובה במיקצב מסעיר ונוגה כאחד, זכר לעולם שהיה.

גברת זוסמן בשמלה פרחונית חוזרת מן הגימנסיה באודיסה. הה, קלת-רגליים היתה באותם ימים, הפליאה במחולות, ובאוויר פרחו תקוות גדולות, תקוות המהפכה. פרשים דהרו אליה על סוסים אבירים ומילאו את הארץ דם. את השמלה הפרחונית לקחה עמה לארץ-ישראל לבנות אותה. בשיר על שפתיים חרשה, זרעה, סיקלה את שדות-הטרשים ויצרה את החיים החדשים שאינם עוד.

בברלין שלפני מלחמת-העולם הראשונה למד חיים זוסמן כימיה ורוקחות. בתל-אביב נשא מריצות עמוסות טיט ולבנים, ובלילות היה שוקע במשנתו של קרל מארקס. את קרל ליבקנטט ואת רוזה לוקסמבורג רצחו, וקרל מארקס מצהיב על הפוגנת. תמהני, מהרהר חיים זוסמן לפעמים, אם קרל מארקס שלנו וקרל מארקס של אלה החדשים הוא אותו קרל. הייתי רוצה פעם לשאול אותו.

כמה תורות יש בעולם. בחדר למד תורה. היכן תורה זו. נשרפה באש. ועוד תורות למד בשקידה וכולן עלו באש, וביתו שבנה נהרס, וביתו החדש עומד על תלן אבל הוא ריק ושומם, בלא עתיד, אם לא לדבר על העתיד של אולקוס, פרוסטטה, אבנים במרה ואוטם שריר-הלב. גם בלא עבר, שנשאר בבית הישן שאיננו. האספלט שחור, הבטון אפור, הקירות לבנים, השמיים צהובים והברז מטפף: גלוק. גלוק. גלוק.

צריך לקום מהמיטה, ללכת למטבח ולסגור את הברז.

בין גלוק אחד לגלוק שני מחזירים את העדר הביתה, הולכים להתקלח, לובשים חולצה נקיה, שרים את שירי המחר. גלוק, גלוק, גלוק. היה נחמד, באותה פעם אחרונה, כאשר ערכנו את מסיבת-הפרידה לבננו שיצא לעלות על המוקש. מאז כמעט אין רואים אותו. גלוק, גלוק.

כנראה גם הבית הזה לא בסדר. צריך לקרוא לשרברב.

ישראל בן־איתנור: הערה על תרבות נוצרים העתיקה

מִשְׁמַעַת הַעֵינַיִם הַנוֹגְעוֹת
בְּיָדַיִם עֲנוּת הַנוֹתְנוּת
אֶת הַמְּשִׁיכָה
מִן הַשְּׁמֶשׁ אֶל לְדָתָהּ
וְהָרָאשׁ לְבָדוּ הוּא תָן עַל
פִּי הָאֵימָה שְׁאִינָה
נְתוּנָה.
לִפְנֵי כֶּךָ וְכֶךָ סִימָנִים
נִבְרָאָה חֲשֵׁכָה וּמָאוּ
וְשִׁבְרוּ אֶל־פִּי יָדַיִם כְּבָדוֹת
שֶׁהֵיוּ מְהִירוֹת מִן הָאוֹר
עֲצָמוּ
וְכֵן גַּם כְּתוּבֵי־הַמְּאֲרוֹת
שֶׁנִּפְצוּ בְּעוֹנוֹת בּוֹעֲרוֹת
וְהַשְּׂתִיקָה־בְּאֶמֶת בִּיאֹר עוֹבְרֹת
עַל־קוֹלֵית מְעוֹלָם וְגוֹאֵה.

עֲלָמָה דְקָה
בְּגוּפֶךָ הַמְּפֹתָה מְשַׁחֲקוּ
כָּל חֲכָמַת מְצָרִים וְשִׁמְעַת לִי
וְאִין קֶצֶה לְבִשְׂרֵי.

בינה ברזל : ציפיה

מקום שיש בו בית
חיבת להיות בו חלקת תירס,
מרפסת פתוחה
וכסא-נדנדה.
אפשר לגדל שחי
עגבניות,
לתלות על החבל
כביסה.
האדמה קרובה,
הצפייה אינה מכאיבה,
השנים חולפות
בלתי-משתגות,
המלונים תופחים בחלקה.
אבי צועד כבדות,
הרוח עוינת, קורעת
צעיפי חלומות,
אבל עיניו עדין טובות
ותכלות.

עיניו רואות את האיות
הטורפות את ברי,
עיניו אומדות מהססות.
אין בן נגיי
גם לא הבטחה.
יכולים לחזור לאותו מקום.
יש בו עץ שגילו
כגילך,
הפלבים מכירים אותך,
הנהמה מתגלגלת
מלבם ללבך.
יש שם חלקת תירס
וגנת תבליים קטנה,
ואבי מצפה
בדומיה.

האור משסוף את עיניך.
 סומא, המכיר את עצמו לדעת
 בטרופי, באכזב,
 בירשת אחרון שלישי חניבעל
 על חופי צפון-אפריקה,
 שבוי-עבדות יהודי ברומא,
 או ניצול-אוקד באספמיה.
 היכן תועה אמה?
 היכן מוצא אמה את עצמה
 לדעת?
 הקירות חונקים מעברים,
 מתגודדים.
 הכי אחי אמה?
 טרופי טרף אחינו
 וכתנת-הפסים עדה.

*
 חולף ברחוב,
 חודר לבית,
 נוכל את הדלת.
 חולם על גדולה רחוקה,
 נוגע בצמרות הוד
 בשושלת פרוצה.
 אי-שם במרחק אלפים שנה
 מתנהל בדרכי בינוץ,
 או כלוא בירושלים נצורה.
 קרט מנדודי השבטים
 הגרמנים,
 מן הצנה,
 מקפיא עד היום את הפאב
 של סכין סקריקין בלבד.
 אמה מגיף את התריסים.

אלבר נומי: פראנץ פאנון – חיים בלתי־אפשריים

בתקופת־חיי הקצרה ידע פראנץ פאנון לפחות שלושה כשלונות חמורים. הוא נולד במחוז צרפתי, וחשב עצמו צרפתי ולבן; כשהגיע לבירה כדי ללמוד בה, גילה בכאב וצער שהוא אנטיילי ושחור, במטרופולין.

בחמת־זעם החליט שלא יהיה צרפתי אף לא אנטיילי אלא אלג'ירי: כלום אין צפון־האפריקאים, כמוהו, עשוקיה וקרבנותיה של אותה מטרופולין עצמה? אבל סולידא־ריות הנדפאים גם היא היתה מיקסם־שווא: בכוח איזה נס יהפוך להיות, בלי להחליף את עורו ולאבד את כל זכרונו, ערבי לבן, ומה־עוד מוסלמי, בזמן שהוא נוצרי מלידה?

או החליט לעזור בבנייתה של אפריקה מאוחדת, בה לא יהיה עוד תוקף לגבולות עור ולמשפטים־קדומים תרבותיים ואפילו שחור אנטיילי יוכל למצוא בה את מקומו. לדאבון־הלב הרי המעוניינים העיקריים—כלומר האפריקאים עצמם, שחורים כלבנים, פ'טישיסטים, מוסלמים או נוצרים—טרודים היו כל אחד בבנין אומתו ועולמו שלו, ורחוקים היו מלוא מידת האפשר מאחדות שכזאת.

ברצותו להשלים את הבריחה הזאת קדימה, ברצותו לפתור את הדראמה שלו, מה עוד נותר לו פרט למחשבה על אדם חדש בתכלית, בתוך עולם מחודש בתכלית? ואכן, זה בדיוק הרעיון האחרון בדבר־הפתב האחרון שלו:

“למען אירופה, למען עצמנו ולמען האנושות, חברים, עלינו להצמיח עור חדש, לפתח מחשבה חדשה, לגסות להקים אדם חדש”¹.

אכן, האפוקאליפסה והשיקום האוניברסלי הם המוצא האחרון מייאוש מושלם שכזה.

א

כאשר עזב פראנץ הצעיר את אי־מולדתו בפעם הראשונה עדיין היתה הזדהותו עם צרפת מוחלטת. ודאי שהיתה גדולה מזו של רוב בני המושבות של הקיסרות הצרפ־תית; ומכאן תסתבר, חלקית לפחות, חריפותה של התגובה ההפוכה אצל פאנון. ככל שתנועת המטוטלת נמרצת, כך הקרע כאוב יותר. זה שנים רבות מאד סבורים היו האנטייליים, בעיקר מן הבורגנות והזעיר־בורגנות שאליה השתייך פאנון, שהם נוהגים כצרפתים אמיתיים לכל דבר. ובאמת נעשה הכל כדי שיחשבו כך, הודות לאותה בדיה משפטית לא־תאומן: האיים, המרוחקים מצרפת מרחק אלפי קילומטרים, הם מחוזות צרפתיים, ממש כבריטאן או אַלזאס, נתחים מאדמת המטרופולין. על־כל־פנים, כאשר פנה הגנרל דה־גול אל האנטייליים בקריאה להגן על “אמא־מולדת” המשותפת, התגייס פאנון באופן הטבעי ביותר, עם חבריו לבית־הספר התיכון, לפחות הדלילים של צרפת־החפשית. עד היום צריך אדם לשמוע איך אנטייליים מסוימים, ביחוד מן הדור שעבר, מדברים על צרפת. פחות מזה הושם לב לכך

שהזדהות זו נמשכה אצל פאנון עד למועד מאוחר למדי; וזמן רב לאחר שהציג כף-רגלו על אותה אדמת-יקר, ולאחר שנתגלה לו כי אמא-מולדת מוכנה בהחלט שיהיו לה גם ילדים שחורים ובלבד שהכל—לרבות היא עצמה—יעמידו פנים כאילו אינם רואים את צבעם. אמת כי להגן עליה בא, וכי בלהט הקרבות תמימות-הדעים מתחזקת ושוב אינך חושב על החילוקים. יותר מתמיד היה פאנון אומר "אנחנו" בדברו על צרפת ועל הצרפתים, כולל הוא עצמו.

רק כאשר שב השלום והצרפתים השתדלו לשפוח את כל אותם אנשים שממרחק כה רב באו לגאול אותם רק אז גילה פאנון, או הודה סוף-סוף, מה-נכבד משקלה של הגזענות בחיי-היומיום. אז שפעה-חזרו הוכרונות והמרירות והתארגנו. אך אפילו אז הרי בהפליה — ובמעשי-התוקפנות הפעוטים המרובים הנובעים ממנה בכל יום ויום, על מדרכות פאריז או ליון—מתבונן היה מבפנים, מתוך אותה אומה שאליה הוא משתייך בזכות ובמוצהר. הוא צרפתי שחור-עור, מטרה לטעויות, דברי איוולת-וודון של אֶחיו-האזרחים לבני-העור. אינני בודה שום דבר מלבי ואינני מקרב את פאנון אלי: די לך שתקרא בו, ולא רק לאור התקופה האלג'ירית שלו בלבד. בספר עור שחור, מסיכות לבנות הוא דן בתוצאות של מישאל שערך כתב-העת *Présence africaine* אצל מספר אנשי-רוח. הללו שרמזו, בזהירות ובכנות פחות או יותר, על חילוקים אפשריים בין הצרפתים יושבי-המטרופולין והלבנים לבין השחורים, להם השיב פאנון בתוקף: "מה הפיטפוט הזה על עם שחור, על לאומיות כושית? אני צרפתי. אני מעוניין בתרבות הצרפתית, בציביליזציה הצרפתית, בעם הצרפתי".² אחרי-כן הוא יוצא לכהונתו בבית-החולים של בלידה-ז'אנוויל. כלום עתה סוף-סוף נעשה חסידו של עמו החדש לעתיד-לבוא? לא ולא, עדיין לא הגיעה השעה; פאנון הוסיף לחשוב עצמו צרפתי אפילו באלג'יריה. כעבור זמן (עברו בכל-זאת שלש שנים; הוא נתמנה ב-1953 והתפטר ב-1956) פרש מתפקידו. מה הוא אומר במכתב ששלח למיניסטר-התושב, המושל-הכללי של אלג'יריה? רבים עמדו על המשפטים החשובים ביחס לאומנות, לתפיסת הניפור שלו, שכבר חרגה מגדר פירוש פסיכולוגי בלבד, למחאתו נגד הסנקציות שונקטו כלפי השובתים מיום 5 ביולי 1956; עדיין לא עמדו די-הצורך על הדבר בשמו מחה: הוא השמיע את מחאתו בשם ההומאניזם, בשם הכבוד הראוי לאנושות בכללותה, שפאן התגלמה בערבי האלג'ירי, שעליו עדיין דיבר מבחוץ; וביתר-דיק, דיבר כאורח צרפתי. הוא הסביר כי אנוס הוא על-פי "חובתו כאורח (צרפתי)"; נוכח חובה זו הרי "שום רצון לכבס את הלבנים במשפחה (הצרפתית) לא יכריע כאן את הכף. שום מיסטיפיקציה לאומית-כביכול לא תספק את תביעתה של המחשבה". הוא מסיים את מכתבו בהבטיחו ל"האדון המיניסטר" את "רגשי הכבוד והיקר" מצדו.³ על-כל-פנים עדיין אין כאן היחלצות מהפכנית ממש, כל שכן לא אלג'ירית.

רק אז החלה באמת התקופה האלג'ירית, שלאחר-מכן קנתה לה חשיבות מכרעת בפעלו של פאנון, אף כי יש לחזור ולציין שנמשכה רק חמש שנים, לרבות תקופת הישיבה בתוניסיה והנסיעות באפריקה, ואחרי-כן לברה"מ ולאמריקה; מכתב-ההת-

פטרות הוא משנת 1956, והוא מת ב־1961. הרי אלו שמונה שנים לכל היותר, אם נמנה את שלש שנות העיבור בהיותו פקיד־מדינה צרפתי, בהן שקוע היה לכאורה כמעט לגמרי בעבודתו המקצועית, גם אם גילה ענין גלהב באוכלוסים אשר נשלח לרפאם, וגם אם השתדל להכניס ריפורמה במערכת האישפוז.

אנשים גם לא הירבו לתהות על המשמעות העמוקה של ההרפתקה הזאת המופלאה, כאילו צידקתה המדינית של איזו התנהגות ממצה את כל מניעה; כאילו מובן הדבר מאליו שאיש־רוח אנטילי שחור, שמימיו לא הציג כף־רגלו באפריקה הצפונית, יכול היה להיעשות ביום בהיר אחד פטריוט אלגי'רי, במסירות מוחלטת עד מוות, כשהוא מסרב לחוס על כוחותיו הפלים, חרף גערותיהם של חבריו למערכה.

האם, לפחות, הגה פיאנון ענין מיוחד באלגי'רים, האם הכינו אותו יחסי־קירבה קודמים וקשרי־ידידות נושנים לבחירה מעין זו? נהפוך הוא, שום דבר לא הכשירו לכך. כאשר התחיל בעבודתו הרפואית בפאריז הזדמן לו לטפל בפועלים צפון־אפריקאיים. היתה זו אפילו עילה למחקר קצר שנדפס בכתב־העת Esprit. איך הוא מדבר שם על החולים שלו? ודאי, הוא מדבר בזכותם, הוא מרמו כמה הם בודדים, מתיסרים מול רופא הזר לציביליזציה שלהם. אבל הוא נמצא דווקא במצב של רופא הזר לחולים שלו, והם אקזוטיים בעיניו. אקזוטיים, ואפילו בתוספת אותה נימה של תלישות וחרדה, הקיימת גם אצל אירופי, ולו גם "מתקדם", נוכח האנשים האלה השונים, שבאו ממרחק כה גדול.

"כל האנשים האלה המפחידים אותנו, הדורסים את האזמרגד הקנאי של החלומות שלנו, ההודפים את העיקום השברירי של החיוכים שלנו, כל האנשים האלה אשר מולנו, שאינם מציגים לנו שאלות אלא שאנו מציגים להם שאלות מזורות. מי הם? "מי הם, למען האמת, הבריות האלה, המסתתרים, המוסתרים על־ידי האמת החבר־תית, תחת פיגויי־הגנאי השונים?"⁴

במתכוון הדגשתי את האנחנו והשלנו בפתוב שלפינו: כה רחוק היה פאנון מלחשוב עצמו אלגי'ראי או צפון־אפריקאי עד שדיבר בשם הכלל הצרפתי שהוא חלק ממנו. לא די שלא היה שייך לפועלים הללו בני צפון־אפריקה אלא שגם חש במעמדם מידה של פחד, אשר שרשיה בלא־מודע.

כשלאחר זמן חשב לעזוב את צרפת, מקום ששוב לא חש עצמו בנוח, וללכת לעבוד במקום אחר, הרי חשב תחילה על אפריקה השחורה ולא על אלגי'ריה. ומדוע־זה בחר באפריקה? האם מטעמים מדיניים או רגשיים, או אולי מתוך סקרנות לגבי הארץ הישנה ממנה יצאו אולי אבות־אבותיו השחורים הרחוקים? לא זה אף לא זה. סופר אמריקאי אחד, פיטר גייזמר,⁵ שהתפעלותו מיצירתו של פאנון והתלהבותו לה ברורות וגלויות, הציג לעצמו את השאלה וחקר בנושא זה. כל הטעמים האלה אפשר שפעלו פעולתם בלא־יודעים, אך דומה כי בתחילה ביקש לו פאנון שטח־מחקר נוח יותר, בסביבה פסיכיאטרית מצוידת היטב יותר, ואולי גם משרה ששכרה טוב יותר. אין אנו יודעים מדוע בסופו של דבר לא הגיע לאפריקה השחורה, אף לא מדוע החליט על אלגי'ריה; מן־הסתם מפני שהציעו לו משרה זו דווקא ולא אחרת.

ובכן, מדוע אלג'יריה והאלג'ירים ? ודאי, אלג'יריה היתה נתונה במלחמה שלדעתו של פאנון היתה צודקת; סבור היה כי מחובתו לתת לה סיוע פעיל. אך הוא לא הסתפק בכך. מדוע נעשתה אלג'יריה מרכז הווייתו, מחשבתו ויצירתו ? מדוע ראה צורך לידבק בה עד כדי כך שדימה כי נעשה אלג'ירי ועד כדי כך שניאות למות בעד אלג'יריה ?

ב

הזדהות העבד השחור מלשעבר עם האומה הלבנה, שתחילה שיעפדתו ואחר-כך כמו אימצתו לה, נושאת בתוכה בהכרח איזה רעל דק מן הדק: הצלחת הניחות (אם יש הצלחה) מחייבת שהשחור יתכחש לעצמו כשחור. יש להודות כי תנאי-מוקדם איום זה, שהלבן אכן עמד עליו, ימים רבים נתקבל על-ידי השחור עצמו. אפשר להבין זאת; לא החזק הוא שצריך להתקרב אל החלש; ההתבוללות היא תהליך הפועל מן הנשלט אל השליט, מן התרבות הנשלטת אל השלטת, וכמעט לעולם לא בכיוון ההפוך. על-כל-פנים, זה המחיר שצריך לשלמו בעד דבר ששני השותפים רואים בו עלייה-בדרגה. והנה, אחת התוצאות מן המאמץ הזה שנגד הטבע היא, בצד מלחמתו של הלבן בשחור, מלחמתו של השחור עם עצמו, שהיא תוצאה מן הקודמת ואולי הרסנית עוד יותר ממנה, לפי שהיא מתנהלת בפנים ובלי הפגנות. יורשה לי לא להר-חוב עוד כאן את הדיבור על מנגנונים אלה של פסילה-עצמית, שאותם כבר תיארתי באריכות רבה למדי במקום אחר, בקשר לבן-המושבות או ליהודי.⁶ פאנון מספר איך בהיותו ילד, כשלפעמים היה בלתי-נסבל במיוחד, היתה אמו שלו אומרת לו לא "להתנהג כמו כושי",⁷ ואין כל ספק שבכל ימי-חייו לאחר-מכן ניסה פאנון, אם בידועים ואם בלא-יודעים, שלא להתנהג כמו כושי; שכן "השחור איננו אדם".⁸ הוא לא היה יחיד בכך; האַנטיליים היו לועגים לסגנאלים ולשאר פראי-אדם. הם, שאינם שחורים, אין הם פראי-אדם. בקרע הזה הראשון והמכריע טמונים היו זרעי הדראמה של פאנון.

לכן, כאשר בא אַיִימה סיוור (Aimé Césaire), משורר אַנטילי שכבר היה מופר, מורהו של פראנץ הצעיר בבית-הספר התיכון של פִּזֶרְדֶּה-פֶּראַנס ומי שימים רבים היה לו דוגמה ומופת, ובאחד הימים הכריז בפומבי, "יפה וטוב להיות שחור", נפל הדבר תחילה כרעם (וכשערוריה) במרטיניק—אך גם בנשמתו של הנער המתבגר. היתה זו ההכרזה על סוף האשליה הלבנה; היה זה ההיתר להסיר סוף-סוף את המסיכה הלבנה, שסבור היה האנטילי כי צריך לשאתה כדי להתקדם בעולם. אבל במה תוחלף מסיכה לבנה זו ? כלום באה התקופה החדשה של אמירת-הן לעצמך ? ההחלטה להתחיל במאבק משותף עם בני-ביתך, למען שיחרורם ושיחרורך ? באותה שעה הסתמן הייעוד המיוחד של פראנץ פאנון, צביונו האינטלקטואלי והמדיני העתיד והסופי. משעה שמבין איש נשלט כי אין אפשרות להתבולל בשליט הרי בדרך-כלל הוא שב אל עצמו, אל עמו, אל עברו, כפי שכבר אמרתי כמה פעמים, בתוקף מוגזם, תוך שהוא הופך את העם הזה ואת העבר הזה למיתוסים נגדיים כמעט. כיון שגילה פאנון

סוף-סוף את ההנאה שבבילולם של האנטיליים להיותם אורחים צרפתים של צרפת, עתיד היה להינתק מצרפת ומן הצרפתים בכל הלהט שהיה מוגז-להבה זה מסוגל לו. מעתה היה עליו להילחם באהבה הראשונה הזאת, לעקרה מתוכו, ביתר עוז וכאב דווקא מפני שהאמין בה בעבר, מפני שהפנים אותה. היה עליו להילחם בצרפת כדי להילחם בצד זה שלו עצמו, ולבסוף לחזור ולכבוש את עצמו. רק שהדראמה המיוחדת של פאנון התבטאה בכך שאם גם שגא מאז והלאה את הקולוניזטור שלו מלשעבר, מעולם לא חזר עוד לכושיות ולאיים האנטיליים.

ודאי, יש כאן דרך שלישית, פתרון מקורי, שאין אנו מכירים הרבה כדוגמתו. היטב למדי ידועות לנו עכשיו שתי תשובות גדולות של המדופא למצבו: המדוכא דוחה את עצמו או מקבל את עצמו, מקבל או דוחה את המופת של הקולוניזטור, ולעתים קרובות ביותר יש עירוב אינטימי של דחייה ואמירת-הן במידות משתנות, בהתאם לשעה בה הגיבור עושה את דרכו ובהתאם למסיבות ההיסטוריות. לא מן הנמנע שתהיה דרך שלישית, אשר חייו של פאנון מדגימים אותה: ההזדהות עם המולדת האלגירית כמו היתה לו לפאנון חילופה של הזדהות בלתי-אפשרית עם המולדת המרטיניקית.

כאשר הצהיר אַיימה סיוור כי "טוב ויפה להיות שחור", ואחר-כך הפריח, יחד עם סנגור, את מושג הכושיות, לא הסתפק בהתרחקותו מן האינטלקטואל הצרפתי, המש-כיל ומוסמך האוניברסיטה הצרפתית, כפי שנעשה לאחר ישיבה ממושכת ב"בירה", לאחר שהתרועע עם הסיריאליסטים והצטרף למפלגה הקומוניסטית הצרפתית; הוא חזר והגדיר עצמו כאנטילי ושחור. הוא חזר לארצו, שימש מורה בפזר-דה-פראנס, ועד-מהרה נעשה הנציג המדיני של ארצו. פִּאנון מה אמר ומה עשה לאחר שעה של התלהבות נוכח ההעזה של מורהו לשעבר? הוא טען כי הכושיות היא פתרון-שווא; לאחר הטעות הלבנה יש להיזהר שלא להיפתות לחזיון-השרב השחור. הוא יצא במלוא החריפות נגד הכושיות, וביצירתו אנו מוצאים את גינויה הקיצוני ביותר. גם לא הושם לב דיי-הצורך לעובדה שהוא מעולם לא שב להציג את כף-רגלו במרטיניק. יתר על כן: להוציא שנים או שלושה מקרים, לא עסק כמעט מעולם בבעיותיה של ארץ-מולדתו. ידידיו, החיים עוד כיום, מספרים באיזו אירוניה של בוז התיחס לבני ארצו מלשעבר כשהזדמן לו לדבר עליהם.

"כאשר פגשתי אותו בתוניס ב-1958, קיבל את פני בקרירות: 'אם כן, אתם ממשי-כים בפוליטיקה באיי-האנטילים ובגיאנה? באחד הימים תכריח אתכם צרפת בבעיטות בצוואר ליטול את עצמאותכם. על כך תהיו חייבים תודה לאלגיריה, זו אלגיריה שלנו שהיתה הפרוצה של הקיסרות הקולוניאלית הצרפתית'.

"כעבור שבועות אחדים פרצו המאורעות הטראגיים של פזר-דה-פראנס. אנשי המשמר הריפובליקאי הרגו כמה מרטיניקאים. הלכתי לראותו. הוא עלץ: 'שיאספו את מתיכם, שיבקעו אותם ויבילו במשאיות פתוחות בשכונות העיר... שיצעקו אל הבריות: 'ראו את מעשה-ידיהם של הקולוניאליסטים'. הם לא יעשו מאומה. הם יקבלו הצעות-החלטה סמליות ושוב יתחילו למות מרעב. בעצם, התלקחות זו של

ועם מרגיעה את הקולוניאליסטים. אין כאן אלא התפרקות פשוטה, בדומה מעט לחלומות אֶרֶוֹטִיִּים מסוימים. מתעלסים עם צל. מזהמים את המיטה. אך למחרת בבוקר הכל שב לתיקנו. שוב אין חושבים על כך".⁹

נראה אפוא כי לפנינו הפסילה הפסקנית והסופית של האיים האנטיליים ובניהם. אמנם זו פסילה הבאה ממרחקים; עדיין זו אותה פסילה של עצמו ושל אֶחָיו שהרעילו את נשמתו של פראנץ פאנון הצעיר כמו שהרעילה את נשמתו של כל צעיר מבני המושבות שהכיר לדעת את מצבו. אבל, בעצם, אנו נמצאים כאן בשלב מאוחר יותר—שהרי כאשר מתגלה תפקידו של הקולוניזטור, וכאשר נדחה היחס הקולוניאלי, באה בדרך-כלל שיבת האדם אל עצמו, ההחלטה להיאבק למען בני-ביתו ועמם. ברור שאצל פאנון לא התחוללה תהפוכה זו. מדוע? לא למותר הוא לציין כאן את השפעתו של סארטר, שהכריז כי הכושיות לעולם אינה אלא עת-חולשה בדיאלקטיקה של שיחרורו של האדם השחור. פאנון התרשם מאד מסארטר עד סוף ימיו, אפילו בשעה שהיה מגנה את כל האינטלקטואלים הצרפתים כאיש אחד. וכאשר באורפיאום השחור ניסה סארטר לצמצם את הכושיות ולהעמידה על השלילי שבה (כמו שניסה לצמצם את ההוויה היהודית ולהעמידה על צד אחד בלבד), הודעו פאנון; היתה לו הרגשה שגורש מתוך עצמו. כך הרגיש, והודעו—ואף-על-פי-כן קיבל את מסקנותיו של סארטר. "בשום-פנים-ואופן אל לי לשאוב מעברם של העמים הצבעוניים את ייעודי הראשוני. בשום-פנים-ואופן אל לי לשקוד על החייאתה של ציביליזציה כושית שבלי צדק מזלזלים בה... אינני רוצה להיות קרבן לתרמית של עולם שחור. איני צריך להקדיש את חיי לעשיית המאזן של הערכים הכושיים".¹⁰

עם זאת, גם אם רשאי אדם לחשוב כמו סארטר כי הכושיות—כמוהה כהוויה היהודית—היא עת-חולשה, ואפילו שלילית-ביחס, חובה עלינו לחוות את העת הזאת קודם שנעבור אל הבאה אחריה; ומתוך שאנו חווים אותה היא קונה לה משקל, כבד מאד, של חיוב. סארטר טועה תמיד אותה טעות, לפי שאינו רואה דיי-הצורך כי אפילו השלילה, הרע, כשהם געשים חוויה, הופכים הם במובן-מה להיות בשר-ודם, כללו של דבר — מטען חיובי (כשם שלא עמד גם דיי-הצורך על חשיבות טענותיו של עם, גם אם התיינה צנועות מאד ואפופות חזיונות-תעתועים ומיתוסים). על-כל-פנים, במסעו הארוך של עם אל שיחרורו יש ערך לכל השלבים, והבל הוא, או הפשטה סתם, לזלזל בשלב זה או אחר מן השלבים האלה ולהגדירם לשלילה. אכן, פאנון הקדים וחש בחולשה זו של התיזה הסאטירית, גם אם השלים אתה בסופו של דבר; אך הוא השלים אתה. מדוע? מפני שבסופו של חשבון נוחה היתה לו; מפני שאין אדם מאמץ לו בשלמות שכונת אלא מה שהולם את תקותיו. מדוע התכחש פאנון טופו של דבר לאֶחָיו בני-ארצו, שרגזו ושמרו לו טינה בשל כך, עד שלבסוף בא יער וגילה מחדש את פאנון, בדרך-העקיפים של אפריקה ושל המהפכה? נטייתו, ורגיזוה את האנטיליים, לחזור ולומר בלי הרף, "אני אלגירי... אנחנו הפטרוטיים אלגיריים...", נבעה מכך שלאמיתו של דבר לא קיוה למצוא אצל בני-ארצו את תרון לבעיתו.

פאנון הסתכסך אפוא עם צרפת, עם הצרפתים ועם אירופה; אך הוא לא היה מסוגל להסתפק בניתוק שמן-השפה-ולחוך ולהתישב אחר-כך בנורמאנדי, למשל, ובעזרת עוד כמה גולים לנהל איזו אופוזיציה עקרונית מעורפלת. הכרח היה לו למצות את הניתוק הזה עד תום, ולעקור מתוך חייו את תכנם הקודם; הבחור שהתגייס לשורות צרפת-החפשית, הסטודנט מבית-הספר לרפואה בליון, הרופא בבתי-החולים הצרפתיים, בעלה של צרפתיה (גם על משמעותו של זיווג זה לא עמדו הסופרים כמעט אף במלה אחת).

"אני מחרבן על אירופה. התרבות שלה, הדיפלומות שלה, המצבים החברתיים שהיא סובלתם—כל אלה אינם אלא מכשירים של שליטה. עלינו להשליך כל זאת לעזאזל ולהגיד לעצמנו שאין לנו מה להפסיד. שאם לא כן לא ייתכן שום שיחזור"¹¹ אם כך, כלום לא מוטב יהיה שיחזור למקומו, לאיים האנטיליים, ושיהיה אחד ממנהיגי המרידה נגד אירופה וצרפת, ושיהיה את המרד שלו עם זה של בני-עמו? ברור כי זה הדבר העולה מיד במחשבה. אלא שבני-עמו עדיין אינם מוכנים להתפרץ ולמרוד. במובן-מה הרי האנטיליים הם שבגדו בפאנון, ארצו היא שהוכיחה כי אין ביכלתה להמציא לו את התרופה הפסיכולוגית וההיסטורית לדראמה שלו. העובדה שמרטיניק לא ניגשה מיד לשיחוררה שלה היא גם האות לקוצר-ידיה לסייע לפאנון, שנמצא שרוי לבדו עם מרידתו.

בספר עור שחור, מפיכות לבנות יש נסיון מוזר להסביר את לבטיו של בן-המושבות: הוא נגוע ב"עזבת". זו תיאוריה ששאל פראנץ פאנון ממחקר פסיכו-אנאליטי שאינו מוכר ביותר מאת ז'רמן גה (Guex), שבעצם לא הזכיר כלל את בני-המושבות אך דומה כי עשה רושם גדול על פאנון. שוב, אין אדם נוטל לו אלא מה שנחוץ לו: כלום לא קינן במעמקי נפשו של פאנון עצמו רגש זה של עזיבות?—על-כל-פנים, במידה שהספיקה להפכו ציר להתנהגותו של בן-המושבות, כלומר גם שלו. לאחר שיגילה את הבגידה הנוראה של המטרופולין הלבנה חש עצמו זנוח; גרוע מזה, כיון שנתן אל לבו שזנוח היה מאז-ומתמיד, שמעולם לא היתה זיקה אמיתית שבין אם ובן, הרי ברצון היה מבקש הכל מאדמת-מכורתו, ככל בן-מושבות, המולדת היחידה אשר בה יבטח מעתה והלאה. כמובן, בתנאי שתוכל למלא תפקיד של מולדת, בתנאי שתוכל להקל את העזיבות בה הוא שרוי. והנה דווקא זאת לא יכלה מרטיניק לתת. "הטראגדיה", כתב סויר, "היא שבלי ספק לא מצא האנטילי הזה באנטיליים אנשים כערפו ובודד היה בקרב אָחיו"¹².

מה נחוץ היה אפוא לבן-המושבות לשעבר כאשר חזר לאיתנו? היה עליו למצוא את הכוחות הנפשיים והחמריים למצות עד תום את מאבקו נגד העריץ, ומצד שני—לשוב ולהיבנות בעצמו, להכיר את עברו ולראות בבירור פחות או יותר את עתידו. מרטיניק לא יכלה לתת לפאנון אף אחד משני הדברים האלה, על-כל-פנים לפי-שעה, אף לא לסייעו לא בדרכו השלילית ולא בחיובית. מרטיניק, מחוז צרפת, עדיין האמינה יותר מדי שהיא משובצת בכלל הצרפתי ולא יכלה להביט עליו מבחוץ, לא יכלה אף להעז ולדמות בנפשה בלי אימה ופחד פרידה מצרפת. נראה היה כי מרד

ומאבק מזוין הם בבחינת רצח-אם מעורר-פלצות, גם אם היה חשד שאין זו אַם טובה ביותר. כלום אמר אפוא פאנון לצאת ולהילחם לבדו ? מצד שני, מה היה העבר התרבותי, ולו אף האגדי, של מרטיניק, מה היתה המורשה המקורית, הלשון, שיכול היה בן-מרטיניק להיאחז בהן ולמצוא בהן חיוזק לעצמו, להציען לעצמו ולהעמידן כנגד עולם-ומלואו, בייחוד נגד זה של מדכאָו ? הקריאולית היא תערובת חלושה, שאז לא היה בה כלל כדי לספק שלד של חיים אינטלקטואליים ורוחניים שלמים. והגרוע מכל : היא היתה מעורבת בצרפתית עד כדי כך שממילא יהיה הקולוניזטור מצוי במחשבתו ובנשמתו של בן-המושבות. כאן אנו נתקלים בקושי יוצא-מגדר-הרגיל, החוזר ומופיע בעוד כמה מצבים של שליטה, שבו הנשלט משועבד בשלמות כה רבה, זה זמן כה רב, עד ששוב אין לו אפילו עצמיות תרבותית אוטונומית, וכשהוא דורש את חירותו אין הוא יודע אל-בכּוּן מה תכנה של חירות זו. לא מקרה הדבר שפאנון זכה למיטב ההבנה וההסכמה אצל הכושים-האמריקאיים, שהם אמריקאים לכל פרטיהם ודיקדוקיהם, עד לגומי-הלעיסה ולכדור-הבסיס, ושגם כיום נבוכים הם בבואם לתת ביטוי ברור לדרישותיהם החיוביות. קיצורו של דבר, פאנון זקוק היה לדרך אחרת, לפתרון שלישי שאינו לא צרפת ולא מרטיניק—ואז גילה את אלג'יריה.

ג

כאן מתחיל הגילגול האלג'ירי המופלא שבחייו הקצרים של פראנץ פאנון. היו שראו בו גילגול טבעי, אולם קשה להעלותו על הדעת. אדם שמעולם לא הציג כפי-רגלו בארץ מסוימת, שאינו יודע לא את לשונה ולא את תרבותה, שבמוצאו הדתי הוא שונה מן העם היושב באותה ארץ, שאין לו בה שום ענין מיוחד, מחליט בתוך פרק-זמן קצר למדי שהעם הזה יהיה עמו, שהארץ הזאת תהיה ארצו—עד למוות ועד בכלל, שהרי סופו שמת למען שאיפה זו ונטמן באדמת אלג'יריה. לא הוגד גם די-הצורך עד היכן הגיע פאנון בנהייתו לאלג'יריה. ראינו, כמובן, את ההתגייסות המדינית, שהיתה שלמה, ואנשים השתוממו עליה וצינינוה לשבח. אני רוצה לדבר על דבר אחר, עמוק יותר, יקר-מציאות יותר ומטריד יותר. הדברים אמורים בהזדהות אחרת : זו שהיתה לו בומנו עם צרפת, שלא יכלה להיות לו עם מרטיניק, אליה הגיע עכשיו עם אלג'יריה.

בסוף 1956 או תחילת 1957 התישב בתוניס עם אנשי הצוות של אל-מוג'אהד, עתונם של הלאומנים האלג'יריים ; בספטמבר 1957 כתב—לראשונה, ככל שידעתי מגעת—"אנחנו" בדברו על האלג'יריים ובשייכו את עצמו אליהם,¹³ כלומר פחות משנה לאחר שקיבל עליו תפקידים מדיניים ממש. באותו קטע דיבר על "אדמת הלאום" משל כאילו שלו היתה מבחינה לאומית. בפברואר 1958 עשה עוד צעד בכיוון הזדהות זו, שנעשתה מוגדרת ואפילו יחדנית יותר ויותר. בפנותו אל התוניסים, קרא אליהם **בנוסח זה** : "אנו אומרים לעם התוניסי שיחד הננו לטוב ולרע וכי הדם המגרפי נדיב **מידה מספקת וכ'...**"¹⁴ בסיכומו של דבר, הגדיר את עצמו, אפילו שלילית, ביחס

ליתר בני המגרב שאינם אלג'ירים כמוהו. הוא קרוב לאלג'ירים יותר מתוניסי או מרוקאי, הגם שהללו בני אותה לשון, אותה תרבות ואותה ציביליזציה. אין הדבר צריך להפתיע אותנו שפן מעתה הריהו אלג'ירי. אין זו פליטת-קולמוס, אף לא ביטוי של שעות מלחמה; כעבור חדשים אחדים, תחת הכותרת "הכות העובר ממחנה אל מחנה"¹⁵, הוא חוזר ומבהיר: "אנו האלג'ירים, בין תוניסיה ומארוקו..." ב-16 באפריל הוא מדבר על "הדיפלומטיה שלנו" ומתגונן מפני ההאשמות שהועלו כנגדה. במאי כתב "מכתב אל הנוער האפריקאי" ובו תקף מנהיג אפריקאי אחד, הופואה בואני, אשר "העמיד בסכנה את התפתחות ארצנו למשך שנים ארוכות". יש לציין גם כי אין הוא אפריקאי (עדיין לא), כי אין הוא לא תוניסי ולא מארוקאי; הריהו אלג'ירי הנושא דברו אל הנוער של ארצות זרות-ביחס; מבחוץ הוא קורא לבני חוף-השנהב, הגם שהם שחורים כמוהו, בו-זמן שהאלג'ירים הם לבנים. באוקטובר אותה שנה תקף באותה חריפות את הריפורמיסטים האפריקאים שאינם מצדדים באלימות ולכן אינם רוצים לתמוך במאמץ המלחמתי האלג'ירי.¹⁶

את שיא העקומה אנו מוצאים באותו "נאום אל האנטיליים" (כלומר, אל עצמו-ובשרו), בו הבטיח להם אהדת-אחים מצד העם האלג'ירי (שאליו הוא מוסיף) וביקש מהם להגביר את תקיפותם. ודאי שבתוך כך תצמח להם ברכה מן הדבר, אבל עיקר הפונוה לשדלם שיעזרו לאלג'ירים. בין בפנותו אל בני חוף-השנהב ובין בפנותו אל האנטיליים, אחת היתה העמדה, אחת היתה הלשון: פטרויט אלג'ירי הוא המדבר. במקוללי הארץ—חיבורו האחרון, כידוע, שראה אור אחרי מותו—סיים באמר: "אבו-תינו! הודהות שלמה עד כדי כך שהיא מקיפה אפילו את העבר, מגיעה עד להודהות מיתית; האם צריכים היינו להתקומם כולנו נגד 'אבותינו הגאליים' על-מנת לגלות עכשיו אבות בדויים אחרים?"

הכתובים מרובים, אך כבר דיברנו בהם די; וחוז מזה, הרי במרס 1960 נתמנה פאנון שגריר באַקרה. אכן, הוא יצא לשם כדי לברר את האפשרויות לקבל מזונות מן הגבול הדרומי. הוא בא במגע עם שליטי מאל, ובעקבות הצעותיו הוקם אחרי-כן בסיס בסאהארה להעברת נשק אל ה"ווילאיות" א' וד'. אבל אם גם יצא למסע זה כמדינאי אלג'ירי אחראי, הרי התחולל אצלו שינוי-ראייה נוסף ומכריע: הוא גילה את אפריקה.

לפי-שעה היתה כאן הודהות שלמה ומוחלטת עם האלג'יריים הנאבקים לעצמאותם. גלוי-וברור היה שאלג'יריה המציאה לו סוף-סוף אותה אדמת-לאום, אותם מורשת-תרבות ואמצעי-לחימה, שהיו נחוצים לו כל-כך. היו אמנם קשרים שנוצרו באחוות המערכה, קשריו של רופא עם האנשים שטיפל בהם, הצטרפותו העמוקה של איש-רוח למאבק מדיני צודק. אבל כל זה משתבץ ומוצא את צידוקו בהקשר רחב יותר: נדמה לי כי לא גוזמה היא לומר שאלג'יריה תפסה את מקומה של מרטיניק.

לכך יש להוסיף שהאלג'ירים היו דוברי-צרפתית ולעתים קרובות התגוררו בצרפת; שאנשי-הרוח שלהם, שעממם עבד פאנון, היו בעלי דיפלומות צרפתיות והכירו אותה תרבות צרפתית שעליה הסתמך פאנון מאז ראה עצמו בחינת חלק בלתי-נפרד מן

העם הצרפתי. באורח-פלא גילה פאנון אנשים השותפים עמו בזכרונותיהם, לפחות חלקית, שהתקוממו על אותו אויב אהוב-לשעבר. האם זוכרים אנו עדיין שלהבדיל מתוניסיה וממארוקו נחשבה אלג'יריה אבר מאברי המטרופולין ושחיתה מחולקת למחוזות—ממש כמו מרטיניק! פגישה מופלאה, מקום-סגולה לנברוזה של פאנון: ארץ שמדברים בה צרפתית אלא שאפשר לשנוא בה את צרפת. אלג'יריה התאימה בדיוק לשמש תחליף, במובן השלילי והחיובי כאחד, למרטיניק שהכניבה. יתר על כן: אלג'יריה היתה התחליף המשופר לארצו האבודה! הצרפתים היו מענים שם את הבריות, אבל אפשר היה לשחטם שם. רק שבמבחן המציאות מתגלה במקדם או במאוחר כי תחליף, כל כמה שידמה לדגם הראשוני, פגום הוא ושברירי.

כשהגיע פאנון לתוניסיה לא אמר די בהשתתפות בעריכת אל-מוג'אהד, עתונם של הלוחמים האלג'יריים. כמו תמיד, לא שכח שהוא רופא. הוא ביקש, וקיבל, רשות לשרת בבית-החולים הפסיכיאטרי של מאנובה, שכונה בסביבת תוניס. הרופא-הראשי והמנהל התוניסי, שאותו הכרתי היטב, היה איש חביב ועליו עד מאד, אלא שהובא בסוד הפסיכיאטריה רק על-ידי המנהל הקודם, הצרפתי, ושנים ארוכות חיפה לעלייתו בדרגה. לא בלי מורת-רוח ראה אדם זה את בוא עמיתו הצעיר, הבקיא ממנו בשיטות החדישות ביותר, המצויד בתעודות הנדרשות בדרך-כלל, ושנוסף על כך הוא בעל-יזומה אף גמר אומר לנער את המוסד משיגרתו. הרי זה אנושי עד מאד; אבל המנהל הזה, שהוא עצמו בן-מושבה לשעבר, ועתה היה אורח חפשי של ארץ שאך זה-מקרוב השיגה את חירותה, איזה אמצעי מצא לו ברצותו לפגוע בפגיעה אכזרית בעמיתו החדש, יוצא מושבה צרפתית אחרת? הוא קרא לו הכושי. מאחרי גבו, כמובן, אלא שבארץ קטנה זו הכל יודעים על הכל, ובלי ספק נמצאו אנשים לא מעט שסיפרו זאת לפאנון בתאוות-נפש. יכול היה להיוכח לדעת כי בזאת לא נבדל האיש מעמיתיו הצרפתים באלג'יריה, אף שזו עדיין היתה מושבה צרפתית. סופר אמריקאי אחד¹⁷ קובע כי מנהל בית-החולים של מאנובה לא הסתפק בכך שליגלג על צבע עורו אלא אפילו הלשין על "הרופא השחור" לפני השלטונות שאולי הוא מרגל ובעל-ברית הוא ליהודים; אני מניח לו לשאת באחריות לדבריו. המנהל שמדובר בו כאן היה איש מתון ונוח-לבריות; מה פלא אפוא אם איש-הימין, מלך בן-גב, הממלא עדיין תפקידים תרבותיים נכבדים למדי באלג'יריה, כתב כדברים האלה באשר לפאנון:

"הרי זו פגיעה בכבודו של פאנון עצמו כשמיחסים לו, בדרכם של אנשים מסוימים, את תפקיד התיאורטיקן של המהפכה האלג'ירית. כדי לדבר בלשונו של עם, חייב אדם להיות שותף לאמונותיו; פאנון היה אתאיסט"¹⁸. איש-הימין אלג'ירי והמנהל התוניסי הנוח-לבריות הצטרפו לרופאים האירופיים. יוצא אני להניח כי לא אירע כלל כדבר הזה בקרב האינטלקטואלים, ידידי וחבריו הקרובים של פאנון במאבקו; אך מה היה בקרב אנשי-השורות, ובייחוד האדם מן החוב, אלה שהיו בשרה של הארץ? סימון דה-בובואר הבטיחתנו בזכרונות המפורזים שלה שהוא סבל מכך, ואין ספק שהיה הדין עמה. הריב בין הערבים לשחורים,

שעבדים היו להם לא פחות מאשר לאירופים, עודו רחוק מסימום, ובמידה רבה געוץ בכך שורש החשדנות המדינית הנוכחית בין צפונה של אפריקה לדרומה. פאנון ביקש למלא תפקיד מדיני בצפון, מקום שהכל לבנים, אבל הוא היה שחור, והמציאות היומיומית דאגה להזכיר לו זאת.

מעולם לא ראיתי זכר לעובדה שפאנון היה נוצרי במוצאו. אמת שהוא עצמו לא דיבר על כך מעולם, ושכל פרשני יצירתו הם מהפכנים או מאוהדי המהפכה—כלומר, שהדת חשובה בעיניהם כקליפת-השום. בשורות הסוציאליסטים יש דו-משמעות חמורה כלפי הדת. הואיל ובכללו של דבר רואים בה מצבור של משפטים-קדומים, שנוצלו על-ידי המעמד השליט, מעמידים פנים כאילו "העם", "ההמונים" אין להם צורך בה, ואין מביאים אותה כלל בחשבון בחזון שיקומו של עולם העתיד.

ואולם מגיע יום, לפני בוא הסוציאליזם ולאחריו, ובהכרח מתגלה כי יחסי האדם עם הדת דקים ומתמידים יותר. ואז אדם יוצא מגדרו ומתקצף על הבריות תחת שירגו על קוצר-הראות שלו עצמו. האלגירים היו, ועודם, מוסלמים; המדינה האלגירית מכריזה כיום על עצמה שהיא ערבית ומוסלמית; פאנון, כך ייאמר, לא היה ערבי גם לא מוסלמי, והבדלים בדת ודאי שנחשבו בעיניו כאין. אך האם כאין נחשבה גם בעיני האלגירים? על-כל-פנים, המציאות הוכיחה את משוגתו של פאנון: אלגיריה החדשה שלאחר מלחמת-העצמאות היא מדינה מוסלמית שבה הדת קבועה בתחוקה. מה היה מצבו של פאנון יכול להיות בה? כמה נוצרים התאזרחו בה, קיבלו נתינות אלגירית ואין מבחין בהם. אבל פאנון היה פאנון; ואיך היה איש עקשן ונלהב כמוהו חש עצמו במדינה חדשה זו? כלום היה רואה חובה לעצמו לצאת למלחמה נגד המשפטים-הקדומים הדתיים, המנוצלים על-ידי בעלי-השררה, אם נוכל לשוב להסבר הזה הפשטני מדי? ואיך היו הבריות מגיבים על איש שחור ממוצא נוצרי שקם לערער על הדת של יושבי הארץ, מוסלמים כמעט עד אחד? או שמא היה שותק? כלום צריך היה להכריז דברים רבים כל-כך בקול גדול על-מנת להשתתק בנקודה חשובה כל-כך? למען האמת, איני רואה מוצא משביע-רצון שהיה פאנון יכול למצוא אילו נשאר בחיים. והרי זה מזכיר לי את גורלו של עוד אדם אחד: ז'ן ז'ארוש, שגם אותו הכרתי היטב הואיל והיה מורי לספרות בסיום בית-הספר התיכון בתוניס. גם הוא היה נוצרי במוצאו, ומשפיל צרפתי עד שרשי ציפניו, עקשן באהבתו למשור-רים הצרפתיים הגדולים, שאת הכל שם בסוגריים משך כל ימות המלחמה. ערב אותה עצמאות אלגירית, שפה הרבה נלחם למענה, ושעתידה היתה להעמידו בפני ברירות בלתי-אפשריות, הלך לעולמו; כפאנון.

העובדה היתה שפאנון נשאר זר בארץ-אימוציו, או ביתר-דיוק בארץ הזאת שאימץ לעצמו. מעולם לא דיבר בלשונה; גם דבר זה אינו מוזכר כמעט בשום מקום, כאילו היה זה פרט שאין לו כל חשיבות. וכי יודעים אנו מה פירוש הדבר, לפחות במישור המקצועי, ולו אך לגבי פסיכיאטר! אכן, בשלבים שונים ראיתי אותן בדיקות-בשלושה—שהפסיכיאטר האירופי, מלא וגדוש רצון טוב, בלי ספק, מנסה נואשות לפרש מה שהבין התורגמן אגב חקירה-ודרישה של חולה המבולבל כבר ממילא.

"שאל אותו אם...—" "רגע אחד: מה בדיוק אמר לך?—" "לא, חוזר על שאלתי: האם..." פאנון אמנם החל ללמוד ערבית, אך הלשון, כמובן, מעולם אין היא רק לשון, כלי בלבד; הריהי מאגר גשמתו של עם. לעתים קרובות שגה פאנון בהערכת המציאות האלגירית, ולא פעם הודה בזאת ביושר-לב. כך היה כשהתברר לו שאין להגשים ריפורמות בבתי-החולים בלי להביא בחשבון את הסביבה האנושית המיוחדת לאלג'יריה. הוא אף נחפו מדי להאמין כי האשה האלגירית השתחררה סופית מעול הזכר. לא היה מנוס מתקלות אלו, שהרי אין לומדים עם במהירות כל-כך. עם הזמן אפשר שהיה נעשה אלג'ירי לבסוף; אבל באיזה מחיר? ומשך ימים רבים, על-כל-פנים, לא היה חי חיים קלים בתוך עם בו רצה בגלל הצורך שהיה לו בכך. קיצורו של דבר, אין אדם מחליף את עורו בקלות שכזאת. אם שחור אתה, אינך פושט את הכושיות שלך בעצם הכרוזתך שאין היא אלא מקסם-שווא; אין אדם מחליף את ייחודו התרבותי, החברתי וההיסטורי בייחוד אחר בכוח רצונו בלבד, אף לא בשמה של אַתיקה מהפכנית.

ד

אפשר היה לחזות אז מראש כי השלב האלג'ירי לא יהיה שלב אחרון בחיפוש-העצמי הממושך והכאוב הזה.

מה עושה אדם כשמתחורר לו שאינו יכול לעזוב את ייחודו, שאין האחרים יכולים לשכוח אותו עד כדי כך שיאמצוהו לעצמם? יקום ויתאמץ לכפור בכל ייחוד שהוא, בכל ההבדלים הארוורים הקמים למכשול לקירבת-הלבבות בין הבריות, המונעים ממך עצמך להיות סתם אדם בקרב בני-אדם; הוא יתיך אותם באוניברסאלי, שהוא כביכול המציאות היחידה והמוסר היחיד. כמה אני מיטיב להכיר גם אני את הצעד הזה! שכח כל-כך, מצודד כל-כך אצל רוב הנדכאים! הארכתי את הדיבור עליו בקשר ליהודים; ואגב כתיבת השורות האלו נמצאתי למד כי גם הצוענים טוענים שהם האנשים האוניברסאליים ביותר בעולם. וכי יש להזכיר את המשיחיות האוניברסאלית שדימה מארקס לראות אצל הפרולטר? מכל-מקום, אין ספק כי בשלהי חייו ממש פנה פאנון בהחלטה נחושה אל המוצא האוניברסאליסטי.

ובכל-זאת, לא מיד. איי-אפשר היה לקפוץ באחת מן הלהט הפארטיקולאריסטי האלג'ירי אל החזון האוניברסאליסטי, החזון של אדם חדש בעולם מפויס. נחוץ היה שלב-ביניים: זאת היתה אפריקה.

על-פי דרישתו הוא מתמנה אפוא, במרס 1960, שגריר לאקרה — או אולי כבר רצו להרחיקו מעט מזירת העשייה המדינית. היו שהעלו את שתי ההשערות, ושתיהן מתקבלות על הדעת. אין ספק שפאנון זועזע מאד, והודאג, מרציחת אחד המפקדים הצבאיים של הפ. ל. נ. ביד אלג'ירית—וכפי המסתבר, מתוך הסכמה עם המנהיגים המדיניים. אך, מצד שני, הרי הרעיון להקים בסיסי אספקה בגבולות סאהארה הולם יתו. על-כל-פנים ברי הדבר—והוא החשוב ביותר לענייננו—שעד-מהרה הוקסם מן דחבים העצומים של אפריקה והאפשרויות הלא-צפויות הספוגות בה.

אכן, במידה רבה התלהב משום שראה כאן סיכוי להרחבה מופלאה של המאבק האלגיירי עצמו, להקלה שתוכל לבוא כתוצאה מכך לאֶחֱוֹרֵי-למערכה המאומצים. אך גם כאן אין אדם מגלה בהתלהבות כה רבה אלא מה שכבר ציפה לו: אפקיו נתהפכו עליו ממש; הוא הפך להיות אפריקאי.

אכן, חדשים אחדים לפני כן, בינואר 1960,¹⁹ השתמש זו פעם ראשונה בנוסחה חדשה: "אנו האפריקאים..." אבל אז היו הדברים אמורים מן-הסתם בהכללה פשוטה: אלגייריה היא חלק מאפריקה ופראנץ פאנון הוא חלק מאלגייריה, ומתוך כך חלק מאפריקה. מעתה לבשה הנוסחה מובן מלא ומוחשי: אמורים היו הדברים במימוש אחדותה המדינית והכלכלית של היבשת. מדובר היה לא רק באותה אפריקה אגדית ומיתית, אִם ומכורה לכל השחורים שבעולם, שאתה הודהו השחורים האמריקאים או המשורר האנטילי סיזר; היתה זו הודהות גשמית, חברתית והיסטורית במלוא מובן המלה, משימה שצריך לגשת אליה ולהגשימה, ועל-כל-פנים זו היתה המשימה שנטל עליו פאנון מעתה. "להעמיד את אפריקה על הרגליים, להטות שכם בארגונה, בליכור-דה, מאחרי עקרונות מהפכניים. להשתתף בהתנערותה המסודרת של יבשת-זאת, בסופו של דבר, היתה העבודה אשר בחרתי".²⁰

כלום שכה אנב כך את אלגייריה? לא דווקא; בקראו לסולידאריות האפריקאית, ודאי שיוכל להשיג את עזרתם של בני מאלי, סנגל, גינאה. אך אין כל ספק שעתה הניפה אותו תנופה חדשה כמידת העולם החדש שנתגלה לעיניו המוקסמות. ואכן, במסע מתיש זה גילה ואימץ לו את אפריקה עצמה, הגשמית, הגיאוגרפית, כשלמות חיה. "רוצה הייתי בקווים גדולים, בתעלות-שיט גדולות על-פני המדבר... ללכד את אפריקה, ליצור את היבשת!"²¹

הוא לא נטש את אלגייריה, אך עם זאת נטש את נקודת-ההשקפה של לאומן אלגיירי. בחיבורו מקוללי הארץ עדיין כתב על הצורך "להגן על הלוחמים שלנו העצורים על-ידי האויב"²² ודיברו בשם "העם שלנו". אבל האופק שלו כבר הוסט והורחב להפליא. זו פעם ראשונה כתב החלטית: "האחדות האפריקאית היא עקרון שלפיו מבקשים לממש את ארצות-הברית של אפריקה, כלי לעבור את השלב הלאומני השוביני, הבורגני, המלווה מלחמות וחורבנות".²³

מבקשים, כתב; מי היו ה"מבקשים"? ודאי לא היה המדובר בחבריו למאבק, האל-גיירים והתוניסים, שמעולם לא גרסו כי יש לפסוח, ולו אף זמנית, על השלב הלאומי.²⁴ במקוללי הארץ הוציא כעבור זמן קצר משפט חמור על "המפלגות הלאומיות". איני בטוח אם לא עורר אז כנגדו חשדות הרבה. מנהיגי המפלגות הללו עמלו קשה כל-כך עד שחישלו מכשיר קיבוצי זה של ליכוד וקרב, ובוודאי לא יכלו לסבול גינויים שכאלה. פאנון לא היה מרבה לגלות את סודותיו, ופרט לרגעים של השתפכות-נפש לירית, שנתמעטו והלכו ככל שנעשו כתביו פוליטיים יותר, אין אנו יודעים כלל מה היו יחסיו היומיומיים עם חבריו, מי היו ידידיו, ובייחוד צורריו, הקמים בהכרח במתיחות מתמדת שכזאת, חרף הקשרים הנוצרים על-ידי המאבק. הגישה החדשה אשר התווה היתה חשובה כל-כך, והובעה בבירור כל-כך, עד

שבוודאי נתקלה ביריבים נחושים, נחושים לא פחות משהיה הוא עצמו כאשר קבע: "אפריקה [ומכאן, אלג'יריה וחבריו-למאבק] צריכה להבין שלא תוכל עוד להתקדם חבלים-חבלים, וכגוף גדול הדוחה כל קיטוע, שומה עליה להתקדם בשלמותה"²⁶. עוד שחור אחד, הפעם אמריקאי, העלה רעיון דומה לזה: גם מלקולם × הגיע לכלל מסקנה שהפתרון הוא בהכרח גלובאלי ואפילו אפרו-אסיאני. הוא נרצה, ומעולם לא נודע אל-נכון בידי מי. ודאי, היה זה פתרון נוח מדי ללבנים; אך אפשר שלא גרם מורת-רוח להרבה מן השחורים. אותו גורל מצא את פטריס לזומומבה, אולי בשל אותן סיבות מורכבות. לא מן הנמנע הוא שהאפריקאניזם הפתאומי והמרדני של פאנון הפך אותו לשד חדש. אולי דומה היה לאותם אנשי-רוח יהודים המכריזים על עצמם אוניברסאליסטים שבהכרח הם חשודים על קוסמופוליטיות ואפילו על בגידה; שייכותם אינה נחשבת לגיטימית עד כדי כך שיוכלו להרשות לעצמם פרישה כזאת מן הציבור. פאנון, שפה איחר להיעשות אלג'ירי, נהג קלות-דעת לפחות כשהעמיד בנסיון קשרים טריים כל-כך.

אם כה ואם כה, המעגל נסגר; פאנון חזר לנקודת-המוצא שלו. את השייכות האנטי-לית שלו דחה בשעתו בשמו של הומאניזם אוניברסאליסטי, שהתגלם אז בדמותה של צרפת; כיון שנכשל נסיון זה בחר בהתגלמות אחרת והיה לפטריוט אלג'ירי; ועכשיו שוב נקלע לאוניברסאליזם אחר, הפעם אפריקאי בדמותו. אך שוב היה זה שלב-ביניים. וכאשר תקף את אירופה במקוללי הארץ שוב לא תקף אותה בשמה של אפריקה בלבד אלא בשם "זיעתם ופגריהם של הכושים, של הערבים, של היהודים ושל הצהובים". לא ארכו הימים והוא לא הסתפק בהתקפה על אירופה אלא מבקש היה גם להצילה; רוצה היה להציל את האנושות כולה. שוב לא היו הדברים אמורים באלג'יריה או אפילו באפריקה בלבד אלא באדם ובעולם כולו. כבר הזכרנו את השורות הראשונות של חיבורו האחרון: "למען אירופה, למען עצמנו ולמען האנו-שות, עלינו להצמיח עור חדש, לפתח מחשבה חדשה, לבסות להקים אדם חדש".

ה

פירוש זה שאנו מציעים כאן לפעלו ולהתנהגותו של פאנון מתוך הדראמה היסודית של קיומו, האין בו אלא ענין תעודי בלבד? יהיו שיאמרו כי אין חשיבות גדולה לחיבוני נפשו אם אפשר להציג את גילוייהם כדוגמה ומופת להתפעלותם של המוני אדם. כלום לא התוצאה היא החשובה בעיקר, סוף הנדודים, בלי הבדל מה היו שלבי המסע או אפילו עילתו הראשונה? צאו וראו את פרויד או את מארקס. וכי כיום מעייל הוא כל-כך להכיר בפירוט את מארקס האיש, לדעת שהיה ממוצא יהודי וכי מן-הסתם היו לו יחסים מיוחדים עם היהדות והיהודיות? ולבסוף, כלום יש צד משותף בין הבסיס הזה הצר כל-כך ובין ההיקף והתהודה המופלאים של היצירה?

ואלם אני שוב אענה בחיוב. לא שהפרשנות הגינטית יש בה כדי למצות משהו כלל, או שהיא יכולה להבהיר במשהו את כל התחום אותו הקיפה בהדרגה היצירה שלמותה. ברור וגלוי גם כן, בלי הבדל מה היתה מידת הגאוניות של הסופר, הרי

הצלחתו תלויה עוד יותר בשיבוץ היצירה הזאת במסגרת המציאות האנושית ויכלתה לשנותה. אבל כל יצירה היא גם תשובתו של אדם על הבעיות שהוצגו לפניו על-ידי העולם ועל-ידי עולמו הפנימי ובהכרח טבועה היא תדיר בחותם הכמוס פחות או יותר של אדם זה, בלהט-הרגש המגיעו, אשר ממנו היא שואבת את כוחה ואת חולשותיה? הנה כך לגבי מארקס דווקא הריני משוכנע כי אחד היסודות המכובדים ביותר אצלו, והשנויים ביותר במחלוקת-המשיחיות שלו-אינו אלא גילגול חילוני ומהפכני של התקוה הגדולה והעקשנית של המוסר היהודי, שהיה מוסר משפחתו וילדותו.

ודאי, בסופו של דבר היתה התשובה הספציפית של פאנון לדראמה שלו עצמו תשובה מדינית. לאחר התקרבות שזמן רב היתה פסיכולוגית וקיומית, זיהה בהדרגה את גורלו שלו עם זה של אלג'יריה, ובאמצעותה עם זה של העולם השלישי, ומעבר לו עם זה של האנושות כולה. זה הדבר שהעניק את המשמעות האחרונה לפיזיונומיה שלו, דרכו ופעלו, שהרי כך סיים וקבע אותם המוות. עם זאת אני משוכנע שיחסי של פאנון עם עצמו, הפסיכולוגים שלו בתחילת דרכו, מקצועו כמומחה לגשמת האדם, לא השתנו עד הסוף, בכל צעדיו, לרבות המדיניים, וכי הם יישארו מקדם הכרחי לחוון ההרפתקה הקיבוצית שלו.

מסתבר כי באוסמוזה זו ההסבר, החלקי לפחות, ללהט היוצא-מגדר-הרגיל, ולייאוש הכמוס, שיצירתו של פאנון חדורה בהם מקצה עד קצה. הוא סבל כל-כך מן הכושיית שלו עד שוודאי העלתה את חמתו. מתוך השקפה זו כדאי לחזור ולקרוא את עור שחור, מסיכות לבנות. כל-כך הוא מרבה לדבר שם על עצמו במישרים, כל-כך הוא מרבה לתאר שם את דרכי ההתנהגות של אחיו האזרחים, אך תמיד סבלו שלו הוא המפעפע בין השורות, שמתוך כך הן נעשות ליריות ומשתברות לשירים קצרים של מרירות או זעם. יכול היה לקבל את צרתו, ולנסות להתיצב כנגדה במישרים כדי לשנותה. יכול היה גם לברוח ממנה, וזו התגובה האחרת של הרבה נדכאים; ובסופו של דבר, בכך בחר.

בחירה זו עתידה היתה לחולל תוצאות מכריעות בכל יצירתו שלאחר-כך, והראשונה בהן היא אותה הערכה שלילית עד-תכלית, ומפוקפקת מאד, של הכושיית. שהרי בסופו של דבר אין הכושיית רק תודעה של איזו צרה, של השתייכות לקבוצה מנוצחת. היא גם הכרה-עצמית ואמירת-הן; היא תביעה, שיחזור של תרבות (לפחות בכוח), שייכות חיובית לקבוצה, החלטה לתרום לאיזה עתיד קיבוצי. ההסתלקות היהירה מן הכושיית (או היהודיות או הערביות) בשם האוניברסאליזם והאדם האוני-ברסאלי מתבססת על דו-משמעות. לא כאן המקום לפתח בקורת רצינית כראוי של האוניברסאליזם הזה הכוזב, ושל ההומאניזם המופשט, הנשענים שניהם על הזנחת כל קווי-הייחוד שאין לראות מה טעם כולם כאחד ראויים לבזו וכיצד בכלל אפשר יהיה לוותר עליהם. כי, בסופו של דבר, האדם האוניברסאלי והתרבות האוניברסאלית עשויים אנשים פרטיים ותרבויות פרטיות.

הוכחה טובה ביותר לכך מוצאים אנו, בעצם, אצל פאנון עצמו. כאשר דחה את

הפשוטות שלו בשם האוניברסאליזם, וכי לא בא להגן על ענין לאומי ופרטי בהחלט? אמת שהפטריוטים האלג'יריים מכנים היו את תנועתם "המהפכה האלג'ירית". אבל דבר זה יכול היה להוליך שולל רק אוהדים ללא-תנאי, הרחוקים מן הזירה הממשית בה הוכרע גורלה של אלג'יריה; ואילו פאנון הרי חי יום-יום בין מנהיגי המאבק ואיך יכול היה להאמין ברצינות כי אין לפניו תנועה שהיא קודם-כל לאומית? בעצם, גם לא האמין בכך בדיוק; גם כאן די לנו שנקרא, בתשומת-לב כלשהי, את מקוללי הארץ ואת הבקורת הברורה בהחלט שהוא מותח על כל התנועות הלאומיות. כלום לא כיוון בכך לאלו של אלג'יריה ותוניסיה? על-כל-פנים, אם סבר כי הסוציאליזם הוא הנבנה-וההולך באלג'יריה, הרי על-כל-פנים היה זה סוציאליזם אלג'ירי. אם כן, מה פסול בסוציאליזם מרטיניקי? פאנון, שאנטילי היה ולא אלג'ירי, מדוע לא נאבק למען הסוציאליזם האנטילי-גם אם היה פרובלימטי יותר מן האלג'ירי-אם לא משום שביקש לברוח מעצמו ולברוח מן הכושיות שלו לא פחות מאשר להביא עזר לאל-ג'יריה? מניין בא גינוי פאראדוקסלי זה של הכושיות באשר היא צרת-אופק, פרטיקולריסטית, בה-בשעה שמשתדל היה גואשות להתמוג עם פרטיקולריזם אחר. הוא הדין לגבי תורת האלימות שלו. מסתבר שלא היתה זו אלא ביטוי להתנגשות האינטימית הזאת ולמצב-גבול זה בו חי ובו גזר על עצמו להישאר, משעה שהחליט לנהל, מרחוק, מאבק שאינו שלו ושל אי-מכורתו. לא די היה לו להצהיר כי האלימות היא בלתי-גמנעת, נחוצה, כפי שאמרו כבר המארקסיסטים; היה עליה להיות מטהרת, וכאן הוא נפרד בפירוש ממארקס, על אף אי-אלה ביטויים דו-משמעיים של זה האחרון על "האלימות הברוכה" של הפרולטריון. לאמיתו של דבר, יודעים אנו כיום כי פאנון הודעוץ ממראה-עיניו, מן העינויים בשני המחנות, ומן הצורך להיאבק עם הפחד שנטעו העינויים בקרב הלוחמים. איך להשיב על הפחד אם לא במעשה של אלימות שבכוחו הלוחם המשותק יוצא מתוך עצמו? היד המורמת על המשעבד מביאה ממילא להפקעת קדושתה של דמות כל-יכולה זו. משום כך אין מטרתה של האלימות רק לפעול על המשעבד אלא עליה גם לחולל תמורה במשעבד. בלי ספק יש כאן איזו אמת, שהיא תולדת מצב מיוחד; אך הנוכל לקבל את הכללתה של קביעה זו, את גיבושה העיוני? וכי מעולם אין למנוע את האלימות, למשל בדרך של משא-ומתן, או על-ידי היפוכם של יחסי-הכוחות? כלום אפשר לומר החלטית כל-כך כי עם שלא הסתייע באלימות לשיחרורו עתיד להישאר מעין גכה של המהפכה? הגה כך יצא לתקוף את הבורגנות הלאומית לארצותיה, ובזאת לא טעה טעות גמורה. יכולה חמתו של אדם להתלקח כשלאחר קרבנות כה רבים הוא רואה תאנה כזאת להנאות אנוכיות, כה הרבה יהרהר ילדותית וביזבוז. אך הואיל ופעל מתוך חמת-רגש, לא חזה כלל את תפיסת השלטון, שמלכתחילה היתה קרובה ביותר לוודאי, על-ידי אותה בורגנות, או על-ידי קבוצות צבאיות-המבנים היחידים המגובשים-ביחס באומות שעתה-זה נולדו. הוא טעה בהערכת מצבם של עמים צעירים אלה לדיוקו. בבירור נראה הדבר באפריקה, כאשר החל בחלומו האפריקאי. אם לטווח קצר הקל בחשיבותה של הבורגנות הלאומית, ולטווח ארוך הקל בחשיבותו של הפרולטריון

העירוני, הרי הפריז בהערכת תפקידם של האיכרים, על-כל-פנים לעתיד הקרוב. תפיסתו את האחדות האפריקאית מיוסדת היתה בחלקה הגדול על אשליה, שלפחות הקדימה את זמנה; הצעותיו הקונסטרוקטיביות נשארו מעורפלות—הוא לא רצה בדגם הסוציאליסטי כשם שלא רצה גם, כמובן, בדגם הקאפיטליסטי המערבי; אם כך, איך תבוא הצבירה הראשונית של העושר, שהיא הכרח שאי-אפשר-בלעדיו לכל תנופה? פאנון לא נתן כלל דעתו על כך. הוא התנגד, פחות או יותר, לכל המנהיגים המדיניים ולכל המפלגות היחידות שהכיר; מה היה בידו להעמיד על מקומם? מן-הסתם, ברית אוטופית למדי בין אנשי-הרוח הישרים ובין האיכרים. לאמיתו של דבר, כמו שלא ראה נכונה את המנטאליות של חוליו האלגיריים ואת מנהיגיהם כך באפריקה לא הבחין כלל בין הוויותיהם החברתיות של העמים, המדינות והלאומים השונים שביבשת העצומה. או אז פקעה סבלנותו: הוא לא הסתיר את בוזו לכל פרטיקולריזם אזורי, לעקשנותם של המסורות והמנהגים, השאיפות התרבותיות והל-אומיות, שלא לדבר על האינטרסים המתנגשים לעתים קרובות. וגם כאן מסתבר שהסב אליו חשדנות וכעס לא פחות מאשר אהדה ורגשי-כבוד.

ולבסוף, ראוי היה להאריך בדברים על אותו אדם חדש שאליו התאוה פאנון בלבבו ואשר דימה לראותו עולה מתוך העולם השלישי. מה סגולותיו של האדם הזה, החדש לגמרי, בעולם הזה, החדש לגמרי? כלום עומדים אנו עדיין בתחום הפוליטיקה או בתחמו של חלום? חובה עליו על העולם השלישי לא רק לגלות את הפתרון למצוקתו החברתית והמדינית אלא גם להציג עצמו כדוגמה ומופת לעולם. אצל פאנון היתה מין נבואיות משיחית; הרעיון ודאי שהוא נאה, אך שום דבר אינו מצביע אפילו בקווים כלליים על מציאות שכזאת, ואין לך שום סימן להמצאתה של צורה חברתית מקורית בעולם השלישי. גם כאן המפתח טמון, מן הסתם, ברצונו של פאנון לדחות את אירופה מכל-וכל; המולדת אשר בחר לו, האחים אשר אינה לו, הכרח שייפרדו כליל מאותם אנשים שהשפילוהו בימי ילדותו והתבגרותו. אמת שאירופה לא התרוממה לגובה המשימה שלה—וכוונתי לא רק למעמדות השליטים של אירופה אלא גם לפרולטריון האירופי לשדרותיו ולארצותיו. מעמד-הפועלים של אירופה לא תמיד הבין, או שבגלל אי-אלה רווחים שהפיק מכך לא יכול להודות, כי השליטה על העמים הקולוניאליים או הקולוניאליים-למחצה מוכרחה להסתיים. אכזבתנו היתה גדולה מאד. האם פירוש הדבר שעלינו לנער חצננו מן השיטות וכלי-המחשבה שגיבשו האירופים?

אילו חי פאנון אולי היה מבהיר את מחשבתו, משלים את שירטוטיו, מתגבר על סתירותיו; המוות לא הניח לו שהות לכך. אולי גם מוסיף היה לשמור על ריחוק זה מן הבריות ומן המציאות החברתית אשר לשמם, בכל-זאת, נלחם. איני בא לומר שהתרחקות זו לעולם אין שכרה בצדה; אפשר שרק הריחוק מאפשר להיטיב ראות. זה גם המחיר, הגבוה מדי, של אי-חפיפה שבין אדם לחברו ובין אדם לעצמו. והשלילה-העצמית, כפי שכבר הראיתי די-והותר במקומות אחרים, רק לעתים

רחוקות היא פתרון מספיק—ועל-כל-פנים, ודאי שאיננה ערובה לאושר ולהצלחה. רבים האלג'ירים שגילו אותה תגלית: הם כמעט חשבו את עצמם צרפתים, אך כאשר הבינו סוף-סוף כי מעולם לא היו צרפתים, החליטו להיות מה שלא פסקו מהיות מעולם—אלג'ירים. פאנון מעולם לא ניאות לחזור אל עצמו. בעייתו האמיתית היתה, בעצם, לא איך להיות צרפתי, גם לא איך להיות אלג'ירי, כי אם איך להיות אנטילי. אך עם הבעיה הזאת סירב להתמודד—וביתר-דיוק, לאחר שהציג אותה בעור שחור, מסיכות לבנות, שוב לא חזר אליה.

אין אנו יכולים להימנע מלחשוב על המופת הראשון של פאנון, שתחילה נהה אחריו בהתלהבות של נער מתבגר ואחרי-כן דחה אותו בתכלית: איימה סיור. סיור תמיד הלך באותה דרך, דרך השיבה אל עמו, אלא שעם זה לא מיהר להיענות לקריאת המהפכה. בדוחק החל לשוב אל עצמו, ועדיין היה מפפק ביחס לעתידו: האם עליו להמשיך, לפחות לפי-שעה, באותה ברית שאינה כדאית ביותר עם צרפת—או להינתק ולצאת להרפתקת העצמאות, על קסמיה וסכנותיה? על-כל-פנים, אין כל טעם לדרבן עם, לדרוש ממנו יותר ממה שהוא חפץ. מי שרצונו להוסיף ולשרת את אֶחיו, מתוך תקווה שיצמיח להם כנפיים, חובתו להוסיף ולהתנהל פחות או יותר בצעד אחד איתם. מי צדק, פ'אנון או סיור? זה שהעדיף לצאת ולחפש לו עם אחר, המתאים יותר להגשמת שאיפותיו, או זה שנשאר בקרב אֶחיו, תוך כדי פשרות ואפילו תחבולות-ערמה ככל הדרוש? זוהי שאלה גדולה, שאינה מצטמצמת בגדר הענין שלפנינו. יום יבוא ואולי לא יהיה לה עוד נושא, ביום שכל אדם יהיה שרוי בתוך שלו בכל מקום שבעולם ויוכל לפעול מחוץ למקומו לא פחות מאשר במקומו שלו. אלם לדאבון-הלב חושש אני כי זה יום רחוק עד מאד, וכי החכמה בימינו מחייבת התנהגות פראגמטית יותר, מכוונת יותר למציאות הקרובה והמיוחדת של כל עם ועם. ואף-על-פי-כן! אף-על-פי-כן היתה המדיניות הקיצונית של פאנון, שאין לה סבלנות לאותה מציאות שבזוה לטקטיקה ולשלבים, נזונה מאש פנימית יוקדת ועזה כל-כך עד שהקורא נסחף ויוצא מגדרו יחד עם המחבר, בתנופה שבוודאי נגזר עליה שלא תמצא את פורקנה אולם מעבר לספקות ולהיסוסים, עד לחזון של אנושות מחדשת לגמרי.

דיברתי על שלושת הכשלונות של פאנון. ראוי היה להוסיף כשלון רביעי, האחרון שבהם: המוות. הוא מת בגיל 36 שנה, מסרטן, בבית-החולים בית-חסדא, באותה אמריקה שהיתה שנואה עליו, מיתה שהיא טיפוסית להרס-עצמי, סיומם של חיים בלתי-אפשריים. בסופו של דבר, לא קיבלוהו לא המארקסיסטים ולא הלאומנים, לא הפרולטריון ולא הבורגנות בארצות מתפתחות, והאיכרים עדיין אינם מרבי-דברים. מיתה זו גזרה לו את מידותיו של נביא העולם השלישי, גיבור רומנטי של הדת-קולוניזציה, כמין גיווארה בשינוי-נוסח. ואולם צד זה שבפאנון הוא הקוסם כיום לצעירים כה רבים ולתנועות מהפכניות כה רבות. לא מקרה הוא שהפנתרים-השחורים העלו אותו לדרגת פטרון וקדוש; גם אצלם בעיית-היסוד היא מן-הסתם בעיה של לבטי זהות והקושי לשחזר עבר ותרבות שבהם יוכלו להכיר את עצמם.

כאשר הייאוש החברתי גדול מדי, המשיחיות מפתה יותר מדי — כלומר, הריגשה הלירית, המאניכאיזם, העירבוב התמידי של דרישה מוסרית ועובדות, ובאורח פארא-דוקסלי הרומנטיקה המהפכנית, כלומר הוודאות של שינוי קיצוני וסופי. הצלחתו של פראנץ פאנון נובעת מן-הסתם מן הנבואיות הגלובאלית הזאת יותר מאשר מפרטי קביעותיו או מצדקת ניתוחיו. גם כאן אפוא היה עצם כשלונו לקרינה.

הערות

- ¹ פסוק אחרון, *Les damnés de la terre*, Paris, Maspéro,
- ² *Peau noire, masques blancs*, Paris, Le Seuil, p. 184
- ³ *Pour la révolution africaine*, Paris, Maspéro, p. 59—62
- ⁴ *Le syndrome nord-africain*, in revue *Esprit*, février 1952, reproduit in *la révolution africaine*, Paris, Maspéro, p. 13—14
- ⁵ הש' במיוחד *Fanon* par Peter Geismar, New York 1970, The Dial Press p. 59—60
- ⁶ *Portrait du colonisé*, Albert Memmi, Paris, Pauvert; *L'Homme Dominé*, A. Memmi, Paris, Gallimard
- ⁷ *Peau noire, masques blancs*, O. c. p. p. 176
- ⁸ *Peau noire, masques blancs*, o. c. p.
- ⁹ *Hommages à Frantz Fanon*, Bertève Juminer, in *Présence Africaine*, 1962
- ¹⁰ *Peau noire, masques blancs*, o. c. p.
- ¹¹ *Frantz Fanon*, propos rapportés par B. Juminer in *Présence Africaine* 1962, p. 127
- ¹² *Hommage à Frantz Fanon*, Aimé Césaire, *Présence Africaine*, 1962, p. 121
- ¹³ *Déceptions et illusions du colonialisme français*, Frantz Fanon, *Moudjahid* no. 10, sept. 57
- ¹⁴ *Pour la révolution algérienne*, Frantz Fanon, Paris, Maspéro, p. 113
- ¹⁵ F. Fanon, *El Moudjahid*, no. 21, 1er avril 1958
- ¹⁶ F. Fanon, *El Moudjahid*, 30 octobre 1958
- ¹⁷ *Fanon, a biography*, par Peter Geismar, New York 1970, The Dial Press
- ¹⁸ *Perspectives algériennes*, Malek Bennabi, p. 64, cité par A. Nadir, "Le mouvement réformiste algérien", p. 216
- ¹⁹ F. Fanon, *El Moudjahid*, no. 58
- ²⁰ *Ecrits politiques*, Paris, Maspéro, p. 204
- ²¹ *Ecrits politiques*, Paris, Maspéro, p. 206
- ²² *Les damnés de la terre*, Paris, Maspéro, p. 80
- ²³ *Ecrits politiques*, Paris, Maspéro, p. 204
- ²⁴ מאז חזרו מנהיגי אלג'יריה לרעיון זה של אחדות אמריקה. אבל, פרט לכך שאין הם מחייבים לצורך זה את הרס האומות השונות, מסתבר כי רב המרחק בין עמדה טכסיטית במהותה לבין כנות הנבואית של פאנון.

חיה שנהב: צפנים עתיקים בין אצבעותי

צפנים עתיקים בין אצבעותי כמפרשי צפור –
מה פלא שאני רואה פנים.

ימים על פגומים בבהלה אני בונה אותך בחמרים המזורים האלה
ימים אני מודדת מרחקים בקו ורחב של אור
לילות שאני מודדת
פוסחת הרים הרים ומכשולים,
מה פלא שעדין לא הגעתי.

דקות חדות. הלא אני יודעת אם כבר אתה שיבה.

טניה הדר: חייל קטן

ראיתי חייל קטן בדרך.
העצובה. השקטה. חייל קטן
שהיה מלא כומתה אפורה.
ומדים באפור. לאורו של
ניאון מאוחר. חייל שהיה
מלא באמא. ואבא. וסבתא
קמוטה. צבטה בו לחי רכה.
ואולי גשיקה בקפלי הצוואר.
וריח של נערה. קטנה. בשומה.
חייל קטן. וזרועות חסונות.
מקיפות.
ככלי מלחמה עתיקה.

אני הולכת

אני הולכת למקום של ציפרים.
מתוחה וגבוהה.
אמא, הכיני לי שם צידה
לדרך. ותרמיל. וכד־שתייה.
הכל כרוך בצרור אחד על
הפתף.
הבט, הן מחכות לי! חותכות
בדימדומי־הערב. כנפיהן לבנות
מרטיטות אל נסיעה רחוקה.
אני הולכת, אמא. למקום של

ציפרים. אל תבכי, עכשיו.
 בכייה קרועה.
 אחזור. אולי אחזור. בעוד
 מאה שנה.

פגישה

סבא וסבתא רוקדים במצומד
 על חזי.
 יש להם הרבה מה לומר
 זו לזה.
 לאחר שנים של פרידה, כשפניהם
 כפניו של יאנוס, היו מופנים
 לכיוון מערב, ומזרח, ורק
 סדק זעיר בגולגולת איפשר להם
 את המיפגש.

ועכשיו שהם יחד. צהובים
 עשנים משמחה. וריח שן-פיל
 נודף מפיהם. אותזים הם
 בכפות ידיהם. נושקים נשיקות
 של טירוף. חוסר הסברה.
 כמו היה קשה כל-כך. להיפגש
 מעבר לתמותה המהירה. כך. בריקוד מצומד.
 על חזי.

פראנץ פאנון: עור שחור, מסכות לבנות

אחרית-דבר

המהפכה החברתית... אינו יכולה לשאוב את שירתה מן העבר אלא רק מן העתיד. אין היא יכולה להתחיל בעצמה בטרם תתנער מכל אמונות-ההבל שלה ביחס לעבר. מהפכות קודמות נשענות על זכרונות מן ההיסטוריה העולמית כדי לסמם את עצמן כנגד התוכן שלהן עצמן. על-מנת למצוא את תכנן שלהן צריכות המהפכות של המאה התשע-עשרה להניח למתים לקבור את המתים. לפנים היה הביטוי יתר על התוכן; עכשיו התוכן יתר על הביטוי. קארל מארקס, השמונה-עשר כברימר

יכול אני כבר לראות את פניהם של כל אלה שביקשו אותי להבהיר נקודה זו או אחרת, או לגנות דרך התנהגות זו או אחרת.

ברור הדבר—ולעולם לא איעף לחזור על כך—שחיפוש זה אחר הניכור על-ידי רופא שנולד בגוואדלופה אין להבינו אלא על-ידי הכרת מניעים השונים ביסודם ממניעיו של הפועל הכושי הבונה את מיתקני הנמל באפיג'אן. במקרה הראשון, הניכור הוא בעל אופי אינטלקטואלי כמעט. במידה שהוא רואה בתרבות האירופית אמצעי להשתחרר מן הגזע שלו, הוא נעשה מנוכר. במקרה השני הרי ענין לנו בקרבן של משטר המבוסס על ניצול של גזע מסוים על-ידי משנהו, על הפזו שענף מסוים של האנושות זוכה לו מצד צורה של ציביליזציה המתמרת בעליונות.

אינני מרחיק לכת בתמימותי עד כדי להאמין שפניות אל התבונה או כבוד להכרת-הערך של האדם יכולים לשנות את המציאות. הכושי שעובד במטעת סוכר בלה-רֹבֵר יש לו רק פתרון אחד: להילחם. הוא יפתח במאבק הזה, והוא ימשיך בו, לא כתוצאה מניתוח מארקסיסטי או אידיאלי, אלא פשוט מפני שאינו יכול לצייר לעצמו את החיים אלא בצורה של קרב נגד הניצול, העוני והרעב.

לעולם לא יעלה על דעתי לבקש מן הכושים האלה שישנו את תפיסת ההיסטוריה שלהם. אולם אני משוכנע שאפילו בלי לדעת זאת הם שותפים להשקפותי, שהרי רגילים הם לדבר ולחשוב במונחי ההווה. הפועלים המעטים שזכיתי להכירם בפארזו מעולם לא קיבלו עליהם להציג את הבעיה של גילוי עבר כושי. הם ידעו שהם שחורים, אבל דבר זה, כך אמרו לי, אינו משנה מאומה לגבי שום דבר. ובזאת צדקו בהחלט.

בקשר לזה רוצה הייתי לומר משהו שמצאתי אצל הרבה מחברים אחרים: הניכור האינטלקטואלי הוא מעשה-ידיה של חברת המעמד הבינוני. חברת המעמד הבינוני היא כל חברה הקופאת בדפוסים קבועים-מראש, האוסרת על כל התפתחות, הישגים, קידמה וגילוי. בעיני, חברה של מעמד בינוני היא חברה סגורה שבה אין כל טעם

לחיים, שבה האוויר נאלח, שבה הרעיונות ובני-האדם מושחתים. ואני סבור שאדם המתיצב נגד המיתה הזאת הוא, במובן ידוע, מהפכן. גילוי קיומה של ציביליזציה כושית במאה החמש-עשרה אינו מטביע בי שום גושפנקה של אנושיות. אם טוב הדבר בעיניכם ואם לא, אין העבר יכול להדריך אותי בשום-פנים בשעה זו.

המצב שאותו בחנתי, הרי זה ברור כבר עכשיו, איננו מצב קלאסי. האובייקטיביות המדעית נמנעה ממני, שכן המנוכר והנברוטי היו אחי, אחותי, אבי. בלי הרף ניסיתי להראות לכושי שבמובן ידוע הוא הופך את עצמו לבלתי-נורמלי; להראות לאדם הלבן שהוא בעת-ובעונה-אחת גורם וקרבן של הונאה.

יש זמנים שבהם האדם השחור כלוא בתוך גופו. והנה, "לגבי יצור שקנה לו את תודעת עצמו וגופו, שהגיע לדיאלקטיקה של נושא ומושא, הגוף שוב אינו סיבה למבנה התודעה, הוא הפך להיות מושא של התודעה".

הכושי, כל כמה שיהיה כן וישר, עבד הוא לעבר. ועם זאת הרי אני אדם, ומבחינה זו המלחמה הפלופונסית שלי היא לא פחות מהמצאת המצפון. בעמדו פנים-אל-פנים מול האדם הלבן צריך הכושי להמציא הכשר לעבר מסוים ולנקום נקמה מסוימת; כשהאדם הלבן בן-זמננו עומד פנים-אל-פנים מול הכושי, הוא חש בצורך לזכור את ימי אכילת-האדם. לפני שנים אחדות ביקשני סניף ליון של איחוד-הסטודנטים-מצרפת-שמעבר-לים להשיב על מאמר שהציג את המוזיקה של הג'ז בפועל-ממש כהתפרצות הקאניבאליות לתוך העולם המודרני. מתוך ידיעה ברורה של מה שאני עושה, דחיתי את ההנחות שעליה התבססה הבקשה, והצעתי למגן על טהרתה של אירופה שיתרפא מפירפור-עווית שאין בו מאומה מן התרבות. יש אנשים הרוצים למלא את העולם בנוכחותם. פילוסוף גרמני אחד תיאר תהליך זה כפאתולוגיה של החופש. בתנאים הנתונים, לא הייתי צריך לנקוט עמדה למען מוזיקה כושית נגד המוזיקה הלבנה, אלא בעצם לעזור לאחי להשתחרר מעמדה שלא היה בה מאומה מן הבריאות.

הבעיה הנדונה כאן היא בעיה של זמן. מנופרים יהיו אותם כושים ולבנים שיסרבו להיכלא במגדל-העבר המוגשם. במובנים אחרים יבוא הניפור, לגבי הרבה כושים אחרים, מתוך סירובם לקבל את ההווה כסוף-פסוק. אדם אני, ואת כל עברו של העולם עלי לזכור ולהשיב לי. לא רק למרידה בסנטו-דזמינגו אני אחראי.

בל-אימת שתרם אדם לנצחון כבודה של הרוח, כל-אימת ששלל אדם נסיון לשעבד את חברי, חשתי סולידאריות עם מעשהו.

בשום-פנים לא אפיק את מטרתי הבסיסית מעברם של העמים הצבעוניים.

בשום-פנים לא אקדיש את עצמי להחייאתה של ציביליזציה כושית שבלא הצדקה ינה מופרת. לא אעשה עצמי אדם של עבר כלשהו. איני רוצה להרים את העבר לנס על חשבון ההווה שלי והעתיד שלי.

מפני שבן הודו-סין גילה תרבות משלו הוא מורד. הרי זה "בתכלית הפשטות"

מפני שהחיים נעשו קשים-מגשוא בשבילו לא במובן אחד בלבד. כשאנו זוכרים את הסיפורים בהם היו סמלים ותיקים מצבא-הקבע מתארים, ב-1938, את ארץ הפיאסט-רים והריקשות, הנערים והגשים שמחירם בזיל-הזול, או-או ניטיב להבין באיזו חמת-זעם אנשי הווייטמין יוצאים למערכה.

מכר אחד שהייתי אתו בצבא בימי מלחמת-העולם השניה חזר לא מזמן מהודו-סין. הוא האיר את עיני על הרבה דברים. למשל, השלנה שבה צעירים ויטנאמים בני שש-עשרה או שבע-עשרה עומדים בפני כיתות-יורים. "פעם אחת", סיפר לי, "היינו צריכים לירות ממצב של כריעה: ידיהם של החיילים רעדו נוכח ה'קנאים' הצעירים הללו". בסיכום דבריו, הוסיף ואמר: "המלחמה שבה היינו, אתה ואני, היתה רק משחק לעומת מה שמתרחש שם".

כשמסתכלים בדברים האלה מאירופה הם מופלאים מהבין. יש מדברים על עמדה אסיאנית כביכול כלפי המוות. אבל אותם פילוסופים-בפרוטה אינם יכולים לשכנע שום איש. לפני זמן לא רב כל-כך היתה שלוחה אסיאנית זו סגולה המצויה אצל ה"ליסטים" של ורקור וה"טרוריסטים" של תנועת-המרי.

הווייטנאמים הנופלים באש של כיתות-היורים אינם מקווים שבזכות קרבנם ישוּב איזה עבר ויופיע. למען ההווה והעתיד הם מחרפים את נפשם למות.

אם התעוררה אצלי אי-פעם השאלה של סולידאריות מעשית עם עבר מסוים הרי היה זה רק במידה שקיבלתי עלי התחייבות כלפי עצמי וכלפי חברי להילחם כל ימי ובכל כוחי כדי שלעולם לא יהיה עוד עם משועבד עלי-אדמות. לא העולם השחור הוא שקבע את דרך התנהגותי. עורי השחור אינו משמש אריזה לאיזה ערכים מיוחדים. ימים רבים עברו מאז גילו לנו שמי-הכוכב שנטלו את נשימתו של קאנט את סודותי-הם האחרונים. והחוק המוסרי איננו בחזקת ודאי ממילא.

כאדם, הריני מקבל עלי לעמוד בפני אפשרות של כליה כדי שתוכלנה שתיים או שלש אמיתות לנסוך זינן על העולם לנצח...

האדם השחור רוצה לדמות לאדם הלבן. לאדם השחור יש רק ייעוד אחד. והוא לבן. מפבר הודה הכושי בעליונות שאין להתווכח עליה של האדם הלבן, וכל מאמציו מכוונים להגיע לקיום לבן.

כלום אין לי אפוא מטרה אחרת עלי-אדמות מאשר לנקום את נקמתו של הכושי מן המאה השבע-עשרה?

בעולם הזה, המנסה כבר להיעלם, האם חובה עלי להציג את בעיית האמת השחורה? ...

כאיש צבעוני אין לי זכות לבקש לדעת באיזה מובן הגזע שלי עליון על גזע אחר או פחות ממנו.

כאיש צבעוני אין לי זכות לקוות שתתגבש אצל האדם הלבן הרגשת-אשם כלפי העבר של גזעי.

כאיש צבעוני אין לי זכות לחפש דרכים לרמוס בהן את גאוותו של אדוני-לשעבר. כן גם אין לי זכות ולא חובה לתבוע שילומים בעד ביותם של אבות-אבותי.

אין שליחות כושית; אין גטל לבן. פתאום אני נמצא שרוי בעולם בו הדברים עושים רעה; עולם בו אני נקרא למערכה; עולם בו יש תמיד שאלה של כליה או נצחון. אני מוצא את עצמי—אני, אדם—בעולם בו המלים מתעטפות שתיקה; בעולם בו הזולת מקשיח עד בלי די. לא, אין לי זכות לצאת ולזעוק כי שונא אני את האדם הלבן. אין עלי חובה ללחוש כי אסיר-תודה אני לאדם הלבן. חיי לכודים בפלצור הקיום. חירותי מסיתה אותי נגד עצמי. לא, אין לי זכות להיות כושי.

אין עלי חובה להיות כזה או כזה... פתאום אני מוצא את עצמי בעולם ואני מכיר בכך שרק זכות אחת יש לי: הזכות לדרוש התנהגות אנושית מן הזולת.

חובה אחת בלבד: החובה שלא לוותר על חירות על-ידי בחירותי. אין לי כל רצון להיות הקרבן לתרמית של עולם שחור. חיי אינם צריכים להיות קודש לעריכת המאזן של ערכים כושיים. אין עולם לבן, אין אתיקה לבנה, ממש כמו שאין תבונה לבנה. בכל מקום בעולם יש אנשים שמחפשים. אינני אסיר ההיסטוריה. לא בה עלי לחפש את משמעות ייעודי. בתמידות עלי להזכיר לעצמי שהזינוק האמיתי מתבטא בהכנסת ההמצאה לתוך ההוויה.

בעולם שבו אני עובר הרי אני בורא את עצמי עד אין קץ. אני חלק מן היש ככל שאני חורג אל מעבר לו. ומתוך בעיה פרטית רואים אנו, בקווים כלליים, את בעיית העשייה. בהיותי שרוי בעולם הזה, במצב, "מפליג", כמו שהיה פסקאל אומר, האם אלך לאסוף כלי-נשק? האם אבקש מן הלבן בן-זמני שיתן את הדין על ספינות-העבדים של המאה הי"ז? האם בכל האמצעים האפשריים אנסה לגרום להם שישארו את האשמה בנפשותיהם? סבל מוסרי נוכח ממדיו הפברירים של העבר? אני כושי, וטונות של כבלים, סופות של מהלומות, נהרות של רוק שוטפים ויורדים על כתפי.

אבל אין לי זכות להרשות לעצמי להיותקע בבוץ. אין לי זכות להניח לשריד הקטן ביותר להישאר בהווייתי. אין לי זכות להניח לעצמי לשקוע בטיט של מה שקבע העבר. אינני עבד העבדות שניולה את אבות-אבותי. לגבי הרבה משכילים צבעוניים יש לתרבות האירופית סגולה של חיצוניות. יתר על כן, ביחסי-אנוש הכושי עשוי לחוש עצמו זר לעולם המערבי. באי-רצונו לחיות בתפקיד של קרוב עני, של בן מאומץ, של ילד בלתי-חוקי, כלום יחתור קדחתנית לגלות ציביליזציה כושית?

הבה יובנו דברינו בבירור. אני משוכנע שיהיה זה מעניין במידה שאין למעלה ממנה ס נוכל לבוא במגע עם הספרות או הארדיכלות הכושית מן המאה השלישית

לפני הספירה. מאושר הייתי מאד לדעת שהיתה חליפת-מכתבים פורחת בין איזה פילוסוף כושי לבין אפלטון. אבל בשום-פנים אינני רואה איך היתה עובדה זו משנה משהו בחייהם של ילדים בני שמונה העמלים בשדות קני-הסוכר של מרטיניק או גוואדלופה.

אין לנסות לסגור על האדם, כי ייעודו הוא להישלח לחפשי. כלל ההיסטוריה אינו קובע אפילו מעשה אחד ממעשי. אני מסדי שלי.

ועל-ידי שאחרוג מן ההיפותיזה ההיסטורית, התכליתית אפתח במחזור החירות שלי. אסונו של האיש הצבעוני טמון בעובדה שהוא היה משועבד. אסונו ואי-אנושיותו של האדם הלבן טמונים בעובדה שאי-שם הרג את האדם. ועד היום הזה הם ממשיכים לארגן באופן ראציונלי את ההפקעה הזאת של האדם מאנושיותו. אבל אני כאיש צבעוני, במידה שמתאפשר לי להתקיים במוחלט, אין לי זכות להסתגר בתוך עולם של שילומים-למפרע. אני, האיש הצבעוני, רק זה רצוני:

שלעולם לא יהיה הכלי אדון לאדם. שיחדל שיעבוד האדם על-ידי האדם לעולם-ועד. כלומר, שיעבוד האדם בידי זולתו. שיתאפשר לי לגלות את האדם ולאהוב אותו, בכל אשר יהיה.

הכושי אינו בנמצא. לא יותר מן האדם הלבן.

שניהם חייבים להפוך עורף לקולות הלא-אנושיים שהיו קולות אבותיהם של שניהם כדי לאפשר שיג-ושיח אמיתי. בטרם תוכל החירות לסגל לה קול חיובי, היא מחייבת מאמץ ליציאה מן הניכור. בראשית חייו אדם תמיד מתקרב, טובע במקריות. הטראגדיה של האדם היא שהיה פעם ילד.

מתוך המאמץ להשיב את האני ולבחון את האני, מתוך המיתח המתמיד של חירותם, יוכלו בני-האדם ליצור את תנאי-הקיום האידיאליים לעולם אנושי.

עליונות ? נחיתות ?

מדוע לא הנסיון הפשוט בהחלט לגעת בזולת, לחוש את הזולת, להסביר את הזולת לעצמי ?

וכי לא ניתנה לי חירותי אפוא כדי לבנות את עולם האתה ?

בסימו של עיון זה, רוצה אני שיכיר העולם, יחד אתי, בדלת הפתוחה של כל תודעה.

תפילתי האחרונה:

הוי גופי, עשני תמיד אדם שואל ותוהה !

צבי יאיר: הלב ורוחו

אומר הלב:
הדיבק.
לרע, לקור,
לחפץ הצמד -
תקע יחד,
שלח שרש,
רגב חבק,
הלב שוקק:
הדיבק.

בלי עצב

נקטפים
ימי ממנו
בחזק יד -
כצמר נתלש,
כפרח באבו
כפרי בסר.
לו אף פעם
בערוב יום
על שפת
נחל מנוחות
אשב, ואראה
בלי עצב
בועות ימי
גשאות לאטן
במורד האפיק
בורם הזמן
אל שפך האין...

הרוח אומר:
אם תשתרש -
תעקר.
אם תצמד -
תפרד.
למה יחד
לגודר?
מאיץ הרוח:
הנתק.

נוסע

איש מִמְקוֹמוֹ גוֹדֵד
 הוא כְּמוֹ אִישׁ מֵת.
 אֶפֶל בְּחֵלוֹן,
 עֲזוּבָה בְּחֶדֶר –
 דְּמָמָה עֹנָה
 לְצִלְצוֹל בְּדִלָּת.

מִשְׁגֵּרֵת הֶרְחוּב
 דְּיוֹקָן נִמַּח.
 הַכֶּסֶּא בְּמִשְׁרָד
 כְּבָר שָׁכַח.

מִנְהַר נְעֻדֵר נִטָּף –
 וּבְאֵיתָנוּ הַשֶּׁטֶף.
 אֲגוּז נִטַּל מִגַּל –
 חֶבְרוֹ חֵישׁ
 לְמִקְוֵמוֹ נָפֵל.
 הוֹלֵךְ אִישׁ –
 וְלֹא יִשְׁאִיר
 חֶלֶל.

ספרות

קיבוץ

זיגיי פילון: הסופר הקיבקי

גדול הלחץ של ההיסטוריה על הסופר הקיבקי בלשון הצרפתית מזה עשר שנים. הוא עצמו חי בעומק כה גדול את ההיפותיזה בדבר היעלמותו כסופר נבדל שתרבות מיוחדת לו והוא שרוי במצב דו-משמעי המאלצו להשתמש בצרפתית באמריקה הצפונית; כתוצאה מכך גורלו קשור כל-כך בגורל אומתו עד שלא יכול היה בשום פנים, להוציא אי-אלה חוגים קטנים בזמן האחרון, להתמכר לעיונים תיאורטיים יפים על הלשון, הספרות, הסופר-הקורא-היצרן-הצרכן, אלמוניותו של הסופר, הטקסט הגדול וכו', עיונים המלהיבים עילית נבונה מאד ומשכילה מאד בצרפת, למשל. (כאומה במצב של כמיהה שמא קרובים אנו לנשמתו העתיקה של ישראל, שבאה לידי גילוי ספונטאני כל-כך בשירה, יותר מאשר לשכל היווני שעשה בלהטו במושגים ובמספרים?) כיום הבעיה הלשונית האמיתית היחידה, הבעיה החריפה והחמורה ביותר העומדת בפנינו, סופרי קיבק, המציקה לנו בלי הרף (ואני מתעלם כאן מן המציאות של הלשון העממית, לשון-היוםיום, לשון-האם האמיתית שלנו, שלעומת הצרפתית התיקנית היא אולי מה שהעברית של יום-יום, החדורה מלים של שפת-הרחוב, היא לעומת העברית הקלאסית?), קיצורו של דבר, הבעיה הלשונית שלנו היא זו של כתיבה בחברה החותרת לדו-לשוניות מלאה, אשר הפוליטיקאים שלה רואים בה גם את התכנית הגדולה ביותר שיוכלו להתוות בשבילה. ממילא תבינו שהסופר הקיבקי, וכל הנאבקים עמו למען הלשון הצרפתית, אינם נלהבים כל-כך לאידיאל של דו-לשוניות, שהרי אין דו-לשוניות נתפסת לנו אלא בממד של מציאות חברתית בה שתי לשונות של תרבויות גדולות, בעלות ספרויות גדולות, השונות כל-כך זו מזו, ניצבות זו מול זו ביפשת שפה האנגלית מושלת בכיפה, בלי להתעכב כלל על עובדת שליטתה העולמית. לגבינו תיתכן רק אותה דו-לשוניות של התנגשות, של סערה, שעליה מדבר אלבר ממי, דו-לשוניות של בן-מושבה, אשר בה בכורתה של הלשון השניה מזכירה לנו בלי הפסק את מצב החולשה והתלות שלנו ומבליטה את מלאכת שחיקתה של תרבות (או של מסורת?) שכבר החלה. מובן, יש כמה וכמה יפי-נפש הרואים להם עשירות בחדלון זה. אל לנו לתמוה על כך שהמנהיגים המדיניים שלנו מחליפים את היצרות בין דו-לשוניות אישית ודו-לשוניות מבנית, קיבוצית, או שלפחות מעמידים הם פנים כאילו השתים מתחלפות להם. אל לנו לתמוה על שחסידיה של חד-לשוניות מבנית מוקעים על-ידי דימגוגים כאויבי העם, כבורגנים הרוצים להחלישו ולעשקו עוד יותר בשוק-העבודה. המנהיגים המונהגים האלה מעולם לא הציגו לעצמם את השאלה הנחוצה בדבר פעולתו של מוח המוטרט בעת-ובעונה-אחת, בכל המישורים, על-ידי שתי לשונות הדוחות זו את זו. הם לא תהו על עיצובה של רוח על-ידי הלשון.

מעולם לא נתנו דעתם על חוק המאמץ המועט ביותר או על החוק של חסכון האמ-
 צעים. מעולם לא תמהו מדוע אמר אטיין ז'ילסון שאחרי שלושה חדשים של הוראה
 בסביבה דוברת-אנגלית נפגמה לשונו. איך אפוא יכול סופר בלשון הצרפתית
 להוסיף ולכתוב בעיר הצרפתית השניה בגדלה בעולם, מונריאל, אשר בה מהגר
 חדש המגיש לו בירה במסעדה משיב לו: "סורי, ציי דונט ספיק פרנץ'..." משל
 כאילו לשונם של ראבלה, מונטיין, פסקאל, ראסין, וולטר, בודלר וקלודל היא לשון
 של מצורעים, ניב של שבט נידח. כלום אין הוא נושא תמיד בזכרונו את מכוות-
 הצרבת של "speak white" משנות ה-40?

ודאי, אפשר לסכם את הכל בדיאלקטיקה של כוחות כלכליים, ביחסים שבין חברת-
 רוב לחברת-מיעוט. לכן אמנם חובה עלינו, ב-1972, לדבר על התגייסות, על אומה,
 על קשרים בין הסופר לחברה שלו עד שיכשל כוחנו ויכלה, עד שנתרוקן מכל שאלה
 שהיא אולי יסודית יותר. לעתים קרובות הסופרים סובבים במעגל, מוגבלים על-ידי
 השאלות עצמן. כל-כך הקדמנו את הכרתן של שכבות-העם הרחבות עד שעכשיו
 הכרח לנו לחזור פנימה, אל מעמקי ההווה, בצאתנו לחפש ערכים אישיים וקיבוציים
 חדשים, שעה שקשיים יסודיים של ציביליזציה, אם לא מבואות סתומים, מעמידים
 את כולנו בסכנה, בשעה שמבזים את עצם איכותו של האדם.

חשוב לנו מאד לדעת אם יבחר העם הקיבקי בהגדרה-עצמית ואם אחרי מאה עשרים-
 וחמש שנים של חלום גיע לקיום לאומי במישור המדיני. חשוב לנו מאד לדעת
 אם רוצים הקיבקים להעמיד לעצמם תכנית קיבוצית ולעצב את אורח-חיייהם, את
 עריהם וכו'. אבל הסופר באשר-הוא קצרה ידו מהושיע כל עוד לא הוכרעה בחירה
 זו. יכול הוא רק לקוות ולפעמים לשקוד על מלאכות מיגיעות של חזרה ושל המלה
 המתה, דברים שלעתים קרובות מדי הסופר אנוס להסתפק בהם. אך אולי גורלו של
 סופר אצלנו גוזר עליו להיות עד לחבלי-גסיסתו של עם? אף-על-פי-כן יהיה עלינו
 לשמור על צלילות-דעת מספקת כדי להמשיך בעבודתנו עד תום. בקרוב אפוא
 יבחר העם הקיבקי את בחירתו-או שישתדלו בכל האמצעים להניעו לבחור בהתאם
 לאינטרסים הכספיים האדירים של יבשת אמריקה.

עלי להדגיש כי ראש-הממשלה של קנדה רואה בבחירת העצמאות המדינית "דרך
 שבטית לראיית דברים". ודאי הושפע מר טרודו מאינטרנאציונליסטים גדולים כמו
 יצחק דויטשר, שהיו משוכנעים כי מדינת-הלאום שקעה כליל. צא וראה עד היכן
 האינטרנאציונליזם יכול לנוון ועד כמה יכולה חמת-רגש לעוות משפט. על-כל-פנים,
 גורל הלשון הצרפתית באמריקה מוכרע באמת באמצעות גורל העם שלנו, ומתוך כך
 באמצעות גורלו של הסופר הקיבקי. ודאי, אפשר יהיה לאלץ כל סופר בארצי ללכת
 בגולה. אבל אז לא תהיה עוד ספרות קיבקית. לא יהיה עוד רצון זה לבטא את אמרי-
 קה בצרפתית, נסיון זה לדבך על האנושי על-פי דרכו של דובר-צרפתית החי
 באמריקה. ואילו אנחנו בתמימותנו סבורים היינו שנוכל לקשר את התרבויות
 הצרפתית והאמריקאית תוך שנישא בתוכנו את המתחים ואת ההרמוניות שלהן.
 קודם אמרתי שהסופר צריך לחזור אל הקיום העמוק, שעליו לצאת לחפש את

המקורות. בבואנו לירושלים הרי אנו חוזרים אל הערכים הלא-משתנים של האדם, הוגים בהשפעה המרעישה של פגישת האל עם דברו של האדם, בהלם של אהבת האלוהים ורצון האדם; לגבינו פירוש הדבר להאזין לקול הטראגי של הסבלנות הארוכה ביותר שידע עם אי-פעם. כשאנו באים לישראל, הרי זה כאילו אנו צועדים לקראת איוו תקנה... ישראל פרצה את המבוי הסתום של ההוויה היהודית, שברה את כובד הדיכוי. ישראל צריכה להזכיר לנו בלי הרף כי אין איש יכול לקבל את הדיכוי כמצב נורמלי, ושכל שיחרור חייב לבוא מפנים. במובן זה הרי כל עוד יהיו עמים שאינם חפשיים לא תהיה מדינת-הלאום "נחלת העבר", כמו שטוענים האוניברסאליסטים. רק מתוך חופש יכול עם לצעוד אל אחדות האדם והעולם, ובאורח מוחשי יותר—לקראת פדרציות חדשות.

מן ההיסטוריה של הזמן האחרון למדנו עד כמה אומות הירות, ולו גם סוציאליס-טיות, לועגות לעונתם של אי-אלה עמים ועשוקים ועניים. ישראל, העתיקה כמו גם הצעירה, נותנת לנו, אנו הקיבקים, דוגמה יחידה-במינה של עוו-החלטה ושל רצון-חיים קיבוצי; ולנו, כבני-אדם, נותנת הן לקח גדול על ההוויה האנושית שעה שחזון של אחדות, צדק ותקוה מפעם אותה. ישראל יכולה עדיין לעזור לנו "להתיר" את רוחנו מפבליה, לשבור את התמונות החדשות של החזרה, למען תופיע חירות חדשה. ההיסטוריה של ישראל כה עתיקה היא וכה עצומה, ונסיגה עומד כל-כך בסימן הקרע התהומי שבנפש האדם, עד שלגבינו נשארת ישראל—אם תאבה ואם תמאן, אם תהיה האחריות מוחצת מדי ואם לא—המופתיות בכבודה ובעצמה. מצד שום אומה אחרת אין אנו יכולים לצפות לרגש עז יותר לצדק. שום אומה לא תוכל לאכזב אותנו יותר, אם תרצה ואם לא תרצה לחתור לעצם ליבלובה של ההוויה הארצית. ישראל תוסיף לסנוור את עינינו בתעלומת גורלה. וזאת אני אומר אף כי ידוע לי שקיים מיתח חזק מאד בין ישראל הצעירה והעתיקה, שיש נסיון להינתק מנטל אלפי-השנים שאותו אנו מוצאים כיום אצל כל אדם הנאבק עם ערכיו. אפשר שלגבי ישראל תהיה הבעיה הפרטית שלנו יותר מכך—בעיה קיבוצית, בעיה של גורל. או-או אוכל להבין כי ישראל הצעירה חוזרת ומעמידה לעצמה את השאלה המיסרת של הבחירה ושל המופתיות, שעה שידוע איזה מחיר הוצרכו ישראל העתיקה והפזורה היהודית לשלם בעד שמירת הברית וכינון היסטוריה ארוכה של נאמנות. משום כך לא נוכל להישאר אדישים לא לאיום היומיומי המעיק על ישראל מבחוץ, אף כי עלינו מאיימים בצורה עדינה יותר; ולא נוכל להישאר אדישים למשבר-הערכים המכרסם את נשמתה עד למעמקה, שהרי אנו חוזרים אל המקורות כעוורים וכנודדים.

עכשיו תבינו שלאחר עשר שנים שבהן אנו דשים בבעיות המיוחדות של הסופר קיבקי בא אני להעיד לפניכם עדות הנוגעת רק לנסיגה שלי כמשורר הניצב מול השיר, ואני בוחר להיות משורר תחילה בטרם אהיה קיבקי, ואדם בטרם אהיה אזרח.

דברים בירושלים, 26 בינואר 1972, במפגש סופרים ישראלים וקיבקים.

גסטון נירון: אחר־כך ובעבור זמן

שוב הנני באֶפֶס־הַאֶהָבָה בְּלֹא מְרָחֵב
עִם אֶהְבֵּתִי הַמְתַּגַּלְגֶּלֶת כְּאִיל יְרוּי
וּבְהַסּוּג הַיָּם אַחֹר בְּפַעַם הָאַחֲרוֹנָה
עִם חַיֵּי־הַהֶפְקֵר שְׁלִי הַמְסַפְּקִים וְהַעֲקוּרִים
עִם גּוּפֵי־אֶפֶר וְעֵינַי הַכְּנוּסוֹת פְּנִימָה
הוּ אֶהוּבָה, בְּתִי, עִם עוֹד מְעַט מְחַמֵּךְ הַמְזוּהָב
הָרוּחַ נוֹשָׂאֲנִי בְּמִשְׁבֵּי לֹא־מְקוֹם

וּכְעֹבֵר זְמַן בְּרַחוּב זֶה בּוֹ אֶתְעָה
מְסַכְסֵךְ בְּתַנוּעוֹתַי וּמִטְשֵׁטֶשׁ בְּהוֹיֹתַי
נוֹפֵל וּמִתְרוֹמֵם בְּנוֹשְׁמָתִי
כֹּל הַגֶּשֶׁם נֹאסֵף עַל כְּתָפִי
עֲצָבוֹת הָעוֹלָם מְאִירָה לְאֵה מְאֹד וּנְמוּכָה מְאֹד
אֵךְ אֶת עֲצָבוֹת הַלְהָבוֹת הַבוֹהֲקוֹת בְּבִרְכֵי
תְּכַלֵּינִי כְּסוּפוֹת הַיַּעְרוֹת הָרוֹגְגִים
וּפְעָמִים אֲגַרֵּר וּפְעָמִים אֶפְרֹץ כְּפַעֵר...

צל הצל

הַמּוֹת יִמְעַד בְּקִצְרוֹ הָאֲחֵרוֹן
 אֵין אָנוּ עוֹד כִּי אִם גְּבוּעוֹל-עֹשֵׁב אֲחֵרוֹן
 פָּנִים אֶל פָּנִים מוֹל הַחַיִּים
 וְאַחֲרֵיכֶן אֵין הָעוֹלָם עוֹד כִּי אִם זְכָר בּוֹעָה

הַמּוֹת יִמְעַד בְּקִצְרוֹ הָאֲחֵרוֹן
 הַמּוֹת שְׁעִינֵי תֵּהפּוּכּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ
 בְּמִשְׁיכּוֹת קִלּוֹת בְּטִלְטִלוֹת מְנוּף־הַלּוּכִים בִּידֵי־וֹת
 בְּהִגָּה גִלְגָּלִים
 בְּגַמְיָאוֹת קִלּוֹת שֶׁל זַעְזוּעֵי מְכוּנַת־כְּבִיסָה
 וְדַרְכֵי־רֶכֶב
 בְּזוּנֻקִים קָלִים שֶׁל קָנְאֵק יוֹרֵד־מֵתֵּהפֶף וְאַשְׁדּוֹת
 וּמְזַחֲלַת

הַמּוֹת הַמּוֹת אֲצִטִּילֵן בְּפָנִיסֵי־לִיל
 בְּקָר שֶׁל פְּגוּי לִילֶךָ
 צְנָה שֶׁל בָּרֶק וּטְרוּטָה וְשִׁלִּית
 הַמּוֹת שֶׁבְּגָרוֹנוֹ קְרִיאַת־שִׁבְשֻׁבַת
 הַמּוֹת אֵין מִשְׁקֵלוֹ כִּי אִם כְּצֵל הַצֵּל
 אִשָּׁה הוּא אִשָּׁה

נְשָׁמוֹת קְטָנוֹת גִּלְיִם קְטָנִים סְדָרוֹת
 קְטָנוֹת שֶׁל נְפֻצּוּצִים קָלִים בְּזוּרְעוֹתַי
 שֶׁל קְמֻטוּי נִיר־סִיגְרִיּוֹת
 שֶׁל עֲלוֹת בְּמִשְׁרָצוֹת הַתְּאוֹת
 שֶׁל אִשִּׁים רְפוּת מֵתִמְשְׁכוֹת עַד אֵינוֹסוֹף הַסּוּפִי

וּבְצֵל צֵלוֹ שֶׁל כָּל לִילָה
 לִישׁוֹן וְלֵאָהֵב עוֹד
 הוּא לִישׁוֹן
 לְפָרֶחַ יְחַד

יזר אקן: הנקצוע – סופר

מאז רשמתי זאת בדרכוני לא פסקתי ממעשים של חילול-הקודש נגד תעודה קונסו-
לרית זו, עד כדי כך שהתחלתי ליהנות מהסרת מקצועי ואפילו להפוך את עצמי
באורח שיטתי ללא-סופר מוחלט. אף כי עלי לחזור ולומר ששוב איני מגלגל במלים,
לא נעלם ממני שמתוך צביעות אני משתעשע בשאיפה להפתיע את ציבור הלקוחות
שלי בשיבה בלתי-צפויה ומרעישה כאחת... אבל בבוא השעה להחליף את מקצועי
לא רק בדרכוני היה עלי לקבל את הדין, שכן לגבי אנשי-שיחי היתה פעילותי
הקודמת עשויה להטביע בי סופית גושפנקה של איש-ספרות. כמה הזמנות של
כתבים, הרשמה שבמוכן ידוע אי-אפשר היה לחזור ממנה באגודת-הסופרים: די
היה בדברים מועטים אלה כדי להזכירני כי מעתה-ולמרות הכחשותי ופיזור
עיסוקי-משולב אני בלי שימון במנגנון החזור ומעמידני על מקומי. מעגל סגור
מאד הוא המחזור החברתי-הביוגרפי שלי! חזיתי זאת מפשרי; ובצערי כי רב
חזרתי לכתוב כמו שדורך מחלק מכתבים. אני חש עצמי כמו יהודי במוכן זה
שראייתם של האחרים עושה אותי יהודי. את יהודתי אני נושא כמו צלקת;
חרוטה היא-בהחלט!-בפרצופי. מעולם לא חשתי עצמי סופר במידה מועטה כל-
כך, ובכל-זאת אני מוסיף לכתוב. אבל אם אין גורלי או עצלותי פולטים אותי
מהגדרתי כסופר, יש בכונתי לגבות מחיר גבוה מהוד-מעלתה, לשוני המתה-
למחצה, ממאסרי התחבירי ומן המחנק המאיים עלי; כן, יש בתכניתי להתנגם מן
המלים הממולחות, מן הקריירה הנאה הזאת הנפתחת לפני כמין פח יקוש הנסגר
על מי שמעמיק אל תוכו. הריני טרף לדחפים הרסניים נגד הלשון הצרפתית
הנפשעת הזאת, הדורת-מלכות, אמנם כן, אבל שניה! הכתיבה הורגת אותי. אינני
רוצה עוד לכתוב, גם לא לעשות בלהטים ב"words words words ולא להשמיע
בבירור דברים שאין להעלותם במחשבה, גם לא לזמום מראש את השתלשלות הפשע
המילולי, ולא לחפש חתול שחור בחדר שחור מה-גם שאין הוא נמצא שם... אחרי
הדברים האלה, רשאי יהיה אדם לתמוה מדוע אני כותב עכשיו את המחשבות האלו
שאפשר להפריכן בקל. למען האמת, אני עצמי אינני יודע זאת אל נכון, ואת
השתתפותי ב"Parti Pris" נוטה אני לראות בחינת מקרה ביש. ואחרי הכל,
יש ויש לי זכות להפליג באי-הגיון החל מן השעה שאני מתפרק מכל שליחות של
חישוף נגעים. בארץ הזאת המפוררת, הדומה לבית-בושת אחוז-להבות, אדם שכותב
כמוהו כמי שקורא מסידור-התפילה שלו, כשהוא יושב על פצצת-ניטרוגליצרין
המחכה רק שיתקדם הפתיל הארוך משך חמש דקות. כל אדם הוא בן-חורין, ואני

מתחייב לעמוד על זכותו של אורח, כל אורח, לכתוב את סידור-התפילה שלו אם ירצה בכך.

יהיו שיחשבו שאני בווער כמו לביבה שרויה בכוהל ושגמרתי אומר לא לכתוב מחמת גורמים שבעצמים. לא אשכנע את הקוראים התמימים הללו כי אין הדבר כך, ואף-על-פי-כן ברי לי שכאשר אני מתיצב כמין אנטי-כריסט בתוך הצמחיה הטרופית של מלים על דף לבן אינני מופעל אלא פועל: אני בוחר בחירה מתוך הכרה, אני נענה ביודעים לאתגר היסטורי נתון. בדצמבר 1963, כאשר פול קונטואזה הוא מושל-כללי של הגליל ואני מה שהנני, בתקופה זו של ציפיה ובמחוזנו המבולבל, הריני מודיע חגיגית כי יצירה אינטלקטואלית נאה ורומן שהוא טוב בשביל המושל-הכללי מחייבים ללא יוצא-מן-הכלל שהספרות היא פועל-יוצא של הגוף הלאומי שלנו. ואולם הרי אנחנו נטולי ארגון; לכן, האין זאת... וחוז' מזה, הרי מוטב להודות בכל, מידת מקוריותו של דבר-כתב עומדת ביחס ישר לבורותם של קוראיו. אין מקוריות: היצירות הן העתקים (פונקציונליים, כמובן מאליו, בחברה המרבה לצרוך שעות-פנאי והמצוידת, נוסף לכך, בשפע של עיסת-גייר) העשויים על-פי הדפסים מטושטשים הבאים מ"מקורות" אחרים מועתקים מהעתקות שהן טפסים מופרים של זיופים ישנים שאין צורך להכירם על-מנת להבין שלא היו אבות-טיפוסים אלא רק וריאנטים. אחדות אכזרית שוררת בייצור הסדרתי של הווריאנטים שהורגלו הבריות לכנותם יצירות מקוריות. גם ההיסטוריה מעתיקה. גם בה המקוריות בלתי-אפשרית ממש כמו בספרות. המקוריות אינה קיימת, זהו פתיון. רק האופנה מוליכה שולל את האופנה, כלומר הקשקשת, פני-השטח הנוהרים בכזביהם. הדבר המבדיל אותי מהונגרי חולה שבערב אחד של מאי ניסה לכתוב איזה מאמר כדי לגרש את עייפות-המוחים שלו מסתכם בכמה פרטים חסרי-ערך. אדם זה ודאי לבש בערך ב-1913 מקטורן-משבצות, עם צווארון נפרד; הואיל ולא היה יכול לכתוב מול מסך קטן של טלביזיה, ודאי השחיר את הנייר שלו מתוצרת אוסטריה בבית-הקפה "מוצארט" תוך כדי שתיית בירה גרמנית.

הבדלים ספורים אלה קלי-ערך הם ואין בהם להסתיר את הדמיון העגום שבינינו ואת העגבת הלאומית שלנו הזוהה ללא תקנה ואת יגון האדם הרואה שהוא שרוי בעולם בו הנימוס מתבטא בכך שאתה מכניס עצמך בסוגריים אם לא בצנצנת. לדאבון-הלב לא עשה פרויד פסיכו-אנאליזה של ההונגריות בווינה הגאיונה, שהגדירה את עצמה ברצונה לדחות את ההונגרים שדרו בה בלהט ביש של בני-מיעוט, במוזיקה שלהם שלא היה אדם טורח להבדיל בינה לבין זו של הצוענים—דבר המעיד בתכלית-הבהירות על רצונם של הווינאים לראות בשותפיהם ההיסטוריים נוודים בלבד. נראה כי בכל מצב של בכורה אתנית הקבוצה הנחותה היא המוזיקלית יותר: ההונגרים, שאדוניהם היו מקלסים את המוזיקליות שלהם, הפושים-האמריקאים, ואפילו הקנדים-הצרפתים הממלאים תפקיד של צוענים נוכח הקבוצה העליונה המפגינה איפוק ויישוב-דעת בפומבי. שליטתה של קבוצת-אנוש אחת על זולתה מעלה את שער הכוחות הלא-מוזיקים של הקבוצה הנחותה: מין,

נטייה לאמנות, כשרונות טבעיים למוזיקה או ליצירה... וכי אין אנחנו, הקנדים־הצרפתים, מתעניינים באסקימוסים ובמיתולוגיה של האינדיאנים שאותם אנו מחזיקים בשמורות? הרי לכם הפיצוי העיור של הנשלט: זה שמתחתיו קיימת קבוצה המאפשרת לו להפגין את שליטתו, בלי שמץ של מועקת-מצפון.

האם חשוב הדבר שאני מוכשר לאמנות? לא, אבל חשוב הוא לדעת שאני מוכשר לאמנות מפוח עצם העובדה שאני נשלט, שפל עמי נשלט וכי מי ששליט בו אוהב שיהיה צועני, מזמר, אמן עד ראשי אצבעותיו, נמשך באורח טבעי לגמרי לעיסוקים חברתיים גרעוניים ביותר. בעצם, אני מסרב לכתוב יצירות-אמנות, לאחר שבמשך שנים סיגלו אותי ברוח זו, מפני שאני דוחה את המובן שלובשת האמנות בעולם דו־משמעי. כאמון, יהיה עלי למלא את התפקיד שמקצים לי: תפקיד של נשלט בעל־כשרון. ואולם אני דוחה את הכשרון הזה, אולי מתוך בילבול, מפני שאני דוחה בשתי ידיים את מצבי כנשלט. פירוש הדבר אפוא, אם אמשיך בכתיבת המאמר הנוכחי, שבתוכי פנימה אתאמץ להכניס בו כל מה שלא היה צריך להימצא במאמר המצופה ממני. תוך שאני ממשיך בלי התלהבות בקיבולת הזאת, אני משתדל לשפוך אור על פשיטת־הרגל האמנותית שלי ולהוכיח, בדברי הנבוכים, ששוב אין לשליטה השפעה בי בתוכי, שאין אני טועם לא את טעם חוסר־המשמעות ההיסטורית שלה גם לא את טעם הבטחון שבה, שאני נלחם בה בכל האמצעים ובלבד שיהיו מדהימים. הקנדי־הצרפתי הקטן והנחמד, שמובטח לו עתיד מזהיר בדברים של מה־בכך, מקבל עליו פתאום להוציא מתחת ידו דבר־כתובים ששליט בו הנושא של הסירוב לכתוב, הבל שלא יוכל לקנות לו משמעות כלשהי אלא אם יתפוצצו בבת־אחת כל מקלות הדינמיט הנרקבים ברגע זה במחסני הנשק של גליל קיפק. ההתפוצצות גוררת אחריה תקלות רציניות, ובתוך השאר היא משברת לרסיסים כל מבנה היסטורי הנמצא בטווח מסוים של גלי הדף. המבנה חייב להתמוטט, ולו גם באנטי־מבנה ספרותי מסוגו של רוב־גרייה. האנטי־מבנה משתווה אפוא לבנייה אם הוא נוגע לאותו שטח־פעולה, למשל לספרות. ואולם במקרה שלי, אם המבנה מתרסק מחמת ההתלקחות בתוכי, אין זה על־מנת לפנות את המקום למבנה־נגד ספרותי אלא כדי לא להשאיר שום מקום לספרות שאם אתפתה לקסמיה לא תבטא אלא את השליטה שאני נתון לה זה מאתיים שנה. תירוץ עלוב, אפשר יהיה לומר, הבא להשכיח חוסר כשרון סתם... אבל טענה שכזאת, שאין להכחישה מפני שהיא עומדת על מישור אחר, אינה נוגעת לי, כי אפילו דלות הכשרון תוכל להיחשב כאן, על־פי ציר השליטה, גילוי של טינה מצד הנשלט, שבלי לדעת אל־נכון מדוע הוא מתמרד על ייעוד הנראה לו אישי ובעצם־הוא היסטורי, ממש כמו שכשרונו של הנשלט נובע מן הרצון לחולל מהפכה באמנות, בלי לברור באמצעים כל עוד אין הוא יכול לחוללה בהיסטוריה.

תוך שאני מתנער כך מן הספרות, הריני פוסל את עצמי וגוזר מראש שלא יהיה הדבר שאכתוב אלא ביטוי בלתי־נאמן לסירובי לכתוב. ואולם הדבר המאפיין יצירות ספרותיות הוא הצורך המפורש־הפורח־שמחבריהן נאחזים בו. למרות

הצהרות חוזרות-ונשנות שאין הם פורמאליסטים, הרי הסופרים הם קודם-כל פורמאליסטים במובן זה שהצורות בהן הם משתמשים עושות את שליחותה של הווייטה; הן מבססות את ייחודם של המחברים. מחוץ לספרות-יסוד, צורתן של היצירות-שפכתב נעשית משנית, בלתי-חשובה, תכופות נבחרת בהתאם למסיבות או, דבר שאיננו הולם אותי ברגע זה, בלתי-נבחרת ובלתי-רצויה. חשוב לי איזה דבר אחר, איזה עולם-הבא ספרותי שאיננו על-ספרות, גם לא הסוואה חדשה של השאפה הישנה, אלא שהוא הורס את ההתנאה ההיסטורית ההופכת אותי לנשלט. כשאני פוסל את השליטה אני דוחה את הספרות, הלחם בה"א-הידיעה של הנשלטים, ייצור סמלי שמניחים לנשלט את המונופול עליו, דבר שהוא מצדו גורר אחריו בהכרח ייצור-יתר. וכי לא ראינו שבארצות הקולוניזציה הופיע תמיד ייצור-יתר בספרות? מאין מציאות, מיצרים יותר מדי סמלים; אפשר גם להבין שאילו היו הנשלטים מסתפקים בייצור גורמלי לא היה בכך משום פיצוי על עקרותם הפוללת. ליצר יותר מדי, או למות. להישאר, או להיעלם. להפתיע, או לאבד הכל: כל אלו דילמות חיוניות לנשלטים. כן, הנשלט חי מראש את הרומן הכתוב; בלא-יודעים הוא מסתגל למחוות דו-משמעיים למדי כדי שתיעלם ממנו משמעויותם. למשל, הנשלט מופיע כבעל-תביעות, אבל אין הוא מעריך את שיעור ההשלמה בין בעל התביעות לבין אדוניו, ממש כמו שאין הוא מעריך את הנדיבות שבה זה האחרון גיאות להיענות לו, כשהוא מוותר מעט כדי שיוכל בעל-התביעות לומר לעצמו לפרקים כי היתה ידו על העליונה... והכל חוזר להתאמה הסמויה מן העין. מי שדוחה את ההתאמה הזאת כמוהו כמי שבוחר במלוא המידה ולבלי שוב בחוסר-התאמה. המהפכה פירושה לצאת מדו-השיח שבין נשלט ושליט; לאמיתו של דבר, פירושה לתעתע. הטרוריסט מדבר לבדו. בדומה להאמלט, שדימה לראות את מאהבה של גרטרוד מאחרי כל הפרגודים, כך המהפכן בוחר שיאשימוהו בטירוף כמו הנסיך המתוק של המלכות הרקובה. המהפכן יוצא חוצץ נגד ההתאמה של השליטה ובפחזו-תו הוא מפליג במונולוג המופסק בכל מלה, וכל-כך הוא אכול היסוסים עד שהוא מסתייג מן ההגיון השליט. ההיסוס מוליד את המונולוג; בתיאטרון מנהלים חד-שיח רק הגיבורים המהססים עד בלי די, המתמודדים עם הפדידות המעוותת של מהפכן או תלוש. אין מונולוגים אמיתיים אלא באי-התאמה. אי-ההתאמה שעליה אני מדבר כאן היא אחת מצורות המהפכה, ממש כמו שהמונולוג הוא לה סימן בלתי-נמנע.

אי-ההתאמה מקבילה, לפחות במקרה זה של האמלט, לחריגה שאין לה תקנה מן ההגיון הישן. האמלט מאבד פתאום את ההתאמה. ומאחר שהוא פועל מחוץ לכל חוק של התאמה, הרי מאותה שעה הוא חדל להיות אדם "במלוא מובן המלה" וראוי יהיה לניתוח פסיכו-אנאליטי. פרויד, כידוע לי, ידע שהוא יהודי, ומתוך שאיפה להתאמה טראנסצנדנטאלית התגבר על פרט זה כמו שאדם מנצח את קוצר-ראייתו, כדי להתפרק מכל תוכן יהודי, להגיע לראיית-דברים רחבה יותר, ראייה אוסטרית... הקנדי-הצרפתי ששוב אינו יכול לסבול את עצמו מבקש להגיע לראייה

רחבה יותר ולהיבלע בקבוצה שאינה קבוצה, שאין הוא מבחין במעמד־הבכורה שלה, המעניקה לו ברוב גדיבות אי־זהות תואמת. המעשה הספרותי, במצב קולוני־פורמי, מבטא התנהגות של קבלת־עול. יתר על כן, בדרך־כלל מכירים בהשפעה המרפאת של היצירה הספרותית. בארצנו המפורקת אני פוסל את הפיוס שאותו ביקשתי ימים רבים מדי בטכס המגומגם של הכתיבה. משעה שמתחילה ההתפרקות חש אני תשוקה שלוה להשתתף ברקבונה של החברה הפרייה שלנו, חשק יש בי להזדהות עם הגוף הזר המעלה עובש בעת הישיבות הרבי־דו־לשוניות של ועדת־חקירה מלכותית רבת־חברים, ומתוך הידבקות אני מוציא את עצמי מן הפלים. ביום מן הימים—וכי מי יודע?—אולי יותר לנו לכתוב כתיבה בריאה, לכתוב משהו שאינו השבעת־שדים ומשהו שאינו סתם בידור המפורר את האחדות. אם הבין הקורא שבתום בריחתי הקרטוויאנית אני מטיף להתגייסות־חובה מדינית לסופרים, הרי זה נותן לי היתר, קורא יקר, להוסיף ולהענישך. שירות־החובה בצבא מעורר בי סלידה, ונוסף על כך גם מכשיר אותי למפלה. הוא הדין בשירות־חובה אינטלקטואלי לאזרחים שבגיל 18 ומעלה המסוגלים לחוות אהבה גדולה על מנענעים של מכונת־כתיבה. שום סופר אינו נדרש לכוון את יצירתו לפי מידת הפדאיות של משטר מדיני זה או אחר, ממש כמו שאין משלח־ידו מחייב אותו לנדוד נדר של פרישות היסטורית ולשאוף רק להוציא מתחת ידו יצירת־אמנות אוטארקית שתראה אור לאחר מותו. ז'ן סימאר מגדיר את העשייה הספרותית כ"הרפתקה, המלהיבה שבכל ההרפתקות: זו של עולמנו הפנימי. מספר לספר מנהל הסופר סקר בלתי־פוסק בתוך עצמו. הרי זו התגייסות ההוויה כולה לחיפוש של כל אחד אחר האמת שלו" (ראה היומון לה דבואר, 7 בדצמבר 1963, ע' 11). איש לא יוכל למצוא ניסוח גאה יותר ליכותם המוחלטת של הסופרים למשול בערביהם בביתם. העולם הפנימי היהו הפלוב שאינך יוצא ממנו, אלא אם כן תלך לשאול, בספריה הדומיניקנית הסגורה תמיד ביום־ראשון, ספרים שנכתבו בידי סופרים אחרים שהעלו את שער עולם־הכמוסה שלהם. ההרפתקה ה"פנימית" מזכירה לי, מחלל־קודש שכמוני, את ההרפתקה הרטובה של הרצאה על פירוק־הגשק בין שלוחיהן של ארצות ששות־לקרב. או מוטב יותר: ההרפתקה הפנימית של הסופר היא גודויו של החלמון החיוני תחת קליפתה ההרמטית של הביצה. תהיה אשר תהיה העצמה הבדוקה של קיבולת לשון־הנקיים של הסופר, המדמה בנפשו שהוא משייט בלבב־ימים כשהוא חוצה את אגם־הגברות שלו, מכל־מקום לא יוכל להשתמט ללא עונש ממצבו של ממציא וריאנטים בארצו המהססת, מקום קיבוצי של חולי ושל שגעון מאוחר. ההרפתקה ה"פנימית" של קנדה, הצרפתית משנה אפילו את טיבם של אלה שבחרו להתמחות במיקרו־הרפתקה הספרותית שלהם. החוקים המתוקנים של אליזבת השניה אינם קובעים שאסור לנגן את "המארש התורכי" של מוצרט, ללא נייע, בעיצומו של משבר מדיני. החוקים המתוקנים או המפוצצים (ראו, זה מזכיר לי...) של גיסתו של הרוזן סנאודון אינם כוללים שום ענשים לאלה המגדלים פרחים של סגנון בעוד פעימות־הדופק הלאומיות מנבאות סערה, אם לא את מותו של משטרנו מדימום.

אדיבות של מלכה היא שתיקה זו שבחוק האזרחי במה שנוגע לעולם הפנימי של הסופרים הקריפטו-גאליים בתקופה של מהומות. מה שאינו אסור במפורש על-פי כתבו של החוק, הריהו מותר או חוקי במשמע. יכולים אפוא הסופרים לחוש עצמם בנוח אם הליפידו שלהם ממריץ אותם לעסוק בסריגה. הסריגה באה מאליה, ואין היא מוציאה מפלל האפשר את הקיראמיקה, שהרי שום הפרדת-גזעים אינה מתירה למגלגלים הגיגיהם עד אין קץ במכונת סמית-קורונה שלהם לחשוב שהם עליונים על הנמשכים במובהק אל התנור. בכל המקרים של הרפתקות פנימיות, המתמשכות מיום ליום כפרטיכלים, מותר הפל; דרור ניתן לכשרונו של כל אחד. אין כל ספק ש"הרפתקה פנימית" זו, שעליה מדבר ז'ן סימאר, מצריכה מנה ידועה של כוח-התמדה ואומץ-לב, מן הסיבה הפשוטה שהיא משוללת מניעים חזקים ומשום שאז אין אתה יכול להמשיך ביצירה העילאית אלא אם תרומם את חובת הכתיבה לדרגה של קדושה.

אין סופר בוחר לו את ארץ-הולדתו אבל ההרפתקה ה"פנימית" טעות עמה שהיא חיה בה כאילו חיתה בארץ אחרת, במיבצע מתיש-כוחות של העברה לארץ-על ובמצב מתמיד של ביטול התאזרחות. כל מלה כתובה בידי סופר-תושב מסומנת במקדם של איון ועידון. ועוד אפשר יהיה להוסיף למקדם הזה חזקה שתאפשר להעריך את יצירתו (מחיר קנייה ומחיר מכירה) כמו שנוהגים בכל יום לגבי מניות רגילות. אין אדם בוחר לו את ארץ-הולדתו; אף-על-פי-כן, מוטב להכות שורש ולהתעשר, בדרך סימביוזה, מן האדמה הזאת המקוררת שעליה אנו מהלכים מאז ילדותנו. הסופר הבוחר לרחף בכוח ההרפתקה הפנימית כדרך שאחרים בוחרים בריפוד גומאוויר ולא בספיני השעם שגוננו על פרוסט עד הסוף, מוטב לו לדור מאשר לעבור בדמיונו ללא-ארץ אמנותית ודיקדוקית שבה כל זר זוכה לחסינות ספרותית. הלא-ארץ אינה מפרנסת ואינה מזינה. שוייץ הרוחנית של הביילורוסים מדגם 1917 רואה בעין יפה את העיסוק בהרפתקות פנימיות – בתנאי שתתנהלנה לפי דינים הנוטלים את עוקצן. אך גם אם יכול הסופר להתמכר להן כאוות נפשו ועם ארוחת-בוקר במיטה וקסינופוביה מלזנית שאין בה דופי, אין אותה מיקרו-שוייץ פנימית אלא ארון-מתים מקושט. בסיכומו של דבר, מוטב לאדם שיבזז לארצו מאשר שיתבדל ממנה תוך שהוא מקווה בכל-זאת לבטאה. איך לבטא את אולת-היד? הנה כאן הבעיה האמיתית. נדמה לי שאפילו אהבת-ניאוף של אדם לארצו יפה יותר מן ההימנעות בשם איון "התגייסות ליצירה עצמה והעמקה עצמית לתועלת היצירה",

כדברי מר סימאר הנ"ל ברבואר מיום 26 באוקטובר 1963.

הציר של ארץ-ההולדת חופף חפיפה ללא פשרה את ציר התודעה-העצמית. שוב איני מאמין בחסינות הפוטרת את הסופר – שכל-כולו מגויס ליצירתו בלבד – מלדור בארצו. דבר עקר הוא אם אינך משתמש בארצך שלך אלא בנתח-חיים שבתוקף מעמדם האנתולוגי הם מאשרים בפירוש את תלישותו של הסופר. בדרך זו סופו של סופר שהוא מעניק לחווייתו ה"פנימית" מעמד יוצא-דופן, ובכך כמו יתרוקן מראש מקרביו כשאין הוא משרה עצמו בצנצנת של פרומלין כמין פשטידה עגומה,

מין עוף הקרוב להיעלם—כמונו אנו! בארץ הנמצאת במצב של התהוות אונטולוגית, אין שליחותו של סופר יכולה להישאר ללא שינוי, ממש כמו שאין לשקוד עליה, ולו גם באומץ-לב, לפי הקטיגוריות התפלות של הנשגב והחשוב. ההרפתקה הפני-מית, שסופרים רבים כל-כך חולמים עליה למרות הקיום הגחמני של הקבוצה שלנו, היא יצירה טרומית, מיטלטלת כמכונת-כתיבה, גמורה מראש, העתק הנדון להיטמן בגינון. אף-על-פי-כן רבים הסופרים המוסיפים לתאר, מלה-במלה, את דרך-הייסור-רים של היצירה בה"א-הידיעה המטשטשת. אבל ריבוי מספרם אינו גורע מאומה מן הסטייה הנהדרת שלהם. הסופר, בייחוד עכשיו שאי-הוודאות משלחת רקב בכל הוויה שמסביבו, אינו יכול ליהנות ממעמד בישופי, לא מפטור מן המציאות אף לא מזיכוי במכאובים. התחביר, הצורה והמובן של המלים גם הם נדונים להתפוצץ. הכל שרוי בעלפון, והסופר הניגש להחיות מה שקוטל אותו עתיד לכתוב לא את ההיס-טוריה הסטנדאלית של הקארבונארים הקנדים-הצרפתים אלא יצירה מסופקת וחולנית במפורש ממש כמו היצירה הטמאה המתגשמת בו ובארצו. הבעיה איננה להשתייך לאחד הגופים המרדניים של קיבק, גם לא להדביק מעטפות במשרד השרוי באנדרלמוסיה אפיינית. לגבי הסופר הבעיה היא להיות בארצו, למות ולקום לתחייה עמה. המהפכה הפועלת בדרך מסתורית בכל אחד מאתנו מערערת את שיווי-המשקל של הלשון הצרפתית הישנה, מנפצת את דפוסי-המורשה שלה שמפוח עצם ההקפדה של אלה שפיבדום היתה להם איזו הגמוניה חד-צדדית על הנשמות. היצירה הישנה, הצפויה-מראש, השלווה והמותקנת מראש, נופלת טרף לעלפונות הקשים ביותר, אלה שארצי המיוסרת ידעתם ושמהם היא מפחדת—כל אלה נמקים שלעולם אינך יודע אם תבואנה לידות אחריהם. משך תקופה זו של תלאות איך יוכל הסופר לגמור את פסוקו בצורה שחזה מראש? הכל משתנה וצפוי להשתנות, והבוחר לכתוב איך יוכל להמשיך עדיין באידיאל של יצירה בלתי-משתנה ומועדפת... אלא אם כן יגזור על עצמו שייצור מעין מונומנט היסטורי? היצירה הספרותית אין בה דבר מן הטראנסצנדנטאלי, והוא הדין גם בהרפתקה הקיבוצית שלנו. גם מי שחפץ שלא להעיד, או להעיד תוך כדי פסיחה על קטעים מחיינו ומן הדיבוק שלנו, הריהו מעיד בכל-זאת. מי שכותב רומנים שאינם מגואלים ביומיזמיות הקשה-מנשוא של חיינו הקיבוציים ובצרפתית אנטיספטית המוגנת מן הזעזוע המרעיד את האדמה שתחת כפות רגלינו, הריהו מוציא את זמנו לבטלה. בדרכון שלי כתוב המקצוע: סופר, אפילו אתכחש לסופר שבי, מה טעם למלא טפסים כדי לקבוע ששוב ששוב איני סופר, על-כל-פנים לא אותו סופר שרציתי להיות כאשר מילאתי את השאלון לקבלת דרכון ב-23 בספטמבר 1958? ממילא כבר פקע תקפו של דרכוני. חוץ מזה, לעולם לא אצא עוד מארץ-הולדתי. אני רוצה להישאר כאן. אני דר בארצי.

ז'ק ברו: נושום מקום

— — — — —
אני אזהבך כחיה בבטנו של הפחד
ואדמה סוררת זו שאני ממדד
ושמותיו הנאים של עתיד
החצוצרה והינף-דגל
וזה דמה של גאולה
ועשרים דורות של עבדים היוצאים
עשנים מן הקרח
והעצים שהובערו ביד אויב
והנמים על מזבחות
כמו במרחב ילדותם
ואני בהמולה וביריד
צחוקים מלוא-ידיים
ובחזקה יותר משם ארצי אשר מצאתי
אני קורא אליך יאזרי

הנה הוגד הפל ולא החל דבר
אסתר סיני ועלה-נרד
כאן לא השתנה דבר מחוץ למוצא-השפתיים
ולאבק על מדרכות-תמוז
באגרופי אותה חימה בשקע כתפף
אותו רזון ענוג עצמו
ואני מגמגם לרוח-החורף זקנתי הקטנה
לא לעולם לא בשום מקום הן לא אשמע
את סוף מזמורי

אמרתי לשתוק כל עוד הצרה
לחם-חוק לארצי
והנה בלי אזהרה אני מפר הברית
והמלים עולות

לא מצוקה תשיר רומנסה זו שבחדוות-טירופה
 על ניפנוף-כנפיים
 בין נסי הערב ובלואי התקנה
 מעלה בשנאנתנו
 יסולח לי על צוהב הקיץ שכחת החורף
 הנגזר כי נשרוד רק בעתיד ולעולם הגוף לא
 יתפּלש בעליו השוחקים

— — —

אני כותב אליך מדבר אליך מלב הארץ הזאת הרעה
 וקורא אני אליך
 שובי אני מחכה לך מצפה בקצה טירוף-הדעת
 עם קול ראשון עם זיו ראשון
 אצעק אני יודע וגוף ציפור אטיח
 אליך בצעקתי

אני אוהב אותך כן אלו המלים תמיד
 אותן מלים מלי שחרית לחה משיעמום
 מלי בשר המתנדנד ומשהה את
 הינלדו

מלי המוות התפל בטימטומו
 המלים בהן ישכב אדם בהן ישן ואלו
 הנותרות בלכת כל השאָר

שבכוחן אני עדיין מקווה
 שבכוחן אקום וגם אֵלך
 לדלת שעליה צחותך דופקת

הנה הוגד הכל ולא החל דבר
 אֶסְתֵּר סיני ועלה-הַנֶּדֶר
 כאן לא ישתנה דבר מחוץ לשפתי-המוצא
 ולמדרכות תחת אבקי-שעלים
 שעלים ומלים שפתיים ועוד מלים
 מהופכות כמו גופים
 שאין בהם עוד אדם

אנדרה בלו: הספרות הקיבוקית

ספרותו של עם קטן היא קביעה — או, מוטב לומר, נוכחות — המוצעת לאנשים שבשבילים נועדה בראש-וראשונה ואשר נשמר בה כעין אופי מוחלט בעולם בו איכות האדם היא פועל-יוצא מן הכמות: כמות הכוח, הכסף, הקילומטרים הרבועים, האוכלוסיה. בערים ובכפרים של ישראל, של קיבוק, של ונצואלה, של דנמרק, אנשים וגושים כותבים. כמה עתידים לקרוא אותם? פרט ליוצאים מן הכלל — כמה מאות, לפעמים כמה אלפים. ואף-על-פי-כן, די בזה. מימושם השלם של דיבור ראשון זה וקריאה ראשונה זו אינו מצריך שום דבר אחר. לא כך הדבר לגבי אמצעי-ביטוי אחרים. ידוע לנו שהקולנוע זקוק לכוכב-הלכת כולו למחיתו; סרטים רבים יותר ויותר מופקים בהון הבא מכמה וכמה ארצות, והפצה בינלאומית היא ממש תנאי בל-יעבור לרווחיות.

לא כך דינה של הספרות. ודאי, איש לא יכחיש שגם בתחום זה קיים שוק בינלאומי באמצעות תרגומים. ויודעים אנו כי רומן פניני שלא תורגם מתחילה לאנגלית, לצרפתית או לגרמנית אין לו סיכויים רבים לראות אור בנוסח פלמי או רומני. ובכל-זאת הרי בקיבוק, לדוגמה, יש לא פחות משלושים בתי-הוצאה. פירוש הדבר שעדיין הספרות מבקשת למלא את צרכיהם של השווקים הלאומיים. תפוצה בינלאומית אינה נראית תנאי למיזער הרווחיות אף לא מסד לתהילה. שפן אין העולם חסר סופרים פחותי-ערך שתורגמו לכמה וכמה לשונות; כנגד זאת, יש וספרויות של אומות קטנות מונות סופר אחד או אחדים גדולים מאד שאינם ידועים כלל מחוץ לגבולותיהן.

אצל עמים צעירים, השקועים בקיבולת קיבוקית, אצל אומות חדשות ומתהוות שבהן יש לתחום תחומים למרחב החיים, לכנותו בשם ולהועידו לכל האפשרויות בכוח הלשון, יכול צימצומו של השוק הלאומי להתלוות איזה חסד מופלג, איזה סיכוי שלא נשמע כמוהו — האפשרות לומר את הדברים בפעם הראשונה... אין המדובר באמירת דברים חדשים. זוהי תקוה מטעה. אין ספק שכבר נאמר הכל, ובשעה זו העולם רווי ספרות; בדרכים אין-קץ מוסיפים לחזור על אבות-הטיפוסים הצורניים הגדולים של הרומן והשירה המודרניים. המדובר הוא בעצם באמירה, או באמירה חוזרת, של דברים במקום שעדיין לא הובעו, בכל אותו עושר קונטאטיבי שבלעדיו אין לך ספרות. בקיבוק הערים שלנו, מונריאל, קינגאמי או שוביניגו, וגלילותינו, הקרויים אביטיבי או גאספוזה, מחכים שתנקוב הלשון בשמותיהם באונייהם תוך כדי "פרישתו" של האדם בשלמותו. קיבולת זו אין לה קשר רב לשימוש ב"צבע

מקומי" ובניצול, הכדאי תמיד, של אקוטיקה. במקומות שבהם היו הבריות אוהבים, מתים, שרים, מתיאשים והורגים כבכל מקום אחר, שם היא מביאה עמה את מלת הדמיוני, אותו עולם של מלים שבו המציאות מתממשת, שבו מה שהיה נכון נעשה נכון עוד יותר. והודמנות זו, זכות-יתר זו שעליה דיברתי כאן, יש לה עוד פן אחד: זה של החירות. כי ההיסטוריה, המסורת והתחרות אינן כופות אותנו להשתדל ולהסתגל לאופנה החולפת. ההיסטוריה שלנו היא בתחילתה ואין לנו מסורות הרבה. אכן, אין זה דבר שאין עמו סיפונים משלו, שאין עמו קשיים חמורים לפעמים: יש ואנו אובדי-דרך במובן המוחשי של המלה, המגמגמים או צועקים מפני שעדיין אין אנו יודעים להכיר או למצוא את האינסוסים של הלשון הספרותית גופה, ולפעמים גם מתארים אנו תחת שניצור, אבל זה שלושים שנה לפחות הספרות שלנו מתגבשת ומתרחבת, אין היא רק בעלת כושר-קיום, היא קיימת.

ודאי ידוע לכם שבתחילה היינו צריכים להבטיח את קיומנו כקבוצת בני-אדם. קשה היתה השתרשותנו באדמה זו של אמריקה שהיא עכשיו שלנו: הטבע הגשמי, האקלים, ההקשר התרבותי והמדיני, עוינים היו לנו, וכך הם עדיין. כאן היינו, בתחילה, על חופי הנהר סן-לוראן, כמין גשכחים של ההיסטוריה, כמין מישקע תרבותי של המלחמות הקולוניאליות של אירופה מן המאה ה-18. אבל נשארנו. ואפילו כיום, ששוב אין השאלה מוצגת, איזה צורך סתום ועמוק ממריץ אותנו לחזור ולאשר את הבחירה הראשונה הזאת, ולו גם בכעין-ייאוש. אישור זה אנו מוצאים בספר האחרון¹ של אחד מטובי משוררינו, ז'ק ברא:

אנחנו לא נזו...

ולו גם תיף הארץ המובטחת במקום אחר בעולמות אחרים אין זה כאן
אנחנו נפא על מקומנו כאבות ואמהות
אנחנו נתפוצץ מקור משגעון
אנחנו לא נזו...

והנה, קובץ זה קרוי "השירה הבוקר". לקביעה הכאובה והלא-מתפיסת בעת-ובעונה- אחת של האופי הנחרץ אשר להרפתקה הקיבוצית שלנו, של העובדה שבאמת ובאורח סופי יצאנו לדרך כביכול, מתלווה כאן איזה הימור צלול על התקוה ואולי על האושר. שפן השירה, כפי שמרמז שמה של היצירה, מעתה היא משוורת בעצם המסכת של חיינו. בין אדמת קיבק, ותהיה קשה ככל שתהיה, לבין האדם של קיבק מתרקם איזה דבר המאפשר לחיות בשירה, להתקדם בשירה, כמו שאמר המשורר גאסטון מירון. אבל קודם-לכן, או בעצם בד-בבד עם זאת, החובה לקרוא שמות ולרשום את המצאי של המרחב שלנו עודנה בגדר תנאי חיוני לשיעבודו לדבר שבעקבות אליאזר קרא לו ז'ק גודבו "החוק החם של בני-האדם". אביא לדוגמה את השיר הגדול מאת פול-מארי לאפואנט, "עצים"², שנדפס ב-1960:

אני כותב עץ

עץ של אצטרובל ולשד באור

שרשי גשם ויום-שמש ארץ מפועמת

ארנים לבנים ארנים כסופים ארנים אדומים-אפורים
ארנים קשים כבדי-עץ ארנים עקומי-עלים

* * *

ארזי המזרח תיזות ואדם ארזים לבנים...

רואים אנו אגב קריאה שפירוט זה המשתרע על שמונה עמודים איננו כלל תיאור פיוזי של היער הקיבוקי. אילו כך היה הדבר היתה זו המלכודת של הרגיונאליזם או של האקוזטיקה. אדרבה, פול-מארי לאפואנט מעביר את המרחב העצום של היער והחלל הקיבוקי ללשון המתאימה לא דווקא בתוכן הסימנטי שלה אלא בעצם צורתה, צורה העומדת בסימן השפע הקוסמי של הנשימה והקצב. במקביל לכך הוא מחזיר צמחים אלה של יער-עד לסדר האנושי תוך שהוא מקשרם אל מנהגי האדם ואל שלבי חייו של האדם: הארון, הבית, השולחן, המיטה, תיבת-הפלולות. אין כאן שום דבר שאינו קיבוקי. אין כאן שום דבר שאינו גם אוניברסלי. ואכן, משום כך אין מקום לדבר על שירה פטרויטית³ בקשר לחרוזים אלה של פול-מארי לאפואנט, או בקשר להפלגות הליריות הגדולות של גאסטון מירון, או לצרור השירים להם קרא ז'ן-גי פילון בשם "פנייה אל הארץ". שירה זו קוראת בשמות, תוהה, מקווה, גם מפקפקת-האוינו לזראל ג'ודן המכריז: "מבקשים עם להכחדה, תובעים את גסיסתנו"—אבל אין היא מציגה עצמה כסניגוריה והדגמה, תוכחה או נקם. אין היא נגד. היא בעד משהו אשר מראש היא חוגגת את השגתו. ודבר זה נכון כל-כך עד שהיא מתמשכת באורך טבעי וספונטאני, לעתים קרובות באותו שיר עצמו, בהינגה אחרת לאשה ולאהבת-הבשרים שהדימוי שלהן קשור בדימוי של הארץ. הופעתה של מיניות שאין שום צנזורה-עצמית מחבלת בה בשירה שלנו (וגם ברומן שלנו) מחזקת אותי בבטחוני סוף-סוף בחרנו בדרכי החיים. כדוגמה קולעת לכך אפשר להביא אחד מקבצי השירה האחרונים של פרנאן אואלט, "באפילה".

*

יורשה לי לחזור למובאה זו הקצרה מדי משל פול-מארי לאפואנט שהבאתי למעלה. שיר ארוך זה יש בו ממד אדמתי ואפילו קוסמי שאפשר להבחין בו גם אצל גאסטון מירון או אצל איב פריפונטיין. שום דבר אינו צריך להפתיענו כאן. הרגש לאדמה מופיע אמנם כקו של קבע בספרויות של אמריקה, במיוחד בשירה וברומן של אמריקה הלאטינית. כן גם נדמה לי שאחד התפקידים הראשונים של הספרות הקיבוקית יהיה להביע את אמריקה בצרפתית. היא בוטאה, ובצורה נהדרת, בספרדית, בפורטוגזית, באמריקאית. להוציא את המקרה הבודד, אם גם הראוי לציון, של סופרים אנטיליים שלשונם צרפתית, עדיין לא הוגשה לעולם בצרפתית. "אחים-לאמריקות" הוא שם אחד מן השירים היפים ביותר של גאסטון מירון. באשר לקיבולת זו, כמה השקפות עיוניות בימינו המבשרות כי בקרוב ייעלם גיבור הרומנים נראות לפחות מגוחכות. לאותו מבקר צרפתי ז'ן ריקארדו, שהיה רוצה להחליף את גיבור הרומן, המצאה בורגנית זו, בחתירה תחת הלשון עצמה, הייתי אומר, בלי לכפור כלל במידת המצוי

ברומן החדש, כי מעולם לא היתה האישיה הרומנטית שופעת עוז ומרץ באמריקה יותר מאשר בשעה זו. על-מנת להשתכנע בכך, די יהיה לו שיתן דעתו על יצירותיו של הקיבקי איב תריו (Thériault), האמריקאי ג'ון אפדייק, הקובאני אלחז קרפאנטייה. לטוב-המזל, רחוק הוא מן הדעת שהרומן הקיבקי יסתבך בחיפושים עיוניים ואידיאולוגיים אלה. לא, הקושי שאנו מוצאים בביטוייה של אמריקה בצרפתית, בביטוי המרחב שלה והאופי המקורי של יחסיה האנושיים, אינו עשוי להתגלם בגודש של אינטלקטואליזם. הוא נובע מן המצב המיוחד בו נמצא אצלנו שימושה של הלשון

*

וכאן אני מגיע אל לב-לבו של הדבר שנוכל לקרוא לו הפרובלימטיקה של הספרות הקיבקית. "מה אני לפני לשוני?" שאל רולאן בართ. מהו סופר אם לא אדם שקודם-כל בחר לשפון בלשון בעצמו-אינני מדבר כאן על לשון זו או אחרת-ולמצוא בה בעת-ובעונה-אחת את המקור וההגשמה של מעשה הכתיבה? כלום יש צורך לומר שלגבי סופר הארץ הראשונה היא הלשון. אבל פונקציה ראשונה וחיונית זו ברור שאינה יכולה לבוא לידי ביטוי אלא בלשון נתונה, או ביתר-דיוק במלה. אולם מה הלשון שאותה מקבל בירושה הקיבקי הצעיר, כלומר הסופר הקיבקי שלעתיד-לבוא? צרפתית, כמובן, אבל בתנאים שאינם דומים ביותר למזון המעודן בו ה"אליאנס פראנסז" מפנקת את הציבורים הנבחרים שלה ברחבי העולם. למתעניי-נים בשאלה אפשר לומר שהצרפתית של קיבק יש בה כמה וכמה קווי דיאלקט-הן מלים והן ביטויים-שבמקומות אחרים נעשו רובם ארכאיזמים. היא התעשרה במספר מסוים של יצירות סימנטיות מקוריות: אבות-אבותינו ראו הכרח לעצמם להמציא מלים כדי לתת שמות לבעלי-חיים, לצמחים, לתופעות אטמוספיריות מסוימות שלא נודעו עד אז באוויר הלשוני הצרפתי. זוהי גם לשון שאוצר-המלים הטכני שלה התרושש בדרך ההחלפה: האנגלו-קנדים והאמריקאים שמהם נטלנו את הטכניקות שלנו הואילו בטובם להניח לנו את אוצר-המלים בלי תשלום נוסף. ולבסוף, ואין זו הפחותה שבסגולות, צרפתית קיבקית זו איננה לשון ההכרעות הגדולות בכלכלה, בתעשייה ובמסחר, כלומר אין היא לשון בעלי-הנכסים. בעצם הריהי לשונם של פועלים, של פקידים קטנים, של איכרים, ושל בורגנות שעיקר הכנסתה בא לה מזה שהיא משמשת מתוכת בין השליטים דוברי-האנגלית לבין האוכלוסיה דוברת-הצרפתית. איך יוכלו פועלי מונטריאול לדבר בלשונה של בורגנות זו שאין לה הרבה יחסים אמיתיים עמם, דווקא אלה המאפשרים ומאשרים את הפרנסה, את עמל-היומיום? הנה כי כן הבחינו זה כמה שנים בשכונות העממיות בהולדתה של קריאולית ממש, כלומר דיבור מורכב בו הצרפתית והאנגלית מתחלפות באוצר-המלים, במורפולוגיה ובתחביר שלהן. ניב זה יש לו כבר שם; קוראים לו קיבקית.

רואים אנו כי שימושה הספרותי של הלשון אצלנו צריך לפתור קשיים לשוניים מורכבים אם אמנם רצוננו לשקף את המציאות שלנו. איך נדובב בתיאטרון וברומן את

הפרולטריון העירוני? אצל הצעירים יותר אין השירה עצמה נמנעת מהזדקק בעת-ובעונה אחת לביטויי-דיאלקט עתיקים ולקריאולית החדשה של הכרך. ואולם כדי לבטא את אמריקה בצרפתית, משימה זו העומדת בפני ספרותנו, הרי עלינו להצליח להסכים בינינו על גורמה ונוהג שמצד אחד יתאימו למצב הממשי שלנו, לרבות מצב הלשון, ומצד שני יאפשרו חיוב נרחב יותר של האדם. ומצבנו הממשי הוא, בתוך שאר דברים, מצב של חברה תעשייתית מפותחת. פירוש הדבר אפוא לתת לעמנו קול משלו תוך כדי פינוי מקום למודרניות הגדולה ביותר. זוהי, לדעתי, קריאת-התגר שעלינו להיענות לה.

סופרי קיבק חשים גם, וכדי מכאוב, בבילבול הלשוני הזה וב"קריאוליוזיה" של הלשון הם רואים סימן להשפלתו של האדם על-ידי השליטה הסוציו-כלכלית הזרה. גאסטון מירון היטיב ביותר לבטא הרגשה זו של איבוד העצמיות:

הנה אני בעיר העשירה
 סנט-קטרין-סטריט הגדול דוהר ושועט
 באלף-הלילה-ולילה של הניאונים
 אני טמון, כלוא בקופסת-הגולגולת
 מופקע מן הפיוט בלשוני ובשייכותי
 מורחק ממצבי ומרכזי במקריות הווית...⁴

עם זאת איני מבקש כלל להדגיש את השחור שבתמונה. אֶלן גרנבוואַה, אֶן הבר, ז'י-ג'י פילון, פ'רנאן אוּאֶלט, רולאן ז'יגר, ז'ק ברו, ז'ק גודבו ורבים אחרים כותבים פשוט בצרפתית. ובכל-זאת כל שיר, סיפור או רומן הנכתב אצלנו נשאר במובן-מה נצחון של הלשון על ההיולי, על האנדרלמוסיה, על עצם הפיתוי לשתוק. ואפשר שאם היתה הצלחתה של השירה בקיבק בולטת יותר מזו של הרומן—אף כי זה האחרון אין לבטלו כל-עיקר—הרי זה משום שבה יכלה הלשון לפעול פעולתה ביתר חירות. לעומת זאת, הדיבור על חייו של פועל במונטריאול, סיפור תנועותיו ועבודתו, אלה מעמידים מדי-פעם בפני הסופר את הבעיה הלשונית שלנו בכל מורכבותה.

*

לא נוכל לקבוע זאת כעקרון שפעולת-גומלים בין לשונות גוזרת בהכרח עקרות על הסופר. שום דבר אינו מובן מאליו בתחום זה. מיכאיל באכטין הראה איך בתקופת הרנסנס, למשל, עודד ויווגן של לשונות באותו אדם עצמו את החירות היוצרת, שכן איפשר לו להתבונן מבחוץ בניב הספרותי המיוחד אשר בחר ובתוך כך להינצל מן האינזוסים של המערכת הלשונית. בקיבק הקושי נובע מן העובדה שהצרפתית קשורה למצב של פחיתות חברתית וכלכלית. אבל אך ישתנה מצב זה, יוכל ריבוי הלשוניות—בכך אני מתכוון לקיומן של רמות של לשון בתוך הצרפתית עצמה ולנוכחות של האנגלית—להמריץ דווקא עוד יותר את היצירה הספרותית.

ברשותכם, אחזור לשאלה זו של הלשון אשר שימושה וחקירתה, לעצמה ובתוך עצמה, הם כמדומה מסד הספרות. ראוי לציין שהתפתחות הספרות הקיבוקית מקבילה

בדיוק להתפתחות היחסים בין הסופר והלשון. במאה ה-19 היתה לנו ממש פליאדה של משוררים. המפורסם שבהם, לואי פֶרֶישֶט (Fréchet), היה מעריץ בצורה נוגעת-אל-הלב את ויקטור הוגו ולא פסק מלחקתו. אך אם לגבי ויקטור הוגו "(היה) הדיבור אלוהים", לגבי פֶרֶישֶט היתה זו בעיה של דיקדוק. הנה כך בשנת 1935 לערך, הואיל ולפי ההרגשה היתה הלשון הספרותית לא מטרה אלא אמצעי, היו השירה והרומן שלנו, להוציא כמה חריגים כגון אָמִיל גֶלִיגָן, בבחינת קובץ מחפים של חיבורי-תלמידים טובים. הסופרים שלנו רוצים היו לגסח היטב. הם לא יכלו להעלות על דעתם לברוא את המציאות תחת לתאר אותה. אבל זמן קצר לפני מלחמת-העולם השניה חל שינוי מכריע. סֶן-דֵנִי גֶארנו כתב:

כל המלים הופכות לי פנימיות
ופי נסגר כמו ארגז שאוצרות בו
ושוב אינו אותן מלים בזמן
מלי נדוד...⁵

אלה הם חרוזים רביי-משמעות מאד. אכן, זו הפעם הראשונה — ואפשר היה לומר כזאת לגבי סופרת כמו אן הבר — הלשון "מתפנמת". מתרחש איזה דבר חשוב באמת, איזו דראמה רוחנית. המרחב בו הלשון פועלת מגלה סימנים של תודעה בה אפשר היה כמעט לומר כי המדובר בשאלה של חיים או מוות. והדראמה הזאת מוצאת את לשונה בשעה שזו מפרנסתה, כמעט ואמרתי: מעוררתה.

מאז, חרף קשיי השימוש בלשוננו, העושר והחירות של המגע בין הסופר הקיבקי ללשון באשר היא מתרחבים ומתגוונים בלי הרף. קלוד גֶוֹבְרוֹ (Gauvreau) עסק בכתיבה אוטומטית. פול-מארי לאפואנט כתב שירים גדולים המבטאים סינקופות והפסקים, שבהם המובן בוקע לא מן ההתפתחות הארצית של המלה אלא מסדקיה, מן המקוטע שבה. אצל פרנאן אוֹאֶלט ההתלהבות ללשון מגיעה למין שיא; משקל קיומן של המלים מגיע עד כדי כך שהשיר הופך כמעט להיות דבר אוטונומי:

באורח-פלא של הארץ הרעד
בהיות כל שלג מאירה עדיין.

האין המלאכים כלואים בעונת-הקור ?

ליל-שימורים כור. בסתר הפוכב
הנכנס למרתף-היין...
לו אך יתעה המוות מכריתית
כדי מבט צלול אחד
ליד שרשי...⁶

אבל היחסים האלה הפוריים יותר ויותר עם הלשון יש להם עוד פן אחד: פּוֹאֶטִיזַצְיָה של החיים. העצמים והבריות של קיומנו מצטרפים יחד עם השירה לחוג ולצהול. דן-גי פֶלִיזֶן הפליא לעשות בנימה זו:

כל הגיאות
קוראים
באור צמרך
אשר אותו אציף
בלהבותי
מאביב עד סתיו
גם בסוד חורף
ובאי-הקיץ?

העובדה שכמה וכמה סופרים צעירים נזקקים בלי בושה לדיבור העממי שקראתי לו קיבוקית יש לה משמעות דו-ערפית. אפשר להשתומם על כך, להתפלץ, לראות בזה סכנה לעתידה של הצרפתית. אבל בורבאותו-זמן הרי מעצם הבחירה הזאת משתמע כי האיטורים, התסביכים והמחסורים שמגעו את סופרינו מהתנסות בלשון נסיון גמור ומסכם הם עכשיו נחלת העבר. השימוש בלשון הזאת העממית, שדוברי-צרפתית בני ארצות אחרות מתקשים תכופות להבינה, הוא אפוא בעת-יבועונה-אחת סימן של הסתכנות ושל חירות.

ואולם כיבוש הדרגתי זה של החירות ביחס ללשון הביא אותנו בהכרח לידי מחשבה שאולי יש ביכלתנו לקבוע מתוך חירות את פני המציאות בשטחים אחרים. הנה על כן היו הסופרים מן הראשונים שרמזו על איזה ייעוד קיבוקי מובהק. אם הצלחת לקבוע את פני המציאות בסדרי המלים, איך לא תנסה לעשות זאת בסדרי החיים? אוראז נראה כאילו הכל פתוח והרשות נתונה. הסיכויים מבלבלים. העתיד מדבר. אם תרשוני לצטט עתה את עצמי, הרי תודעה זו של כוחות הלשון החדשים בחיבורם עם כוחות החיים ביקשתי להביע בסיפור אחד: שנתפרסם לא מכבר בכתב-העת "ליברטה". שם שמתי כדברים האלה בפי דמות אחת—הוא שיכור כהלכה—הפונה בדברים אל פועלות מונטריאול: "הלוואי ותהיה כל אחת מכן, מרכיבות יפות, הנושא הקורן של כל הנשואים מעתה ועד עולם". והוא מוסיף משאלה זו, שהיא ילדותית ועם זאת גם רבת-משמעות: "הלוואי ויהיו כל העצים במונטריאול לדקלים!"

ואתה שעה החיים מתחילים בתכלית הפשטות—צנועים, יומיומיים, אנושיים ונורמליים. אך כדי להגיע לכך יהיה צורך בכל אותו טירוף לשוני, ואולי בכל אותו שגעון לטעם הקלאסי ולשימוש הנכון בלשון. לכך יכול עכשיו ז'ק ברו לשאת את נפשו כאשר הוא כותב:

קיבק שלי שבר שלי
והעולם המסתבך
מתי
נלך לנו ישר ופשוט
שמה
למות על כי חיינו.

"למות על כי חיינו", זה דבר שאבותינו לא זכו לו, למען האמת. בכל מאודנו מתאווים אנו שיזפו בו ילדינו. לא נעלם ממני כי זרם מסוים של אידיאליזם מדיני ניאואפלטוני רוצה היה לראות בהתגדרות הקיבוקית ביטוי של רצון לנסיגה, של דחיית האוניברסלי. הגורס כך שוכח שהתגדרות זו חלה דווקא בד־בבד עם היפתחותם של הקיבוקים לעולם על־ידי נסיעות, פגישות ואמצעי־תקשורת המוניים. הגורס כך שוכח שלגבינו אין הדרך אל האוניברסלי עוברת בהכרח את טורונטו או ויניפג, ערים לוקחות־לב, שבעצם אנו אוהבים אותן. אכן, יש מטוסים הממריאים מונריאל ישר לניו־יורק, לונדון, רומא ותל־אביב.

הנה זאת באתי להגיד לכם. ורוצה הייתי לסיים בחרוזים הבאים מאחד השירים היפים ביותר בספרותנו, "אוקטובר" מאת גאסטון מירון:¹⁰

...עשה נעשה אותך, אדמת קיבוק,
 עפר תחיות־המתים
 ומאלף זהרורי גילגולינו
 מן השאור שלנו בו תופח העתיד
 מרצונותינו שאינם יודעים ויתור
 ישמעו האנשים את הולם דפקך בהיסטוריה
 פה אנחנו נינועים בסתיו של אוקטובר
 פה קולם האדום של איילים באור
 העתיד המשולח
 העתיד המחויב.

הערות

1. Jacques Brault, "La Poésie ce Matin", Grasset, 1971, p. 29.
- 2 בתוך "Choix de poèmes, Arbres", Ed. de l'Hexagone, Montréal, 1960
- 3 ז'יל מארקוט הדגיש זאת לפנינו ב"רשימות על נושא הארץ", "Vois et Images du Pays IV הוצאת אוניברסיטת קיבוק, מונטריאול, 1971, עמ' 27—11.
- 4 גאסטון מירון, "מונולוגים של הניכור המשתולל" ב-"l'Homme rapaillé" הוצאת אוניברסיטת מונטריאול, 1970, ע' 58.
- 5 Saint-Denys Garneau, "Silence" dans "Poésies complètes", Fides, Montréal, 1949, p. 122
- 6 פרנאן אואלט, "les Fougères", ב-"Poésie", הוצאת Hexagone, מונטריאול, 1972.
- 7 Jean-Guy Pilon, "Pour la nuit", dans "Saisons pour la continue", Seghers, 1969, p. 12
- 8 אנדרה בלו, "נאום השיכור מרסל דישאן על מצב הפנות של בולוואר סן־לוראן", ראה "Liberté", מס. 77—76, דצמבר 1971.
- 9 "La poésie ce matin", ר' למעלה, ע' 27.
- 10 "l'Homme rapaillé", p. 62

זוֹיגִי פִּילוֹן: כְּנוּיִם עֲצוּרִים

xv

אֶת שֵׁם אֶרְצִי אֲנִי לֹחֵשׁ
כְּסוּד שֶׁל גְּבוּל־פֶּה
אוֹ כְּמִדּוּהַ מְסַתֵּר
בְּנִשְׁמָתִי
וְלֹא אֲדַע עוֹד
מוֹצֵא רוּחוֹת
תּוֹאֵי גְבוּלוֹת
וְלֹא פְתִיחַ עָרִים

אֲבָל אֲנִי יוֹדֵעַ שֵׁם רַעִים
יוֹדֵעַ יְאוּשׁ לְכַבֵּם
וְאֵת הַמְּסֻמוֹס הָאֵשֶׁי
שֶׁל נְקֻמָּתֵם הַמְּצַטְבֶּרֶת

אֲחִים אֲנַחְנוּ לְעֵלְבוֹן
שֶׁל רֵב שָׁנִים וְחַיִּיכִים
שֶׁתָּפִים הֵיינוּ
בְּשִׁתְּיָקָה
בְּפֶחַד
בְּמִצּוּקָה
אֲךָ אֲנוּ מִתְחִילִים לְהוֹלֵד

כֵּן

עֲרָמִים אֲנַחְנוּ
מוֹל אֶרֶץ זוֹ

אָךְ יֵשׁ בְּנוֹ
 כֹּה הִרְבֵּה מְלִים מְרוֹת
 אֲשֶׁר הָיוּ מֵאֲכִלְנוּ
 עַד כִּי בַעֲמֶק הָעֶלְבוֹן
 נָשׁוּב לְמִצּוֹא אֶת הַשְּׂמָחָה
 אַחֲרֵי הַשְּׂנָאָה
 וְאֵת הַחֲשֶׁק לְרַחֵץ
 אֶת נַעֲוֵיֵינוּ הַקָּשִׁים
 בְּנֶהַר גְּלוּי אֶל אוֹר
 שְׁלֵא נִדְעוּ עֵדִין
 חוֹפְיוֹ הַמְרַבִּים מִסְּפוֹר

בּוֹשְׁנוּ בַעֲצָמֵנוּ
 חֲשֵׁנוּ בְּחִילוֹת
 חֲמֵלָה יֵשׁ בְּנוֹ עַל עֲצָמֵנוּ

אָךְ גִּיהֲנוּם הַעֲבָדִים הַהֲדוּרִים
 יִכְלֶה-יִתֵּם בְּיוֹם חֲמָה וְרוּחַ עַז

כָּךְ אָנִי אוֹמֵר כִּי זֹו תִקְנֹתִי
 כָּךְ אָנִי אוֹמֵר כִּי עַל אֶרְצִי תִשׁוּקֹתִי
 יַעַן כִּי יֵשׁ לְהַבִּין
 אֶת סִגְלַת הַמְּלִים הַמְּאֻפְקוֹת

הָאֵם אָךְ יִרְשָׁה לָנוּ
 לְחֶבֶק בְּנִרְעוּתֵינוּ

אֶת יְלֵדֵינוּ הַחֲלוּשִׁים
 אִם נִגְזַר שְׁנֵקְבָרֵם
 בְּמִכּוֹכִים הָעֲרֻמוּמִים
 שָׁבִים הַמּוֹת הוּא הַגְּמוּל
 בְּקִצֵּה הַדֶּרֶךְ וְהַרְיֵשׁ

הָאֵם אֶךְ יִרְשֶׁה לְנוּ
 לְטַעַן כִּי נֹאֲהָב אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת
 אִם לֹא נִטְלָנוּ לְנוּ
 אֶת שְׁחָרְיָהּ, דְּמִדּוּמֶיהָ
 אֶת עֲצֵלוֹנֶיהָ, מְבוֹכוֹתֶיהָ
 קְרִיאֹת נְהִירוֹתֶיהָ וְהַרְיָהּ

וְהִסְבִּלְנוּת הַמְּשֻׁכֶת
 שֶׁל הַמְּלִים וְהַמְּתִים
 תְּהִיָּה לְדַבּוּר
 תְּהִיָּה לְפֶרֶח וְנֶהָר
 תְּהִיָּה לְיֵשַׁע

בְּקֶר אֶחָד כְּמוֹ יֶלֶד
 בְּתֵם מִסַּע אֶרֶץ מִדֵּי
 נִפְתַּח זְרוּעוֹת חֲדָשׁוֹת
 אֶל אֶרֶץ תְּסַכֵּן לְמוֹשֵׁב
 בְּלִי גְבוּשׁ לְקִרְוֹא בְּשִׁמְהָ
 שָׁשׁוּב לֹא יִלְחֹשׁ
 כִּי אִם יִכְרֹז

ז'ק פירון: קאדייה

בית מימי הפראים, בנוי אבן כדי למנוע שריפה, שהתלקחה בכל-זאת, אך מבפנים, כמו שנראה בסיפור הזה. בית אבות מדור-ודור, רכוש אבי, ובו נולדתי. מבעל-אחוזה עבר לשכיר-יום, רק בניינים רעועים גותרו מאחוזתו וקיומו בדחקות. אבי היה איש בודד וגבה-קומה שלא היה אומר לא הן ולא לאו; הדוק-שיניים היה, אבל כאשר פצה את פיו איזה קול היה לו! בבקרים של מיסה-גדולה היה שר בפנסיה, וכך היה משתפר לו כמה פרוטות. ביום היה משפיר עצמו לאיכרים, שהיו מחזיקים בו עד חשיכה. משפים קום היה ומאחר לעלות על משכבו, ושבועות היו עוברים עלינו בלי שנראה אותו. לפעמים היה בטל ממלאכתו; אז לא היה הוא רואה אותנו. ילדים היינו חמישה, שבעה, עשרה. אני הייתי הבכור, הראשון בסולם. האב היה מגביה לשבת. משנה לשנה הייתי מתרומם בשלב אחד בלי שאגיע אל קרסוליו. מאחרי מטפסים היו האחים והאחיות, תאבים להתגבר. הקטנים שבהם היו יוצאים דופן, מסתובבים בחצר עם התרנגולות והחזיריים, חסרי-דאגה ומאושרים, לגודל צערה של אמנו המסכנה, שלא שקטה עד אם יתפסו את מקומם בסולם המופרך, עד אם יצטרפו לאשכול שלנו הנוגע-ללב.

הקבצנים, שבאו אחרי הפראים, היו שוהים לפעמים בבית. "למען האל הטוב", היו אומרים, מהם מאמינים למראית-עין ומהם לאו, איש לפי שיטתו. עניים היינו מאד, ובלב-ולב היינו נותנים להם צדקה, כדי להרחיק אותם, מתוך מין פחד קדמון. אחד מהם היה בא רק אחרי הלידות, אבל אפילו לידה אחת לא החמיץ. שמו היה סובאז'ו. הוא לא היה אומר מאומה, פושט ידו, נוטל, ואינו מודה אפילו. אבי היה נוהג לומר לו: "הרי לך, בפעם האחרונה!" בכך ביטא את משאלתה של אשתו. אבל סובאז'ו היה גותן בו את עיני-הציפור שלו, מושך בכתפיו, ואבי היה מבין שעוד נכונו ימים, שעדיין היתה זו הפעם שלפני האחרונה.

כשהייתי בן חמש-עשרה מצאתי לי עבודה למחייתי. השמחה היתה רבה. אמי אפילו סילסלה עמי בנימוסים. היא היתה קשישה ממני. לא היה לי צל של מושג מן הימים הטובים של עברה, שכן הפרתי רק את שעות טרחה ודאגתה, את רגעי קוצר-רוחה. לא הבינותי דבר במבט-העלומים שלה, תמהתי מה רצונה. לבסוף, כאשר תהתה על כוונותי, עניתי שבמשפורתי אני חושב לקנות לי לבוש נאה. בשל כך קיפחה מנימוסיה.

בזכות הלבוש הנאה קניתי לי זכויות על הדרכים ושאר מקומות ציבוריים של מעבר והתפנסות. דבר זה יכול היה להוליכני הרחק, אבל אני לא התקדמתי כלל, כי לכל היותר הייתי שם פעמי במוצאי-שבת למסעדת הקוויק-לאנץ' שבפפר, ושם הייתי יושב על שרפרף, קש בפה, יפה כמו חרק, ומתענג על מציצות קטנות של גוזו. לא

הייתי מלקט צוף הרבה בחדק שלי השווה חמש פרוטות, אבל המחיר היה זול כל-כך עד שהיו האמצעים שבידי מתרבים והולכים. אחרי ששילמתי בעד הלבוש שלי, הוספתי לשמור על משכורתי. לא ארכו הימים וידי השיגה לקנות משקה עז יותר. לא ידעתי כיצד אבל גודע הדבר, וביום-שבת אחד בהיר עצר תומט דאמור את המונית השחורה והגדולה שלו על-יד המסעדה קוויק-לאנץ', "הי סייח", זרק, "אני נוסע למזמאני; מי שיבש להם בגרון שיבואו אתי!"

חזרתי הביתה בשעה מאוחרת, נקי ממצלצלים. הדבר לא עבר בשלום. האיש הטוב רטן. אוף! קרוי היה קאדייה כמוני. הוא לא הפריע לי לישון. למחרת, בכל-זאת, השתחצתי פחות. כשבאה אשתו והזכירה לי קודם-כל שאני קרוי קאדייה כמוהו ושבמקרה כזה, בייחוד אם האב הזה שר בלאטינית בפנסיה, מכניסים את הסייח לתלם עוד בנעוריו, הסכמתי, הסכמתי. כעבור חודש עדיין הייתי מסכים, אבל התאוששתי. במפתיע בא תומט ושם לי יד על השוק: "אָה, קאדייה שלי, יש לך מצלצלים!"—"יש או אין, אני כבר לא שותה". אבל מי מדבר על לשתות? תומט פשוט נוסע לברתייה, הוא הולך לומר שלום לחברו הטוב ביותר. באמת? אם ככה הרי זה דבר אחר, אני מוכן-ומזומן להילוות אליו. אנו מגיעים אצל ברתייה, החבר הטוב ביותר איננו בבית. "הוא בטח הלך להתפלל, אֶלך לקראתו". ותומט משאיר אותי עם בתו של אותו חסיד, וזו שואלת אותי: "האם אוכל לבטוח כך?"

"כן".
ואז היא מפליגה בגינונים בלתי-צפויים של חביבות. אני מתחיל לפקפק בתום-לבי. בכל-זאת אין בפי אלא מלה אחת: שתמשיך! היא מיטיבה כל-כך להמשיך עד שבסוף, בן-בליעל שכמוני, אני מציף אותה בדמעות, את היתומה המסכנה. אחרי-כן שוב איני יודע במה לנחם אותה. אני גותן לה פיאסטר אחד, שני פיאסטרים. היא בוכה, בוכה. אני מוסיף להתקלף, היא אינה מפסיקה. רק הפיאסטר האחרון שלי נחם אותה. בינתיים חזר תומט. גם איבדתי את המצלצלים שלי וגם נגעלתי. "אל תגיד לי שאתה רוצה להיעשות נזיר?" אני לא הגדתי עפעף: "כן, אני רוצה להיעשות נזיר".

"זה לא מצחיק!"

ותומט לא צחק. ברחשי-כבוד החזיר אותי הביתה. האיש הטוב היה מחכה לי בפאת הכביש. תומט אמר: "אתה תתפלל בשבילי", וחזר והפליג במונית השחורה והגדולה שלו. נשארתי באפולולית, לצד האיש הטוב שלא אמר לא הן ולא לאן, שיניו הדוקות. "כבוד אבי, אני רוצה להיעשות נזיר". האיש הטוב אחזני בזרועי. כשעברנו ליד דיר-החזירים פתח את דלתו ודחף אותי; נפלתי לאחור בין החזירים: "תתחיל בטירונות שלך כאן, נבל!"

למחרת לא היה לבושי הנגא מזהיר עוד. אף-על-פי-כן הייתי לגבר. לבשתי את בגד-החולצין שלי ועזבתי את הבית, את הכפר, את המחוז בלשאס, איתן בהכרת ייעודי, להפש טירונות מסוג אחר. נשאתי רגלי והלוך הלכתי! "רגע אחד, הי, תייר!" והנה על-ידי צץ, כחוש ורוח, קרוע ובלוי יותר מתמיד, סובאוו, תרמילו

על גבו, המתאמץ ללוותני. כוחו לא הספיק לכך, ועד־מהרה כלתה נשימתו. "חכה, חכה!" ואני ממשיך.
 "טוב, לך, הסתלק!"

אני מסתובב: הוא גטוע כמסמר באמצע הדרך, ידו על לבו, פיו פתוח, שפתי שחורות. אני שואל: "אתה חולה?" ואז, אף שכבר חסר לו אוויר, הוא פוסק מנשימתו ונועץ בי את עין־הציפור שלו, סקרן לראות מי הוא זה השואל שאלה כזאת. כיון שראני עדיין לא נתקררה דעתו, והוא חוזר לרדוף אחרי נשימתו, שואב ושואב עד שהוא משיגה לבסוף. אין הדבר מחדש את כוחותיו; הוא אך זו והמתנגק מתחדש. אני מציע את עזרתי: העיר קרובה, אבל הוא מורה לי על איזה אסם; אני מוליך אותו לשם. כשהוא מוטל בחציר, מצבו משתפר. האם הוא זקוק לי עדיין? שאם לא כן, אמשיך בדרכי. הוא עושה לי סימן שאשאר: "מה אתה רוצה שאעֲתן לך?" אני אינני זקוק לשום דבר; וחוץ מזה, מה יכול קבצן כמוהו לתת לי? "ילדים אתה רוצה? כמה? אחד, שנים, חמישה, תריסר, הגד! תקבל".

לא, תודה, הוא נועץ בי עיניו: "אף אחד" — "אף אחד". מפיסו הוא מעלה בובה עלובה ומרצע: "באמת?" — "באמת". הוא דוקר את הבובה. עלי לא עשה בכך רושם; צעיר הייתי מפדי להבין. "שלום לך", אמרתי לו, "אני אתפלל בשבילך" — "באמת? ובאיזו זכות, פעוטי?" — "אני חושב להיכנס למנזר". סובאז'ו כמעט נחנק מצחוק, ואחר־כך אמר: "עוד נדבר על זה" — "אבל אני לא ארצה אותך עוד!" — "לך, לך", אמר, פלחן ומחלן. המשכתי אפוא בדרכי. בלויס אני נעצר, במבוכה; הגנהר חוסם את דרכי לקיבק. "רד באניה", אומרים לי. הרי זו תמצית החכמה, אלא שאין לי פרוטה לפרטה. אני נתקל בכרטיסן החבוש מצנפת אדמירל. אני לבוש חולצה מאריג־כפר, מכנסיים של לבד. מגפי גודפים ריח אורנה יותר מאשר ריח כנסייה.

"ובכן, הכרטיס שלך?"

אני מפשפש בכלי; אין לי, כמובן. ונוכח אי־האפשרות לממש את ייעודי יש לי הרגשה שעוד־מעט אמות מבושה. מאחרי עומדים הלקוחות, כולם עירוניים לבושים כהלכה, מצוחצחים ועקומי־ידיים; קצתם מתחילים להתרחק, קצתם ללגלג. אולם יש בחבורה אדמוני אחד, לבוש כמוני, שאינו מתפעל ביותר מן התמונה; עדי־מהרה קצה נפשו בכך, זווו, מצוחצחים! והנה הוא מתיצב לפני האדמירל: "הרי לך, הכרטיסים המחורבנים שלך!" ואחר־כך הוא דוחף אותי לאניה, לא מרוצה ביותר; אמנם התיצב לצדי, אך אין זאת אומרת שהוא סומך ידיו עלי; וכי יוצא אדם לדרך העירה כשאין לו פרוטה לפרטה? אני מסביר את המקרה שלי, והוא נרגע: יפה עשיתי שעזבתי את הבית, אין ספק. אבל אין הוא יכול לתמוך בי בלב שלם, אביו אינו שר במיסה כמו אבי; אשר לו, הוא מעדיף את הסדנה על הטירונות במנזר. "שים לב שאין לי שום דבר נגד הייעוד שלך". לא, ודאי! רק שאירע הדבר ואני באתי אחריו למקום־עבודתו בעיר.

כעבור חדשים אחדים נעשה אדמוני, הבחור הטוב ביותר בעולם, איש ריב ומדון.

אבא ישי מארל, הבורגני שלנו, נוכל מפורסם, לא ניסה אפילו להטיף לו מוסר; הוא שלח אותו למאניוואקי אצל אשה אחת ששמה הפרטי בלאנש שיודעת איך להחזיר ברנש למוטב. אי־אפשר היה להפריד בינינו; לפיכך הייתי שותף לעליה־לרגל. כשחזרנו למחנה שבנו לעבודה. אדמוני נרפא; שוב אינו הולך אחרי תהפוכות רוחו. לא יעבור זמן רב ואנו נחזור ונשתפר כסף כסכום שעלה הריפוי שלו. בינתיים אני מתחיל להרגיש איזו הרגשה משונה; כשאני מטיל מים אין נחת, כואב בנשמה; הואיל וזה קורה לי לעתים קרובות יותר ויותר, הריני נעשה אומלל ממש. אדמוני רואה את הבעת־פני; כיון ששאל מה פשר הדבר, אומר הוא: "שטויות, רק להתאמץ קצת!" מאמץ שאינו מרפה וסוחט את לשד־עצמותי. כתום שבוע־ימים אני חלש, חלש; הגרון נשמט מידי. אדמוני אינו מבין בכך ולא־כלום: במאניוואקי יצאנו עם אותה נערה, בלאנש היחידה, המומחית של הבורגני; לו רק היטיבה, לי רק הרעה, מניין בא ההבדל הזה? כאשר שאלנו את אבא־ישי, השיב לנו:

"מן היעוד שלך", כך פסק.

והוא אינו שבע רצון כל־עיקר. אילו ידע, מעולם לא היה מקבל אותי לעבודה. אשר לאלוהים לאלוהים, אשר לו—לו הוא. מעבידים צריכים לדאוג לעצמם. הוא, על־כל־פנים, לא יוסיף עוד להחזיק בי אפילו רגע אחד: מקומי במנור. בו־בערב עליתי לרכבת למונריאל.

הקרון היה ריק. בין עצירה לעצירה, נשמתו הדוויה בפנסו, התישב הבלמן בסמוך וכח בגרונו. העמדתי פנים שאני ישן. פעם אחת פקחתי עין ולא הספקתי לחזור ולעצום אותה: מבעד לסדק הצר לכדני, דיבר ושוב לא הרפה ממני. עד־מהרה עמדתי לרשותו. אבל מי אני, בעצם? בין קנדים לעולם אין לדעת; לפעמים שנים מוסרים שם ושם פרטי, והריהם בני־דודים.

"הה?"

"איך קוראים לך?"

הסמקתי, אף־על־פי שלא היתה המחלה בפרצופי. "קוראים לי דיבואָה", עניתי, "יוֹזֵן דיבואָה".

"מה אתה סח!" אמר הבלמן, "יש לי דיבואָה במשפחתי".

"גם אני", אמרתי כדי להשתקו, "אבל אינני מכיר אותם, כי משחר־ילדותי יתום אני מאבי ומאמי. אנשי־חסד אספוני. גווע הייתי מרעב ומקור על מיטתי העלובה. הם הצילו את חיי. שמם: קאדייה. האב בעל־אחוזה גדול, האם קדושה ממש. הם יושבים בבית היפה ביותר של בלשאס. בחצר המרוצפת אֶספלט הילדים משתעשעים בשתיקה בין תרגולות מכובדות וחזירים רפי־לב. מר קאדייה יושב על מדרגות־האבן, עולל רך על כל אחת מרגליו, ומזמר זמירות. לעוברים־ושבים, המסירים מגבתם, הוא נענה בניד־ראש קל.

לשמע התיאור הזה לא מצא הבלמן מלים בפיו. עם זאת לא הצליח להבין איך לא החזיקו בי בני משפחת קאדייה הללו שמן הברית הישנה.

"סליחה, הם ניסו; אני דחיתי אותם, שהרי אני כפוי־טובה, רע־לב, שטוף־זימה,

ממש חזיר בתוך קן סנוניות. לשווא שפכו דמעותיהם; הלכתי לי, דברי נאצה בפי, כלי קטן על עכוזי הימני".

גם כאן אין הבלמן מוצא דבר כל דופי. הוא נוטל את פנסו, אומר לי שלום בנימוס, והולך לו. הרפבת מתאנחת בפיתולי הלילה. עם האיר היום אנו מגיעים למזנריאל. באשר למחלתי הגיע הרופא מיד לכלל דעה ברורה; אף-על-פי-כן התעקש לבדוק אותי; הטה אוזן, מישש, מישמש; סיים במצלצלים, ומתוך ארבע-מאות פיאסטר לקח שלש-מאות-ושמונים; טיפול של חודש-ימים, לא ביוקר; בר-מזל הייתי. מאז מביא אני לו בכל יום את מחלתי, דמי טיפול בשבילו, כאב-לב בשבילי; את החדק שלו הוא משרה במיץ של סלק-באשג, ענין של חמש דקות, עד מחר אני חפשי ללכת כאוות-נפשי ובלבד שאמטע בהליכה ככל האפשר. כך עובר חודש-ימים, שמונים סגט ביום, מרק של בית-תמחוי, לינה בבית-מחסה, שיטוט בסביבה של גן-ויז'ה. סובאזו, הקבצן שחור-השתיים, צץ כנגדי. לא הופתעתי, ובעצם גם הוא לא. "והייעוד שלך?"—"עדיין אני חושב עליו".—"אם כך, מדוע לא תעשה את הטירונות שלך כאן?" בעין-הציפור שלו ראיתי שאינו מתלוצץ. "אבל יש רק דת אחת!"

"ברור, אבל אתה יכול לקחת אותה בשני הכיוונים, ישר כמו כולם או הפוך כמו שעושים כאן. אני אשלח לך את מיתרידאטס. הוא יסביר לך. זה אדם שיודע הכל". למחרת בא אי-מי והתישב על-ידי. מטושטש אחד, בלי ספק. אבל הוא אומר לי בביורר ובמהירות: "אני יודע שאתה עובר כאן ושבקרוב תסע שוב". ידעתי מי הוא. עיניים ערות, עפעפיים כבדים, אף מעוך, בלורית של שער דהוי; דומה היה למוקיון שפרש ועבר לעסוק באיזה ענין רציני, בשליחות קשה, יוצאת-דופן ובוזיה בעת-ובעונה-אחת. הוא שאל לשמי. הסמקתי, הגם שלא היתה המחלה טבעה בפני. נתתי לו את שמי הבדוי.

"דיבואה, שם של בהמת-עדר רשומה. יוזן מדבר אלי יותר. אני שמי מיתרידאטס. אני מלך פונטום. המים אינם מעניינים אותי, לתעלה אינני נזקק, אני שותה מן הבקבוק. כדי לחיות צריך אדם להרגיש שהוא הולך למות, להרעיל את עצמו טיפה-טיפה. כל השאר הוא דברים של מה-בכך. אני יודע מה אני סח; היה לי קיום קודם; היה לי שם אחר שלא בחרתי בו, שם מכובד של דורות עבר ועתידי; נוסע הייתי מן המבול עד טרום-הנוצרי, בין שלדים ועוברים; נדמה היה לי שאני חולם. קפצתי מן הרפבת כדי לחיות".

אלה היו דבריו. לא הבינותי בהם דבר וחצוי דבר, ובכל-זאת החגיפה לי העובדה שאני מאזין לו. צעירותי, סבור אני, הערתה עליו רוח. הוא גם היה אישיות בגן הציבורי, מעין פרקליט שאנשים מבחוז, לבושים הדר, היו באים לפעמים לשאול לעצתו; גם מסית שמעולם לא נח ולא שקט, שהלך מקבוצה אחת לחברתה ושייר הדים מאחוריו; שתיין שלא אהב כלל את הבקבוק, שהשתכר בעיקר ממלים. הוא הצליח לארגן אגודה של אביונים; על העסק הזה היתה מלכותו מיוסדת. ועם זאת לא היה השלטון אהוב עליו יותר מן הבקבוק; מולד היה כדרך שהיה שותה מזה,

מתוך כבוד לשמו וכדי לתת עילת-קיום, אומר היה, לאקדמיה. הוא היה חסר-ערך עד להחריד.

עם הזמן התקרבו אלי; עדי-מהרה לא זו עוד ממני. ביקשני שאספר לו על חיי; נעם לו אווירו של הכפר. התנהגותו שונתה. הוא התחיל ללגום לגימות גדולות מן הבקבוק. הוא נעשה מבוהל, אדיש, שתקן. יום אחד הושיט לי את הבקבוק, הוא שעד אז לא הביאני בסוד מלכותו. מתוך סקרנות של טירון, כדי שלא לעורר בו תרעומת, גמעתי כמה גמיעות. היתה זו אש-להבה. חייכתי אליו. דמעות בעיני. העצים החלו להזיל כלורופיל בשקט, מישוהו חיבק אותי, גרני לאיזה מקום. אחר-כך שמעתי שאון מים. זה כל מה שזכור לי. למחרת התעוררתי לחופה של תעלה; עברה שם אניה של האגמים הגדולים. הלכתי אצל הרופא כדי לקבל טיפול בפעם האחרונה. באוויר הצח היה ראשי סחרחר עלי. כשחזרתי לגן היה הקבצן שחור-השפתיים מחכה לי. הוא אמר אלי: "אתה יכול לנסוע; הטירונות שלך נגמרה".

נשארתי בשמי הבדוי. הודות לכך יכולתי לגלגל עיניינים. כתום חמש או שש שנים הריני אדון, כפפות, מגבעת והכל. יש לי אפילו חברים בממשלה. רק שעדיין אני מתקרא בשם-חרפתי. רוצה הייתי לחזור לשם של אבות-אבותי, לשוב ולטעת את אילן-היחש, שיהיה לי סוכך מעור-אבות עם כתובת-קעקע במיקרופילם, לב שותת-דם ופרח-חבצלת. קודם-כל צריכים בני-משפחתי להכיר בי. אם כן, חוזר אני לבלשאס. האיש הטוב חירש, אבל עדיין הוא מפזם את המזמור שלו. האחיות הקטנות גדלו; שלש או ארבע נותרו מהן. האחים עזבו כולם. "אני אדון דיבואה". — "נא להיכנס, אדון דיבואה". איש לא הכיר אותי; חושבים שאני שדכן. האחיות הקטנות, היושבות בנימוס, כל אחת מהן יש לה חתלתול על הברכיים והוא מתמתח, מנהם, מפהק וחושף את לועו הוורוד. החתולה הזקנה מסתובבת סביב לפיסאות: "באיזו מהן אתה רוצה, אדון דיבואה?" אני מתחיל לחוש מבוכה.

"אני באתי לקנות את הבית".

החתלתולים זקפו אוזן: לכשיימכר הבית, חפשים יהיו לרוץ. החירש רוטן. "אדון דיבואה יש לו הרבה כסף וחברים בממשלה. נמכור לו את הבית, הוא ימצא לך משרה של שומר-לילה". — "הה?" — "משרה של שומר-לילה". קניתי את הבית במחיר לא רב, בית גבוה וגדול שעבר מבעל-אחוזה לשכיר-יום, לאחר שקיפח את אחוזותו, ונשאר דחוק בפאת הדרך. כדי לגאול אותו, שלחתי בו אש. מראה נאה היה זה. כל בני המקום חזו בו. עמדתי כבר לצאת שוב לדרכי כאשר הבחנתי בקבצן שלי שחור-השפתיים, ידיו נשואות אל המדורה:

"הה, האש הטובה", אמר, "האש הטובה!"

פרנאן אואלט: ענקים נוגים

הולכים היינו כאן מגוף אל גוף שצבעיהם וריחותיהם
של גסיסה שלווה.
מלילה ללילה, חרף זכרה של שינה, נצבנו לארב לפגעים,
לתמרורים בוקים.
בשרנו היה זה השרוט ממחי נהרות ולתבי-עקצוצים, רוחנו
המאדימה כהבלעה בנהר הגדול.
גופותינו נמתחו בין שני הקטבים ועורקינו - לשרף את החיים
בו- במקום.
אברינו, עינים במרחבית האשה, צללו פנימה כמשגעים.
יוזם רוחצים היו ענקים עצומים, תחת חלומם כגור של עסת-ניר.
היום יוצאים אנחנו צרומים ממרחץ זכרון לשכן לבנים ברחם צמחי ועצום.

אמריקה

שבה אט-אט מתוך עמקי העין.

תחיה

אָפֶר פֶּה רַב מוֹל יִסְמִין פֶּה רַב.

אֲנִי נוֹשֵׁק לְמַתְנִיף
לְכַתְּפִיךָ שֶׁכָּבּוּאֵת הַשֶּׁחֶר.
אֶךְ פֶּתַע אֶסְמִיק טְרָגִי וְשִׁטְנִי
וְאֵת רוֹטְטֵת נוֹשׁוֹכָה.

מֶה מְכַאֵיב הוּא לְקוֹם
וְלִקְרַע בְּדַעַה צְלוּלָה
אֶת מִי שֶׁהָיָה עֶפֶר, וְרוּחַ בּוֹרְאֵת,
לְהוֹבִיל אֶת הַמּוֹזִיקָה
וְאֵת הַשֶּׁחֶף בְּלֵב בְּנֵי-תְמוּתָה.

אִין לָךְ מְגוֹן מַעֲיָנִי הַמַּחְבֵּלֵת
הָאֶכְזָרִית
מֵרִירֵי הַמְּכַחֲדִיךְ
מֵיִצְרֵי הַיּוֹרְדִים כְּבָרְד עַל שְׂדֵיךְ
הַמְּלַבְּלָבִים.

אֲנִי צוֹעֵד עַל בְּמוֹתֶיךָ כְּסִתּוֹ בַּעֲלוֹה.
אֲנִי תוֹקֵף אֶת מְקוֹר הַיִּרְקוּת.
אֲנִי מִפְּלֶגֶךְ לְזֹרַע מוֹת.

לְגֵר אֹתָךְ בְּשִׁלְגַּי הַקְּלִיל,
לְשׁוֹב וּלְלוֹשֵׁף בְּשִׁכְבוֹת הַזִּיקִים
בְּתַעֲנוּגוֹת-בֶּשֶׁר...

יּוֹם אֶחָד אוֹלֵי נִצָּא מִן הַקֶּרֶה
וְנִקְבֵּיל פָּנֵי טִבַּע וְאֵף אֵל?

רוש קארייה: המלחמה, יס סיר!

זיוף לא התנשם.

הוא צעד כאדם ההולך לעבודתו.

האם את יד ימינו ישים על גזר-העץ או את שמאלו? ידו הימנית היתה חזקה

יותר, עבדה היטב יותר. גם ידו השמאלית היתה חזקה.

זיוף פרש את חמש האצבעות של ידו השמאלית על גזר-העץ.

שמע קול נשימה מאחוריו. הסתובב. היתה זו נשימתו שלו.

אצבעותיו האחרות, ידו האחרת, תפסו בגרון. הוא ניחת בין פרק-היד ובין כף-היד

שקפצה לתוך השלג ואט-אט הוצפה בדמו.

זיוף לא ראה לא את הכתם האדום, לא את היד ולא את השלג.

כאשר חתך הגרון בעצם לא חש זיוף אלא כמין ליטוף חם; הוא סבל מאז נתקע

הגרזן בעץ.

אותו חלון מכוסה-אדים שחצץ בינו ובין החיים נעשה שקוף מעט-מעט, בהיר מאד.

בהרף-עין של צלילות-דעת מסחררת ביטא זיוף את הפחד אשר עינה אותו משך

חדשים ארוכים:

"הפגזים הארוכים שלהם ודאי היו עושים ממני ריבה..."

הוא תחב את כפפתו בשלג.

"במלחמה הארורה שלהם, עשו ריבה מקוריבו... אותי הם לא ישיגו... זה אני

שאעשה ריבה בסתיו הבא: של תות-שדה, של דגניות, של דומדמניות, של תפוחים

אדומים, של פטל..."

זיוף נתן קולו בצחוק גדול ושמע אותו מתגלגל גבוה מאד, בחלל, מעל השלג.

מעולם לא נהנה כל-כך מאז החלה המלחמה. היו בני-כפר ששמעו את קולו. הוא

קרא לעזרה.

*

מקצה הידית של המטאטא דפקה אמליה בתקרה. היה זה צופן. היא האזינה. רחש

נשמע בעליית-הגג: גבר שרגיל לנוע חרש. לא היתה עוד שום תזווה. אחר-כך

נשמעה יללת חתול. הפירוש היה:

"יש סכנה?"

אז קראה אמליה:

"רד, חדל-אישים!"

חפצים כבדים החליקו, נפתחה דלת בתקרה, הופיע מגף ואחריו עוד אחד, ורגליים;

ארתור צנח, רובה בידו, מקופל תחת בית-שחיו.

"אבל לא, אתה לא צריך את כל המטען הזה... בוא תשכב", פקדה אמליה.

ארתור הסתובב, חיפש מקום לשים בו את חפציו. "בוא לשכב ארתור", עמדה אמליה בשלה. "הזדרזו. הגברים האלה, הרגליים שלהם תקועות בבוק. אני לא מבינה מדוע אנו צריכות אותם כל-כך. ארתור, זרוק את החבילה שלך בפניה ובוא לשכב".

בפתח צץ והופיע ראש אחר, אַגרי:

"הערב היה התור שלי לשכב אתך", גנח.

"אתה שתוק", זרקה אמליה, "אתה מפריע לילדים לישון".

"הערב תורי..."

"התור שלך יבוא. לך תתחבא".

"התור שלי לא בא אף פעם", מיחה אַגרי ואמר. "את אשתי או שאת לא אשתי?" אמליה התיצבה תחת הדלת שבתקרה, ידיה אל מתניה, והחלה להטיח חרפות וגידור-פיים; אַגרי לא שמע מאומה, כי מסונוור היה ממראה תהום השדיים שנגלה לו מפתחון השמלה.

"כן, אני אשתך", הבטיחתו אמליה, "אבל אם לא הייתי גם האשה של ארתור אז לא היו לי ילדים ממנו".

"כבר אין צדק", ייבב אַגרי. "מוזמן שהתחילה המלחמה הארורה הזאת, אין כבר צדק". בשעתו אילצו את אַגרי להתחפש לחייל. דחפו אותו לתוך אניה. הורידו אותו לחוף באנגליה.

"מה זה אנגליה?" שאלו הרכלניות את אמליה, שהתגאתה לא מעט על שיש לה בעל שהוא חייל באנגליה.

"אנגליה זה ארץ מן הארצות הישנות. קודם ישנו הים. הים זה גדול כמו כל העולם. מן הצד השני זאת אנגליה. זה בסוף העולם, אנגליה. זה רחוק. אי-אפשר אפילו לנסוע לשם ברכבת. ככה זה, אַגרי שלי נמצא באנגליה. הוא נלחם בגרמנים. אחר-כך, כשלא נשארים עוד גרמנים, אַגרי מטאטא את הרצפות של הצבא, באנגליה".

כך נתפרשו לה מכתביו של אַגרי. אבל בחוש הנשיי שלה ידעה שאַגרי מבלה את זמנו בשתייה ובלייטוף עכוזיהן של נשי אנגליה.

"גבר לבד", היתה אמליה מהרהרת, "זה חתול, ובארצות הישנות הללו אין להם לא דת ולא מוסר..."

בתפילותיה היתה אמליה מבקשת לעתים קרובות מן האלוהים הטוב שאם יצטרך אַגרי ליהרג בידי גרמני שלא תהיה נשמתו שחורה כמו המגפיים שלו. זאת לא יוכל האלוהים הטוב למנוע ממנה.

עברה שנה ויותר מאז נסע אַגרי. לילה אחד נשמעה דפיקה בדלת. אמליה חששה, היססה לפתוח. אין אדם דופק בלילה על דלת אשתו של חייל שנמצא בחזית באנגליה בלי סיבה רצינית מאד. לבסוף גמרה אמליה אומר ופתחה. היה זה ארתור, רובה בידו.

"אל תהרוג אותי", התחננה, אוטמת בידה את צוואר שמלתה שבדוחק הכיל את חזה. רגע נעץ ארתור מבטו ביד הקפוצה ובשמלה התפוחה:

"אני רוצה להתחבא. הסתירי אותי".

אמליה נסוגה והניחה לו להיכנס.

"זה בגלל המלחמה? אם היא תימשך הרבה זמן, אז לכל הנשים יהיה גבר מוסתר תחת החצאית".

ארתור צחק.

"הכלבים של המשטרה הצבאית רודפים אחרי. הם באו אלי, השוטרים והכלבים. הסתלקתי בדלת האחורית. הרגתי אחד מן הכלבים. אני לא רוצה לעשות את המלחמה המקוללת שלהם".

"אגרי גלחם..."

"אני לא רוצה לרסק לי את הפרצוף במלחמה המקוללת שלהם. הם בכלל שאלו אותנו אם אנו רוצים את המלחמה המקוללת הזאת? לא. אבל כשהם צריכים ידיים בשביל לעשות את המלחמה הזאת המקוללת, אז הם אוהבים אותנו מאד. אני לא רוצה לאבד אפילו שערה אחת במלחמה המקוללת שלהם".

נדמה היה לה לאמליה שארתור צודק הרבה יותר מאגרי. בעלה תמיד היה מניח למשהו או למישהו לתפוס אותו...

"אני לא רוצה לעשות את המלחמה שלהם. הגדולים החליטו לעשות להם מלחמה. שיעשו אותה לבד, בלעדינו... שיילחמו הגדולים, אם הם רוצים; זה לא מזיק להם מפני שהם מתחילים תמיד מחדש. שישחקו להם, אבל שיעזבו לקטנים לשחק כמו שהם רוצים".

אמליה קיבלה את דעתו; הדין עם ארתור. אגרי טעה.

"זה סוף העולם".

"אל-אלוהים, זה יכול להיות?"

"כן, גבירתיי".

"אל-אלוהים", גנחה אמליה והרימה ידיה במחווה של תחינה.

שד אחד קפץ מן השמלה הפתוחה. בידה דחקה אותו אמליה פנימה.

"אתה תישן בעליית-הגג", אמרה.

ארתור ישן במיטתה של אמליה. כאשר התעוררו, עם שחר, אמרה לו אמליה:

"צריכים לחלוב את הפרות".

"וזאת העבודה שלי".

ארתור קם, התלבש, ובצאתו נטל את מקטרגו של אגרי, שהיה תלוי סמוך לדלת. חזר והחלב עמו.

"הפרות שמחו לראות גבר, בחיי".

"ואני", אמרה אמליה, "אתה חושב שאני לא שמחתי לראות גבר?"

הילדים באו והסתדרו מסביב לשולחן וארתור סיפר להם על המלחמה שהורגת ילדים ועל הגרמנים שחוחכים ילדים קטנים לחתיכות כדי להאכיל את הכלבים שלהם.

"אגרי", אמר הילד הפוזל, "אם איזה גרמני יבוא הנה, אני אתקע לו את המזלג שלי בעין".

"אני", אמרה ילדה קטנה, "אני אורוק לו אבן במשקפיים שלו והזכוכית תנקר לו את העיניים".

"אני", אמר הבכור, "אני אשים לו צפעוני בכוס חלב, והוא ישתה את הצפעוני".

"אני", אמר הקטן שבכולם, "אני אלך להילחם כמו אבא שלי".

"שיתקו!" הפסיקתם אמליה. "תשמחו שיש לכם בכלל משהו לאכול".

"אני", הסביר ארתור, "אני לא אוהב את המלחמה מפני שבמלחמה ילדים קטנים נהרגים; אני לא רוצה שילדים קטנים ייהרגו".

מלים אלו הפכו את ארתור לאבי הילדים.

אמליה היתה זורחת. אָנְרִי, שהיה אביהם האמיתי של הילדים, מעולם לא ידע לדבר אליהם. ארתור, שרווק היה, ידע. איש לא חשב שעליו לצאת שוב. כעבור תשעה חדשים מצאו הילדים בוקר אחד במיטה הקטנה שני תאומים בכינים ורעבים. צחוק גדול זיעזע את אמליה:

"האחרים הם בעצם שלי יותר מאשר שלך. התאומים הם שלנו".

ארתור התעסק בעבודות המשק, בבהמות, ואולם מעודו לא היה חפשי לגמרי, תמיד צפוי היה לו שמאחרי גבו יצוצו הפלבים של הצבא. המשק שוב לא היה משק עזוב. אמליה היתה מפנקת את ארתור כאילו היה הטוב שבילדיה.

ערב אחד הופיע אָנְרִי בפתח:

"הגיע הזמן שתחזור", העירה אמליה, "התחלנו כבר לשכוח אותך".

"אני בא רק לימים אחדים. אני צריך לחזור".

"מדוע הם שלחו אותך בחזרה הנה?"

"אני עייף. המלחמה זה דבר מעייף".

"בזמן שאתה פה, מי יילחם נגד הגרמנים?"

אנרי צנח על כיסא:

"המלחמה זה דבר מעייף".

"אתה חושב", החזירה לו אשתו, "שאני לא עייפה, אני שעזבת אותי עם הילדים. כולם עייפים. התאומים מוציאים לי את הכוחות; אבל אני לא מתלוננת על העייפות שלי".

"התאומים?"

"כן, התאומים..."

אנרי לא הבין דבר וחצי דבר. במלחמה חשב לעתים קרובות על ילדיו. אי-אפשר ששכח את התאומים שלו. שמא קטנים היו מאד בצאתו. לא יכול להיות ששכח שהיו לו תאומים. אדם שיש לו תאומים אינו שוכח אותם.

"תאומים", הסבירה אמליה. "שני זוגות תאומים. יש לי שני זוגות של תאומים. מפני שהאדון נוסע, מפני שהאדון מטייל, מפני שהאדון חושב שהוא מוכרח ללכת למלחמה, האדון חושב שהארץ מפסיקה להסתובב. יש לי תאומים; שני זוגות תאומים.

זה פשוט: השתלתי לי אותם כאן (והיא טפחה על כרסה) ואחר-כך הם יצאו".

"אותי מעניין לדעת איך הם נכנסו".

"יש לי תאומים", התיוזה לבסוף, "והם חיים כהוגן".

אותו ערב התקוטטו, התכתשו, הרביצו בילדים שמיררו בבכי, החליפו בעיטות ואגרופים. משהתיגעו, עשו שלום.

אחרי תקופת היעדרו הארוכה ראוי היה אַנְרִי שיקבלו את פניו יפה. לפיכך יישן אַנְרִי עם אשתו. להבא יתחלפו אַנְרִי וֶאֱרֶתוֹר, לילה זה ולילה זה, כל זמן שתימשך חופשתו של החייל.

ביום האחרון לחופשתו סירב אַנְרִי לעזוב את אמריקה, את הכפר, ולחזור למלחמה. "שני גברים בבית אחד, זה יותר מדי בשביל אשה יחידה", התאמצה אמליה להסביר לו. "עכשיו מלחמה. צריך שמישהו יילחם בה. צריכים אנשים במלחמה ואנשים בבית. אי־אפשר שכל הגברים יישארו בבית. אחדים צריכים ללכת. הכי אמיצים נעשים חיילים והולכים להילחם".

ארתור הוסיף נימוקים משלו בנימה של תוכחה:

"הגרמנים באים במגפיים שיוורדים על האדמה כמו מכות של גרוינים ועתה רוצה להישאר פה ולעשן מקטרת".

במהלומות אגרוף היכה אַנְרִי בשולחו; הילדים בכו בכל פינות הבית:

"אתה", צרח, "אתה עושה מלחמה?"

ארתור הדליק את מקטרתו והשיב במנוחה מתוך העשן:

"אתה חייל..."

"גרמנים! אף פעם לא ראיתי גרמני מחורבן".

"אתה חייל, יש לך מדים, מגפיים; אני איכר, ואב־משפחה; יש לי שני זוגות תאומים ואמליה שוב בהריון. אתה חייל. החובה של החיילים זה להגן על איכרים אבות־משפחה, ילדים, בהמות, על המולדת".

אַנְרִי לא חזר לחזית.

"מזמן שהתחילה המלחמה המטונפת הזאת, אין עוד צדק", התאנח, ראשו משתרבב מפתח הצוהר. "אף פעם זה לא התור שלי. הייתי צריך לגמור כמו קוריבו. קוריבו לא רואה כבר שום דבר".

"אתם גברים", אמרה אמליה והימהום בגרונה, "אתם הייתם צריכים להתנהג כמו גברים ולא כמו ילדים. אתם צריכים לבוא להסכם בשלום. לא כדאי לכם להילחם. לכל אחד היום שלו במיטה שלי, זה היה החוק שלנו. זה לא היה קשה להבין. לכל אחד הלילה שלו... אני לא יכולה תמיד לדעת של מי התור. אני לא יכולה תמיד לדעת אם אתמול אַנְרִי היה אתי או אם זה היה ארתור. סגור את הדלת שם, אַנְרִי, ואל תעשה עוד רעש. אתה יודע שמחפשים את העריקים ושמוצאים את אלה שעושים יותר מדי רעש".

היא אחזה בזרועו של ארתור:

"בוא. בעצם, לא שמח לו לאַנְרִי המסכן הזה. הוא היה רוצה לבלות את ימיו במיטה שלי. זה קשה, המלחמה!"

אַנְרִי לינה במבטו את אשתו ואת ארתור עד שנעלמו בתוך החדר:

"לכל הרוחות והשדים: לך יכלה המלחמה להיגמר..."
 הוא סגר את הדלת שבתקרה והחליק על גבי חפצים כבדים.
 אמליה הפכה גבה אל ארתור, התירה את כפתורי שמלתה. ארתור התבונן בה. הוא
 כבש את יצרו שהשיאו לקפוץ עליה ולמעך את שדיה בידי. היא פשטה את שמלתה;
 הבשר הרך, הלבן והמזהיר של גבה וירכיה עיור את עיניו של ארתור. לעולם לא
 יוכל להתרגל לגב הזה. היא התכופפה לפשוט את תחתוניה ושילשלתם על רגליה.
 אחר-כך פנתה אל ארתור. רעד עבר בו למחשבה שאמנם ימצא קינו בבשר הזה.
 "קוריבו", אמרה, "מגיע היום".

היא התנפלה על המיטה בלי להתכסות בשמיכות:
 "הזדרזו", אמרה, "קר לי. אתה שומע את הרוח? זה עצוב, רוח של חורף. הזדרזו.
 בוא".

ארתור השתרע על המיטה:

"אני שכחתי שקוריבו מגיע מחר. מפיון שתהיה אתו קבוצה של חיילים, אנרי ואני
 לא נסתכן ולא נצא מן הבית. קוריבו יתפקע מצחוק בארון שלי".
 כמוקסם מישש את הבשר הנדיב. אמליה צחקה חרש. אבל האצבעות נלאו. היד לא
 רעבה. היא חזרה וצנחה על הסדין.
 "שלוש שנים שקוריבו הלך", אמר. "אני זוכר: זה היה בימים הראשונים של הסתיו.
 הוא לא חשב שייצא לזמן רב כל-כך".
 "הוא בעיקר חשב לחזור".

"הו! אני לא יודע אם היה לו חשק לחזור. הדברים האחרונים שהוא אמר, אני
 זוכר את זה כאילו שזה היה אתמול: 'סוף-סוף אני אנוח!' ככה הוא אמר. עדיין
 אני שומע אותו".

"במלחמה הזמן בטח עובר מהר", אמרה.

יצרו של ארתור היה רגוע מדי.

"לא להיות שלוש שנים ולחזור בתוך ארון-מתים, זה לא חיים. עם משמר-ליווי של
 חיילים ובלי משמר-ליווי!"

"למות", הפטירה אמליה, "זה עצוב".

"למות במלחמה זה עצוב מאד".

"קוריבו המסכן".

אמליה התגלגלה על ארתור; הוא ניתק עצמו מן השדיים הכבדים ומן הבטן היוקדת,
 יצא מן המיטה, אסף את בגדיו, נטל את המטאטא, דפק בתקרה לפי המוסכמ. חפצים
 כבדים הוזזו בעליית-הגג, הדלת נפתחה, הופיע ראשו של אנרי. הוא שאג:

"כבר אי-אפשר לישון, גונבים לך את האשה הפשרה שלך שהכוהן בירך אותה
 ואחר-כך מפריעים לבו שלש או ארבע פעמים בלילה, ואותו מספר פעמים ביום.
 שקט! אני רוצה שיהיה כאן שקט!" ארתור המתין לשניה אחת של שתיקה על-מנת
 לדבר. וכך אמר:

"זה עצוב לחזור מן המלחמה בארון-מתים".

"זה עצוב, אבל זאת לא סיבה להפריע לכל הכפר".
"אצלי זה שקוריבו מת זה מקרקר לי בנשמה, בלב, בכבד, במעיים".
"קרקר-לך כמה שאתה רוצה, אותו זה לא יחזיר".
"זה עצוב, הוא היה בגיל שלנו".
"הוא היה יותר צעיר מאתנו", דייק אנרי.
"למות, אני לא הייתי יכול לסבול את זה".
"אתה מה יש לך לדרוך במקום תחת הדלת שלי כמו חתול שמשתיץ בסופים?"
"אני עולה לעליית-הגג. אם אתה רוצה, אנרי, קח את מקומי".
"כן..."
"קח", הסביר ארתור, "קח את תורי הערב. אבל מחר יהיה התור שלי".

אלן גראנבואה: כלולות (קטע)

— — — — —

הה פלה החושך

פלה ואין עוד

הרבה מדי דיוגונים ארגמניים

הרבה מדי שושניים דימדומיות מדי

נחדל מיום-התופת

נחדל ממחזורי-שנאה

נחדל מאלוהי-הסוף

אבדו צעיפי-מרום

בהיתלש הפוכבים

עם אחרוני החולות

מן החופים השכוחים

מן האלים אשר הלכו לעולמם

קשויים וחלקים כשני מתים

בשרי הרפוי באטמה החלול

עינינו עצומות כמו לעולם

זרועותיה זרועותי אינן עוד

כעופרת אנו צוללים

אל נקרות-הים המופלאות

עוד-מעט נגיע

אל שכבות האופל הגמור

הו בדולח שחור ושלם

אישוני-נצח

רישרושימים להבל

אותות ארץ לשמיים

אנו צוללים אל מות העולם

אנו צוללים אל לידת העולם

אנדרה כּאזױר: אנוּאזונות הצפון (קטעים)

...אַני קרױ אנדרה מױר פֿשוט מאד
זױ שם כּמו תּוּית
וּפּרוּשוּ שְׁעוּדְנִי שְׁתֵּן שֶׁל קֶפֶה
וּנְתִין לֹא-נִסְבֵּל לְהוֹד-מְלִכּוֹתָהּ
אַנִי יוֹדֵעַ זֹאת, עוֹדְנִי חֵי
אוֹתָהּ הַעֲלֵאת-גֵּרָה מִמְשַׁכָּה בְּבֶטֶן
הַמְּנַבִּיטָה בְּלֶשֶׁת גֵּיד-הַנְּכֹרוֹת
אַת עֶצֶם עֶקְרוֹנוֹ שֶׁל הַפְּרִיזוֹן
אַנִי יוֹדֵעַ זֹאת גַּם מִתּוֹךְ אוֹתָן זוטות
הַמִּישִׁירוֹת לֵלֵב, אוּ לְפִי אוֹתוֹ נִיד-נֶפֶשׁ פִּתְאוּמִי
בְּזוֹי מִתֵּק כְּדָבֶשׁ שֶׁל בְּקָר סֶתוּ
וְגַם אֲתָן יוֹדְעוֹת, בְּרִיּוֹת הַצִּמְרֵמֶרֶת,
הַנְּצַמְדוֹת אֵלַי בְּאִישׁוֹן-עֵינַי
אַמּוּזוֹנוֹת הַמִּפְּסוֹת עֵתָהּ
נִמּוֹת בְּרִיחוֹ הַיָּמִי שֶׁל הַזֶּרַע
עֲשָׂרִים הֵייתָן אוּ שְׁלֹשִׁים - צָבֵא שֶׁל רַגְלִים
וְשָׂדִים וְקוֹפִים כְּסָרְגִים סְבִיבִי
וּבְהִיּוֹתִי בּוֹדֵד כְּחֶלְמוֹן בְּבִיצָה
נֹאמֵר שְׂאֵבֵד לִי הַצִּפּוֹן
וְשַׁחֲפֵשְׁתִּי אֶת הַדְּרֹךְ אֶל עֲצָמִי

תמיד צפונית יותר ללידתי בלי חלב
והתולים

חזור ועולה נגד זרם הפחד
וצליפו היבש של שוט-אדר
דובר זרועה הארכה של אמא
אכן וכור לי שדלגתי על חרטות
אך מאז קפה שתיתי
ולמקטרת אבי היה טעם-רום מתקתק
ביערות היה צלי ממחר לרוץ ממני
ואלו בשעת-הזאב צחקו האמזונות
כסוסי-פרא בלי אדון ורסן

...סבא קפויץ-פה תמיד
רגלו קלה כמו עלה נקק
היה מבקע את עץ-הלבנה הנוטף
אף לא מלה ואני אז סברתי שהמלים
אינן אומרות עוד מאום לא מאום
לא המלה הצרחנית מכל
לא המלה ההסויה מכל
אני לא ידעתי עדין שיכל אדם לחיות
על שתיקה ממש כעל גשימתו שלו

זײל ארשאמנו: הבה נדבר עלי

כל ערב, כשאני חוזר מהעבודה, יש לי תחת בית-שחי בקבוק ויסקי של שלישי לִיטר. בשבת אני קונה לי שנים בשביל סוף-השבוע. הייתי שותה הרבה יותר לולא היה לי השכל לסדר את הקניות שלי. כשאדם הוא הססן, אחרי ששילם ביוקר עד שתפס את זה, הוא אוחו כבר בכל אמצעי-הזהירות. בגיל עשרים היתה בי עדיין רוח של לחימה. הייתי מתקומם נגד הטבע שלי שהיה קצת רך. היו לי התקפות פתאומיות, ממש נפלאות, של חיוניות, והן היו משנות אותי מן הקצה אל הקצה. בחודש שעבר מלאו לי ארבעים-ושנים, אני יכול רק להצטער על הסבילות שלי. העצוב ביותר הוא שאינני מתחרט על שום דבר. ככה זה. לפני הטלביזיה שלי, שאותה אני פותח ברגע שאני מכניס את הרגליים לחדר שלי, אני מביא לי את הסעודה שלי, אומצה או ארוחת-טלביזיה, ואחר-כך אני שוכב לי קצת. אני מתעורר מוקדם מאד ומוזג לי את הסקוץ' שלי. משעה תשע מתחיל בכל ערב הסיבוב של ויסקי-פרינה. תמיד אותו דבר, אלא אם כן אני יוצא, וזה קורה רק פעמיים-שלש בחודש. למרות הכל, אינני חושב שאני מה-שקוראים יצור אומלל. כדי להיות באמת כזה הייתי צריך לעזוב את מצב האדישות הזה שלי. אני מוציא את חיי בנימוס, בנידוד. לא אומלל. בודד. זה לא אותו דבר. לעתים קרובות עוברים שבועות שלמים בלי שיופיע אפילו אורח אחד אצלי בדת. אני לא מתאונן. כריסטיאן בא פעם אחת, אבל הוא מצא שהריחות עצוב מדי. עם זאת, אינני חושב שהחדר שלי פחות עליו מאחרים, צריכים להתרגל. קצת מרגיז אותי שאני צריך לצאת ממנו כל פעם שאני הולך לבית-השימוש, אבל בעצם! במשכורת הפחות מצנועה שאני מקבל אני לא יכול להוציא יותר. כי יש המשקה שעולה ביוקר ויש הכסף שאני נותן באופן קבוע לבני. אנחנו נפגשים במסעדה או באיזה באר. הוא תמיד שותק כל-כך, אבל אני אוהב לראות אותו, בין אם השאלות שלי מקבלות תשובות ובין אם לא. אין לי כבר חברים כמו שהיו פעם. פחות ופחות אני מאמין בידידות. לא שאני חושש לבגידות, זו תהיה מלה מופצצת מאד, אני פשוט מאד לא מוכן. אין לי זמן להפסיד. כאשר בא לי מצב-רוח אני מטלפן אל ז'אנין, שהיא האדם היחיד בעולם שמסוגל להצחיק אותי. אבל מזמן שהיא בהריון, אפשר לומר שהכל השתנה. היא שקועה במחשבות, מרוחקת. זה טבעי, ובכן אני מטלפן פחות. קצת לא נעים היה לי לבקר אצלה, בבקשה מפם, בגלל צורת החיים שהיא ניהלה. היא היתה עורכת קבלות-פנים יקרות ומפוארות מאד. אחר-כך היתה מספרת את כל זה לי, אני שצריך להסתפק בכמה פירושים מן השולחן של האדון ז'יראלדו. נכון, אני חזרתי לארבע פניות תכל, אבל אני לא מתעסק כבר בקניות. רק שלא תחשבו שזה העליב אותי. בדיוק להיפך. לעתים קרובות בערב, כאשר לקראת חצות אני מגיע לאיזו דרגה בלתי-מזיקה של שיכרות,

אני משתעשע בכתיבת מכתבים למאדלן. אתם תחשבו שזאת החלטה מאוחרת יותר מדי, אבל אצלי תמיד זה כך. אני לא זריו. לפעמים אני באמת שם את המכתבים האלה בדואר. אבל רוב הפעמים אני קורע אותם ולועג לתמימות שלי. היא אף פעם לא עונה. בצדק היא שותקת, כמובן! אני התנהגתי בצורה די נבזית בזמן הפירוד. איימתי עליה בכל דבר שבעולם, למרות מצב הדיכאון שלה, היו לה משברים. זה היה איום. ברור, לא יפה ביותר מצדי. אני הלשנתי על טומי למשרד-הגבייה, לעתים קרובות כל-כך הוא מתפאר לפני שכבר שנים הוא מסדר את מס'ההכנסה. האירי המטומטם הזה, גנב הנשים, כמעט פשט את הרגל. בזמנו זה שימח אותי. זה נגמר. הייתי קטנוני, זה מה שהכי פחות מוצא חן בעיני. אני מעדיף את העמדות של ישוע הנוצרי. אתה סוטר לי על הלחי? אם כן, הלכה אותי בשוט! עמדה יותר נוחה, יותר מרגיעה, מייסורי-מצפון של מלשין! בייחוד אם אתה עשוי חומר טוב, חומר שממנו עושים שלומיאלים! מאז ניסיתי לבקש מחילה בכבוד, אבל זה לא ענין של מה-בכך כשאינך יכול להגיע אל שני האנשים שבהם פגעת! כאשר מכרתי את הבית, למשל, הייתי יכול להשאיר לי קצת כסף, ואני נתתי לה את הכל. הכל. אפילו לנטריון שילמתי מפיסי. היא לא אמרה לי תודה. לפעמים אני שומע עליה באמצעות כריסטיאן. לפי-שעה היא חיה עם טומי. אני אומר לפי-שעה, וזה לא מתוך רוגנו. אני הצעתי לה שתקבל את הגט, למשל. בלי תנאים. כמו ג'נטלמן. היא לא ענתה. הסקתי מזה שהחיים החדשים שלה אינם נותנים לה סיפוק מלא. היא כנראה ממררת לו את החיים בהתקפות-עצבים יותר ויותר תכופות. רוב הפסיכיאט-רים הידועים במונריאל קיבלו אותה לבדיקה. לפחות עשר פעמים טילפנתי אליה, אבל היא הפסיקה את השיחה בגידופים. אחר-כך היא השיגה מספר חדש, ואני לא ניסיתי לקבל אותו. אני מסכים. כריסטיאן רואה אותה מעט מאד, ובעצם בלי עונג רב. בינינו לבין עצמנו, זה הרבה יותר רגוע, לפחות לפי מה שהוא אומר לי. זמן רב אנו יושבים בלי להחליף מלה אחת. אני בטוח שהשתיקה הזאת מוצאת חן בעיניו. אני לא משתדל להדריך אותו, ודאי לא להשפיע עליו. הוא היה שולח אותי לכל הרוחות, אילו ניסיתי. הוא מעשן יותר ויותר, ולפעמים הוא בא לפגישות שלנו כשעיניו זוגיות לגמרי. בהתחלה הייתי מתרגז, הייתי מתנהג בעצבנות, עכשיו השלמתי עם המצב. האם זה לא נפלא, אחרי הכל, שיחה בין בן קפוא כמו שיש ואב-מאמץ ששוחה בתוך שיכרות מבוקרת? כאשר ממש אין לו מספיק כסף, כי הוא עובד בתור עוזר למנהל-חשבונות במוסד של טומי, כריסטיאן מנגן בגיטארה במסעדה אחת במונרצל הישנה. במצב המחסור שלי נשאר לי רק רגש של גאנה, לראות איך בני בן השמונה-עשרה מגלה לי את לבו בלי חשש. הוא לא יכול לחיות אתי. אני הבינותי. בעצם אני מעדיף כך. החדר הקטן שלי ברחוב סנט-אגנדרה נוח לי, לא הייתי רוצה לעבור לדירה יותר גדולה. אני מדבר על החיים שלי כאילו הגעתי לאיזו מידה של שלג. לא היו דברים מעולם. לא האמנתם בזה, אני בטוח. אני חי במצב של כוונות. אינני יודע מה מאיים עלי. ימים עוברים ואינני רואה שום דבר שאין לו תקנה. אבל נדמה לי שצרה עתידה לרדת עלי. הייתי צריך להתרגל למועקה

התמידית הזאת, אבל אני בכלל לא מתרגל. בלב כבד אני משוטט לעתים קרובות בחדר הזעיר הזה שבו גיבבתי את הנכסים החמריים הדלים שלי. אני כבר לא קונה לי ספרים, אבל יש כל אלה שצברתי זה עשרים שנה. אין לי כבר פטיפון חשמלי, אבל תקליטים בכמויות. זה הדבר, הלב דופק אצלי, בלי סיבה. אם הטלפון מצלצל אני קופץ ממקומי, ומלא היסוסים אני עונה, בקול נבוב. אין לי מה לפחד מבעלי-חוב, אינני חייב לשום איש. נדמה לי שבאחד הימים יודיעו לי שמאדלן התאבדה. ואני מפחד. טומי היה צריך להכניס אותה לטיפול לזמן-מה. טוב, זה לא עסקי. זה נגמר, החיים שלי עם מאדלן! אני צריך להשתדל לשכוח שאיזה דבר היה יכול להתקיים. הטלפון הזה מעצבן אותי כל-כך עד שבוודאי לא הייתי מזמין אותו לולא פחדתי לחלות במחלה קשה. אינני מחכה לשום דבר מבחוץ. אף אחד לא שואל אותי מה שלומי או מה דעתי על העתיד של קיבק. העולם נמאס עלי ואני שמח שזה כך! שישאירו אותי בחוץ! כל מה שאני רוצה זה רק לחיות בלי שמחה ובלי כאב. במשך זמן די רב נתתי להם הזדמנות, לחיים. הם הצליחו לעשות ממנו סמרטוט, איש-מכאובים, והאם אין לי זכות להתנקם? הנקמה שלי בכלל לא מזיקה, נדמה לי! אני אדם שקט. ראייה לדבר, כמה אני אוהב חיות. כשהייתי חי עם מאדלן לא יכולתי להחזיק לא כלב ולא חתול. אפילו לא דג-זהב קטן ומטופש! עכשיו יש לי חתולה שעליה אני מוציא את כל העדינות שלי. היא אפורה, לפי המסורת הטהורה ביותר של חתולות-ביבים. אספתי אותה אחרי טיול ברחובות השכונה. איש לא בא לדרוש אותה. זה היה צריך להוכיח לי שהאנושיות רוחשת לי רק רע. החתולה שלי אינה שופעת חיבה, היא מתקרבת אלי רק בשביל לאכול. טוב לי שזה כך. היא לא גורעת מן העצמאות שלי. יותר קל לחיות עם חיות מאשר עם בני-אדם.

בדרך כלל הסקוץ' מרגיע אותי, משרה עלי הרגשה טובה. אמש היתה ההשפעה הפוכה לגמרי. תקפה אותי חרדה שלא ידעתי כמוה מעולם. הסתכלתי בתמונות של סרט בלשי אמריקאי ישן מלפני המלחמה והנה החלטתי שאני צריך לכתוב למאדלן את המכתב שימחה את כל האחרים. מזמן כבר לא בא בחשבון לחזור לחיים משותפים. לא היא ולא אני לא נהיה מסוגלים לזה. אבל הייתי רוצה שהיא תסלח לי סוף-סוף, שתחדל לחשוב שאני מפלצת. אחרי ככלות הכול, זאת לא אשמתי שהיא צמאה לאושר יותר ממני! הדרישות שלי בשטח זה פסקו בגיל שלושים בערך. אצלה הן לא תיפסקנה מעולם. היא הרי לא תשנא אותי עד סוף ימיה בגלל ענין של עיתוק! לא מתוך קטנוניות אני נסגרת לאט לאט אלא מפני שלא יכולתי עוד לחכות להתגשמות של תקוות שנראו לי חסרות-שחר יותר ויותר! יותר מדי סבל גרמה לי האהבה. האמינו לי! אין לי אפילו בן משלי! ובכל-זאת הלב שלי מלא אהבה אליו, לכריסטיאן זה. הוכחתי זאת. האהבה היא ספורט שאינני רוצה עוד לעסוק בו. אני כבר לא בתקופת הכיבושים. אני לא מאמין בשום דבר, אפילו לא במכתבים שאני כותב. שיבטיחו לי בקבוק ויסקי בכל יום, עד שעת מותי, ואני אתחבא בקרון זוית בלי שום דרישות.

מאדלן, זמן רב חשבתי שנוכל להודקן ביחד! נדמה היה לי שלמרות כל ההבדלים בינינו, למרות האדישות שגברה והלכה, לא נוכל להימלט מן העתיד הזה. לא שאפתי לאושר! אני פוריטאני והמשאלות שלי הן במקום אחר. את היית האשה היחידה בחיי. איזה ביטוי מוזר! זה היה צריך לומר שאת תפסת לתמיד את כל המקום בתוכי ונשאר לי כבר רק למות, מאחר שהחלטת להתרחק. בכל-זאת אני עדיין חי. אין סוף לגסיסה שלי, אני אבוד כמו מנגן-ג'ז שמתעקש לאלתר על נושא גדוש עד מריטת מיתרים. מזמן שאני מתאבל על גורלי הייתי צריך לדעת בעל-פה את האפשרויות השונות של מחלתי, אבל בכל ערב הרי זה בשבילי דווקא כאב חדש. מאדלן, אני יכול להעמיד פנים כמה שארצה, אבל אני לא מתרגל להיעדרותך. אני לא מאמין באושר, אבל אני מאמין בך. באמצעותך השתתפתי בהרפתקה האנושית היחידה של חיי. לפעמים אני מצליח להקהות את ייסורי, אבל ההקלה נמשכת רק שעות אחדות. מהר-מהר אני חולם על החיים הללו שיכלו להיות שלנו אילו התנהגתי בצורה אחרת! אני לא מזמין אותך לחזור, יותר מדי אני מאמין בחופש. ובכל-זאת תרשי לי לומר לך שהייתי מעדיף שתהיי על-ידי. אני מדבר בהגיון, את רואה. אינני עומד על דעתי. אני יודע יותר מדי טוב שאין לי מה להציע לך. בשבוע שעבר אמר לי כריסטיאן שמצב-בריאותך אינו טוב ביותר. היית צריכה ללכת אל רופא טוב. אני יכול להציע לך רופא אחד מצוין. טפלי בעצמך! אל תעשי כמוני. אצלי אין לזה שום חשיבות, כי אני לא מחשיב כל-כך את החיים. אילו האמנתי כמוך באהבה ובכל מה שמתבקש מזה, אני מבטיח לך שהייתי נוהג בתבונה ולא הייתי מתמכר לאלכוהוליום הזה שנכנס בי לאט-לאט כמו דיבוק. את יודעת שלפעמים יוצא שאני לא אוכל יומיים-שלושה. בעיקר במשך סוף-השבוע. כשאני צריך ללכת לחנות אני הגיוני, כי אני בכלל לא מעוניין להימצא שוב על המדרכה. אני רייתי מאד, הייתי יכול ללבוש חליפה איטלקית לו היו לי החשק והאמצעים בשביל זה. מכיון שאיבדתי קצת שומן, אומרים לי שאני נראה צעיר יותר. אני יודע היטב שזה שקר, כי עכשיו יש לי תרמילים תחת העיניים וקמטים עמוקים במצח. אני מצפצף על זה, את יכולה לתאר לעצמך. הה! לו יכולתי לומר לך כמה אני מרגיש את עצמי עצוב ומיותר בעולם הזה שבורח ממני יותר ויותר! כשאני כבר לא יכול לסבול את הבדידות שלי, אני הולך לאסיפות של ועד של אורחי השכונה, כמו שהייתי נוהג לפני שנתיים או שלש. אני מתווכח קצת על סבלו של העם, בלי להאמין בזה אני מדבר על שיחרור קיבק, אני משתלהב לרעיונות, אני מרגיש שיש לי נשמה של מהפכן, אבל אני יודע שהלהט הזה לא יימשך זמן רב, שעוד-מעט יפנה את מקומו לפסימיות. מה הטעם? זאת השאלה שאני מציג לעצמי בלי הפסק. חלק מן המשכורת שלי, זה שהיה צריך לשמש לחסכונות, יוצא על קניית בגדים ואוכל שאני מחלק בציניעה ככל האפשר ברחובות הסמוכים. אני לא רוצה שיידעו מי אני. אני שואל את עצמי מה אעשה כאשר זה יודע סוף-סוף, וזה מוכרח לבוא. אני מתנהג בוהירות כמו גנב. למען האמת, אני מרגיש את עצמי קצת מיוחס בין השכנים שלי, אני מפחד שיאשימו אותי שאני רוצה לעשות רושם של נשמה כשרה. בכל-זאת הם

היו צריכים לדעת שאין לי כבר גשמה, שאַת כבשת לך אותה לעולם. לעתים קרובות אני חולם עליך, אני מתעורר בשעות הקטנות של הבוקר, ואני יודע טוב מאד שלא אצליח להירדם מחדש. אני ניגש אל החלון, לא את הרחוב הריק אני רואה אלא אותנו, בימים הראשונים של נישואינו. אני רואה אותנו בדמיוני בלי הצרות הללו שגיבבו החיים סביבנו. לא הגענו, אנו הולכים לקראת העתיד בלי להציג לעצמנו יותר מדי שאלות. לעתים קרובות אני בוכה. אני לא מעז לכתוב לך שאני עדיין אוהב אותך, למדתי להיזהר בלשוני. כן, אני אוהב אותך. אבל בקושי, כמו אחד מיואש שמרגיש שהכל בורח ממנו. את בטח חושבת שזה יהיה רע אם ניפגש פעם אחת בחודש, למשל? בחברתו של טומי, אם את מעדיפה. הוא ודאי כבר לא כועס עלי בגלל המעשה הבזוי שעשיתי. עברו שנתיים! אשר לי, אני כבר לא כועס עליו.

אחר-כך, בהמשך הלילה, כשהתעוררתי שטוף-זיעה, המשכתי לכתוב משפטים שאינם מתקשרים שלא יכולתי להועידם לשום איש. אפילו לא למאדלן. לפעמים, בדימדומי-טירוף של שינה נסערת במיוחד, אני שוב רואה אותך ערומה, שוכבת במיטה שבחדרי שנקיונה מפוקפק, בעוד אני, על-יד החלון, דואג רק למשקה בלבד. אני שומע איך אַת מלגלגת על האדישות שלי, איך אַת מטיחה בי את הגידופים המרים ביותר. אז אני חוזר ופונה אליך כדי להוכיח לך את גברותי, אבל מתברר לי שאין לי עוד פיו. לפעמים אני גם מתקרב אליך, פושק שפתיים להסמיך אותן לשדיים שלך, ואני נתקל בגוף של שיש. אין טעם להגיד לך שאחרי כל זה שנתי טרופה מאד, שהשינה לא מביאה לי שום מנוחה. שאני שורט את גופי בציפרני המגודלות, וכשאני מכוסה דם אני נגרר לי במסדרון שאין לו סוף, צועק את שמך, לא זוכה אף פעם לתשובה, הולך אחרי דמותך שמתרחקת יותר ויותר במנהרה הארוכה הזאת השחורה והעצומה. היעדרך הורס אותי. חשבתי שהגעתי לדרגה של אדישות, ואני ממש נקרע מעינויים. אם אני לא מתאבד זה מפני שאני מאמין שבאחד הימים תצטרכי לי. לזו היה לי לפחות בטחון שאת קוראת את המכתבים שלי! אינני ראוי לשום דבר מחוץ לשתיקתך העקשנית, אבל אני מתחנן לפניך ממעמקי החשכה שלי. את טובה, את רחמנית, את לא יכולה להפקיר אותי כך לעולם-ועד. עני לי, אני לא מסופן, אין לי שום שליטה עליך, אני צועק אליך, אני מתיסר, יש לי דקירות בלי הפסק. אַת הסבל שלי, אַת מאכילה את הווייתני בסתירות, השתיקה שלך מענה אותי, בגללך אני מת אלף מיתות שמחזירות אותי לחיים. הני מכשיר ייסורי עד הסוף, המטירי עלי מכות כפולות ומכופלות, הלקי אותי בשוט! אני העבד שלך, עיור מאהבה, מאהבך המבולבל והמעונה, בעלך למרות הכל. כתבי לי.

פול־נוארי לאפואנט: בסתר־רעם נושכננו

בסתר־רעם משפננו
קליפת־הפקר שברירית
בחום הרך של כוס ראשונה
תחת זרקות סתיו
בצירצור הדממה והעץ
מאחרי מסך הכפור

בסתר־רעם משפננו
בלב האדמה
באימה האלנית של קרדומות
ופטישים
ברשת הסירונית
בשבי השעות וכלי־הנשק

החברים מבוהלים ילבינו חזיהם
מלים של סיד
שלדיהם המעומדים נושאים את החורף

אות הפגע ניכר בבריות מיום ליום

בסתר־רעם משפננו
פוכב אָבל
חרף הנהרות והפפים
חרף יערות־תמיד

הבירות דורסות את יושביהן

ריאל בנואה: נכתב אל הכו"ל

"אדוני היקר,

Send us general information ומכתבך בו אמרת: on yourself and your work כבוד אתה עושה לי בפרסמך את ספרי, אך למען האמת איני מפיק מזה שום כבוד. אל נתירא מן המלים; אתה אומר לעצמך: זה ספר חזירי, זה יילך. אל תכחיש, אני מרגיש בזה, ואני מרגיש בזה כל-כך עד שנבואת-לב יש בי כביכול שרצונך לקבל פרטים חזיריים עלי. לענין זה, יש לי הצעה בשבילך. מדוע לא להביא על גב הספר, תרשים אנאטומי של עבדך עם כל הפרטים על אבריו העיקריים: מול הקיבה יהיה חץ קטן מציינ שבר; בתריסריון, סטייה קלה (אמנם כן!); נמוך יותר, אפשר יהיה להביא את התוצאה של ספרמו-גראמה מן הזמן האחרון: ריכוז של כמה מאות-אלפים (אוכל למצוא לך את המספר המדויק) של החיות הקטנות הללו... אני אמצא לך גם מידות המוח, את תכונות הלב, הכליות והערמונית (מדוע לא). פריס יקירי, אני רואה אותך (הרשה לי לתת לך שם; עסק הוא עסק), אני רואה אותך, כן, אתה מחפך ידיך, אתה מצלצל למגוולת הקטנה שהיא מזכירתך, אתה קורא באזניה את תחילת מכתבי ואומר: ביל זה, הרי זה מכרה-זהב, מי היה מעלה בדעתו? בואי, שבי כאן, ונקרא את ההמשך ביחד".

בנקודה זו חזר יו"ן ביל וקרא את דבריו. ניכר היה בו שאינו מרוצה, והוא קרע את הנייר וכעבור זמן-מה שב לכתוב:

"אדוני היקר, התחלתי לכתוב מכתב, מכתב שכולו, אינני יודע איך לומר, מלא אירוניה-ועדיין אינני בטוח בכך-שבו נתתי פורקן לרגשי-טינה שאולי אין להם הצדקה. אבל אתה לא תקרא אותו לעולם, קרעתי אותו. אמרתי לעצמי שהאירוניה היא מכשיר בידי החלשים ושחוף מזה (סלח לי) לא תבין בזה מאומה. אמרתי לך... אך לא, מה הטעם, תחילתו של המכתב היא בסל-הנניירות, קרועה לגזרים. אם כן, אני חוזר ומתחיל מהתחלה. אתה דורש ממני ידיעות, פרטים על אישיותי, מחשבותי, הרגלי העבודה שלי, אפילו על יצירותי. אני מודה ומתוודה שאינני יודע במה להתחיל. אינני רגיל לכתוב מכתבים שיגרתיים. ידידי מכירים היטב את סגנון איגרותי... דומה יותר למברק מאשר למכתב. ובכן אני שולח לך את הדברים הבאים, בערבוביה, בלי סדר, בלי שים לב לסגנון, אתה תסדר את הכל.

"לדברידך, אתה מבין צרפתי, ולכן אני כותב לך בלשון זו. אם דברים רבים מדי יישארו סתומים-אי-אלו דקויות, למשל-אמור-נא לי. אינני מבטיח לך שאכתוב לך הכל באנגלית, אף כי הדבר קל לי בהחלט, כלומר... גראה. אם כן אני מתחיל, או בעצם מתחיל מחדש.

"האם כבר שאלת את עצמך מדוע בחיים—אינני מדבר, כמובן, על רומנים של מיתח—אין אנו מוצאים בלשים, קציני-משטרה, שהם אינטלקטואלים ממש, יצורים בקיאים בכל ענפי הפעילות הרוחנית, מחוננים בשיפוט קולע, מסוגלים לסדר את מחשבותיהם כהלכה. חשוב על כך! הרי זה נושא טוב להגות בו לאורח המעוניין לשמר את הערכים החיוניים לקיומה של ציביליזציה מסוימת. אינני יודע מדוע אני מדבר אליך על כך. זה רעיון המנסר בראשי זה זמן רב, אבל אתה הראשון שאתו אני מדבר עליו. בלי ליחס לכך חשיבות-יתר, אמור-נא לי בכל-זאת מה דעתך על הצעתי. אין צורך ששחקני-הוקי, שחקני-כדור, ואפילו מכבי-אש או מנקי-רחובות, יהיו אינטלקטואלים. הרי אנו בדעה אחת, אני סבור. נסה לצייר לעצמך בלש שכוחו גדול בפילוסופיה, למשל... היום יום נהדר, הציפורים חזרו, הן שרות משמחה.

"אני אוהב מאד מוזיקה... כמעט כמו נשים. אני אוהב נשים, את כל הנשים, הייתי רוצה להכירן, לטעום טעם רבות מהן ככל האפשר, יש רגעים שהייתי רוצה להיות אשה כדי שתוכלנה נשים אחרות לאהוב אותי, זה יהיה מושלם, הייתי סוגר את המעגל. הואיל ואין זה אפשרי, מוכן הייתי, כגבר, להסתפק בכך שאשתתף מקרוב בתענוגים האינטימיים של שתיים או שלש נשים מקסימות שקועות בשיכרון ובהתלהבות של תאוות-בשרים. בינתיים, עדיין אני זכר ולא אומלל יותר מדי, לידיעתך. כשאין אשה בחיי, ישנה המוזיקה; כאשר המוזיקה נעדרת, הרי כמו בדרך-נס יש נשים.

שלא אשכח את הדיג, דיג בחפה. אני מומחה להטיל חכה ולהעלותה. ברור שהאידיאל הוא אשה בשעת דיג, עם מוזיקה. אבל זה אינו קורה לעתים קרובות, בנדיר מודמנים השלושה ביחד. לפעמים אני יכול להחליף את הדיג בים... ומה-גם שבים אפשר גם לדוג. האהבה בים, עם מוזיקה אם אפשר, לא דווקא בשעת-מעשה אבל קודם או אחר-כך, הרי זה הטוב ביותר, זה באמת הדבר המעורר בי את התחושות העזות ביותר, המלהיבות ביותר, וזה גם הדבר הטעים לאין-ערוך יותר מכל. אני מאוהב בים, במלח, בגלים, בריח הדגים והיוד עד שאני עושה לי לחובה שלא להתקלח אפילו פעם אחת, לא לרחוץ אפילו פעם אחת באמבט, כל עת שאני עושה בים. זה נראה לי הכרחי: טעם המלח, גירוי המלח, מין נוקשות שהדבר משווה גם לאברינו, לכל גופנו. באחד הימים, אם אכתוב די ספרים, ואם תמכור אותם יפה, מה-גם שעם הזמן יהיה עליך בהחלט לשלם לי יותר, בלי לדבר על עיבודים אפשריים תמיד שבביל קולנוע—בטרם ייעלם הקולנוע כפי שהוא לגמרי, ובעצם הוא הדין גם לגבי המוזיקה, בקרוב, יודע אתה, לא תהיה עוד מוזיקה אמיתית, אפשר יהיה למות משיעמום, לא עוד קולנוע, לא עוד מוזיקה, אשר לספרים הרי מפכר לא יהיו בנמצא, ואז מה יהיה עלי?—ובכן באחד הימים אתישב עם משפחתי, או עם הנשים שלי, באיזה כפר על שפת הים. ודאי ידוע לך כל מה שמתרחש בארצנו היקרה. לא יארכו הימים ואנשים מסוגי, סופרים מבני גזעי, שוב לא יפירם כאן מקומם. על-כל-פנים יהיה עלי לעקור ממקומי. אם כן, באשר אלי: נעבוד חזק, ובאשר אליך: מכור יפה. עשה בכל להטיח, מראש אני מסכים לכל הצעדים שתנקוט. באמת אינני מגזים

כלל: כאן הכל בכי-רע. צפויה לנו סכנה שבתוך שנה אחת תשתלט עלינו כנופיה של אחוזי-טירוף עליוזים שחושבים את עצמם אחרים. הנה זו הסכנה: שאנשים חושבים עצמם אחרים. אני משיבוע אותך: מכור היטב, ואני מצדי אעשה כל מה שתבקש ממני לעשות, כי עלי לצאת מכאן לפני שישלטו כאן הרודנים המשולהבים הקטנים שסיגירו אותנו עקודי-רגליים-וידיים לאי-סובלנות, לנקמנות, אולי לכמורה, כי רק בעין אחת היא ישנה, הכמורה, ודע לך שהרודנים הקטנים, שהם מצדם חיים מחוץ לחיק הכנסיה, הם צבועים מובהקים בחיי-הציבור שלהם, והאמן לי שברגע האחרון הם יתפשרו עם ההגמונים. אבל אני אהיה רחוק מכאן. האם יכול אני לסמוך עליך? אינני מחכה לתשובתך, אבל משהו אומר לי שאוכל. פתאום אני אומר לעצמי שבעיניך אהיה ריאקציונר... שאני מוג'ל'ב הרוצה למות במיטתו... המהפכות נחוצות, כמו הגשם, אתה אומר, ואתה תרוויח מהן כמו האחרים. יפה! אבל אני אינני מבקש מאומה. אני אינני לא בשמאל ולא בימין ולא במרכז. איפה אני? לעולם לא איעף מלחזור על כך: אני למטה, שם תמצא אותי. הציפורים האלו המצייצות מפריעות לי להתרכז. אני חוזר: על הכל, הריני נגד הבינוניות ובעד קשי-העורף. שקול-נא במאזניים: בינוניות משמאל לעומת בינוניות מימין, מה שווה יותר? אל נא תנצל את כל זה בפרסומת, אני מבקש ממך... אני מדבר אליך כאילו היית בטרקלין שלי. כדי לסיים בנקודה זו, לא יזיק פיצוץ קטן ונאה מזמן לזמן, הנה, מה דעתך על זה? "אני מקווה שבעוד זמן קצר תוכל לפדות מן המו"ל הראשון שלי את הזכויות על ספרי הראשונים ולחדש את הפצתם, מתורגמים, מתוקנים, אם תרצה, בארצך. הצלחת הספרים הנמצאים בידך תהיה ערובה לאחרים. כבר היתה כזאת בכל האמנויות, אינני מלמד אותך מאומה. לג'ק לונדון החזירו עשרים סיפורים בתחילת הקריירה שלו, אך לאחר שנתקבל סוף-סוף הראשון גמפרו יתר התשעה-עשר כמו לחמניות חמות.

"אני עצוב מעט כשאני כותב לך כל זאת. (הרשני להשתפך קצת, הרי מעתה חיי בידך). עכשיו אביב, העצים עוטים עלים קטנטנים בירוק ענוג שהשמש מזהיבתם בעדנה. הקיץ אינו רחוק, הקיץ, הים וכל מה שאתה יודע, כל מה שאמרתי לך. אבל אני עצוב ויגע מעט, יש לי כמין נבואת-לב שהקיץ הזה לא יהיה ממש כמו האחרים. לא תהיה לי זכות לכל המגעמים שהוזכרו למעלה ואשר הם עצם הטעם לקיומי. אני ירא מפני העתיד. אני אהיה קרבן להרגלים שלי. הנשים סופן שתחסלנה אותי. איני יכול לומר לך כיצד, וסגולותי כפתיין ותיק (עתה-זה ניהשת כי אוליסס הנורא מן הרומן שאתה עומד להוציא הוא אני, עדיין נהגתי בכך בעדינות, האמינה לי) לא תמנענה שום דבר.

The Rise and Fall of a Great Lover, זה הספר השני שאשלח לך, ואני אכניס בו, סמוך עלי, את כל הסחורה. לו רק הניחו לי הנשים לנשום מעט... התהיה מוכן להרחיק לכת ולומר שכל הנשים שקרניות? לא, נכון שלא, כך חשבתי. גם אני אינני סבור כך. ובכל-זאת... האם אתה מוכן להאמין, היה לי הון-עתק. הפסדתי הכל והנה אני כותב לך כאן ומבקש נדבות כמעט. הפסדתי הכל בשביל אשה. הגונב

משקר, המשקר גונב... אני מקנא בך על חייך השקטים. בשעה חמש אתה גומר את עבודתך וחוזר הביתה. אתה מחליף מקטורן. אתה מקדים לאכול. זוגתך מתישבת אחר-כך מול הטלביזיה, אתה קורא את העיתונים, אולי גם כתבי-יד... שלוות-השקט, לא כן? ומיליוני אנשים חוזרים באותה שעה על אותן תנועות. עם הקפיצה הפתאומית הקטנה בלילה (בהכרח בלילה) כדי לעשות ילדים. אולי באחד הימים אחכה לשלנה היפה הזאת. בינתיים נשארת לי הדירה הזאת המרוהטת לתפארה, חייב אני להודות, שאליה ודאי תבוא באחד הימים. יש חדר-אורחים מקושט יפה מאד. אבל הדירה אינה מושכת אותי עוד, סגרתי את כל החדרים חוץ מאותו חדר שבו התקנתי לי לשפה קטנה ואשר ממנו אני כותב לך. כאילו יהיה צורך באיזה הלם, נס... בעצם, אין זה פשוט. הנה, רצונך באמת לדעת את האמת? מה תחשוב עלי... ספק ענק ספק גמד".

כאן נפסק מכתבו של יויון ביל. השוער בבנין אחד רעוע, מיועד להריסה, ברחוב סן-תיאודור, כיון שתמה ערב אחד של חורף, ערב של סופת-שלג, מעין אלו העשויות להתרחש בארץ הזאת בחודש פברואר, שלא ראה את מר ביל יוצא, כבכל יום, על-מנת ללכת ולתת את שיעור הלאטינית שלו בבית-הספר התיכון שברובע, פרץ את דלת הדירה העלובה בה התגורר המורה, במרתף, סמוך לחדר-ההסקה. מר ביל היה מוטל ללא רוח-חיים, ראשו מונח על שולחן-עבודה קטן. בין עבודותיהם של התלמידי-דים שצריך לתקנו, מכתב בלתי-גמור זה שקראתם. המשטרה חקרה. המקרה לא עורר רעש גדול. בכל-זאת היה ספרן אחד נלהב מאד המגן על ספרותו, שלא ננקוב כאן בשמו, שכאשר נודעה לו הידיעה מן העתון קיבל רשות מן המשטרה לבקר במקום. הוא מצא מזון למכביר לסקרנותו, לתאבוננו. מאות ומאות עמודי כתבי-יד על הרצפה, על מדפיה של ספריה, על מיטת-ברזל עגומה ואפילו מתחתיה. באורך-רוח, באהבה, אסף ואירגן את כל החומר הזה. בינתיים ערכו הנוטריונים חקירות, אבל לא נמצא שום קרוב ושום ידיד של ביל. הספרן קיבל אפוא רשות לשמור את כתבי-היד. היו שם חמישה-עשר רומנים שלא נתפרסמו. סקרנים שבנו יוכלו לעיין בהם בעוד זמן-מה בספריה של אוניברסיטת מונריאל, אם יחפשו בערך ביל (יויון), מדור ספרות קנדי-צרפתי.

אנדרה נואז'ור: על ז'ק פ'רון

יצירתו של ז'ק פ'רון (Ferron), רופא של פרוור, אפשר שמעולם לא היתה יוצאת מן המחשכים לולא באו מכתבים מרובים ונמרצים אל מערכות העתונים וגילו מוג של הומוריסט, של פולמוסן, של בעל-מוסר ואפילו של ממשל-משלים. עד 1962, מועד פירסומם של "סיפורים מן הארץ המפוקפקת", מקובל היה לומר כי פ'רון, בעצם, פירושו כמה מחזות, לא טובים, לא רעים, מצחיקים, בייחוד משונים, מולייר ערוך בידי מרסל אַיימה ומתוקן בידי שו... השמרנים שבנו ודאי פחדו יותר ממכתביו הקצרים אך המפולפלים עד מאד. אכן, הרי זה רופא מוזר, למען האמת, הקורא למרותה של המדינה, המכריז על נכונותו לוותר על זכויות-היתר של מעמדו, ואשר בתקופה בה היה הסוציאליזם מתרחק מן הלאומיות מחשש פן תביא פגישתם של שני מונחים אלה להתלקחות של נאציזם, קם ועזב את המפלגה הסוציאליסטית, שאותה האשים, זמן רב לפני האחרים, שהיא משרתת אינטרסים המנוגדים לאינטרסים של העם הקיבקי. כשאתה חוזר וקורא במכתבים הללו, שאני מיחס להם חשיבות גדולה מפני שמתוכם נתגלה לנו סופר, אתה רואה שליטה מלאה באמנות הסיפור, קודם-כל, ובאמנות השיכנוע. לאחר שהיינו רגילים בדרשנים בינוניים נתקלנו כאן בבעל-מוסר השוקל את המלים, המפליא לערכן בסדר ובמשטר, והמשיג את מטרתו שאחת היא תמיד: להרוס בכוח הצחוק ולהציע ריפורמה ברמיוות דקות.

ז'ק פ'רון הוא כמין מטיאור מצניע-לכת ויעיל, העובר בעולמנו הקטן ומשאיר אחריו אי-אלה אותות שעלינו לתרגםם איש-איש ללשונו שלו. לפני שנים לא מעט החל בדרכו כמבקר חברתי וכסופר מסופן. בפעם הראשונה נפגשתי בו אצל ראול רוצ'ה, הרוח החיה ב"הפעולה הסוציאליסטית". מעטים וכבושים היו דבריו, כמין נביא צנוע ומחסס. מעטים היינו, ודעותינו לא נשאו חן כלל בעיני העורכים הראשיים. הייתי בן שמונה-עשרה. פ'רון הפיל עלי מורא בעיקר מפני שהיה רופא וסופר ואני פחדתי מן הראשון תוך שקינאתי בשני. רוכש הייתי לי אז את השכלתי הסוציאליסטית, רוצה לומר שחיפשתי את הדרך הבטוחה והמהירה ביותר להביא בה שיתרוור מדיני וכלכלי לעמי. מאז קראתי כל מה שפירסם, עד שהבינתי לבסוף כי ברצותו לכתוב איזה דבר של קיים גילה את החולי שממנו אנו סובלים: סרטן-הלשון, סימן לסרטן הפושה בכל. כדי לכתוב סיפור שיהיו חבריות חוזרים וקוראים אותו—שהרי הקריאה החוזרת היא המבחן העליון—הביט סביבו, ומה ראה? הבריות נראו מאונגל-זים למדי, בעיקר העירוניים, שהושחתו על-ידי לשון החרושת, לשון האדונים, האנגלית. חזות זו מילאה אותו חלחלה והטילה אותו לפוליטיקה. מתוך שרצה להציל את יצירתו, הקדיש עצמו להצלת עמו. תחילה בצניעות, בכתיבת מכתבים

לעתונים, מאמרים, ואחר-כך, בשנים האחרונות, בפירסום יצירות הנראות לנו מופל-
 אות למדי, החל במפורסמות שבהן, "סיפורים מן הארץ המפוקפקת", שכעבור זמן
 קצר באו אחריהם "סיפורים אנגליים ואחרים", אך בינתיים כתב מחזה נבואי כמעט,
 "ראש המלך", מיוזג מוזר של הומור ושל להט פוליטי. אותן שנים לערך, כלומר
 ב-64-1962, בא גם "Cotnoir", המצטרף לשלמות אחת עם הסיפורים, סיפור
 גדול בו מיצה פרון את גשמת עמו תוך שנתן בו מנשמתו, ופירוש הדבר שהוסיף
 לא מעט מסתורין ופיוט. במאמר אחד הודה כי יצירתו אינה חשובה הרבה אם
 משווים אותה לסיפורים שמשמיעים מספרינו הזקנים וכי להם הוא חב תודה על עיקר
 האמנות שלו. מובן, מספרים אלה יש להם אמנות אפינית מאד, אמנות ספונטאנית
 המפליאה אותנו, ובתוספת מעט דמיון הם מצליחים לתת לנו כמה וכמה נוסחים של
 אותו סיפור. לשונם שייכת בעיקר לתחום של אמנות-עם לאמיתתה, לשירה העממית
 והפולקלורית הגדולה. העובדה שפ'רון הכיר בכך אינה באה אלא להדגיש את
 האהבה שהוא הוגה ליוצרים הטבעיים האלה של שירתנו הלאומית, לתמיכה-הלב. אבל
 אין הדבר מונע את יצירתו מהיות אגדה גדולה של ארצנו ה"מפוקפקת".

פרון מגלם את האמונה השלווה ואת הערמה המבודחת, שתי סגולות המעמידות
 את אישיותו. הבטחון שעמנו סופו לנצח בא לי ממנו, ומודה אני שאין זה חוב של
 מה-בכך. ב-1962 לא היה רעיון העצמאות מרעיש עולמות; מתנוון היה, כמונו.
 כתבתי אז לפרון להתוודות לפניו על ייאושי, לספר לו על קטנות-אמונתי בעם הזה
 הצוחק לכל דבר, חוץ מאשר לקבלת הלוואות מחברות מיוחדות-לדבר לשם רכישת
 המכונית של השנה. הוא השיב לי בדברים האלה, אשר לא די שלא המסו את לבי
 אלא אף מילאו אותי בטחון-עצמי: "אחת היא לי בהחלט אם תהיה מהפכה או לא
 תהיה. בתנועה קיבוצית כגון זו אדם חש עצמו אבוד. אילו כדי לנקוט עמדה היית
 צריך לשאול מה תהיה עמדת השכן שלך, בן-דודך, ובעיקר זו של כל הקנדים-
 הצרפתים שאינך מכיר, היו הכל מתחילים לחכות לפל. לא, תודה. כל מה שאני רוצה
 לדעת הוא זה שהמצב המדיני הנוכחי אינו ישר בעיני. חבל על אלה שאינם עושים
 כמוני! אפילו אהיה יחיד, לא יפריע לי הדבר". היתה זו אופטימיות מצוינת, אופטי-
 מיות של אדם החולם נכוחה, ומהלך הדברים עתיד היה להצדיקו, שהרי באו RIN
 ו-PRQ ואחר-כך FLQ שעליהן בישר ב"ראש המלך" וב"כניעת הכוהנים". לפי
 גירסתו, הרי העם הקיבקי לא די שהוא נשלט אלא שגם תמיד בגדו בו העילית
 שלו ואנשי-כהונה מסוימים, בייחוד הגדולים שבהם, שהיו משלימים עם המצב משום
 שמילאו בו תפקידים כדאיים. יש לזכור שפ'רון היה חבר במפלגה הסוציאליסטית
 ועזב אותה מפני שלא יכול היה לקבל את האוטופיה של "הרפכת הסוציאליזם כמו
 חטמית על גבי מצב קולוניאלי...") והסתרת שיעבודה של אומה אחת על-ידי זולתה
 אגב העמדת הכל על מלחמת-המעמדות". הואיל ולא היה דוקטרינר שהדוקטרינה
 עיורה את עיניו, פרש במעוד-מועד ממפלגה שהתימרה להגשים אחדות לאומית של
 שתי אומות שאחת מהן מושלת בחברתה, דבר שהוא בגדר סתירה מוחלטת. לעולם
 לא יתפתה להאמין כי ריבונות לאומית היא מטרה שניה-במעלה, אמצעי להשיג

איוו שהיא מהפכה חברתית, וכל זה במסגרת של משטר מטיפוס קולוניאלי. ודאי שהוא מאמין בקידמה החברתית, ויותר מהרבה אחרים המשתכרים מן העקרון, אך בתנאי שלא יהיה זה מיקח של כסילים, דרך להגיש לנו בה, כמו שאומרים, מין קיבק, להבטיח לנו יתר בטחון, למשל, ובתוך כך לכֹּף עלינו דו-לשוניות, שהיא צעד ראשון בדרך להתבוללות.

מצד שני, מאמין פִּרוֹן בשותפות-עבירה אינסטינקטיבית בין הקנדים-הצרפתים, הבאה לידי ביטוי ברגעים של משבר. לא קשה לו לתאר לעצמו חזית שתאחד את כל היסודות הלוחמים שבעם הקטן שלנו. מעל לגינוני אידיאולוגיה, שהם דיקדוקי-עדינות מיותרים, הוא מעמיד את השיחרור הלאומי. מובטח לי כי יאות להניח מעט מקום לישועי שיהיה מוכן לעלות לאניית-המשוטים שלנו. עוד אחד מן הדיבוקים של פִּרוֹן הוא הגורל המזומן לאינדיאנים, שבטים שהושמדו כמעט בידי הקולוניז-טורים ונדונו להירקב בשמורות הפדראליות המפורסמות. הוא טוען שהמתנחלים הקנדים היו מתרועעים עם ילידי-הארץ עד כדי לבוללו ואילו הקולוניזטורים האנגלו-סקסים לא עשו זאת, ודאי מתוך בוז, אם לא מתוך חישוב גרוע.

סיפוריו של פִּרוֹן נתקבלו בהתלהבות והכל קראו אותם. היתה זו זכותו של המחבר שכתב מחזות-קסמים קצרים בהסתמך על אגדות, על זוטות ממקור איכרי. בסך-הכל, מלאכה נאה. הכל בסגנונו הטהור ביותר של פִּרוֹן, סגנון של בעל-אחוזה וקנטרן, עזי-פנים ובלתי-צפוי כאחד. עד כאן, שום דבר יוצא-דופן, לדעת הבקורת. וגם פרס-המושלה-הכללי, כתוספת, כדי להוכיח לרופא שכללי המשחק ההוגן שוררים כהלכה בארצו. אבל פִּרוֹן, היודע מה רצונו, נטל את הפרס שלו בחיוך, מלגלג ורחוק מכל תמימות, והפליג אל תוך הלילה במחשבות עמוקות. עקבנו אחר פִּרוֹן בשיטוטו ברחבי הארץ. הוא סייר ברחבי הארץ, הטה אוזן לדיבורים של תושביה. ולאחר שסקר את הגיאוגרפיה, תהה פִּרוֹן נשמתו של קיבקי ממה היא קרוצה. היתה זו שאלה רצינית, והוא התיצב מולה ב"לילה". איש ממוצע, אינני אומר בינוני, שבנחת הוא עושה את דרכו בחיים ושלום לו עם הכל, אשר איוה צילצול בטלפון, גם זאת לעת לילה, מביא אותו לידי גילוי עברו, ילדותו, האויב, השנאה, כן, אותה שנאה בריאה המתה עם האויב, שותפות-בעבירה של סיציליאני אחד, השבת גברותו האבודת, ובייחוד נשמתו. כיון ששוב ניתנה לו נשמה, זו שנגנבה ממנו קודם-לכן, חדל הוא מלשאול את זו של אשתו; ועקב כך אהבתם מתחזקת. והכל נעשה אפשרי, כי על כן הקיבקים "הם עם מזור ויוצר-דופן, שלידתו תחת שלטון זר, עם סבלני ובלתי-נכנע המחכה לשעתו ולעולם לא יציית בלב שלם אלא לעצמו". הבקורת נבוכה ושתקה. ז'ן מרסל, ב"אקסיון נסיונאל", היה כמעט היחיד שעמדה לו ראייתו הצלולה לומר כי לפנינו כאן ספר גדול. כן, רומן גדול שנוולד מסמל גדול, לידתה הלילית של חרות. בעצם, הרי זה מסע אל קצה הלילה הקיבקי. מסע שהמבקרים לא היו שותפים לו—שמה מפחד? אבל, אם לשוב אל פִּרוֹן, הרי הלו עודו משוטט בעולמנו הקטן, חיוכו בוטה, משפטיו קלים וגמישים, רצופים רמזות ושריטות ציפורן, והילוכו מאושש. העתיד נגזר מן ההווה והווה זה מקיים את הבטחותיו של

העבר. אבל "הלילה" היה החלק הראשון של פרשת-מעשה זו. צריך היה לבוא המשך לכך, בשם "אבא בוס", סיפור אליגורי לא פחות מ"הלילה" בשעתו. פ'רון אינו מסוגל להשתעבד לריאליזם או לנאטוראליזם; מבטו הסקרני נתלה במראית-העין של הממשי רק על-מנת להתרחק ממנה. גם כאן המציאות מודקרת בכמין ערפל מיתולוגי. מאז-ומתמיד יודעים אנו כי אין עמנו חשוב הרבה בתוך צפון-אמריקה זו הכופה עלינו את האלהיות שלה ואת פירוסי-העצבנות שלה. אבל אצל פ'רון הניתוח חשוב פחות מן האליגוריה, המציאות פחות מן המיתוס, כי הוא משיב מנשמת-אפיו על כל זה ומעמיד לו יצור של הגיון שאותו הוא מכנה אבא בוס. גולד האל של אמריקה המודרנית; הוא מסמל את האינטרסים של גן-עדן מלאכותי, Asshold Finance. הדמות העיקרית, אשה, מתחלקת לשנים, והכפילה שלה נעשית בתולה אשר אבא בוס יעתיר עליה את חסדיו, כמו שיבשר לה מלאך אחד, שהוא כפילו של בעל הבית בו היא גרה. בעלה של בתולה חדשה זו מת גם הוא בשינוי-צורה, והשליח מודיע לאשה הזאת הברוכה-בנשים כי עתידה היא ללדת משיח, נביא האמת החדשה. אמנם כן, אבא בוס הוא האדם שנעשה אל, הוא הכוח המוחלט של הכסף המוצץ את נשמתם של בני-האדם ושמובטח לו אושר חמרי שבאשליה. ז'ק פ'רון עשה מעשה של חילול-הקודש בהעיוו לכתוב באירוניה כבושה את האוונגליון של אלהות המורידה אותנו מנכסינו ושאוּלי לשווא אנו מתמרדים נגדה. אך אולי זו תקוותנו. אנו נחזור על יצירה זו כאילו קינה היתה. ועל בימת תיאטרון במזריאל נראה את "שמשות גדולות", שיחזור דמיוני של מרד-הפטריוטים מ-1837, שפ'רון מספר עליו בגירסה חדשה. עוד נחכה לספרים הבאים של אדם זה, שוודאי יכתוב את אגדת עמנו.

אנדרה פאייט: 40 שנה, ואחר־כך

חיי לא התחילו לפני ששה חדשים; הם נמשכים. ואם אני בוחן אותם בדיעבד, הרי זה הרומן שאותו לא אכתוב לעולם; יותר מדי חוויתי אותו וטיבו בכך שאינו גמור. אשר לנקודת-הסיום שלהם, הואיל ואין לי כוונה לשימה בעצמי, רוצה אני לשאול אותה מן המוזיקה ושתהיה נשימתי האחרונה נקודת-דוושה.

הכל התבהר פחות או יותר בלילה שחצה בין שנתי העשרים-ותשע לשנתי השלושים, בפאריז, ב־1960. היה זה הלילה שכולו נדודי-שינה: חדלתי להשתייך לשנות-העשרים ותהיתי על עתידי בהרגשה שלא עשיתי דבר מעודי. עד אז חייתי לא מעט מלילותי בתחנות-רכבת אלמוניות שבהן הוצרכתי תמיד לתפוס איזו רכבת, שתמיד יצאה לדרך בלעדי. הרכבת היתה כאן, אט־אט יצאה את התחנה, ואני שבארבע או חמש המזוודות שלי הצלחתי לעבור את הגדר רץ הייתי וצועק שיחפו לי, מגיע הייתי אל הדלת הסגורה של הקרון שלי, מבקש בתנועות ובהעוויות שיפתחו לי, אבל מבפנים היו מעמידים פנים שאין מבינים, עד שכעבור שעה קלה, באפיסת-כוחות, היה עלי להיעצר ולהתעורר שטוף-זיעה. בלילה ההוא לא חלמתי; אפילו פסקתי לחלום על מה שאעשה כשאהיה גדול: הייתי גדול, הייתי בתוך העתיד שלי. ודאות פיזית זו שהתנסיתי בה בלילה ההוא פתחה פתח לתהליך יומיומי של שיחרור באשר לעשייה ולטובת ההוויה. כעבור עשר שנים, לא היתה זו עוד מלחמת-אלג'יריה והפצצות שהיו מתפוצצות בפאריז בלילה. הייתי במונריאל, ממחרת חטיפתו של השר הבריטי ג'יימס ריצ'ארד קרוס. לא הייתי בן ארבעים: I was forty.

אצל ואלר, באוניברסיטת מונריאל, יושבים היינו בחבורה ב־1950 סביב קפה קלוקל ומלאו לנו עשרים שנה. הדיפלסיום אמנם עייף אותנו מעט, אך למען האמת עדיין לא ייסר ממש את נשמתנו. אוהבים היינו תיאטרון, ספרות ופילוסופיה וכותבים היינו זאת בכתב-העת Quartier Latin שבו היינו משמיעים מחאותינו לפעמים, במורך-לב רב. אצל ואלר, בחבורה, ולעתים קרובות ביותר בין השיעורים, קורה היה שהיינו מהרהרים אחר מידותיו של עולם, וגם חולמים על מה שנעשה בחיים: יצאנו כולנו מלימודי הקלאסיקה וחולמים היינו להיעשות סופרים, משוררים וכותבי רומנים. סארטר וקאמי, ועמהם ז'יד, היו המופתים שלנו; יצירת-המופת הספרותית, האידיאל שלנו; ההופעה, תנאי מוחלט. בתוך כך מאוהבים היינו כולנו מאד ופרט לאחד יוצא-מן-הכלל נכנסנו כולנו במהירות לחיי-נישואים. העתונאות, הראדיו, הטלביזיה והקולנוע, שמתוך כורח חזרנו ונפגשנו בהם כולנו כעבור זמן-מה, לא באו כלל בחשבון. עדיין לא חשבנו עליהם. חינכנו היה ספרותי קווי, נקודה, שורה חדשה. העבודה העתונאית, תחילה בעתונים המודפסים ואחרי-כך בראדיו ובטלביזיה, היתה ועודנה, יחד עם הנסיעה, קרש-ההצלה שלי, מקום הביטוי שלי. אם אירע לי להתחיל

בכתיבת רומנים אחדים שכתב־היד שלהם עדיין אינם גמורים, הרי זה משום שפל אכזבה באהבה נמשכה זמן קצר מדי. עדיין יש בי חשק לחיות איזה שלושה חדשים בריחוק־מקום, באיזה אי יווני, למשל, ולכתוב משהו שיוכל להיות רומן, אבל חסר לי אותו קורטוב של אומץ־לב, זה המסמר אֲתכם כאן, בכל יום ויום אחרי העבודה, ומשך שבועות, אל עמוד־קלון, בזמן שבחוץ נאה כל־כך; בזמן שעדיין צריך לגלות את העולם; בזמן שהנשים חשוקות לא רק בחלום; בזמן שטוב לשתות ולשוחח לילות שלמים עם ידידים; בזמן שבקִיץ החופים חמים; בזמן שבחורף ההרים שייכים למי שמאלפם; בזמן שבסופו של דבר הכל הופך להיות פיתוי המרחיק אותך ממכונת־הכתיבה, בזמן שטוב הדבר ולא חטא הוא להתפתות לכך. זה לי כעשרים שנה שאני עתונאי, ואני אוהב את המקצוע הזה המאפשר לי בעת־ובעונה־אחת לחיות ולהתבטא כיום בלי להפריד בין הרשויות.

הואיל ונולדתי ונתגדלתי במשך המשבר, היה חותם חברתי־מדיני טבוע בכל עשור שלאחר־כך. אחרי העניות של שנות ה־30, בהיותי בן עשר, באה ב־1940 המלחמה ועמה שיבת העבודה ושיבתה של אמידות מסוימת. בגיל עשרים עתידה היתה הפירצה שנבעה קצת לפני כן עם שביתת "אסבסטוס" לקבוע איזו עמדה חדשה, לתחום תחומים לגישה שברוח ובמעשה, להעמידני על מוצאי הפועלי. אחר־כך, בהיותי בן שלושים, חוויתי בעת־ובעונה־אחת את הדה־קולוניזציה של העולם השלישי ואת ראשיתה של המהפכה השקטה. מאז התאוצה מאפיינת את עולמי בקצב מסחרר שאני משלים אתו, שאני מקבל עלי ושמוצא חן בעיני.

חיי האישיים ידעו אותן טלטלות כארבעת העשורים הללו של העולם החיצון, מכוח אהבה ומוות. החל מימות־ילדותי מרבים היו למות סביבי. מרבים היו גם לאהוב. לפני מלאות לי ארבעים ראיתי את החיים הורגים אהבה גדולה ראשונה וראיתי את המוות גוול ממני עוד אחת. כיום אינני מפחד מן המוות, אך אני מפחד קצת מן האהבה; יש בי חיבה לזהות לחיים.

בהיותי בן חמש־עשרה ועשרים, חלמתי להיעשות סופר. בגיל ארבעים, הנני סופר. לפני עשרים שנה לא הבחנתי בין כתיבה ופירסום. עשרים שנה של חיים לימדוני שלהיות סופר איננו דווקא זה. הרי זה אורח־חיים וראיית דברים שאינם בדיוק כשל האחרים והנשארים תדיר ענין של סימני־פיסוק וכיפודם.

אן הבר: קול הציפור

אני שומעת קול ציפור מתה
בחורש לא-גודע.

הציפור נושאת נהייתה
מימין
ללילי.

אני שומעת רחש צפצפות
המטיפות מזמור ניגר
סביב-סביב לי.

אי שחור
כרוך סביב עצמו.
שבנה.

אני הארץ והמים

אני הארץ והמים, לא תחצה בי בחרבה, רעי, רעי
אני הבאר והצמא, לא תעברני בלי חשש, רעי, רעי
הצהריים הן נוצרו להתבקע על הים, חמה שוקטה, מלה נמסה, כה
בהיר היית, רעי, רעי

אתה לא תעזבני במחוזך הצל שעל פניך כרוח בת-רגע, רעי, רעי
פגע ותקנה תחת גגי היוקד, קשורים בחזקה, התבשר על זיווג זה, מוזר
וישן, הו רעי

מן האותות אתה נמלט ולוחץ הספרה הטהורה סמוך אל ידיך הפתוחות,
 רעי, רעי,
 אתה דובר בקול חזק וגם מובן, לא אדע מה הד עמום נגרר לו אחריו,
 שמע, שמע, שמע את עורקי השחורים המזמרים בלילה, רעי, רעי
 לא שם לי, לא פנים ינהרו; מלון-אורחים וחדר-צל, נתיב-חלום ומקום-
 מוצא, רעי, רעי
 הוי מה עזנת עליהם אדמדמים וחריפים נתן לי אֵל להלינג' בה, רעי, רעי
 סוס שחור גבוה רץ על חוף-החול, פעמיו אשמע תחת האדמה, פרסתו
 הולמת במקור דמי בחוט-חיבור דק שלמוות
 הוי איזה סתיו! מי זה אפוא לקחני בשבילי שרך-מנהרות, בלול בריח
 עץ לח, רעי, רעי
 בין דורות מעורבבים, לידות, מיתות, כל הזכרונות, הצבעים הפתוכים,
 קבל חשפת-שקוע-ארץ, הליל כולו מוסגר ונתון בידיך, רעי, רעי
 די היה בבוקר אחד להפריח את פני, הכר-נא את חשפתך הגדולה
 המפולשת, כל הרז כפות בין ידיך הבהירות, אהובי

פול טופן: זכרונות למחר

...גם ברחוב היה הכל כמו שצריך להיות. היטב הבחנתי בכך, יום אחד אחר-הצהריים כשהלכתי לקנות משהו בבית-המרקחה ועברתי בגן הסמוך. החום היה נעים. התישבתי על ספסל של אבן, בצלו של עץ. האדמה נדפה ריח של עשב רענן. מראה הגן הזה, דשאיו, חורשותיו, בריכותיו, הדממה הנסוכה עליו עשו עלי רושם של בית-קברות. הקבצנים ששוטטו בו היו דומים למזויפי מטבעות. הם באו לבקש ממני צדקה כאילו הייתי מסוגל לעשותה. אך לבי לא היה נתון לרחמים ומראה הבריאות, אפילו כשהיא עטויה סחבות, לא ריכך את לבי. ואחר-כך נראה לי הכל פתאום כה עגום, כה נדוש. הגן הזה לעולם לא ישתנה, לעולם. האביב תמיד יצמיח אותם עלים על אותם אילנות. אותו סתיו יהיה משיר אותם כולם. אותו חורף יכסה את שביליו באותו שלג. תמיד יהיו ילדים עם אמותיהם. הילדים תמיד ישחקו והאמהות תמיד תסרוגנה. ושומר יעבור ובידו מכסחה לדשא. ובשאלותיו של הילד לאמו כבר יהיה תמיד מן התבונה או מן הטיפשות של תשובת האם. מאחרי משוכת העוזרדים יהיו הזוגות המתנשקים סבורים כי מאוהבים הם באמת, איזה מוסכמות הם כל החיים כולם! כל אחד מתאבן בדבר שהוא רואה בו את חירותו. בתווי-פניהם של העוברים-ושבים מבחין הייתי בסימני המחלה העתידה לחטוף אותם. כשהייתי צריך לחצות את הכביש כדי לחזור הביתה עברה מכונית שחורה-משחור ומקושטת בסרטים של לבן. על המושב האחורי היו שנים שפכו ישבו זה על גבי זה. אחרי המכונית התנהלו עוד מכוניות וצפרו. חתונה היתה זו... המהתלה היתה רצינית. היא הזכירה לי את הפעילות הקדחתנית לא פחות שהייתי עד לה, בערב אחד של הצגת-בכורה, מאחרי-הקלעים של תיאטרון אחד. כל אחד היה עסוק באיפור שלו, בתלבושת שלו, בטקסט שלו. וכאשר קרא הבימאי "לבימה" היה כל אחד מתרוצץ כאילו עוד-מעט יעלה המסך על תפקיד שאותו לא שינן. אנו עצמנו בבית כבר היינו לובשים אבל על אבי, וזאת בתווי-פנינו, בהתנהגותנו, שהסתגלה כליל למה שהתרחש, משל כאילו גם בשבילנו היה זה תפקיד שצריך לשחק בו, כי על כן עלה המסך על המערכה הנשגבה של מות אב. הוא היה עכשיו היחיד שאילתר. נשימתו היתה נעצרת רגע ומתחדשת ונעצרת שוב. עם כל שתיקה חשבנו שזה הסוף, אבל אחרי רגע של הפסקה היה החזה מתרומם שוב, אט-אט, בדי-עמל, כאילו היה איזה עומס בלתי-נראה מעיק עליו. זיעה קרה היתה ניגרת מן הפנים שהאחות היתה מספגתם בלי הפסק. הזקן היה עבה ושחור, הגלב שוב לא יכול לגלחו כי העור היה מסתמר למגע התער. האף הצטמק והיה כמו עשוי שנהב. הנחיריים היו תופחים ומתכווצים לפי הקצב של איזו שריקה מוזרה, דומה לשירתו של ברבור. העפעף הימני היה עצום, ואילו השמאלי היה ממצמן. חוט דק של מוגלה היה זב ומתמשך מן השפתיים המכחילות. הפה נשאר פתוח לרווחה והלשונו

היתה משתרבת, עצומה וארגמנית. הגוף לא היה אלא פירפורים ועוויות. הזרועות נעו שוב. הידיים הפשוטות ביקשו לאחוז בסדינים כדי למשוך בה ולהעלותה. מתגשמים היינו בכבדות, ערים לתנועה קלה-שבקלות של הגוסס. אם לא בכינו הרי זה משום שלא יכולנו עוד. עינינו המואדמות העידו על כך די-והותר. דומה היה כאילו גם אנו לא נותרו לנו אלא כמה דקות של חיים. לא חשנו אפילו בעייפותנו. רועדים היינו מאפיסת-כוחות. אבל היה עלינו לעמוד על המשמר עד הסוף. כוח אדיר ריתק אותנו אל המיטה. לא ידענו עוד מה השעה, מה מזג-האוויר. אף-על-פי-כן, הטבע, המציג גם את המערכון המבדח שלו, מצא דרך להביאנו לידי צחוק. אותם פרטים שתחילה הזילו דמעות מעינינו עוררו בנו עתה צחוק מטורף. בשל דבר של כלום היינו מתפוצצים מצחוק. כוס שהתהפכה, גורה שכבתה, פלוני שהתעטש. המשרתת הזקנה שמעדה ונפלה גררה אחריה דודה אחת זקנה לא פחות. והפנטומימה המגוחכת שהפליגו בה שתיהן כאחת עד שקמו על רגליהן הבריחה אותנו מן החדר, אחוזים צחוק שאין להשתלט עליו, כמו נערות-מנור קטנות ה"יוצאות" מבית-התפילה מפני שאינן יכולות עוד להתאפק מצחוק. הנה כך צחקנו על לא-כלום ועל הכל ובעיקר על שצחקנו בתמימות שכזאת. גרוע עוד יותר היה הדבר בשעת ביקורי-הניחומים. אנשים בלתי-מוכרים היו לוחצים את ידי בחום, קוראים לי בשמי הראשון: שארי-בשר שצצו מיידוע-מניין ואשר על קיומם לא ידעתי באו לבכות על שכמי; בני שמונים ששאלוני אם הכרתי את הדוד של אבי-סבי שאני ממש "העתק חי" ממנו. אצל הזקנים הבחנתי במידה של שלנה שנעדרה מן הצעירים מהם. זאת משום שכבר היתה אחת מרגליהם בקבר ולא תמהו אלא על כך שאבי הקדים אותם במוות. מתוך נימוס הייתי צריך להאזין להספדים מלאים הגזמות. דברי ההשתתפות שנגעו אל לבנו ביותר היו העילגים ביותר. אחד מידידי, אדם יומרני ומהדר-בנימוסים מאד, הפליג באזני בשבחו של המנוח שאותו לא הכיר כל-עיקר. עם כל משפט היה חוזר ואומר "האדון אביך המנוח". בזכות צערנו יכולנו להבחין בנקל בין השתתפות של אמת והשתתפות כוזבת. ומאחר שהכנות אי-אפשר לחקוה היו אמרי-השפר הנאים ביותר נוגעים אל לבנו פחות מדבריו של איזה גבר מגודל שבמבטא איכרי מובהק היה חוזר ואומר כמתוך קינה: "כשאני חושב שהוא מת, כשאני חושב שהוא מת". המעמד המצחיק ביותר היה ביקורה של נכריה אחת, לבושה שחורים מראש ועד כף-רגל. איש לא ראה אותה ולא הכיר אותה מעולם. כאשר שאלתיה מי היא, הרימה את צעיפה הדק, גילתה פנים נאים למדי, והשיבה לי בפשטות: "אני הייתי... הפילגש של אביך, ילדי". אחר-כך הפכה גב לארון והוסיפה: "בשוייץ אהבנו זה את זה מאד". הצהרת-אהבה זו שלאחר המוות לא התקבלה על הדעת שפן מעולם לא נסע אבי לשוייץ וכן משום שהיה שונא נשים בכלל. הגברת בשחור, גברת-התלתן כפי שפינינו אותה אחרי-כן, נפרדה מאתנו והלכה לחתום את שמה בפנקס שהונח למטרה זו. אחרי צאתה קראתי שם שאין לו סוף, שמילא שתי שורות באותו דף שבפנקס. כעבור זמן קצר נופיע בלש אחד בבית לחפש את המאהבת הנאצלה שברחה מבית חולי-נפש.

הדבר שהיה מפתיעני תמיד היה פירוטן של תכונות מסוימות שיוחסו לאבי, תכונות שכולן פרי הדמיון, שלא היו לו מעולם. מעולם לא דיברו על תכונותיו האמיתיות. מדי-פעם צריכים היינו אפוא לתרגם, להגיה, לתקן ולפרש כל מה ששמעו אונינו. כמה קנאי-דת הפליגו במידת הסקרנות עד כדי כך ששאלו אותנו על סופו הנוצרי של המנוח. האם משחו אותו במשחה-שלפני-המוות? משח אותו כוהן אחד מחבריו, שאת שכלו הטוב, את חביבותו, ובעיקר את אמונתו הפייסנית, העריך עד מאד. אותו כוהן לא היה מאלה שכהונתם מתבטאת בזה שהם דנים את הבריות לגיהנום אלא בזה שרוצים הם להביא גאולה לכולם. כאשר נכנס לחדר ראה בבירור שאבי כבר איבד את הפרתו. הוא לא נזף באיש על ששלחו להביאו באיחור כה רב. בשקט גתן אפוא את הסקראמנט. בלחש כבוש אמר את תפילותיו עד שלא נשמעו כי אם אמירות האמן. לא ברכותיו ולא לחשי-המשחה שלו לא הפליאונו. כל מה שעשה, בצניעה עשה. כמעט היינו שוכחים אותו לולא ביקש להטעים לגוסס מסעודת-הקודש, דבר שהביא לידי תקלה קטנה, שבמסיבות אחרות היתה גראית מגוחכת. כאשר רצה לשים על שפתי אביו את פרוסת לחם-הקודש אשר בצע, הפריחה נשימת-אף את הפרוסה וזו נבלעה כפירור בלזבן הסדינים. חיפש אותה הפוהן ולא מצא. ביקש ליטול פרוסה אחרת של לחם-הקודש, והנה מאחד משרוולי גלימתו ביצבצה הפרוסה האובדת שנדבקה אל הגלימה. זאת הפעם נזהר והיפה כשיעור שתי נשימות בטרם יתן אותה בפיו של אבי. כיון שסיים תפילותיו פרש והלך, ואחריו צעדה אמי שביקשה אותי לחזור ולהסיעו אל ביתו, אך הוא השתהה דקות אחדות כדי להגיד לנו כמה הוא מצטער על אבידת ידיד טוב כאבי. הוא הצהיר לפנינו ששוב אין אנו צריכים לחשוש להשארת-הנפש שלו. הוא הכיר את אבי די-הצורך, כך אמר, ויכול הוא לקבל עליו אחריות שתהיה מנוחתו בגן-עדן, שכן, הוסיף, אם לא הוא מי אפוא יוכל ללכת שמה. על דברי-השבח הוסיף ואמר לנו כי לא ראה אצלו שום יצרים רעים, שישירותו העקשנית העידה על מצפוני, וכי החיים אשר חי אינם זקוקים לשום פירושים. כאשר ליויתי אותו לביתו הוסיף ודיבר אלי על אבי אך גם הטיף לי קצת מוסר. כוונתי להפסיק את לימודי הרפואה, שלא היה לבי נוטה אליהם כל-עיקר, לא ישרה בעיניו כלל. הוא גער בי על שאני מתמכר לזיקתי לספרות, שלעולם, כך טען, לא תביא לי את הנוחות, את הכסף, את העושר, את הבטחון החמרי הדרושים כל-כך...

רבע שעה נעדרתי. חששתי שבבואי הביתה אמצא את אבי מת. מיהרתי. אך על המדרגות כבר שמעתי נחרה. משנכנסתי לחדר ראיתי שהעין העצומה נפקחה מחדש, שהזרועות התקשו וכי הידיים תפסו בסדין. האחות תמכה בערפו של החולה לבל ייחנק. הנחיריים פעמו ריקם. במקום שפיסה הסדין את הבטן נראו כתמי דם, בעיגולים קטנים שהיו מתרחבים ומשחימים. רעידות היו מטלטלות את הגוף. כשהגיע הרופא ביקש את אמי ואת אחיותי לצאת. כאשר נשאר לבדו הרים את הסדין, נטל בידיו את רגלי הגוסס, ובקול רם אמר לאחות: "הן כבר קרות. הכיני לי זריקה". אחר-כך, ידו משוטחת על החזה ומבטו בשעונו, נראה היה כמי שמונה

את השניות. פתאום פסק החזה מהתרומם. הגוף החל להרעיד, ואחר־כך, משל כאילו לפתע ניתקו כל הקשרים שקישרו את אבריו, שקע תחתיו, פיו פעור ועינו בוהה. הרופא הריק את כל מה שהיה במקורו במקום הלב. לא גראתה שום תגובה. האחות הניחה ראי מול הפה. לא היתה כל תגובה. אחר־כך, משל כאילו בפעם האחרונה הוא משתתף בצערן, הביט הרופא באבי ומילמל: "זקן מסכון". הוא ביקש לדבר אלי אך לא מצא מה לומר. ידו הפתוחה הראתה לי את פגרו של אבי משל כאילו הוא מוסר לי אותו רשמית. משיצא סגרה האחות את פיו של המת, השפילה את עפעפיו, ואחרי־כן קשרה מטפחת לחה סביב ראשו. היא משכה את הסדין עד לפנים.

משהו הנה־זה מת בתוכי והיה זה החלק העיון, החלק הקשה ברגשותי. אבל משהו גם נולד, דבר שלא הרגשתי כמותו מעודי. יכול היה המוות לשיר ולרקוד; נצחוננו לא היה שלם, כי אם גם חטף את גווייתו הרי שכח לחטוף את זכרו. ובסופו של דבר הרי הזכרון הוא הנותן את הנצחון לחיים שפן אבי חי היה בי בגוף שלא רוצץ, בפנים שלא עוותו, בדם שלא הסתאב.

חיי לא היו אגדה ממש כמו שאני המדבר עליהם אינני נסיך־חלומות. כדי לדעת אם היה מאושר יותר משהיה אומלל, יהיה עלי לחכות עד שאגיע לגיל בו היה הוא במותו. או־או אדע אם צר היה לו להסתלק מן החיים. עם זאת, יודע אני כי הקדים אותי בעולם של סבל שאולי יהיה עלי לעבור בו, ממש כמו שיודע אני כי יצא לתחומים נעלמים שוודאי אני עתיד להצטרף אליו בהם. על כך אני חושב מול מצבתו. איני זקוק לדמיון רב, די לי להזקין פשוט עוד עשר שנים לערך ושמי יירשם תחת שמו. ככה, יחד על אותה אבן, יחד תחת אותה אבן, יחד בעפר הזמן...

איב תריו: השק

"משש קצת...," אמר לי בהושיטו את שק-העור הארוך. "תעביר את היד מעליו. זה עור אמיתי, גמיש כמו רגל של בתולה. ובלי שום חור ושום סדק". לקחתי את השק ורצתי לצריף. שק נאה שאפשר ללטף ולאהוב אותו בגלל הרוך שלו. ארוך, זאת כבר אמרתי, ונקי-נקי.

אבל הרגשתי מבוכה כשהייתי לבדי בצריף שלי עם השק. שנים היינו, ואחד היה מיותר. הוא היה זר, ומקום לא היה לו. מפני שריק היה, כך הסקתי.

בכל-זאת הייתי גאה מאד על השק שלי. ובכן הלכתי להראות אותו בכפר.

הצריף שלי נמצא על-גבי רכס. בניתי אותו משברי עצים. מאחור החוף, ולמעלה השמיים. מלפנים, מרחב המים של הים.

הפכתי גבי לים והלכתי לכפר. חרדת-אלוהים, הנפת, היה בחוץ ליד הסדנה שלו. אמרתי לו:

"יש לי שק".

והוא השיב לי:

"כן".

"הסתכל כמה הוא יפה, זה עור טהור של חיה שנודף ריח עפצים של אלון. תסכים אתי שהוא ארוך".

אבל הוא פיספס כמו בפיוור-נפש ונשאר אדיש.

אז הבינתי עוד יותר שכאשר השק שלי ריק הוא אינו שווה מאומה. שקים ריקים אינם שווים מאומה. כשהוא מלא תבואה, ויש חמוקים וכפיפות בקווים, אז אומרים "שק-התבואה היפה".

לא...

"השק היפה!"

אלא...

"שק-התבואה היפה".

כי המילוי של השק הוא זה שנותן לו את הערך. "יצחקו ממך, מאתריך, שאתה אוהב שק ריק. גם בלי זה אתה די נלעג, בכפר הזה. לך מלא את השק שלך!"

וכאן צץ פתאום הרעיון בדעתי.
 לא תבואה, לא עץ, לא קמח, לא שיבולת-שועל. עור מודבק על עור, ועור עדין.
 ומכיון שצריכים חמוקים, יהיו חמוקים.
 ובכן הלכתי הנה והנה, הפכתי ברעיון ולשתי אותו.
 "אילו היה השק מלא במה שאתה רוצה לשים בו היית יכול לקחת אותו לצריף שלך,
 לתלות אותו על הקיר, לכרוע ולהשתחוות לו עד שתישבר!"
 וזאת בדיוק עשיתי.
 בוטיון, שהיה עודר בשדה שלו, צעק אלי...
 "הי, השק ריק, הוא לא יישאר ריק? אתה תמלא אותו?"
 הוא לא ידע כמה היטיב לקלוע בדבריו.
 גם אני צעקתי, כדי שישמע אותי מן השדה שלו:
 "בטח, ומילוי יפה, לא סתם."
 בקצה הכפר חזרתי על עקבי והלכתי אל סדנתו של הנפח.

הוא עדיין היה בחוץ.
 "העור החמים, נפח, כשהוא מתחפך בצלעותי, זה רך ונעים. אני הולך למלא את
 השק שלי". (פתאום התעורר בו ענין).
 "הוא יפה".
 ידעתי היטב שהשק הריק אינו אומר לו ולא-כלום, וכשיתמלא יסב אליו תשומת-לב.
 השק היפה של עור חיה.
 אני אוהב אותו.
 אני אחפש מה לשים בתוכו.
 במקרה עברה אנט שהיא יפה ועיניה שחורות ושערותיה כמו שיבולת-שועל בשלה.
 בחורה חסונה שמתגיה רחבות ומוצקות. וכל עורה לבן לבן עם אודם בלחיים שאינו
 משתפף-ויורד מפני שהוא בתוך העור, שקוע מאחרי העורקים.
 הלכתי כברת-דרך אחריה...
 "מטושטש אחד! תפסיק ללכת אחרי, לך! הרי לכם רעיונות, להיטפל לבחורות
 יפות!"
 פניתי באלכסון בדרך השדות, מעמיד פני פחדן...
 קודם, אפילו אתמול, הייתי מפחד באמת. אבל היום שהשק אצלי, ועוד מעט אמלא
 אותו, והוא יהיה עגלגל וארוך, זה כבר לא אותו דבר. אני מעמיד פני פחדן ואינני
 מפחד. בכפר לא יצחקו כבר ממני. כבר לא יורקו עלי אבנים. ואותו וודו ישכה כבר
 שהרגתי לו את הסוס שלו. הם יגידו שאני חזק, וחסון, השק שלי יפה מאד. אומרים
 עלי שיש לי ציפרים בראש, וכל מיני דברים שמטושטשים לי את השכל, אבל זה לא
 נכון, אני לא משוגע, אני יודע.
 זה כתוב בתוך השק שלי, על הצד, הצד שקרוב אלי. הלכתי פרסה אחת ברגל, ושוב
 השגתי את אנט בסיבוב הגדול של מכרה-החול.

קפצתי עליה, לחצתי לה את הגרון, והיא מתה. בסכיני חתכתי את ירכיה בברפיים, ואחר־כך יותר גבוה, קרוב לגוף, כדי שיהיו לי כמו שני סדנים של בשר. שמתתי אותם לשק שלי.
עכשיו הוא עגול כמו מגדל וארכוֹ אמה.
ואני יודע שטוב ששמתי עור בתוכו, עור לבן על עור אמיתי.
הערב יבואו לקחת אותי, אבל עד אז אני כבר אתלה את השק בצריף שלי, אני אוהב אותו, וזה כבר לא יהיה איכפת לי.

זילבר לאנז'וון: שירים

במחפורת של כל יום
מכין מישהו
מירמה או שיר
אי-שם
מרמים את האוצר
או את נשמת האדם

כל בוקר עוגד את המשלה
כל בוקר קושר קשרים בתקנה

השחר מפזר חינם
ספיני-מאה-חודים ומשחות

סחרחרה כושלת הארץ
מוסיפה ליסוב במהופך

כמובן מאליו בני-אדם אינם כלבים

התקנה כעשב-בר
שבה-נולדת בבטנם של כזאבים
המתמרים לגבות
אחוז משמחתו של העולם
המקבלים כחוק מוסד
את המחילה ומס-התהילה

התקנה כעשב-בר
תצמיח אמונה בלב כל חי

זיכרון בסט: נוכר הספרים

28 באפריל

זה כבר שבועיים לא נגעתי ביומן הזה. אני כותב את השורות האלו באולם-ההמתנה של תחנת סן-ז'ואפין, הנמצאת בקצה המזרחי של העיר, מהלך חצי שעה מן החדר שלי. אני אומר החדר שלי מתוך הרגל כי, למעשה, כבר איננו שלי באמת. אני מוסיף לשלם דמי-שכירות כמו קודם ולכן אני הדייר, אבל מאז הערב שבילינו בקולנוע רוז חושבת שמותר לה להיכנס אליו בכל שעה של יום ושל לילה. בלילה, בסופו של דבר, אין זה משנה לי הרבה. תמיד אני בא קצת מבוסס, נופל ונרדם, אין הבדל אם רוז נמצאת במיטה שלי או לא. היא אינה נוחרת, אינה מפרכסת ברגליה. אני גרדם כמעט מיד וחום גופה קרוב אל גופי. זה לא בלתי-נעים. אבל ביום-הייתי צריך לומר ביום-הראשון; בשאר הימים אינני בבית-המצב נעשה בלתי-נסבל. עד כדי כך שהוא משפית מלבי את הצרות שלי בחנות-הספרים.

אך אל נא נערבב את שתי הרשויות. נמשיך לפי סדר. תחילה האהבה (אם אפשר לומר כך). אחר-כך, שאר הירקות.

כמו שכבר אמרתי, האהבהים שבאו אחרי הערב בקולנוע לא היו לי למורת-רוח. ברור, כבר אינני צעיר ביותר. כבר אינני עירני כמו שהייתי—בעצם, מעולם לא הצטיינתי בזה ביותר. לא חשוב. בסך-הכל הייתי מרוצה. היתה בידי הוכחה שעדיין אני (אם אפשר לומר כך) גברי. זה לא שכרון יוצא-מגדר-הרגיל, אין ספק, אבל זה משהו. בכל-זאת, לא הייתי מעוניין לחזור על הנסיון. על-כל-פנים, לא במהרה. לכן היתה זו בשבילי הפתעה בלתי-נעימה כאשר ביום-הראשון שלאחר-כך—השכם בבוקר, אני עדיין הייתי במיטה—ראיתי את רוז נכנסת לחדרי. היא היתה, כמו שאומרים, לבושה בפשטות: חלוק פרחוני ירוק, שקוף, שאותו השירה מעליה וחמקה אל בין הסדינים, על-ידי. במובן ידוע זה היה נחמד. לא אכחיש. אינני פרא-אדם. רק שאני כמעט אך התעוררתי; הראש כאב לי כמו בכל בוקר, ולא היה לי שום חשק להתחכם. אבל איך להסביר זאת לרוז? מאז אותו ערב בקולנוע לא ראיתי אותה. לשבחה עלי לומר שהיא נשארה עומדת מרחוק. ודאי חיפתה שאעשה את הצעדים הראשונים, כלומר את הראשונים השניים. ודאי, הייתי צריך לבוא באחד הערבים, ולו רק בשביל ללטף אותה קצת. אולי היתה מסתפקת בזה. אבל איך אפשר לדעת? בדברים האלה לא שואלים. חוץ מזה אינני יודע מדוע. לא חשוב. אם נתחיל לחפש הסברים לכל דבר, לא נצא מזה לעולם.

על-כל-פנים, ביום-הראשון שעבר נכנסה רוז לחדרי בחלוק פרחוני, ואחרי שפשטה אותו חמקה אל בין הסדינים. אחר-כך הייתי צריך לעשות מעשה. בתחילה חשבת שלא אוכל. כאב-הראש היה קודח ברקותי ואני עדיין לא בלעתי את מלח ה-Safe-All שלי. חוץ מזה גיליתי שרוז יש לה כר של שומן, מין צמיג באיזור של רום-הבטן.

אף-על-פי שאמרתי לעצמי שאין לזה חשיבות, הירהרתי בכך בלי הרף. בכל-זאת, אינני קפדן יותר מאחרים. אני יודע שאני עצמי רחוק מן השלמות. על קלסתר-הפנים לא נדבר, זה גלוי מדי לעין. הוא ארוך, רפוי, עם שני חריצים בצורת סוגריים שמקשרים אצלי את כנפות האף עם זוויות הפה. הוסף לכך גבות עבותות שכמו מתחבקות יחד, ואזניים בולטות. רק העיניים יכולות להתקבל על הדעת. לא פעם אפילו אמרו לי שהן יפות. לא חשוב. זה אינו משנה את המצב אף כהוא-זה. אינני יודע אם בעיני רוז אני מכוער מאד. היא לא דיברה אתי על זה. אני לא שאלתי אותה. בכל-אופן, הואיל ואני כמו שאני, לא הייתי צריך להקפיד בגלל איזה כר של שומן. אבל הוא היה חזק ממני. הוא קסם לי. כדי להסיה את הדעת, התחלתי לדבר על הסרטים שראינו ביחד. למרות הפתעה, ענתה רוז בנעימה טבעית למדי. היא אינה מחוסרת טאקט. אחר-כך, מענין לענין, שכחתי את כר-השומן ויכולתי לעשות מעשה. זאת היתה הפתעה נעימה. לא החלדתי יותר מדי.

אילו הלכה לה רוז אחרי פרק-זמן מתקבל על הדעת, לא הייתי מתלונן. אבל אחרי כשתיים היא עדיין לא זזה, בלי הפסק סיפרה על עברה שתהפוכותיו העגומות היו ידועות לי היטב עקב שיחותינו הקודמות. אז דיברתי על ארוחת-בוקר והודעתי שקיבתי מתפוצצת מרעב. רוז התנצלה וממש הכריחה אותי לרדת לחדר-האוכל. מובן שלא יכולתי לקום מן השולחן ולהסתלק. ותוך כדי שיחה, בלי שאבחין בדבר, התחילה רוז לעשות הכנות לסעודה. לא יכולתי להתחמק. קיצורו של דבר, בילינו את היום ביחד. בסוף היה לי מצב-רוח איום ונורא, ואני זקפתי זאת לחשבון כאב-הראש. רוז היתה מלאה דאגה והביעה נכונות לקרוא לרופא. סירבתי באמרי שלילה של שינה טובה ישיב אותי לאיתני.

פעמיים חזרה ובאה במשך השבוע, באחת אחרי הצות, כשחזרתי מאצל טרפלה. כיון שהבאתי אפשרות כזאת בחשבון, הרקתי אל קרבי, לטוב-המזל, כמה כוסיות נוספות וכך הצלחתי להירדם מיד.

בכל-זאת הבטחתי לעצמי שיום-הראשון הזה לא יעבור כמו קודמו. כינתי את השעון-המעורר שלי לשעה שבע, קמתי ויצאתי. חשבתי להתישב פה בתחנה מיד אחרי שאוכל ארוחת-בוקר. אבל ביום-ראשון התחנה נפתחת רק בתשע-ושלושים. בעצם עוברות רק שתי רכבות: ב-10.10 וב-16.30. אחרי שהטחתי ראשי בדלת התחנה, טיילתי לאורך הנהר. על הגדה נעים שם למדי. משני צדי הגשר שיש לו מפתח מרכזי מסתובב מתמשכת טיילת של בטון ולאֶרפה עצי-צפצפה. בערך באמצע יציב ביתן לנגינה. לולא היה קר כל-כך הייתי מתישב לי באותו ביתן למשך כל היום. אבל הדבר לא בא בחשבון בטמפרטורה של 0° ומטה. לכן שוטטתי לאורך הגדה עד 9.15 בערך וב-9.30 בדיוק הייתי מחפה בפתח התחנה. כעבור זמן קצר בא מנהל. הוא נתן לי שלום חטוף, ואני השבתי לו, ואחר-כך סקר אותי מראש ועד ת-רגל. אחרי-כן הזהיר אותי שהרכבת עלולה לאחר בחצי שעה לפחות.

אתה הבינות? שאלני כשראה שאינני מגיב.

מרתי לו שהבינותי בהחלט, ואחר-כך התישבתי על הספסל ליד תנור-ההסקה

שמצפצף ומטרטר בפינה שבה אני כותב את השורות האלו. בהתאם לידיעה שמסר מנהל-התחנה, הגיעה הרכבת בשעה 10.40 לערך. כמה מטומטמים חיפו באולם, בתוך השאר משפחה של חמש נפשות עם איזה גור זב-חוטם שבכה בלי הפסק. לבסוף נסעו להם ואני נשארתי לבדי בפינתי, וחשבתי שעד 16.30 בקירוב תהיה לי מנוחה. אבל התנהגותי ודפי הנייר שהחזקתי על ברפי עוררו במנהל-התחנה סקרנות, אולי דאגה, והוא בא לשאול אותי לאיזו רכבת אני מחכה. עניתי לו שאינני מחכה לשום רכבת ואני אפילו שמח שיש רק שתיים במשך כל היום. בחשדנות גוברת והולכת ביקש לדעת אם אני גר בסן-ז'ואכין. עדיף היה לענות לו; שאם לא כן היה ממרר לי את יום-הראשון שלי או, מי יודע, אולי היה קורא למשטרה. הודעתיו שאני גר זה ששה שבועות בסן-ז'ואפין, שאני עובד בחנות-הספרים ליאון, ברחוב ה-14, שאני מתגורר אצל הגברת בוטייה, ברחוב ה-8, ושלעתיים קרובות למדי אני עושה סיבוב במסבאה אצל טרפלה. לשמע השם אצל טרפלה הצהיל חיוך את פניו החזיריים והמשופמים של מנהל-התחנה:

"הה! זה אתה!" קרא, מוקסם מן התגלית שלו. "זה אתה! שמעתי ידידים מדברים עליך..."

תשובתו הוכיחה לי שאף-על-פי שאני חי חיים שקטים ומסודרים יצא שמי לתהילה בסן-ז'ואפין. מנהל-התחנה התבונן בי בעין מבודחת, שובבה, כאילו הייתי לץ מן המדרגה הראשונה. ראיתי שמזלי שיחק לי. בכל-זאת, כדי להחניף לסמכותו, אמרתי לו שאין לי שום כוונה לעבור על התקנות של רשת-הרכבות-הלאומית. הסברתי לו רק שאני אוהב את האווירה של תחנות-אווירה חביבה, אינטימית ובלתי-אישית בעת-ובעונה-אחת-שאני מקנא בו שהוא מבלה בה את ימיו, ושהייתי רוצה לכתוב כאן כמה מכתבים לידידים יקרים ורחוקים. החזיר לבש סבר של אפוטרופוס והניח ידו על כתפי.

"תוכל להישאר כאן כמה זמן שתרצה", התיו בגאווה, "הדבר היחיד שאינני יכול להרשות לך הוא לשכב על הספסלים. זה אסור. המפקחים אמנם אינם באים לעתים קרובות. אבל אם יתפסו אותך שוכב על ספסל בזמן שאני כאן, יעשו לי צרות, אתה מבין".

הרגעתי ואמרתי לו שאין לי שום כוונה לשכב, מה-גם שעבר עלי לילה מצוין ושתמיד אוכל לחזור הביתה אם ארצה לישון.

המנהל חזר אל כלובו בסבר של שביעות-רצון. אני בטוח שמחר יידעו מחצית תושבי סן-ז'ואפין שבליתי את היום על-גבי ספסל באולם-ההמתנה של רשת-הרכבות-הלאומית. לא איכפת לי. אף-על-פי-כן אילו סירב החזיר להשאירני כאן ודאי הייתי צריך להחליף אכסניה, ושנאו עלי לעקור ממקום למקום.

יעקב שביט: אני במוזרח ולבי במוערב

על ה"מוניזם" הציוני של אב"א אחימאיר

לא "הנסיון הרוסי" והשפעה ישרה, בלתי-אמצעית וייחודית של המהפכה הבולשבי-קית הניעו את אב"א אחימאיר לנתק את קשריו אל השמאל הציוני ולהתיצב בראש המתנגדים לתנועת-הפועלים בארץ-ישראל. עשר שנים עברו מאז מהפכת-אוקטובר עד שהצטרף אחימאיר לתנועה הרביזיוניסטית. בתקופה זו הספיק לעזוב פעם שניה את רוסיה, ללמד בגימנסיה עברית בליטא ולהשלים את חוק-לימודיו באוניברסיטת-אות של ליינ' ווינה. בנו האחרונה קיבל אחימאיר בשנת 1924 תואר דוקטור-לפילוסופיה בעד עבודתו על "תפיסת רוסיה במחשבה של אוסולד שפנגלר", עיסוק פילוסופי שהיתה לו השפעה מכרעת על עיצובה של השקפת-עולמו. אותה שנה בא אחימאיר לארץ-ישראל כאחד מאותם "צעירי ציון" שהשתלבו עם "הפועל הצעיר", ה"ימנית" במפלגות השמאל הציוני. הוא הורה במקומות שונים בארץ, בכלל זה בנהלל, ופירסם מאמרים רבים על דפי "קונטרס" ו"דבר". רק ב-1928 הו-פיע לראשונה בכינוס של פועלים רביזיוניסטים במושב נחלת-יהודה והחל להטביע את חותם דעותיו ה"מאקסימאליסטיות" על הצה"ר ובית"ר.

דחיית ה"שמאלה"

"הנסיון הרוסי", כתב אחימאיר ברשימה אוטוביוגרפית, שפירסם ב"דואר היום" ב-26.8.28, "פקח את עיני והתבגרותי הציבורית התאימה בזמן להתבגרותי במובן של גיל. כאן בארץ לא הייתי שייך לשום מפלגה שמאלית". המהפכה הבולשביית היתה חוויה מעצבת לגבי התנועה הציונית כולה, אך עשר השנים שחלפו בינה לבין התרחקותו הקיצונית של אחימאיר מכל מה שתו של סוציאליזם טבוע בו ופיתוחה של אוריינטציה שאפשר לכנותה, בעקבות ז'בוטינסקי, "אנטי-מארקסיזם בסיטונות", ריווח-זמן זה מוכיח כי לא המאורע ההיסטורי הגדול בברית-המועצות חולל את התהפוכה הרגשית והאינטלקטואלית אצל אחימאיר. בסופו של דבר, אינך מוצא במאמרי אחימאיר מלות הסתייגות מן האופי הטוטאליטארי של המשטר הסובייטי. היסוד השלילי שגילה אחימאיר בקומוניזם היה האינטרנציונליזם והאנטי-לאומיות שלו, שלגבי הציונות באה לידי ביטוי בפעולות הדיכוי והחיסול האנטי-ציוניות בברית-המועצות באמצע שנות ה-20.

ימי שבתו בווינה שמע אחימאיר את ז'בוטינסקי, אך הוא בא ארצה כחבר ב"הפועל הצעיר". "צעירי-ציון" אחרים שבאו לארץ ב-1924 באניה "צ'יצ'רין" מנגמל אודיסה השתלבו ב"הפועל הצעיר" הכריזו כעבור שנה מרד במפלגתם מעל דפי "דבר" ינואר 1926 הקימו את "הסתדרות הציונים העמלנים",¹ אחד מגרעיני החשובים

של הרביזיוניזם הארצישראלי, שהיה בין הכוחות הדוחפים לפרישה מהסתדרות העובדים הכללית. רקע פרישתו של אחימאיר מ"הפועל הצעיר" היה אפוא רקע ארצישראלי מובהק. להבדיל מן הבאים באניה "צ'יצ'רין", שהה אחימאיר בארצות הבלטיות ובמרכז-אירופה ומשם שאב את השקפתו המתפתחת על עימות גורלי ומוחלט בין לאומיות ומארכסוזם. אם קודם לכן, כמוהו כז'בוטינסקי, החזיק בגירסה של "סוציאליזם לאומי" המתנגד לעקרון של מלחמת-מעמדות ואינטרנאציונליזם, הרי סמוך ל-1928 נראה לו, כמו לז'בוטינסקי, כי אין דרך לסינתזה בין סוציאליזם ולאומיות. מגמות האיחוד בין "הפועל הצעיר" הנחלש והולך לבין "אחדות העבודה"—שהחלו להתבלט, מלוות חיבוטים רבים, מאז 1927—נתפרשו לו לאחימאיר כתהליך מסוכן של השמאלה והיטמעות "הפועל הצעיר" במפלגה מארקסיסטית, מעמדית ואינטרנאציונליסטית. אחימאיר, כז'בוטינסקי ורביזיוניסטים אחרים, לא היטיב להבין את מהות התהליך העובר על מפלגות השמאל הציוניות בארץ-ישראל שעה שהגדיר את תהליך האיחוד כתהליך של "השמאלה". מכל-מקום, כיריביהם מן השמאל, שיוו להם פעמים רבות את הוויכוח האידיאלי-המדיני בארץ-ישראל בדמות הוויכוח שהסעיר את אירופה של שנות ה-20. "אחדות העבודה" ו"הפועל הצעיר" התקדמו לקראת מפלגה בעלת צביון של מפלגה "סוציאל-דמוקרטית" הנושאת מספר קווי-אופי ארצישראליים וציוניים מובהקים. אך דוברי מפלגות אלו בשנות ה-20 וה-30 לא הגדירו את עצמם כ"סוציאל-דמוקרטים". החזיון האירופי הציג את הסוציאל-דמוקרטיה כעמדת-ביניים חלושה. באתו אופן עצמו זיהה אחימאיר את "אחדות-העבודה"—ולאחר האיחוד, את "מפא"י"—כמפלגה מארקסיסטית מעמדית, ובעיניו ורון שרק תעמלן מסוגל לו התעלם מן האופי הממלכתי והלא-מעמדי של מפא"י ומהתרכזותה הגוברת בשאלות "ציוניות".

הבקורת שלו ושל ז'בוטינסקי על התרכזות השמאל הציוני בהתישבות חקלאית נראתה מרוחקת מרחק ניכר מן המציאות של אותם ימים. מענין שדווקא מתוך נקודת-תצפית פנימית, של מורה במושב, החל אחימאיר להגיב בהתנגדות קיצונית על מה שנראה היה לו כריכוז המאמצים בחקלאות וב"ציונות קונסטרוקטיבית". את זה תיאר כמי שיוצרת טיפוס של "חלוצ מתנוון", המסתגר לו בתוך המנזר הברחני המכונה קיבוץ, שם הוא דואג לגאולתו וגאולת קומץ אחריו, נתמך בכספי המונים יהודים בגולה, ומצמצם אגב פעילותו הסתגרנית וחסרת-התנופה את סיפויי העלייה ההמונית.² דומה היה לו לאחימאיר כי השתקעות תנועת-העבודה הארצישראלית בבנין, תוך תהליך של מיסוד ואגירת נכסים חמריים ותוך טיפוח אידיאולוגיה "דו-אליסטית", נוטלת מן הציונות את הממד המדיני-הלאומי ולא פחות מכך מרדדת בה את הפאתוס הלאומי ואת תחושת הגורל והדחיפות. אחימאיר ביקש אפוא להציל את "העלייה השלישית", החיה בצל המיתוס של טרומפלדור ו"הגדודים העבריים", מציפרני הסוציאליזם המנוון והמרדד ועד-מהרה נמצא שרוי מחוץ למעגלותיה של זו ומוצא את עיקר אוהדיו בחוגי בית"ר, אנשי "העלייה החמישית".

כמאמין נלהב ביכלתה של אידיאה לעצב טוטאלית את דפוסי המציאות הביא אחי-

מאיר לתנועה הרביוניסטית, אשר לה העניק בארץ-ישראל דימוי של "ימין" פוליטי, את האמונה בכוחה של האידיאה שאותה הביא לה ז'בוטינסקי ממקור אחר, מן האסכולה ההגליאנית של בנדטו קרוצ'ה.

טמפו ומריצת גדר

עוד בהיותו חבר ב"הפועל הצעיר" היו לאחימאיר ספקות באשר לכשרה של ההת-ישובות החקלאית לקלוט עליה המונית נוסח נורדאו. בדומה לז'בוטינסקי, אך לא בהשפעתו הישרה דווקא, מתח גם הוא אנאלוגיה שרירותית בין ההגירה הציונית וחילופי-האוכלוסים הגדולים שנעשו בין תורכיה ויוון. בסכמו את לקח ה"טרנספר" התורכי-היווני, כתב: "הקולוניזציה היוונית אינה מחפשת דרכים חדשות בסדרי החברה כמו שעושה זאת ההתישבות שלנו. היוונים אינם פורצי גדר בציבוריות. הרעיון השתפני, הלאמת הקרקע, אינם ידועים לגמרי לציבור היווני, הקולוניזציה שלהם היא יותר אינטנסיבית משלנו, הולכת בטמפו יותר מהיר, גדלה על שלנו בכמותה, אבל במובן האידיאלי, במובן של פריצת גדר בחיי הפרט והכלל, זו שלנו עולה על ההתישבות היוונית".³

לא ארכו הימים ואחימאיר נמצא מעדיף את ה"טמפו" ואת האינטנסיביות על המהפ-כנות החברתית ובחוד-החלוץ של הקידמה החברתית וההתישבות הציונית יציב את הזים הגדול איש-התעשייה. אין ספק כי השינויים הגדולים שחלו בדמוגרפיה הציונית בארץ-ישראל ו"משבר העליה הרביעית" נתנו תוקף ותנופה לריאקציה האנטי-התישבותית של אחימאיר. גם המדיניות האנטי-ציונית המתריפה-והולכת של המימ-של המנדטורי השפיעה את השפעתה. בכל האירועים האלה של שנות ה-20 יש כדי להסביר את מעברו של אחימאיר אל התנועה הרביוניסטית, אך דומה כי אין בהם משום הסבר מספיק לעמדה הקיצונית שתפס גם בתוך תנועה זו גופה. כדי להבהיר את מניעיו וטיבו של המהפך עלינו לעבור מהשפעתם של מאורעות היסטוריים להשפעתם של רעיונות ואסכולות היסטוריות והיסטוריוסופיות.

ניתוקו של אחימאיר מן השמאל הציוני מקביל היה במידה רבה, אם גם לא דומה, לניתוקו של אורי צבי גרינברג מן השמאל. ב-17 ביוני 1925 כתב אצ"ג מאמר בשם "לברור סברא אחת מתמדת" בו התווכח עם עורך "דבר", בילינסון (שעמד בוויכוח היסטוריוסופי גם עם "ברית-שלום"), וניסח את עמדת הזרם הלאומי-המשיחי: התישבות הציונית היא תנועה קדושה וקוסמית, שהתבטאה עד כה כאידיאה משיחית בתודעה היהודית, ואינה זקוקה להצדקה כלפי חוץ ומן החוץ. עמדות אלו ניסח אצ"ג בחוברות "סדן" שהופיעו בשנים 1925—1927 והקדימו את ניסוח המצע של הצה"ר ב-1925 בוועידה הראשונה בפאריז. שירתו של אצ"ג השפיעה הרבה על הריפריזה הרביוניסטית ובכלל זה על אחימאיר, אף כי יש לזכור שאחימאיר נשאר עדיין גדול של ה"השכלה" ושל משוררי "דור-התחייה", שאצ"ג החל להסתייג מהם מכל-יכול. אחימאיר היה ראצינוליסט שהאמין בכוח גורלה של אומה כיסוד שנתה אותה משלב אל שלב בגילגוליה כתופעה נצחית עלי-אדמות.

בבירור רב למדי אפשר להבחין במקורות היניקה של אחימאיר. עם העיקריים שבהם נמנים מחקריו של פרופ' יוסף קלוזנר בתולדות הספרות העברית החדשה וקורות בית שני. קלוזנר פירסם ב-1929 את "ההיסטוריה הישראלית", וקודם-לכן, ב-1920, את "תולדות הספרות העברית החדשה" ואת "בימי בית שני" ב-1927. באותה שנה פירסם גם את "הרעיון המשיחי בישראל מראשיתו ועד ימינו", שהשפעה רבה היתה לו על אחימאיר (כמו גם על תפיסתו הלאומית של אברהם שטרן, כפי שבאה לידי ביטוי בסדרת מסות קצרות שהחל לפרסם ב"מחתרת" ב-1941).⁴ אך בראש-וראשונה עיצבה את השקפת-עולמו אסכולת ולהאוזן ב"בקורת המקרא" והפילור-סופיה-של-ההיסטוריה של אוסוולד שפנגלר,⁵ אסכולת שקשר הדוק למדי ביניהן. "שקיעת המערב" של שפנגלר החל לצאת לאור ב-1918 וכבר שש שנים לאחר-מכן מקבל אחימאיר את הדוקטורט שלו על עבודה שנושאה הפילוסופיה האורגאניסטית-הרלטביסטית של שפנגלר, סמיכות המעידה על התרשמות עזה.

בתפיסתו הלאומית-ההיסטורית של אחימאיר בא לידי ביטוי רוחני מרתק ומעניין גילגול נוסף של התפיסה היהודית-הנוצרית המשותפת של תמונת ההיסטוריה היהודית.⁶ אחימאיר הסכים עם ולהאוזן, שמצדו נטל הרבה מגייגר, כי היהדות ההלכית היא תוצאת התאבנותה של הדת העממית הטבעית בצורה של תורה ליגא-ליסטית. אבדן המבנה הלאומי והיציאה לגלות הולידו הסתגרות מאחרי מסגרות קפואות של נורמות דתיות ונהגים ממוסדים. כן הסכים עם תיאור המאבק בתקופת בית שני כמאבק בין צדוקים ופרושים. מוולהאוזן ומשפנגלר נטל אחימאיר את התפיסה האבולוציונית של ההיסטוריה, ובכלל זה ההיסטוריה היהודית, אך מסקנותיו היו שונות-בתכלית ממסקנותיהם הפסימיות של ולהאוזן ושפנגלר. שפנגלר טען כי התרבות האנושית עוברת תהליך התפתחות דומה לזה של האורגאניזם החי. זהו חוק דטרמיניסטי המעביר את התרבויות האנושיות הגדולות מתקופה של ילדות וצמיחה ובחרות לתקופה של התבגרות, זיקנה וניוון. התנוונות האומות ה"מולדתיות" היושבות על טריטוריה לאומית ומחזיקות בדתות מקומיות מחוללת את המעבר אל הדתות והפילוסופיות האוניברסאליסטיות. זה הגילגול מ"תרבות" ל"ציביליזציה". "תרבות" היא פרק-החיים האוטנטי, החי, הספונטאני, המקורי והעשיר. "ציביליזציה" היא פרק-החיים של ההתנוונות והוסר-האוטנטיות, של ממוכנות והתאבנות. זוהי השניות תרבות/ציביליזציה, שהיא יחס משתנה של היסודות בתוך חטיבה היסטורית אחת ובין חטיבות היסטוריות שונות. שפנגלר, כידוע, גרס כי ההיסטוריה בת-זמננו מציינת את תהליך ההתנוונות של הלאומיות המערבית והעברת מרכז הכובד של העולם אל המזרח. אחימאיר קיבל את נקודת-המוצא ושלל את המסקנות. "תרבות" היא ביטוייה המקורי של יחידה לאומית ריבונית ואילו "ציביליזציה" היא הביטוי ליחידה קוסמופוליטית לא-מקורית. האנושות על-פי אחימאיר עומדת מראשיתה בסימן של עימות בין "עקרון התרבות" ו"עקרון הציביליזציה". זהו עימות חיצוני, בין "תרבות" לבין "ציביליזציה" שמחוצה לה ובין יסוד ה"ציביליזציה" ויסוד ה"תרבות" הקיים בכל חטיבה אנושית.⁷

הציונות כ"עקרון קולטורי"

תפיסתם ההיסטורית של ולהאוזן ושפנגלר הוציאה פסק-דין שלילי על ההיסטוריה היהודית בת-זמנם. דווקא מאסכולה דטרמיניסטית-אבולוציוניסטית זו יצא אחי-מאיר בתפיסת-עולם מהפכנית ואופטימית. האסכולה ה"קופרניקית" של שפנגלר נתנה לו הסבר לתפיסת היהדות כחטיבה אנושית-היסטורית הפועלת על-פי דינאמי-קה משלה, בלתי-תלויה (אף כי זהה) בדינמיקה של חטיבות אחרות. לגביו, הציונות היא תהליך מהפכני המעביר את היהדות מממד ה"ציביליזציה" לממד ה"תרבות". זוהי העברה כפולה: הציונות מחזירה את היהודים והיהדות אל הקרקע הטריטוריא-לית הלאומית שלה ומשחררת את היהדות מהתיאולוגיה הקפואה אל היסוד המדיני. בתוך השאר, הרי זה תהליך של ניתוק מן הציביליזציה הנוצרית-המערבית העומדת בסימן התגברותו של "העקרון הציביליזטורי". הציונות הלאומית פירושה ניתוק פיזי בין יהדות לבצרות ועימות בין המערב ה"ציביליזטורי" והציונות ה"קולטורית". כמו קלצ'קין, שספרו "שקיעת החיים" יצא לאור בברלין ב-1925, סבר גם אחימאיר כי הציונות היא הצלת היהדות מגיוון "ציביליזטורי" והעברתה לקיום לאומי ריבוני על טריטוריה לאומית עם שפה לאומית, קיום בו תתחדש חיותה הגנוזה של היהדות. "הציונות בתוך תוכה היא תופעה חילונית, אנטי-תיאולוגית... יונקת מן המשיח-יות-היסוד המדיני של ישראל".⁸ היא רנסנס של יסוד ה"סיפא" שביהדות, יסוד אימננטי לה ששקע בתוך יסוד ה"ספרא", אף כי בא לעתים לידי ביטוי בהתפרצו-יות משיחיות שסימנן ערגה אל הממד הלאומי שביהדות.

התנגדותו של אחימאיר לשמאל הציוני ולסינתזה של ציונות וסוציאליזם נוצקה בתוך מסגרותיה של תמונה היסטורית זו. הסוציאליזם והקומוניזם היו לגבי אחימאיר ביטוי היסוד ה"ציביליזטורי" המשתלט על אירופה, ואילו הציונות תופעה "קולטור-רית". כשם שהיהדות עמדה בעימות עם האימפריאליזם הקוסמופוליטי הרוסי, כך בראשית המאה העשרים היא עומדת בעימות עם הקוסמופוליטיות הסוציאליסטית-המארקסיסטית. לא ייתכן מיווג בין השתים. השמאל הציוני מאפשר ליסוד ה"ציבי-ליזטורי" לבלוע את היסוד ה"קולטורי" ובכך לשים קץ למעשה ההיסטורי המהפ-כני של הציונות כתנועת-שיחורור של הלאום ושל היהודי שביהודי.⁹ אחימאיר לא חרד מפני התוצאות האפשריות של המעבר מיהדות עדתית ותיאולוגית ליהדות לאומית וטריטוריאלית. אדרבה, הוא חרד מפני אי-השלמתו של תהליך הרנסנס והמהפכה עד תומו. בחריפות רבה הצביע על כך שהציונות החילונית היא הדרך האחת והיחידה להצלה פיזית ורוחנית של יהודי הגולה מהשמדה ושמד.

הממד הרומנטי-הלאומי

גראה לנו כי בלכתו אל ה"ימין" נטל עמו אחימאיר כמה וכמה ממורשות השמאל, ובתוכן הממד הלאומי-הרומנטי, ש"פועלי ציון", בני "העליה השניה", היו ספוגים בו. מורשה זו אנו מוצאים באחדים מן הדימויים והסמלים הלאומיים בהם השתמשו הן "פועלי ציון" והן אחימאיר ו"התנועה הלאומית". "פועלי ציון" המאקסימליס-

טיים ראו בשפה לאומית ובטריטוריה לאומית יסוד להתחדשות אומה יהודית חדשה וראו את סמלי הריבונות והממלכתיות עולים מנופה של ארץ-ישראל, המשובץ זכרונות היסטוריים. "הבריונים ונושאי-כלי בר-כוכבא", אמר זרובבל ב-1912, "היו הלווחים האקטיבים האחרונים בעד החופש המדיני..."¹⁰ שירו של יעקב כהן, הפותח "בדם ואש", שנכתב ב-1903, היה מקובל תחילה על "השומר", עשרים שנה קודם שנתן את המוטו ל"ברית-הבריונים". תהליכי ה"השמאלה", הקונסטרוקטיביזם וה-מיסוד, שאותם זיהה אחימאיר בתנועת-העבודה הארצישראלית, נראו לו ממימים את הממד הלאומי-הרומנטי שבציונות כשם שהם מחסלים את הממד המדיני ההר-צליאני והממד הצבאי שיצרו טרומפלדור וז'בוטינסקי.

מורשת השמאל ב"ימין" המאקסימליסטי

לא היתה זו המורשת היחידה שנטל עמו אחימאיר מן השמאל, המארקסיסטי והציוני, כשהחל לכוון את עטו כפובליציסט ותעמלן נגד מפא"י וההסתדרות הכללית. הנה כך יכולים אנו שוב ללמוד כי מהפך, כל כמה שיהיה דראמטי וקיצוני, לעולם אינו משחרר אדם מיסודות שונים ואוריינטציות שונות של עברו. אחימאיר למד מן המהפכה הבולשביקית את הצורה, אך לא נעלם ממנו אפיה של המהפכה. אחי-מאיר למד ממהפכת אוקטובר—ומכשלונו של קרנסקי—על כוחה של עילית מהפכנית ומאורגנת היטב לכבוש מוקדי שלטון ועצבי-מימשל ולחולל מהפכה המונית. אחי-מאיר ראה בעילית המהפכנית אותו גוף מגובש המחולל היסטוריה בכוחה של האי-דיאה המהפכנית וגורר אחריו את ההמונים ואת הרחוב.

מן הקומוניזם העולמי והארצישראלי למד אחימאיר להעריך את המארטרירולוגיה והקונספירציה המהפכנית של השמאל, הסגפנות וההתמסרות למטרה, ההקרבה האי-שית והנכונות לסבול. אפיה המארטרירולוגי והקונספירטיבי של "ברית-הבריונים" היה קלוש למדי, ומוזר לקרוא ממרחק-זמן את התיאורים המפריזים בערכה או מגזימים עד כדי גיחוך בהעותו והקרבתו-העצמית של אחימאיר. אחימאיר היה מהפכן שהצטיין בלהט אינטלקטואלי יותר מאשר בכישורים פיזיים ורוחניים של מהפכן מעשי, והתנהגותו האישית היתה לעתים ניגוד גמור לתפיסת המהפכן העולה לגרדום גם על לא עוול בכפו כדי להיעשות קדוש מהפכני.

אחימאיר לא המשיך בארץ-ישראל במסורת המהפכנית-השמאלית וודאי לא את המסורת הקונספירטיבית של ניל"י, שהוא היה בין מטפחיה. למעשה נקטה "ברית-הבריונים" שיטות של מרי עממי והפגנות סמליות ופאסיביות דומות לאלו שהנהיג גאנדי, שאותו העריך אחימאיר בימי חברותו ב"הפועל הצעיר" ועליו הלעיג לאחר-מכן.¹¹ התיאוריה המהפכנית שלו היתה דואליסטית. מכאן הערצת האסטרטגיה הלנינית ומכאן השפעת ההיסטוריה של "בית שני" והמהפכות הפוסט-בולשביט, אמונה בכוחו של טרור אישי הפוגע בנושאי השלטון וסמליו לחולל תמורה היסטורית. ב"מגילת הסיקריקיו", שכתב אחימאיר כנראה ב-1926, בעודו חבר ב"הפועל הצעיר", בולטת הפילוסופיה האנטי-מארקסיסטית הרואה במעשי הפרט את היסוד

הדומינאנטי במעש ההיסטורי. אין ב"מגילת הסיקריקין" הסתייגות מטרור אישי, כפי שסובר פרופ' יוסף נדבה במבוא שהקדים לכרך השלישי של כתיבי אכימאיר.¹² המשפט המתאר את הטרור האישי כטקטיקה מהפכנית שהיא ביטויה של חברה חולה אינו מביע הסתייגות מטרור, שהרי אחימאיר תיאר את החברה העולמית והחברה היישובית כחברה חולה. אצל חברי בית"ר בארץ ובחוץ-לארץ היה אחי-מאיר "ראש הסיקריקים" ו"בריון המאה ה-20".

הדגם הפאשיסטי

תוך נסיון אינטנסיבי וחרifi להתנער מכל מורשת שמאלית מצא אחימאיר מפלט בפאשיזם האיטלקי וראה בו דגם לחיקוי, כוח לאומי יחיד המסוגל להתיצב מול גל הקומוניזם הגואה. הפאשיזם היה לאחימאיר ביטוי לעקרונ ה"קולטורי" ואילו הקומוניזם—ליסוד ה"ציביליזטורי". בציונות ראה תופעה לאומית וזה עם הפאשיזם, אותו תיאר תיאור מעוות כ"מלחמת-שיחרור לאומית". אחימאיר נתפס לשלושה מיסודותיו של הפאשיזם האיטלקי: האידיאולוגיה האנטי-מעמדית, עקרון-המנהיג, ותפיסת הנוער והנעורים כמקור העצמה והחיוניות של אומה. חברי הצה"ר בארץ-ישראל ראו בנטייתו הפרו-פאשיסטית של אחימאיר מגמה מסוכנת, ומסתבר כי פעמים רבות גילו את אוננו של ז'בוטינסקי על האוריינטציה הפרו-פאשיסטית של אחימאיר. האפולוגטיקה של חלק מן ההיסטוריוגרפיה הרביזיוניסטית בענין זה היא קלושה ומושמעת בלב-לב.¹³ אין כאן שאלה של הערכה למשטר מסוים באירופה. אחימאיר לא רק הצהיר על אהדה למשטר הפאשיסטי אלא שאף לחקות את הדגם הפאשיסטי ביישוב העברי בארץ-ישראל ובתוך התנועה הרביזיוניסטית גופה. היראקציה האנטי-סוציאליסטית שלו נהפכה בתנופתה להיענות חיונית לפאשיזם של סוף שנות ה-20 וראשית ה-30, תוך תיאור פשטני של הפאשיזם האיטלקי. אגב, נכונות זו לחקות דגם אירופי יש בה כדי להציב סימן-שאלה נוסף על אפיו של ה"מוניזם" הציוני של אחימאיר, שלגביו היה פירושו שאיבת רעיונות ודגמים חב-רתיים מתוך המסורת וההיסטוריה היהודית בלבד.

הדיכטומיה בצה"ר ובבית"ר

הנדבך המרכזי במצע המדיני של הרביזיוניזם היה הפעלת לחץ ושיכנוע על ברי-טניה כדי שתחזור ל"הצהרת בלפור" ו"למשטר קולוניזטורי" בארץ-ישראל. היסוד הריאליסטי בתכנית זו אינו מענייננו כאן. אולם בפני הרביזיוניזם עמדה, כתוצאה מתפיסה מדינית זו, שאלה מכרעת: מה לעשות בארץ-ישראל עד שתשתכנע בריטניה? איך ינוצל הזמן הארוך והיקר שיחלוף עד שתשא השאיפה המדינית את פיה? הרביזיוניזם הארצישראלי הקיף מפלגה (הצה"ר), תנועת-נוער (בית"ר) וחוגי נוער קרובים אחרים), והסתדרות-עובדים לאומית. אלה לא היה בהם כדי להיות מכשיר-לחץ או מוקד-כוח. דומה היה כי דווקא "ברית הרביזיוניזם", על חול-תה וכשלונה, ציינו את הדרך בה יכולה "התנועה הלאומית" לנצל את משך

השהות: הכנתם של חוגים מחתרתיים.

"ברית הבריונים" היתה גוף זעיר, בלתי-מגובש ומעוט-חשיבות. היו חילוקי-דעות בקרב חבריה בשאלת היחס ל"תנועת העבודה". לא היא ולא פעולותיה לא יכלו לשמש דגם לארגון מהפכני חשאי. לא עמידה בראש "ברית הבריונים" הופכת את אחימאיר לדמות חשובה בהיסטוריה הארצישראלית אלא החותם שהטביע על הלכי-הרוח ותפיסת-העולם של הצה"ר ובעיקר של בית"ר. מאז 1928 נתן אחימאיר ביטוי לשניות של התנועה הרביזיוניסטית. אחימאיר דחה את עמדתו של ז'בוטינסקי שהצה"ר היא "תנועה מדינית חוקית בממדים עולמיים" המתבססת על פעולות ליגאליות בלבד.¹⁴ אחימאיר זכה ליחס אמביוואלנטי מצד ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי קבע כי הצה"ר אינו יכול ליטול עליו אחריות למעשי אחימאיר, שאותו העריך הערכה אישית חיובית, אך הוא טען גם כי אחימאיר מבטא הלך-רוח לגיטימי של מאקסימליזם ומהפכנות בשורות הרביזיוניסטים אף כי אין מקום למיסודו וארגונו של הלך רוח זה, שכל ערכו בספונטאניות ובאימפולסיביות.¹⁵ בכך, כמובן, שלל צורה של ארגון חשאי ובלתי-ליגאלי. ז'בוטינסקי אף חשש מפני הדימוי שדבק בצה"ר כתוצאה מפעילותו של אחימאיר, אף כי לא קשה לראות כי היתה בו גם ערגה רבה לביטוי מהפכני ולטיפוס של היהודי הלאומי המורד—מן הבחינה האידיית אית והאסתטית כאחת. הרביזיוניזם, סבר ז'בוטינסקי, צריך גם לארגן תערוכות מס-חריות וגם לזרוק פצצות. אך ביחס אמביוואלנטי זה הכריעה את הכף האוריינטציה המדינית היסודית של ז'בוטינסקי, הקובעת קו של פעולה ליגאלית ומדינית.

הצה"ר בארץ-ישראל הזהיר ודחה את ה"סאנקילוטיות" של "רוח אחימאיר" ואף גייס לעזרתו נימוקים "מארקסיסטיים" כשדובר נכבד שלו טען נגד אחימאיר כי לנין היה קורא לניסוחה של עמדה קיצונית בצורה הגיונית "מחלת-ילדות של השמאל-יות".¹⁶ ולא בכדי גויסו טיעונים מן הפראזיולוגיה השמאלנית. לאחר 1935 נחלש כוחו של האגף המאקסימליסטי בצה"ר הארצישראלי עם שפרש אחימאיר למעשה מפעילות ומרכז-הצה"ר בארץ-ישראל עשה כל שביכלתו למנוע את חידוש פעילותם של אחימאיר וחבריו. דעיכת "ברית הבריונים" והלך-הרוח האקטיביסטי היתה ניי-גוד בולט להרגשת-הכוח של חברי "ברית הבריונים" ב-1932, כאשר רמז י. ה. ייבין לז'בוטינסקי כי קל יותר להדיח את ז'בוטינסקי מן הרביזיוניזם מאשר את אחימאיר ואותו עצמו. "בכל אופן... בשטח א"י".¹⁷

ההיסטוריוגרפיה הרביזיוניסטית נוטה לטשטש מחלוקת מהותית זו. פתרונו הדחוק של ז'בוטינסקי, שהרביזיוניזם יכול להכיל תחת קורת-גג דעות והלכי-רוח שונים, עמד בניגוד גמור וחשוב לשיטתו ה"מוניסטית" של ז'בוטינסקי עצמו, שתבעה לרכז את כל הכוחות להשגת המטרה הלאומית ולשעבד לכך אינטרסים "חלקיים". "ארגון תערוכות" והטלת פצצות לא תמיד יכלו לדור בכפיפה אחת תחת אותה קורת-גג והפריעו זה לזו. משעה שנמצא ז'בוטינסקי חייב להצהיר על הלגיטימיות של אסטר-טגיה דואליסטית לא זו בלבד ששטט את הקרקע מתחת התנגדותו התקיפה והמרה לדואליזם של השמאל הציוני אלא אף הכשיר את הקרקע לקונפליקט הפנימי בתוך

הפריפריה הרביוניסטית בין האסטרטגיה הליגאלית והאסטרטגיה המחתרנית. המיתח בין ז'בוטינסקי לאחימאיר בישר את הקרע והפלוג בשורות האצ"ל ב-1940 אך לא פחות מכך את התרחקות האצ"ל מאז 1937 מן הצה"ר והצ"ח. התנגדותו של אחימאיר לכל מימסד, ארגון בעל אינטרסים וטכססנות פוליטית, המסתיימת בהקמתם של מימסדים פוליטיים עצמאיים, הקבילה במידה ידועה לתמונת העולם ההיסטורית שלו. ארגון מפלגתי ליגאלי הוא בבואה לעקרון ה"ציביליזטורי", הממוכן והמתאבן ואילו הגוף המהפכני הספונטני הוא בבואה לעקרון ה"קולטורי", הספונטאני והיצר. במידה רבה הציג אחימאיר הן את השגיונות של הרביוניזם והן את חולשתו כגוף פוליטי אפקטיבי ובעל הישגים ממשיים לשיטתו-הוא.

האוריינטציה על בריטניה בשקיעתה

אחימאיר היה ראשון שהביע הסתייגות מן האוריינטציה המדינית הכל-בריטית של ז'בוטינסקי, אך ממש כמוהו לא יכול היה גם הוא להציע אוריינטציה מדינית אחרת. בשנות ה-20 וה-30 לא היה שונה מז'בוטינסקי בענין זה. הוא דחה את גבולות ה"שקיעה" של שפנגלר והודעו מבשורת עלייתו של המזרח. בכל סיכסוך בין מזרח למערב, קבע, תהיה הציונות על צד המערב, נגד ה"נייטיבים" של המזרח. בציונות ראה את נושא-הדגל של תרבות המערב באסיה. "עם ישראל הוא עם מערבי, העם המערבי בה"א-הידיעה. אכן, אחימאיר היה במזרח, אך לבו, כלבו של ז'בוטינסקי, היה במערב, אף שהמערב לא הצטייר לשניהם באותה צורה. בדאגה רבה השקיף אחימאיר על ירידתה של האימפריה הבריטית ותיאר בצבעים חיוביים את תפקידה הציביליזטורי. רק בשנות ה-40 החל המעבר מן האנגלופיליות אל האנגלו-פוביה ומעניין כי זו קיבלה תוקף כשהיה הלייבור בשלטון בבריטניה, אך גם אז ראה אחימאיר בציביליזציה המערבית העירונית-התעשייתית דגם לחיקוי. הלח"י בכרו-זיו הצביע יפה על שגיונותיו של אחימאיר, שיצא נגד האדמיניסטרציה המנדטורית בארץ-ישראל ובתוך כך הליל ושיבח את תפקידה החיובי והנרצה של האימפריה הבריטית במזרח. חולשתה של בריטניה היתה סימן לדאגה-אך עם זאת פתח לסיפוי כי האימפריה השוקעת תרצה בסיועה של ציונות לאומית חזקה בארץ-ישראל, החשובה לה כלי-כך. צריך רק לשכנע את בריטניה שהציונות היא כוח לאומי וצבאי בעל איכות סגולית החיונית לעתידה של האימפריה הבריטית והציביליזציה המערבית כולה על פתחם של אסיה והמזרח. אכן, ה"מוניזם" של אחימאיר מתגלה לנו כבעל מוצא מעורב ובעל תוכן מעורב והוא מבטא יותר הלך-רוח ותפיסת-עולם פשטנית, שהיא במידה רבה תוצר של תגובה שלילית וחיפוש-דרך יותר מאשר אידיאולוגיה שלמה ומגובשת.

לקטיבויות שפניה לאקטואליזציה

לא נגענו כאן בצדדים אחרים של פעילותו הפוליטית וההגותית של אחימאיר לא באנו להצביע על מוצא השקפותיו ותכנון. אחימאיר מעניין את חוקר תולדותיו

של היישוב העברי בארץ-ישראל כמי שתרם יותר מכל, משך קרוב לעשר שנים, לעיצוב הפן המאקסימליסטי והמהפכני של התנועה הרביוניסטית וכמתווה הדרך להתפתחות פנימית בתוכו כעבור שנים לא מעטות. לא פחות מכך אחימאיר חשוב משום שעמד במרכז פרשה מסוערת של התנצחות פוליטית ואידיאית בין שמאל ו"מיין", בשנים טעונות רוש ולענה של התקפות ארסיות בכתב ושל אלימות לא מעטה. דומה כי בבואה של אירופה שנשתקפה בארץ-ישראל בעיני היריבים הפוליטיים והאידיאולוגיים החריפה מאבק זה למעלה מכפי שיעורו הסגולי ובכך הטביעה חותם לאורך-ימים על חיי היישוב העברי ואחר-כך גם של מדינת-ישראל. את החוקר מעניין אחימאיר גם כאב-טיפוס אפשרי של אדם העובר ממחנה למחנה בקיצוניות רבה בלי להשתחרר מכמה מורשות עבר וכטיפוס של אידיאולוג מהפכני שהאינטלקט המהפכני שלו מקדים בשיעור ניכר וטראגי את כשרונו המהפכני ומעט-שיו המהפכניים, הן משום אפיו הן משום מסיבות הזמן. היריבות האידיאולוגית המרה, ולאחר-מכן מישקעיה הכבדים של פרשת ארלוזורוב, שיקעו את אחימאיר בכתובה פובליציסטית שכולה תעמלנות ופשטנות. כחלוף רוח-הסערה נראים היום רבים ממאמריו לוקים בתיאור מעוות של המציאות ובהיסטוריוסופיה שטחית. הוצאת כתבי אב"א אחימאיר היא יזמה פרטית של בני המשפחה ושל מוקירי זכרו. המאמרים נבחרו בסלקטיביות מרובה ועברו "שיפוץ" לשוני, מתוך רימוז אל האקט טואלי שבדברים. כך הוחמצה, כמדומה, הזדמנות בלתי-חוזרת לתת מבחר מסודר כהלכה וראוי-לשמו של הפובליציסטיקה של אישיות מעניינת ושנויה-במחלוקת. המוציאים-לאור ביקשו לשרת את דמותו של האיש כמו שהיא מצטיירת בעיניהם ולא את ההיסטוריוגרפיה.

הערות

- ¹ אצל י. אופיר, ספר העובד הלאומי, עמ' 37—34.
- ² ראה, למשל, במאמרים: "על הפיפט-פיפט" האידיאולוגי" מן ה-16.12.32, בהציונות המהפכנית, ע' 75; "ערב העליה החמישית" מן ה-7.2.30, שם, ע' 35; "שתי שיטות בציונות", מן ה-20.9.46, שם, עמ' 205—200.
- ³ "קונטרס", קפה, כרך ט, ע' 15.
- ⁴ "במחתרת", גליונות ד-ו, תש"א.
- ⁵ Prolegomena Z. Geschichte Israels יצא לאור ב-1899. לעברית תורגם בתרפ"ה. בתרפ"ה פירסמו מ. סלוביצי'ק וז. רובשוב את תולדות בקורת המקרא. Der Unetrgang des Abendlande יוצא לאור לראשונה ב-1919 ועד 1922.
- ⁶ ראה בפרק "ניגוד מתוך שותפות" בספרו של אוריאל טל, יהדות ונצרות ברייך השני, הוצאת-ספרים ע"ש י. ל. מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1970, עמ' 171—140.
- ⁷ ראה מאמריו של אחימאיר "הנצחון הקדמון של הבינלאומיות" מן ה-24.12.1943, שם, עמ' 269—263; "נס חנוכה בעבר ובהווה", מן ה-19.12.1941, שם, עמ' 258—255.
- ⁸ "ייונות" ביהודה ויהדות" ביוון", מן ה-22.7.1932, שם, עמ' 239—235.
- ⁹ איגרת השמר, תרצ"ו.

- ¹⁰ ראה במאמרו של יוסף גורני, "היסוד הרומנטי באידיאולוגיה של 'העליה השנייה'", אסופות, ינואר 1966, ע' 59.
- ¹¹ ב"קונטרס" קה, כרך ט, עמ' 21—19. ר"מה יש ללמוד מגנדי? מן ה-9.12.1932, הציונות המהפכנית, עמ' 72—69. ראה תגובת הכותב בהמעש, סיון (א) תש"ז.
- ¹² הטקסט של "המגילה" בברית הבריונים, עמ' 223—127. המבוא של י. נדבה, שם, עמ' נה—נו. ראה יחסו של אצ"ג לסיקרין ב"העם", 11.6.1931 וב"המדינה", שבועון בית"ר בריגה, מ' 12.2.1933 ו-19.2.33.
- ¹³ ראה במבוא של נדבה, שם, עמ' מא—נג ובספר בית"ר, עמ' 262—256. ראה גם אצל שכתמן, ספר שני, עמ' 285—283 וכן "במחתרת", תמוז תש"ז.
- ¹⁴ אחימאיר, המשפט, ע' 84; 221—220. הוא זיהה בצה"ר שלושה כיוונים: היונידי, הפוליטי והמהפכני, שהוא מיצגו.
- ¹⁵ ז'בוטינסקי, נאומים, עמ' 154—153. ראה גם שכתמן, כרך שלישי, ע' 226. ראה גם במכתב ממרכז הצה"ר בא"י לוועד הפועל העולמי של הצה"ר בפאריז מן ה-7 בפברואר 1935, ארכיון ז'בוטינסקי, תיק סימול 69/10/7.
- ¹⁶ ב. ויינשטיין ב"העם", גליון יט, ל' ניסן תרצ"א.
- ¹⁷ מכתבו של ייבין ותגובתו החריפה של ז'בוטינסקי מצוטטים במבוא של י. נדבה להציונות המהפכנית, עמ' לו—לה.

ביבליוגרפיה

- אחימאיר, אב"א, יודאיקה, הוצאת אנקור' תל-אביב; הציונות המהפכנית, הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, תשכ"ו; המשפט, תשכ"ח; ברית הבריונים, תשל"ב, עם מבוא של פרופ' יוסף נדבה; אגרת השמו, דפוס רהלד, תרצ"ז.
- אופיר, י., ספר העובד הלאומי, הוצאת הוועד הפועל של הסתדרות העובדים הלאומית, ת"א, תשי"ט.
- בניירוחם, ה., ספר בית"ר, כרך א, הוועד להוצאת ספר בית"ר, ירושלים—ת"א, תשכ"ט.
- בני-נכאי, י., נגד קבוצות הטרור, בהוצאת מרכז מפלגת פועלים השומר-הצעיר בארץ-ישראל, 1946.
- "ברית הבריונים", חוברת בהוצאת ארכיון ז'בוטינסקי, תשל"ג.
- גורני, יוסף, הסתדרות ציונית סוציאליזט של פועלי א"י "אהדות העבודה" 1919—1930: היסודות האיריאולוגיים והשיטה המדינית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור-לפילוסופיה, הוגש לסינאט של אוניברסיטת ת"א, תשל"א.
- Oswald Spengler, *The Decline of the West*, Abridged edition by Helmut Werner, George Allen & Unwin Ltd., London, 1961.
- רכב, שלמה, ז'בוטינסקי ותלמידיו, "בשער", ספטמבר 1962, שנה ה, 5 (54), עמ' 29—20.
- שכתמן, יוסף ב., זאב ז'בוטינסקי, פרשת חייו, ספר שני, תירגם: דוד סיון, הוצאת קרני ת"א, 1959.
- Schechtman, Joseph B.—Benari, Yehuda, *History of the Revisionist Movement*, volume I (1925—1931), Hadar Pub. House, Tel-Aviv, 1970.
- חלק השני של ספר זה, העתיד עוד לצאת לאור, מכיל פרק רחב על "ברית הבריונים".

יֵאִיר כּוֹזֵר: חֲנוּשָׁה שִׁירִים

*

אֶת־מְרֻצָּה מֵאֶסֶר
עוֹלָם בְּמַחֲשַׁבְתִּי.
מֵה שְׁלֵא עוֹשֶׂה הַשָּׂכֵל *
עוֹשֶׂה הָרוּחַ
אֶמְרָה הָרוּחַ.
כָּל דְּלִתּוֹת מִחֲשָׁבוֹתֵי
הַנְּזָאוֹת נְעוּלוֹת בְּפִנְיָךְ.
חֲמָה בָּאָה הָרוּחַ
חֲמָה לְאֵין שְׁעוֹר.
אֵל תִּירָאֵי
יִקְרָתֵי.
כָּמוֹ רַבִּי יְהוּדָה
אֲנִי נוֹתֵן בָּךְ סִימָנִים:
רוּחַ חֲמָה.
רוּחַ חֲמָה.
אָמֵן כֵּן יְהִי רְצוֹן
אוֹמְרַת הָרוּחַ.
אָמֵן וְאָמֵן
אֲנִי אוֹמֵר
וְקוֹשֵׁר יְדֵי זֶו לְזוֹ
בְּקֶשֶׁר צוֹפֵי מִסְבָּךְ.

*

שְׁמֵלְתֶךָ בְּנוּיָה מִשְׁבָּצוֹת מִשְׁבָּצוֹת
כָּמוֹ חוֹמַתָּה שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם.
טוֹב לָךְ טוֹב לָךְ שְׁסוֹנְגֶרֶת עֲלֶיךָ סָבִיב
כָּמוֹ חוֹמַתָּה שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם.
קִלְפֶתֶךָ תִּמְשָׁבְצֵת מִחֲמִירָה בְּדִין עִם עֲצָמָה.
עֲמִי מִקְלָה.

*

אני מלקט את פרוורי מבטך

הם

מכים שרשים

בציני.

אני עוטף בורזותי

כמו חבילה יקרה מאד

ואוּגֵר

את חמדך לחרף.

*

הלילה עושה את עירי פריכה

כעגה עשויה היטב.

אני נוגס בה בעדינות

והפרורים נשמטים באַרַח

ידידותי ביותר.

יהירות היא לאכל

תוף חפוש מתמיד אחר הדבדבן.

איני דבדבן.

עירי אינה עגה.

בחשך שטה עירי

כמו עשב ברוח הקלה.

דניאלה סולוֹ-אלדר: ארבעה שירים של דירת־החדר

א

אני מרגישה אמהית להפליא
ערב ערב, בבלעי גלולה.
תינוק צרח בדירת־החדר
הסמוכה.
אם צעירה־זקנה היניקה, מן הסתם.
שני ילדים יפים שיחקו במסדרון בין
פח־אשפה לבין שטיח מפרס.
אני מרגישה אמהית להפליא
ערב־ערב, בבלעי גלולה.
נחבטתי בצדי בעברי בין
השולחן והמיטה. דמעה.
טלביזיה עוד צרחה בדירת־החדר
הסמוכה,
בעלי היפה כבר ישן, עייף, לצדי.
אני מרגישה אמהית להפליא
בהווייתי העקרה.

ב

רותי ומרדכי נשואים.
רותי ספרית.
מרדכי עובד־לילה במפעל.
רותי חוזרת הביתה בשבע.
מרדכי יוצא בשש.
האם לא יפגשו לעולם—

ג

שנים שלושה, אולי ארבעה.
 קל לספור אותם.
 שכנתי עוטפת בנייר-עתון ישן
 סנדוויציים לבעלה.
 זוג הזקנים ממול —
 מחלק סוכריות לילדים.
 שנים שלושה.
 הילדים זחלו על הרצפה. רפבת.
 רפבת של חצות צפרה,
 הפכה הרגל.
 אולי ארבעה.
 בעלי היפה ישן לצדי.
 הדלקתי חצי סיגריה שכוחה.
 שכן יצא לעבודה במשמרות.
 שנים שלושה,
 אולי ארבעה חיוכים ביום.

ד

ציפור קטנה התקינה לה שכנתי
 על חלונה.
 חצי תפוח-עץ בכלוב של
 קנרית ללא משק-

משפן עלוב, חיים מזויפים.

כל הדירות בבלוק שלי דומות.

נושה אטר: לשון בני-אדם (ב)

ישמעו אזניך מה שפיד מדבר

(שהש"ר א' ו')

מוות וחיים ביד לשון

(משלי י"ח 21)

הקשר שבין משמעי המלים למצלוליהן סמוי אפוא מעינינו משום שאיננו קבוע, משום שהקול המקורי עשוי להתגלגל לכל מיני מלים, להצמיח מתוכו מלים רבות ושונות, כלומר לא רק ליהפך למשמעים שונים, העשויים להיות רחוקים מאד מן ההוראה המקורית של השמעת קול, אלא גם ליהפך למצלולים שונים ורחוקים זה מזה, להתגווון, להתפרט, להתפצל גם מבחינה צלילית, משום שרק התגוונותו הצלילית היא המאפשרת לו להביע, לגבש במלים השונות, את ההבדלים שבין המשמעים השונים. מאליו מובן כי ההבדלים בין המלים פוך ופך, בית ופחת, או ככה ופכה הם הבדלים ענייניים, משמעיים. אולם ההבחנה ביניהם, בין הענייניים שהמלים מורות עליהם, תלויה ביכולתנו להבחין בין המלים עצמן, בין מצלוליהן, ביכולתנו להגות בפנינו את המושגים השונים שאנו הוגים בלבנו. הקול המקורי, גרעינו הצלילי-לי של המלים, אינו אפוא מצלול מסוים, איננו קול ברור ומוגדר, המכוון להביע משמע מסוים, כי אם קול סתמי, גלמי, היולי, רחש טבעי הכולל בתוכו כל מיני קולות, המיה של צלילים הבאים בערבוביה, ללא שום הבחנה, שכן ההבחנה ביניהם אינה דרושה כלל, כי אינה באה אלא כדי לאפשר את ההבדלה בין המשמעים השונים המשתלשלים מהשמעת קול זו, ולכן אינה יכולה להתפתח אלא בעקבות המשמעים הללו, רק במידה שהאדם נזקק למלים שונות כדי להביע את שוני מושגיו, מתוך שהגייתו מתגוונת-והולכת במקביל להגותו.

אם אמרנו אפוא למעלה כי במלים השונות צמחו-כנראה-ממקור אחד מהדהה, מתגלגל, "קול הבכוי", הרי לא דייקנו בלשונונו. על-כל-פנים, אין להבין זאת כאילו צמחו כל המלים הללו דווקא מן המצלול ככה או פעה או כיוצא בזה. שהרי גם מצלול זה עצמו אינו אלא גילוי אחד מרבים של אותו קול (רחש) מקורי, שממנו צמחו המלים הללו, כלומר שממנו צמחו גם הרבה מצלולים אחרים, המשקפים את גונו השונים של הקול המקורי לא פחות ממנו. גם אם נכונה הסברה שהעלינו, כי אותה השמעת קול מקורית היתה קול של בכי, אין בכך כדי להסביר מדוע נתיחד למשמע זה (של בכי) דווקא המצלול ככה, ואילו המצלול פכה נתיחד לזליגת דמעות (ולזרימת מים) ולא ליהפך. טישטוש התחומים בין משפחות המלים צמחו, לכאורה, מהברות שונות, יסודו אפוא בכך שבמקורן לא היו ההברות הללו שונות כל-כך זו מזו, כי כולן היו רק גוונים עמומים של אותו רחש טבעי, היולי. שהרי אדם בוכה אינו מתכוון כלל להבדיל בין הקולות שהוא משמיע, לא איכפת לו אם מש-

מיע הוא צלילים אלה או אחרים. הוא לא רק כופה ומתייפה, אלא גם מיבב וצוקק וגועה בבכי. אבל הוא עשוי גם לגעות בצחוק, לנשוף גם מחרון גם מתאווה, לצוות גם מפאב גם מעליצות, למלא את פיו כל מיני קולות, עד שלעתים קשה לעמוד על טיבם, קשה להבחין בין ילל להלל, בין קול-ענות-גבורה לקול-ענות-חלושה, כי במציאות אין תחומים ברורים ומסוימים בין הקולות השונים שאדם משמיע ואף לא בין הפעולות השונות שאדם עושה, כי כל ההבחנות הללו הן רק בין המושגים שבעזרתם האדם תופס את המציאות, כלומר יסודו לא בדברים עצמם אלא ביחסו של האדם אליהם.

נמצאנו למדים כי שורן של המלים, אותו גרעין צלילי שממנו צומחים השרשים, מצוללי המלים, שמהדי מורכבות המלים שאנו הוגים, הוא עצמו אינו שורש, איננו מצלול של מלה מסוימת, אפילו איננו קול במשמע של אות, סימן מסוים, כי אינו אלא הוויה, תנועה, פעולה מפעולות האדם, שאינה שונה מכל פעולה אחרת, שאין בה שום כוונה להשמעת קול מסוים, שהשמעת הקול כרוכה בה רק דרך-אגב, כמו גם כל מיני תוצאות אחרות. קול הבכי, למשל, אינו אלא קול אדם בוכה. ביתר-דיוק: זה האדם עצמו, הבוכה, המיבב, המתייפה, השופך דמעות, הממרר, המתעוות בצער, וכו'. וכן קול הפחי אינו אלא האדם הנופח, המתנשף, המזיע, המתאמץ, המתניע, הנאבק עם פעלו על כל הכרוך בכך. הקולות שאדם משמיע תוך כדי פעולתו (הווייתו) אינם מיועדים לשום תכלית. הם באים בלי משים, ללא כוונה, ואף בניגוד לרצונו של האדם. הם חלקים מהווייתו העצמית, האינטימית של האדם, כמו הזיעה והרוק והריחות שהוא פולט, כמו הדמעות שהוא שופך, כמו העקבות שהוא משאיר בדרכו. אבל דווקא משום שהם כה מעוררים ודבוקים בשאר היסודות שבחיי האדם, דווקא משום שמתבעם, במקורם, אינם אמצעים, סימנים, מושגים, כלומר דברים החיצוניים לאדם, כי אם חלקים מהווייתו, מן האדם עצמו, יכול האדם להשתמש בהם גם כדי להתקשר אל זולתו, אל אדם אחר, לפי שגם זולתו יכול להסיק על-פיהם על המתרחש בגופו, בנפשו, בעולמו של האדם המשמיע קולות כאלה. קול בכי, צעקה, אנחה, גניחה, צחוק, גערה וכו' מובן לכל אחד ואינו זקוק לשום פירוש. הוא מביע יותר ממה שניתן להביע במלים. הוא מובן גם למי שהמלים אינן מובנות לו. ואכן, מסתבר כי בטרם יידעו בני-אדם לדבר כבר היו מביעים את רחשי לבם, את הגיגיהם, בדרך זו, כי האדם נהם לפני שנאם, כי הוא צעק וצוה לפני שדבר וספר, כי הוא ננח לפני שענה, כי המה לפני שאמר דבר-מה, כי היה הוגה כיונים, משמיע קולות כבעלי-חיים ולפני שידע להגות מלים, לבטא מחשבות כאדם, כי המלים, הלשון, התפתחו מן הקולות והרחשים הטבעיים, הגלמיים, הבהמיים הללו.

אבל מסתבר גם כי תקשורת חברתית אין די לה בקולות היוליים כאלה, שפל כמה שהקולות הטבעיים עושים רושם אין הם ברורים ומחזירים די-צרכם. כדי להתקשר אל זולתו, כדי שיקלוט הזולת את השדר, יבין את הרמז, אין אדם יכול לסמוך על הקולות שהוא משמיע באופן טבעי, דרך-אגב, ללא כוונה מיוחדת. לכך עליו בנות את קולו, להשמיעו באופן מסוים, להפוך את השמעת הקול לפעולה נפרדת,

למחווה, לאמצעי לעשיית רושם, כלומר להוציא את השמעת הקול מטבעיותה, מממליותה, להשתלט עליה, לעשות את עצמו-המשמיע-קול אמצעי בידי עצמו האחר, להפקיע חלק מסוים מעצמו, מהווייתו, מפעולתו (כלומר את השמעת הקול), מרצונו החפשי ולהתאימו להבנת הזולת, לדבר-מה שמחוץ לעצמו. אדם הבוכה לבדו עלול ליבב חרש, בלי נשמע קולו, אבל ילד המבקש לשבור את לב אמו ודאי יתפח בקולי-קולות. הסועד את לבו יוכל לאכול ולשבוע בדממה, אבל כדי להודות למארח בדווי עליו לגהק בקול רם. כדי שהנשיקה תעשה רושם עליה להיות מצל-צלת. כל שפן יש צורך בכיוונו, בוויסותם, בעיצובם של הקולות שאדם משמיע כשהוראתם אינה גלויה וברורה כמו במקרים אלה, כאשר משמעם מתחוויר לא במי-שרין אלא רק בעקיפין ובעקיפין-עקיפין; וכן בשעה שאדם מבקש להודיע לזולתו לא דבר דבר אחד בלבד אלא דברים רבים; כשהוא מבקש להתקשר אל בני-אדם רבים ושונים זה מזה; כשהבנת הקולות, השדרים שהוא משדר, תלויה ביכולתם של מקבליהם להבחין ביניהם, לעמוד על טיבו של כל קול, להבחין בינו לבין קולות ושדרים אחרים, להתאים כל קול, כל מצלול מסוים, למשמע מסוים.

למען יצלחו הקולות שאדם משמיע כאמצעי של תקשורת חברתית, כלשון, עליהם להיעשות אפוא מלים, משמעים מוגדרים הקשורים במצלולים מסוימים, עליהם להיבדל מן האדם עצמו, מהווייתו האישית, להיעשות הויות נפרדות, הקיימות, כביכול, מכוחן ובזכות עצמן, הנמצאות מחוץ לאדם, עליהם להיעשות מושגים, מוסכמות, ישויות חברתיות, שחייב האדם לקבלן, להסתגל אליהן כמו שהן. המלים הן אפוא לא רק גילגולי הקולות הטבעיים שמהם הן צומחות; הן גם שונות תכלית-שינוי מן הקולות והרחשים הללו. הן משקפות לא את רחשיו האישיים, הבהמיים, של האדם, אלא כל מיני עניינים שמחוץ לרחשים אלה (כי דווקא הרחשים, הקולות הטבעיים כמו שהם, אי-אפשר למסרם במלים). הן משתמשות בזכרי הרחשים הללו כדי להביע עולם ומלואו, אבל בכך משמשים להן הקולות המקוריים רק אמצעי, רק חומר גלמי; הם מהווים רק את מצלולי המלים, רק את גופן, ולא את משמען, את נפשן, את תפקידן הלשוני כאמצעי-תקשורת בין בני-האדם. המלים, הלשון, משק-פות אפוא לא דווקא את שורן, את מקורן הצלילי, את הקול הטבעי, ההיולי שמתוכו הן צומחות, אלא—אדרבה—את המאמץ הכביר שהאדם משקיע כדי להשתלט על קול זה, כדי לשוות לו חיתוך של דיבור אנושי, לכבשו בדפוסים קבועים, לפרטו למצלולים מסוימים, לחנך את עצמו להגייה סדורה, להפוך את רחשו ההיולי, את ערבוביית הקולות שהוא משמיע באופן טבעי, למכלול מסודר, מאורגן, מחושב, הגיוני, של מושגים מוגדרים—ללשון של תרבות.

שורן של המלים, הגרעין הקולי שהמלים צומחות ממנו, אותו רחש גלמי, חי, שהוא מקורה של הלשון, הוא עצמו קודם אפוא ללשון ולפיכך קיים מחוץ ללשון, הוא אינו לשון, אינו ניתן להגדרה במלים ואין כלל להביעו במונחים הגיוניים, מושג-גיים. אדם בוכה, צועק, לועס, נושף, חי אינו מושג, משמע, מלה, כי אם ממשות, עובדה, מציאות החורגת ממה שניתן למצות, לתאר, להביע במלים, במושגים, משום

שכל מושג הוא לפי מהותו רק פרט מסוים מן המציאות הכוללת, רק הפשטה מסויה ימת מעשרה האינסופי של ההוויה המוחשית, רק האופן בו אדם מסוים במקום מסוים ובשעה מסוימת תופס את המציאות, ולכן מן הנמנע שיקיף כל מה שיש בה. "בטבע אין תוך וקליפה, כי הוא הכל בבת-אחת", אמר גיטה. אבל המחשבה משמשת דווקא להבחנה בין קליפה לתוך, בין התבן לבר, בין הטפל לעיקר; ההגיון תלוי במושגים מוגדרים, ברורים, מסוימים, אבל ממילא גם מוגבלים בכוח תפיסתם, הוא יכול רק לרמוז, לתאר את המציאות ההיולית, הסבוכה, הנעה, המשתנה בלי הרף, אך לא לבטא, למצות את מהותה.

לכן אין תימה שהמציאות הלשונית, היונקת מן השור, מן החוויה המקורית של השמעת קולות מוחשיים, עשויה תכופות לסתור את ההגיון שאותו היא משמשת, שהמלים צומחות מן השור ללא סדר ותכנית; שפרט טפל—כלומר נטול חשיבות מבחינה מסוימת—עשוי להיעשות סימן מובהק בו נתלים מושגים ומשמעים רבים; ולעומת זאת יש משמעים שונים, אף סותרים זה את זה, מתקיימים בכפיפה אחת, באותה מלה, לפי שיש בהם צד של דמיון ולוא גם רחוק ועקיף עד מאד. כן ראינו למעלה כי פיה קרוי כך על שום היותו קל, פורח ברוח, ולא על שום צבעו השחור, שהוא תכונתו הראשית בעינינו; כי המלה בית גזורה מבנה או מפח או מפח וכיוצא בזה, ולא מתפקידו לשמש משכן לבני-אדם; כי בקר מכונה כך משום שבשרו עשוי לשמש מזון, אף כי ספק אם זו תכונתו העיקרית. מצד שני, ראינו כי בהה, הגזור מן הבכי, מציין דממה; כי פגר קרוב אל פגע, למרות שהוראת השורש האחד היא חולשה ואילו השורש האחר מורה על פעולה תקיפה; כי ברא משמש בכמה הוראות מנוגדות, וכו'. קשרי המלים שיסודם במוצאן, במצלולן, בשורן, חורגים ממתכונת ההגיון והדיקדוק ההגיוני, כי מתכונת זו אינה תופסת את המציאות הממשית, שמעבר ללשון. לגבי אדם ממשי, חי, רוחש—למשל: בוכה או אוכל או בועל—אין טעם לשאול אם פועל הוא או פעול או נפעל, אם הוא שם או פועל, עבר או עתיד או הווה, אם נושא או גשוא או מושא וכל כיוצא באלה, שפן ברי כי הוא כל אלה יחדיו, כי כל ההבחנות הללו בטלות בתוכו, בקיומו. למלים פה (כאן) ופה או אשר ואשר (צעד) אין שום קשר הגיוני-דיקדוקי, ואף-על-פי-כן קשורות הן מבחינה עניינית-מעשית, מבחינת האופן בו התהוו. וכן יש, כמובן, הבדל מושגי-דיקדוקי בן הדידיעה להי-השאלה, אולם גם זו וגם זו אינן אלא דרכים להדגשת המלה על-ידי הוספת קול הנשימה (אות גרונית) כסימן למאמץ בראשית הגייתה. ההגיון וההגות צומחים אפוא מן ההגייה ואחוזים בה, אבל בהגייה עצמה אין הגיון ולא הגות. בסופו של דבר סמוי אפוא הקשר בין משמען של המלים למצלולן מחמת ההבדל המהותי שבין השנים; משום שכל משמע הוא דבר-מה מסוים וקבוע ואילו במצלול שמר זכרו של השור הממשי, הגלמי, ההיולי, הכולל והמשתנה בלי הרף; משום כל משמע מסוים עשוי להתגבש בכל מיני מצלולים ולכן כל מצלול מסוים עשוי בטא משמעים שונים זה מזה; כי גם אם ברי לנו כי יש קשר בין השור הצלילי, ין השמעת הקול המקורית, למשמען של המלים בכללותן, הרי הקשר שבין משמעה

לצלילה של כל מלה מסוימת לעולם אינו יוצא מגדר שמא, השערה בלבד. אמנם, העיון מלמדנו כי משמעותה של המלים, המושגים שהן מוסרות, נפשותיהן כביכול, קשורים זה בזה באמצעות גופן הצלילי, אולם את טיבו של קשר זה נוכל רק לנחש, לפי שתלוי הוא בגורמים מוחשיים, חמריים, גופניים שמחוץ לממד הלשוני-המושגי. גם הלשון העשירה ביותר אינה יכולה להקיף את כל המציאות. המלים הקיימות בפועל הן תמיד רק מבחר מצומצם מן המשמעים והמצלולים האפשריים. בין המלים—המצלולים בעלי משמע מסוים—חוצצים רווחים של צלילים שאין להם משמע, שאינם מלים, שאינם כלולים בלשוננו, שאין אנו יודעים מה טיבם, מה פשרם, מה המשמעים החבויים בהם, כלומר מה הן החוליות הממצעות בין המלים השונות, כיצד המלים השונות שבלשון משתבצות זו עם זו לפסיפס כולל. כן נש- מעת המלה שחזר כאחות של שחר—צחר—צחר וכו', אף כי מסתבר שהיא שייכת דווקא למשפחת המלים פג-דכא—דקא—פכר וכו', אלא שהחוליות המקשרות בינה לבין משפחה זו שוב אינן בשימוש בלשוננו. כיוצא בזה נוטים אנו לחשוב כי דם קשור אל אדם—אדם—אדם, ואילו העיון מראה כי מלה זו שייכת, כנראה, לקבוצה טמא—טמע—דמע—דבש—דבק וכו', אף שהקשרים ביניהן ניטשטשו במשך הזמן. וכן אפשר שהפירוש האמיתי של "נחושת קלל" אינו אלא "נחושת יצוקה", וכי מלה זו קשורה לא אל השרשים קלל או קלה, כי אם אל חלל (בהוראת: "רוקן")—עלל (כמו בשם: עליל), אף שלמשמע-אוון הריהם רחוקים ממנה יותר. מן המלים, מן הלשון, יכולים אנו אפוא להסיק רק מסקנות חלקיות על מהותו של השור (הקיום, ההווי) שממנו צמחו, ואין ודאות בכך שאמנם נכונות המסקנות שאנו מסיקים. מכאן מסתבר שכל סברה המכוונת למלה יחידה אינה אלא ניחוש, אולם מהימנותם של ניחושים כאלה גדלה-והולכת כל-אימת שמתגלה ביניהם קשר הדדי, כל-אימת שהם מתישבים זה עם זה, כל-אימת שהסברה של המלה האחת מאשר ומסייע את הסברה של האחרת, כל-אימת שהסברים החלקיים מצטרפים למכלול הגיוני המקיף את הלשון כולה.

הרי, למשל, הסברה בדבר הקשר בין הנשיפה, הנפיחה ("קול הפחית") לבין השרשים בקע—פגע וכו' המורים על עשיית חלל, שבירה, יציאה החוצה, וכדומה. כל עוד אין זו אלא סברה העומדת בפני עצמה, יש מקום להעלות נגדה נימוקים שונים ולטעון שהיא קלוטה מן האוויר. אולם ברי כי מעמדה מתחזק כשאנו מוצאים קשר דומה גם במשפחת מלים אחרת, כשאנו עומדים על הקירבה שבין רוח—ריק—חיק לבין קיא—גיה—צוא (ראה: צואה)—ריד—רוע (בהוראה: "השמע קול")—ריק (בהוראה: "הוצא"), כמו "אריק חרבי", בשמות טו 9; "וירק את חניכיו" בבראשית יד, 14)—רעע (במשמע: "החליש")—רכך—רהה—בחה—כהה. וכל שכן כשאנו מג- לים קירבה מקבילה גם במשפחה נוספת: אלל—הלל—ילל—חלל (בהוראת "רוקן")—שלל (בהוראת "בטל")—צלל (בהוראת "שקע")—חלל (בהוראת "פגע")—קלל—גלל (בהוראת "סתם", כמו בשם: גולל).

וכן ראינו כי המלה בית ניתנת להסבר על סמך קירבתה הצלילית לשרשים בוא—

בעה—בור—מער וכו', אולם ברי כי הסבר זה משכנע יותר כשאנו נוכחים כי גם המלה חדר קרובה בצלילה לשרשים חדר—חתר—עדר—הסר—קצר—גזר—חקר—עקר—חרר וכו', שהוראתם פגיעה, חדירה, עשיית חלל, כי גם הפעלים אצר—אגר עשויים להתפרש כמורים על חפירה והטמנה בקרקע, וכשאנו נתקלים בדמיון שבין גזר (במשמע "שכן") לבין חזר—כזך—צור—קיר—עיר—גיר—קבר—חפר וכו'. כיוצא בזה עלול ההסבר של פאר מלשון רחבות, פער, להיראות מפוקפק, אולם סבירותו גדלה כשאנו מוצאים כי גם הדר קרוב, כנראה, אל אדרת—אדיר—עשר—אשר—אצר—עצב—אצל—אצל—אצל, אשר עניינם הרחבה, תוספת, אם גם לא מבפנים אלא מבחוץ. ושמה תתמה אם אמנם קיים קשר בין הדר לאדרת, הרי לפנינו פסוק מפורש: "הוד והדר לבשת" (תהלים קד, 1).

הסברה בדבר משמעו המקורי של בקר כמאכל מתחזקת כשאנו נתקלים בדמיון שבין מלה זו לבשר—בשל—פשר—בתר—בתק, ולהשערה בדבר הקירבה המשמעותית בין אכילה לבעירה נמצא סימוכים בדמיון שבין עגל לגחל—אבל, בין טרף (במשמע "מאכל") לשרף, וכן בין בהמה לבין פעם (כלומר "הכה")—פגם—פחם. לסברה בדבר מקורה של מלת-היחס ב ב"קול הבכי" נמצא סיוע בעובדה שגם מלת-יחס אחרת—ל—המורה על כיוון התנועה—קרובה, כנראה, אל שורת הפעלים שהוראתם תנועה בכיוון מסוים, כגון: ילך—הלך—גלה—עלה—שלה—צלח (בהוראת "עבר")—זלת.

הניחוש בדבר משמעו המקורי של קרבן מלשון "שריפה" אינו עשוי להתקבל על הדעת אלא כשזוכרים כי שמו האחר של קרבן הוא אשה (מלשון "אש"י) וכי לקשר הברור שבין שרף לשרפים מקביל הקשר בין קרב לברזבים. הפירוש של שועל מלשון השועל שהוא משמיע נראה כפילפול רק כל עוד אין זוכרים "קול שחל" (איוב ד 10) ואין עומדים על כך שגם שמות בעלי-חיים אחרים ניתנים לפיענוח לפי סימניהם המובהקים, כגון: זאב מזעף, חזיר מחדר (זאת אומרת: "תקע" את גיבוי), ארי מהרג, לביא מלוע, נמלה מעמל, צפור ודבורה מספר—דבר (זאת אומרת: "צייץ", "זמזם"), ארבה מהרבה; הפירוש של מחר מלשון מרר עשוי להסתייע בכך שההקשר בין המתנה לכאב נמצא גם במשפחת-מלים אחרת: צער—

נער—קער—כער—טהר—שעע—צחה—חכך—שגג—שגה—שהה—שעה—שנה. מהימנותה של הסברה כי בטן אינה אלא פתח מתחזקת כשאנו מוצאים כי גם גחון ניתנת להתפרש בדומה לזה, כי גם מלה זו קרובה אל שורת שרשים המורים מצד אחד על פריצה ויציאה, כגון: גיח—קיא—רוע (במשמע "קרא")—גהק—גהה (במשמע: סלק, הרחק)—רעי (במשמע: צואה)—רעע—רחק, ומצד אחר על עשיית חלל, כגון: אץ (במשמע: מקום לאש)—חה—חך—חיק—ריק—חוג—עוג, כלומר שמקומה של גחון במשפחת "קול הקאי" דומה למקומה של בטן במשפחת "קול בכי".

השערה כי קהל קשור בקול (בשאון) מפתיעה רק כל עוד אין עומדים על הקשר גלוי שבין המון להמה. הסברה בדבר משמעו המקורי של הפועל רגע כ"הכה"

נראית מופרכת עד שנוכחים בהקבלה שבין השמות רגע ופעם (ראה: "רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיד", שמות לג, 5) ובכך שפעם הוראתו "הלם".

דוגמה מאלפת לסימוכיה הגומלין בין הפירושים-הניחוישים השונים עשויים לשמש שמות המספרים. מסתבר כי הגרעין הצלילי של אחד-אחת הוא בהברה חד-הד-הפ-עז, כלומר בקול התנשפותו של האדם בשעת מאמץ, תנופה, וכיוצא בזה. לעומת זאת, הגרעין הצלילי של שנים-שתיים קרוב, כנראה, אל השרשים המוריים על יגיעה ופעולה ממושכת, ובת-הקול הנשמעת בו היא של הפעלים שנה-שעה-שהה-חכך-חקק-גשש-קשש-חשש-חטט-שטט-גרר-גהר-גחן-טחן-דחן-טען וכו'. ואמנם, הדעת נותנת כי המשמע המקורי של אחד לא היה אלא יחד, ואילו של שנים היה "הרבה", כלומר דברים רבים ושונים זה מזה. ולא זו בלבד. ניכר כי ההבדל בין שני המספרים הורגש כניגוד שבין זכר ונקבה, שכן אחד הוא אח אל חד-חץ-חט-עט-קוץ-זיז-חוח וכו', ואילו שתיים קרוב אל שת-שתות (כלומר: "יסוד", "שכב") ואל השתי שבנול, אשר עמו מתחבר באריגה הערב, שמשמעו המקורי גם כן "זכר" (כפי שמעיד הדמיון אל הרף-ערוה-קרב; ראה, למשל: "ואקרב אל הנביאה", ישעיהו ת, 3). לפיכך אין תימה שהסיפום של אחד ושנים הובן כחיבור, כהזדווגות ומובנת הקירבה של שלש אל שורת השרשים שלש-קלת-שלל-שרשר-שרג-קלע וכו', אשר הוראתם העיקרית חבר, הרפב, זווג, שהרי גם הכלי המשמש לחיבור השתי והערב הוא פליל וגם לפועל קלע-המקביל אל ארג-שלל-כלל-סלל יש הוראה כפולה של "חיבר" ו"פגע במטרה". ואם עדיין אין הסבר זה מתקבל על דעתנו, הרי בשם המספר ארבע גלוי קשר זה בין סיכום וזיווג, כי הפועל רבע משמש לשתי ההוראות גם בפינו.

השם חמש שייך, כנראה, אל משפחת השרשים גמע-אמץ-חמץ-חמם-קמץ, ומסתבר כי הוראתו המקורית "אגרוף" או "כף היד" על חמש אצבעותיה. שם זה נבדל אפוא משמות המספרים הקודמים בכך שהוא קשור לא עוד בפעולת האדם עצמו, כי אם בדבר-מה חיצוני-ולוא גם באבר מאברי גופו של האדם-המסייע לו במלאכת המנייה, והדעת נותנת כי לא היה יכול להיווצר אלא בשעה שכבר ידע האדם למנות-ולוא רק עד חמש-זאת אומרת, כשהגיע לשלב התפתחות שכלית שפללה את תפיסת המושגים "כמות" ו"מספר". ואמנם, שמות המספרים הבאים לאחר-מכן מעידים על שליטה גוברת-והולכת ב"סוד הכמות", שכן גיפר בהם כי אינם אלא כינויים-שהומצאו באופן מלאכותי פחות או יותר-למושגים מספריים מתוספים והולכים. כן מסתבר כי שש שייך למשפחת המלים גיח-צוא-צייץ-חוח וכו', שהוראתה יצוא החוצה, התוסף, ולכך מסייעת גם הקירבה לשורת השרשים שישה (ראה השם: ששון)-שיש-דיץ-חיד-כפי שמעיד המונח המשנאי "טפח שמח", כלומר "גדול מן הרגיל". על המשמע המקורי של שבע מעיד הדמיון הצלילי אל שבע-שפע-ספח-גבה וכו'. וכן גלוי למדי הקשר שבין שמונה לשמן (זאת אומרת: "עבה")-חפן-גפן (כלומר: "משתרע")-זמן (בהוראת "כנס")-בפל וכו'; הקשר שבין תשע לטחן-דחן-דגן-דשן-דשא; והקשר שבין עשר לבין

כתר—עטר—אשר—עשר; ואף בין מאה לבין מעה—מחה—מחה (כלומר: עשה עיסה, מסה, המון); ואילו שמות המספרים שלאחר-מכן—אלף ורבעה—לא איבדו את משמעם המקורי ככינויים של שפע וחוזק עד היום הזה.

הדבר העושה עלינו רושם בשרשרת פירושים-ניחושים זו הוא, כמובן, לא שהיא מאפשרת לנו להבין (לשער) איך נוצרו שמות המספרים, אלא בכך שהשמות השונים מתישבים זה עם זה, שהספרים מצטרפים למכלול הגיוני, שיש בהם כדי להראות לנו איך צמחו שמות המספרים מתוך עיצוב מושגיהם, איך נתגבשה והלכה בהדרגה תפיסת המספר והשיטה העשרונית. מתוך שאנו עוקבים אחרי הקשרים הצליי-ליים שבין שמות המספרים עומדים אנו גם על המאמץ הכביר שנדרש מן האדם כדי להגיע למושג-היסוד של אחד ורבים ("מיעוט רבים—שנים"); איך למד לחבר את המושגים הללו בעודו תופס את החיבור תפיסה גופנית, כיווג, כמשגל, איך הכיר את המספרים כמושגים מופשטים, עומדים ברשות עצמם, והחל למנות לפי אצבעות כפ-ידו; איך הוסיף להרחיב ולשכלל את מערכת המושגים המספריים, בהיעזרו במלים, בשמות שמשמעם המספרי מיוסד על סימנים חיצוניים; איך היתה ההתפתחות המושגית, המחשבתית, הרוחנית, כרוכה בהתפתחות לשונית מקבילה, ביתר-דיק—בהתפתחות הבעתו של האדם מהשמעת קול, רחישה בהמית, פרימי-טיבית, ללשון תרבותית סדורה. רק מכוח קשר הדדי זה שבין שלביה השונים של התפתחות זו, מכוח הגיונה הפנימי, נראה ההסבר בכללו משכנע.

דוגמות אחרות לשילוב ולסיוע הדדי של העיונים בשורן של המלים אפשר למצוא גם בשמות הצבעים, המתכות, אברי הגוף, הזמנים, הכינויים וכו'. העיון במצלולי המלים השונות, בגופן הקולי, כביכול, מאפשר לנו להעמיק את הבנת משמעותה, נפשן המושגית, פותח לפנינו היבטים אל מחוץ לתחומי הלשון, אל המציאות החמ-רית והרוחנית אשר בה צמחו, ואף שהיבטים אלה אינם יוצאים מגדר השערות, הרי סבירותן של השערות אלו גדלה-והולכת כל-אימת שהן מאשרות, משלימות זו את זו. לפיכך מסתבר גם כי ערפו של עיון מסוג זה גדל כל-אימת שההשערות השונות גיתנות להשוואה ולבחינה הדדית, כל-אימת שהן מוסבות על חלקים שונים של אותה לשון, על יסודות שונים של אותו הווי שלשון זו היא בבואתו, וממילא הם עשויים להעיד זה על זה. משום כך גם הגבלנו את עיוננו במתכוון לדוגמות מן הלשון העברית. אמנם, הדעת נותנת כי כל הלשונות צמחו מאותו מקור טבעי, כי כל כמה ששונים ארחות-חייהם של בני-האדם וחיתוך-דיבורם, הרי הקולות הטב-עים, ה"בהמיים" שהם משמיעים שווים פחות או יותר, ולכן שווה גם החומר שממנו מתרקמות לשונותיהם. לכן העיון בלשון אחרת עשוי להביא לאותן מסקנות כמו עיוננו. אולם מסתבר גם כי עיון זה יגלה הבדלים מסוימים, המתחייבים מן השוני שבמקורה המציאותי של אותה לשון, בשור שממנו צמחה, בשוני בני-האדם יצורה, תנאי-חייהם ודרך התפתחותם. כן מסתבר כי בני-אדם המשתמשים לא שלמים קלועים מנצרים אלא במגינים עשויים מעורות, שאינם כונים בתים במערות לא שוכנים באהלים או בסוכות, האוכלים דגים ולא בשר בקר, וכיוצא בזה, עשויים

גם ליצור לעצמם מלים אחרות מאותן שהתפתחו בלשון העברית. מסתבר, למשל, כי המלה הרוסית *пyx* קרובה מבחינת מוצאה הצלילי לפיה, אבל הוראתה לא אבק־פחם כי אם פלומה (המתעופפת בעת שנופחים בה). כיוצא בזה מסתבר כי המלה הגרמנית *Pech* צמחה מיסוד צלילי הדומה לפוך, אבל משמעה לא תמרוק שחור כי אם זפת. וכן המלה האנגלית *Pouch* קרובה, כנראה, במוצאה הצלילי לפח, אבל הוראתה לא מלכודת כי אם כיס. ואילו המלה ההונגרית *bö*, הדומה במצלולה לפה, משמעה לא אבר הנפתח (לנשימה ולאכילה) כי אם גדול, רחב.

ולא זו בלבד. מסתבר גם כי כל־אימת שלשונות שונות משתמשות באותן מלים עשויה הגותן להיות שונה עד בלי הכר. שפן העמים (האזורים, הדורות) נבדלים זה מזה לא רק באורח־חיייהם ובמושגיהם אלא גם בקולות שהם משמיעים, בעקימת פיהם, באופן שהם הוגים את מליהם, וממילא גם ביחסי הקירבה שבין המצלולים הנובעים מתוך כך. בצרפתית ובאנגלית, למשל, קרוב העיצור *y* בהגייתו לש, אבל לא כן בעברית. הר היא בעברית עיצור ואילו באנגלית קרובה הגייתה לתנועה, והוא הדין בל שבשפות הסלאביות. וכן ראינו כי הגיית הנ שבעברית היתה לפנים קרובה לעיצורים הגרונים. ההשוואות רבות־הרושם שעושה הפילולוגיה העממית מטעות דווקא בכך שהן מתעלמות מן השוני שבקשרים הצליליים, מן החוקיות הצלילית המיוחדת לכל לשון ולשון.

הסבור, למשל, כי *mujer* בא ממוהר טועה לא בשיקול־דעת אלא בחוסר ידיעה כי צורתה המקורית של המלה הספרדית היא *mulier*. הסבור כי *shield* נגזר משלט מתעלם מכך שצורתה הקדומה של המלה האנגלית היתה *skild*. לטענה כי *убил* קרוב לחבל ו *пугать* לפחד אין רגלים משום שהתנועה התחילית שבמלה הרוסית האחת והסיומת שבאחרת אינן מן השורש. כל נסיון לגזור גזירה שווה מלשון אחת לאחרת מחייב אפוא זהירות כפולה ומכופלת.

לבסוף, יש עוד גורם המעכבנו מלהכיר בקשרים הצליליים שבין המלים, ולפיכך גם בקשר שבין צלילן למשמעו. גורם זה הוא הצורך הפנימי להתעלם מקשר זה. אמנם, המלים ממלאות את תפקידן, משמשות אמצעי לתקשורת חברתית, מתוך שהן מאפשרות לאדם להביע מושגים באמצעות קולות, לסמן בצלילים שהוא משמיע כל מיני עניינים, פרטים ממשיים שונים, הכרוכים בהם, המתלווים להם, ולזא רק בעקיפין ובעקיפ־עקיפין. תפקידה הלשוני (החברתי) של כל מלה נובע אפוא מזה שמקופל בה—ולזא גם באופן סמוי—מטען שלם של זכרונות, של רמזים, של הווי מסוים, שממנו היא יונקת את משמעה המסוים. ואולם מטען זה של הווי, זכר זה של השור שממנו צמחה המלה, מסייע לה בתפקידה רק בעקיפין, רק כל־אימת שהוא מסגל אותה למשמעה המסוים, ואילו במישריו, כל־אימת שאותו מצלול נהפך לנושא של משמע מסוים, שוב אין במטען זה שום תועלת והוא עשוי אף להכביד ולהפריע. המדבר על תמרוקי נשים אינו מעוניין כלל לזכור את הפיה שממנו נשתלשל שמו של הפוך. כשהמדובר בבית רם ונישא אין טעם לציין כי בית הוא גילגולה של המערה הקדומה. המוגה שלש אינו מעוניין בפלילים ובשלטי־גבורים. שבע שנות

הרעב רחוקות מאד משפע. ולא זו בלבד. במקרים רבים עשויה הזכרת מקורן של המלים לפגוע במשמעו, להכשילן בתפקידן, ולכן משתדל האדם להתעלם ממנו, לשכוח את קליפתם הצלילית, החמרית, הבהמית של מושגים מופשטים, געלים, יפים, שאותם מציינות המלים שבפיו. כלום ישמח מישוהו בברק הזהב בדעתו כי שמו קשור בטחול? כלום יכול אדם לחיות בתודעה כי בטנו אינה אלא פתח, כי רוחו קשורה אל ריק ואל פיה וכיוצא בזה? מסתבר כי גם אם נכונות העובדות הללו כשהן לעצמן, משתדל האדם להתעלם מהן, מנסה לראותן כדבר שאינו חשוב, כטפל לעומת העיקר, כפרט יוצא-דופן, שאין בו כדי ללמד על הכלל, כלומר משתדל להסתיר מן הדבר, להבחין בינו לבין המושג הנידון, לתחום תחום ביניהם, להוציאן אל מחוץ לתחום, לעקרן, לשלפן, להפכו למושג נפרד, אחר, עומד ברשות עצמו, כדי שהמושג המופשט, הטהור, הרצוי, לא יגואל במגעו.

כדי שתוכלנה המלים למלא את תפקידן כקולות בעלי משמעים מסוימים נאלץ אפוא האדם לקיים משטר פנימי ברוחו, בתודעתו, להגדיר את מושגיו, לעשות סייג למשמעיהן של מליו, להבחין בין השייך ושאינו שייך למשמע מסוים, בין המותר והאסור במקרה המדובר, כלומר להפוך את המשמע האסור (במקרה מסוים) למושג נפרד, למלה נוספת, הראויה אולי לשימוש בהקשר אחר אך לא זה. בעלי-המסורה שהקפידו לשנות את הכתיב "תשגלנה" ל"תשכבנה" (ישעיהו יג, 16), את "חראיהם" ל"צו-אתם" ואת "שיניהם" ל"מימי רגליהם" (שם, לו, 12) לא נתכוונו לבטל את המלים שאת הגייתן אסרו עלינו. גם הם ידעו מה משמעם של משכב אשה, צואה ומימי-רגלים, אך הם העדיפו להשתמש בלשון נקיה במקום מקודש שבו מבקשים בני-אדם להתעלות, להסיח דעתם מן החולין והגסות, כדי להניח את הלשון הגסה, המפורשת, לאותם שימושים שבהם אין בכך להפריע, שבהם הכוונה דווקא לצד זה של המשמע המדובר. הסייגים שאדם מטיל על עצמו כדיבורו, הצנזורה הפנימית שהוא מקיים בלשונו, במחשבתו, ההבחנה שהוא מבחין בין המשמע שאליו הוא מתכוון לזה שממנו הוא מתעלם במלה מסוימת, באים אפוא לא כדי לדלדל את הלשון אלא כדי להעשירה, לאפשר לה למלא את תפקידה במסיבות השונות והמשונות בלי הרף, לפלג אותה לכל מיני מלים, ביטויים, ניבים, עגות, סגנונות, הקייתים זה בצד זה, המציינים—פחות או יותר—את אותם העניינים ובכל-זאת נבדלים זה מזה ומשלימים זה את זה. מסתבר כי דחף זה להבחין בין המושגים (משמעיהם המלים), להגדירם, ללבנם, לטהרם, ממלא תפקיד עצום בהתפתחות הלשון, בהצמחת מלים חדשות, כלומר בהפיכת יסודות נוספים של השור הקולי, המוחשי, למלים למושגים מופשטים, ולכן מסתבר גם כי כוח זה מעכב אותנו מלחוש בקשר שבין מלים אלו לבין מקורן, מפריע לנו להכיר בקירבתן הצלילית והמשמעית למלים אחרות, שכן הכרה זו, החייאת הקירבה, עשויה לערער את עצמאותן, עשויה להחזיר את המכלול המאורגן של לשון תרבותית לתוהו-ובוהו של השור הקולי הקמאי. כן אין תימה שדווקא מלים שהיו, כנראה, קדומות מאד, ובוודאי גם גשמיות, חזקות

וגסות—לפי מושגינו—משמשות כיום במשמע סתמי וחלש, משום שהוראותיהן המקוריות נשלפו מתוכן והועתקו למלים חדשות, שצמחו ונפרדו מהן בתהליך ההדחקה הפנימית. האומר שתיים אין דעתו נתונה להוראות המקוריות, הגסות של שת—שתי—שתן. האומר "עם-סגולה" אינו חושב על המשמע המקורי, האסור, של שגל. כשאם כשרה מאיצה בתינוקה היושב על הגרף כי יעשה "צ"ץ", אין אנו חשים כי בעצם זהה מוצא פיה עם אותה "הרא" שבעלי המסורה אסרו להגותה. באמרנו היום פה שוב אין אנו חשים בטעם הפער, הבור, הפחי והבכי שנבעו ממנו. באב הרחום לא נותר כמעט שריד מן האף—הב—המם הקדמון. בפעלים זכר—ידע—בוא—דרך—עבר—ארג לא נותר מאומה, או כמעט מאומה, מהוראתם המינית המקורית. ואף-על-פי-כן הדעת נותנת כי לפנים היה משמען של המלים הללו הרבה יותר רחב, מוחשי, גופני, כי הוא הצטמצם רק בתהליך ממושך של הדחקה, שליפה וחינוך-עצמי.

ולא זו בלבד. מסתבר כי ההבחנה בין מושגים שונים, פילוג משמעיהן של המלים והפיכתן למלים נפרדות, כלומר הצמחת מלים חדשות, העשרת האוצר הלשוני, כרוכים גם בגיוונה הצלילי של הלשון, בהוספת צלילים לבטא בהם את המלים השונות, וממילא גם בסיוג המצלולים, בחיתוך הלשון, בהגדלת ההבדלים שבין המצלולים ובטישטוש קירבתן הצלילית של המלים השונות. כדי שנוכל להבחין בין הבחורה ששמה יפה לבחורה יפה, בין אלה של עץ אלה שבפה, בין הטועה במחשבתו לתועה בדרכו, בין בוכה לבוהה, בין בית לביצה וכו', כדי שנוכל להבדיל בין המושגים, כדי שהמושגים יהיו למלים שונות, צריכים להיבדל גם המצלולים המשמדי שים להבעתם והקשר הצלילי בין המלים השונות צריך להינתק. התפתחות הלשון כרוכה לא רק בקיום צנורה פנימית, בחינוך-העצמי של האדם מבחינה מחשבתית, רוחנית, אלא גם בתירגול, בחינוך-עצמי מבחינה גופנית, באימון אבריו של האדם—פיו, גרונו, לשונו, שפתיו—להגות כל מיני צלילים הדרושים לו להבעת הגיגיו, באילופו להביע את הגיגיו, לדבר, לחשוב בלשון מסוימת, על המלים, המצלולים המיוחדים לה, בלי שיחוש במאמץ הכרוך בדבר, מתוך שהוא חש דרך הבעה (הגייה, הגות) זו כטבעית, על כל הדיקדוקים וההבדלים הכרוכים בה. על תהליך זה של תירגול-עצמי אפשר לעמוד אצל כל ילד הלומד לדבר, ואצל כל אדם המנסה לסגל לו שפה זרה. על חשיבותו החינוכית והחברתית של תהליך זה עמד, למשל, ג'. ב. שו במחזהו "פיגמליון", ומסתבר כי תהליך דומה עברו גם בני-האדם הקדומים כשהפכו את רחשיהם הבהמיים ללשון אנושית. דומה הדבר כי בראשונה ידע האדם להשמיע רק קולות נחירה ונהימה, כלומר יכול היה להבדיל רק בין קולות הגויים בפה פתוח (שמוצאם בגרון) לבין קולות הגויים בפה סגור (שמוצאם באף)—ורק בהדרגה למד להיעזר בעיצוב הקולות גם בשפתיו, בשיניו, בחיפו, ובמיוחד בלשונו, לשתף בהגייתו את כל חלל פיו ואבריו השונים, ובעזרתם לגוון בשיעור עצום את הצלילים שהוא מסוגל להשמיע. חלוקת העומס המוטל על הנשימה הביאה להבדלה בין עיצורים לתנועות ואיפשרה לצרף את הצלילים להברות, כלומר ליחיי

דות צליליות נפרדות, הנהגות כל אחת בפני עצמה ויכולות לפיכך לשמש יסודות (תאים) צליליים להרכבת מכלולים צליליים-משמעיים גדולים ומשוכללים—שרשים, משקלים, כינויים, מלים, ניבים ומשפטים שלמים. מן הקולות הגרוניים שנתרככו התפתחו העיצורים החפיים, ומן הקולות האפיים—העיצורים הלשוניים והשורקים. בעברית, למשל, אפשר להוכיח כי העיצורים הקדומים ביותר היו הגרוניים הקשים—ק—ע—ר והאפיים הדגושים—פ—ב—מ, ואילו העיצורים הרכים, הנהגים בחללו של הפה—ו—י—ל—ש—התפתחו רק במשך הזמן. ההבדלה בין בגי' כפ"ת הדגושות והרפות לא התפתחה, כנראה, אלא בתקופה שלאחר המצאת הכתב, ומסיבה זו אין בכתבו אותיות נבדלות לצלילים אלה. ההבחנה בין ש הימנית והשמאלית לא הושגה למה עוד בתקופת השופטים, כפי שמעיד הסיפור על יפתח ובני אפרים (שופטים יב). וכן מסכימים כל המדקדקים בדעתם כי מערכת התנועות בעברית התפתחה משלש תנועות קמאיות בלבד. המערכת המורכבת של עיצורים, תנועות, הדגשות, הטעמות וכו' צמחה אפוא בעברית (וכן בכל לשון אחרת) מיסודות קוליים מעטים ועמומים מאד, ורק היא המאפשרת להגות ולהביע את שפע המלים, המשמעיים, המושגים הקיימים בלשון מפותחת. אולם דווקא משום כך אין בני-אדם יכולים להשתמש בלשונם, להביע בה את דבריהם ולהבין איש את רעהו, אלא כל-אימת שהם שומרים על המערכת הצלילית המיוחדת ללשון זו, כל-אימת שהם מקפידים על ההבדלים שבין מצולויה, כל-אימת שהם מתעלמים מן הקורבות הצליליות שבין מליה, מן הקשרים הצליליים המקוריים, הקודמים למערכת הלשונית-הדיקדוקית הקיימת, הסותרים אותה והעשויים לערערה.

הכרת הקשר בין משמען של המלים למצלולן נתקלת אפוא בקשיים מרובים, בגור-מים חזקים המסיחים את דעתנו ממנה. אין תימה שאפילו עולה בידינו לעמוד על פשרו של מצלול מסוים, נוטים אנו לשכחו. כי בעצם נוח לנו להשתמש בלשון כפי שהיא, בלי שנהרהר אחרי מידותיה, בלי שנדע את האופן בו צמחה, משום שהבנת מקורו, שוררו, של המצלול פוגמת ביכולתו לשמש מלה בלשונו, משל לאותו נדל אגדי שמסופר עליו כי לא יכול להניע אף אחד מאבריו המרובים משנתן דעתו על האופן בו הוא מניע את כולם. ואף-על-פי-כן נוכחנו לדעת כי קשר זה קיים, וכי בו טמון המפתח להבנת המנגנון הלשוני. עיונו הראה לנו כי הבנת הקשר שבין המשמע והמצלול פותח היבטים חשובים להווי הקדום, לכל מיני תחומים שמחוץ ללשון. אבל עיקר חשיבותה געוץ בכך שהיא מאירה באור חדש את תפקידה של הלשון, את מקומן המרכזי של המלים בחיי האדם. עיונו הראה לא רק כי הלשון צומחת באורח אונומטופואטי, מתוך שהאדם מחקה קולות, הופך עצמו לכלי מדבר, עוגב משמיע מלים, אלא גם כי הקולות שהוא מחקה הם קולותיו, כי המלים צומ-ות מתוך כך שהאדם שונה ומשנה את הקולות שהוא עצמו משמיע, כי אינן צלילים האדם קולט מבחוץ ועושה לסמלים, לסימני מושגים מופשטים, אלא הן בדרך-כלל ירט למלים מעטות, בודדות) קולות ורחשים של האדם עצמו, חלקים מהווייתו, הוא מנתקם, מפשיטם מקיומו, והופכם למלים, למושגים שמחוץ לו, לישויות

הקיימות, כביכול, מכוחו, בזכות עצמו, אם כי קיומו זה נובע ממנו, מן העובדה שאין לו דרך להביע את הגיגיו כי אם בעזרת עצמו, קולו, גופו, קיומו, משום שהקול (הבכי, הצחוק, הצעקה, הנשיפה, האנחה) המתלווה לפעולתו, לתנועתו המוטורית, לשיחרור האנרגיה האצורה בשריריו, הוא המעיד על הווייתו, המשמש סימן חיצוני לכך שהוא חי וכיצד הוא חי. ראינו כי המלים צומחות לא רק מתוך שהאדם הופך את הצליל למשמע אלא גם מתוך שהוא הופך למלים, למושגים מופשטים את עצמו הממשי, החי, משום שהמלים, הלשון, יונקות את כוחו, את משמעו, את כשרו לשמש לתקשורת חברתית, משורן, מזהותן עם האדם היוצר אותן, משום שגם אם האדם מתעלם—מוכרח להתעלם—מזהות זו שבינו לבין דבריו בידועין, הריהי מוחשית ופעילה שלא בידועין, והיא העושה את המלים, המושגים, הלשון, ההגות, לכעין הרחבה (מופשטת, רוחנית) של גוף האדם, של האדם גופו.

רק אם נותנים את הדעת על זהות סמויה זו בין האדם לדבריו, למלים שהוא מוציא מפיו, אפשר להבין את התפקיד העצום שממלאות המלים לא רק במשא-ומתן בין בני-האדם אלא גם ביחסי האהבה, בה עשויה מלה מסוימת מפי האהוב (האהור-בה) להיות חשובה יותר מכל מגע ממשי, גופני. רק זהות זו מסבירה גם את החשיבות הנודעת לניבול-פה, למלות-גנאי, וחירופים, את העובדה כי המגדף את המלך, או את האל, מתחייב בנפשו כאילו פגע בו במועל-יד. הבנת זהות זו מאירה באור חדש את פעולתן של המלים בבקשות, בתפילות, בהשבעות, בקללות, בלחשים, בקסמים, בטכסים השונים המכוונים למאגיה סימפאטית, שבהם האדם עושה את המלים לשלוחיו, לעושי-רצונו. מכאן יובן איך נהפכת המלה—הדבר, הלוגוס—למטטרון, לבנו-שליחיו של האלוהים, כנאמר בבשורת יוחנן (א, 1): "בראשית היה הדבר והדבר היה את האלוהים והדבר היה אלוהים... כל המעשים נהיו על ידו ואין דבר אשר נעשה בלעדיו". מכאן אפשר לעמוד על חשיבות השמות, הכינויים—שכן שמו של כל דבר הוא המבטא את מהותו הסמויה, ככתוב (בראשית ב, 19): "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו"—ועל פשרו של האיסור החמור "להגות באותיותיו" את השם המפורש, בבחינת "להרוס אל הקודש". רק לאור זהות זו בין האדם לדבריו, למלתו, אפשר להבין גם את האיסור לשקר, את הטאבו הקדום, אולי הקדום והחזק ביותר, האוסר על האדם "להחל את דברו", להתכחש למוצא-פיו, הכופה אותו להיות דובר אמת, שלם עם עצמו.

לבסוף, זהות כמסה זו בין האדם ללשונו, בין הווייתו הגופנית, הבהמית, למחשבתו, לתבונתו, היא המסבירה גם את הקושי להשתמש בלשון לתיאור העולם החיצון, המציאותי, האובייקטיבי. אין חשיבה אפשרית אלא בעזרת מושגים. כדי לחשוב צריך האדם אפוא להמיר את המציאות במלים, ביסודות השאולים משורו, מהווייתו האנושית. כדי להבין את המציאות, כדי להביעה בדרך הגיונית, עליו להאנישה תחילה. על האל הבבלי מרדוך מסופר שבנה תבל מאברי גופה של תיאמת המנוצחת, אבל האדם בונה את עולמו המחשבתי מן האברים, ההגיגים, הרחשים של עצמו.

בניכּוּן סגל: שירים בלי שם

★

מי אני
בין מה שהנני
ומה שאינני ?

צמיחתי בזכרון
זמן נתפס בין תוף-האוזן ומבט.

הריני נתלש ונזרק
מול העיניים החושפות את שיניהן.

הריני נשלט על-ידי
מלאכים ללא כנף.

★

אף היגון גבול
במשך אות ראשונה של אי אלפא-ביתא
כמוחו של תינוק
רטוב דמעה
אף הדמעה גבול.

הריני ישן בבחילת הבדידות
של הסיפרה 1.

הריני מחפה על גשר מטורף
אשר נותק ממני
ובהתגלגלו שלש פעמים
הפך ביצת עוף
(בדומה לאושר בסיפורים האבודים
של הוריניו הבורגנים).

★

ביצית הדגים מרחפת לעד.
החלמון שבשמש
בו הקדושים החלידו לבד.
רק אחר-כך התרחשה השיגרה.

אני זועק ראפ ואפ ופ
אך אינני מקבל תשובה.

במת קוראים

אהרן כהן: על "פגישות עם מנהיגים ערבים"

בשנת 1966 נדפסה ב"מעריב" סדרת מאמרים של ד. בן-גוריון, "פגישות עם מנהיגים ערביים". שנה לאחר-מכן הופיעו, בשינויים מסוימים, כספר באותו שם ("עם עובד", 296 ע'). עיקר עניינו של ספר זה הוא סיפור גישושי של בן-גוריון בשדה יחסי היהודים והערבים, בארבע שנותיו הראשונות ליד הגה המדיניות הציונית (1938-1934). הפגישות היו עם כמה אישי-ציבור ערבים מארץ-ישראל (מוסא אל-עלמי, עוה"ד עוני עבד אל-האדי, ההיסטוריון ג'ורג' אנטוניוס, הסופר מוסא אל-חוסייני), עם ריאד אל-צולח ממנהיגי לבנון, שפיב ארסלאן ראש המשלחת-הסורית-הפלשתינית בז'נבה והמדינאי הסורי אחסאן אל-ג'אברי, עם פואד חמזה, מנהל ענייני-החוק של ממשלת אבן-סעוד, ועם האפו והבה, שגרירו בלונדון. הפגישות התקיימו בארץ ובאירופה. אגב, בן-גוריון כותב (ע' 18): "לאחר שנבחרתי להנהלה הציונית (1933) באתי בדברים עם מנהיגי הערבים בארץ ועם נציגי סוריה, לבנון, מצרים וסעודיה". אולם בין האישים הערבים הנזכרים בספר אין כל נציג מצרי; פגישות בן-גוריון עם האישים הערבים כשלעצמן תופסות רק חלק קטן של הספר; רובו הגדול הסברת רקע התקופה, הדיונים של הנהלת הסוכנות היהודית ודין-ודברים עם אישים יהודים שמחוצה לה, שעמדו בקשרים עם מנהיגים ערבים. תלישת פגישותיו של בן-גוריון בארבע השנים הנ"ל (פגישותיו הראשונות עם מנהיגים ערבים, וככל הידוע גם האחרונות) מפלל המגעים הפוליטיים המרובים שהיו בין אישי-ציבור יהודים וערבים, לפני כן ואחרי-כן, נוטלת מהן את הפרסקפ-טיבה הנכונה. למרבה-הפליאה אין בספר כל הקדמה להסברת דבר זה, להסברת כוונתו של הספר, מבנהו, כללים שנוקט המחבר בחיבורו וכיוצא באלה עניינים שנוהגים מחברים להסביר לקוראיהם.

דילוגים מאלפים

הארות-הרקע שבספר לוקות בדילוגים רבי-משמעות על אירועים רבי-חשיבות, או רבי-ענין, באותן ארבע שנים עצמן. נסתפק בדוגמות אחדות בלבד. דוגמה א': פרשת ועדת-פיל (נובמבר 36-יולי 37). אמנם, בהופיעו לפני אותה ועדה מלכותית שלל בן-גוריון את הגירסה של מדינה יהודית בארץ-ישראל; אולם, האם די בעובדה זו להצדיק דילוג על אחת המערכות הפוליטיות הבולטות, שהסתכמה באחד המסמכים היסודיים והמעניינים ביותר בהיסטוריה המדינית של ארץ-ישראל החדשה (דו"ח ועדת-פיל)? כל פרשת ועדת-פיל זוכה בספר לכמה עשרות שורות-אגב בלבד.

דוגמה ב': בן-גוריון אינו מזכיר כלל הצעה מצד הוועד-הערבי-העליון, שהועברה אל הסוכנות היהודית בסוף יולי 37, כשבועיים לאחר פירסום דו"ח-פיל. הצעה, שפוננה למנוע את חלוקת ארץ-ישראל, היתה: ועידה ערבית-יהודית, בהשתתפות שבעה יהודים ושנים מהם ייבחרו על-ידי הערבים, ושבעה ערבים ושנים מהם ייבחרו על-ידי היהודים (לבל יפגשו רק קיצוניים מכאן ומכאן). היה זה נסיון שנכפה על האגף הקיצוני שבהנהגה הערבית על-ידי יסודות מתונים יותר. מוסר ההצעה מטעם הוועד-הערבי-העליון אמר:

"נאשנו מן האנגלים. כל מה שהם טורחים בשבילם הם טורחים, כל פתרון שהם מציעים גרוע מחברו. הגיע הזמן שנקח את הדבר בידינו, שנשב לשולחן אחד ונשתדל למצוא במאמצים משותפים מוצא מן המצב המסובך".

עמדתה של הגהלת הסוכנות היהודית להצעה נוהלית מעניינת זו היתה כי "היא עצמה תמנה את באי-כוחה למו"מ ואינה יכולה לקבל בעניין זה הצעות מן הצד שכנגד" (הודעת מ. שרת לקאלואריסקי מ-26.7.37). המרומו אי-כה בספר לפרשה זו (ע"ע 151-152) אינו תואם את המסמכים שבכתב.

דוגמה ג: בהארות-הרקע אין זכר לאגודת "קדמה מורחה", שרוב חבריה היו "מסלתה ושמנה" של ירושלים העברית אז, בייחוד מנכבדי המשפחות הוותיקות ביותר בארץ, מראשי עדת הספרדים ואחרים, מהם בעלי קשרים חשובים עם הערבים. האגודה נוסדה בסוף יוני 36 ושמה לה למטרה השגת הבנה יהודית-ערבית והבטחת השלום בארץ. בן-גוריון אינו מזכיר גם תכנית רבת-חשיבות, שעמדה על הפרק ב-1937: הוצאת עתון יומי גדול בערבית לשירות רעיון השיתוף הערבי-היהודי. את העריכה הראשית היה נכון לקבל על עצמו אחד העתונאים הערבים המזהירים, לימים ראש המכון לעתונות באוניברסיטת מצרים, ד"ר מתמוד עזמי, שוחר רעיון הידידות והשיתוף בין הערבים והיהודים. לאחר כינון משטרה-ההפיכה במצרים היה ראש משלחת מצרים באו"ם. הוא מת באמצע נאומו במועצת-הבטחון (5.11.54) ובין הנואמים שהספידוהו באו"ם היה גם ראש משלחת ישראל, א. אבן.

אילו כגירסת עצמו נהג ביוני 1936, עת עמד על הפרק מו"מ על הסכם יהודי-ערבי ובן-גוריון ראה לפסול את יוזמו, או לפחות אחדים מהם, כתב אל חבר בירושלים:

חשובה השאלה מי ומי ינהל את המו"מ עם הערבים. ראוי לכך רק מי שיש לו שתי התכונות הללו: א) מי שמאמין אמונה עמוקה בציונות, מי שעיקרי הציונות (כגון עבודה עברית, עליה עממית, קרקע) הם בשבילו בבחינת ייחג ואל יעבור, מי שרואה את הגשמת הציונות המאכסימאלית כמינימום הכרחי בשביל העם העברי, מי שרואה את הגשמת הציונות כשאלת החיים והמוות של העם היהודי; ב) מי שמבין את נפש הערבי, מי שמכבד את שאיפתו הלאומית, מי שמסוגל לראות את הדברים בעיני ערבי.

("במערכה", כרך א, 1957, ע' 163)

אילו נהג כשופט הרואה חובה מוסרית לעצמו להתפטר ממשפט שבגלל מסיבות מסימות אינו מתאים לשבת בו, לא היה בן-גוריון מנסה כלל אותם נסיונות מו"מ שעליהם מסופר בספרו, ולא היה צריך לטרוח אחר-כך כדי להוכיח שהיה זה "צסיון שנכשל".

בדימוי הפולקלורי הערבי

בפולקלור הערבי יש דימוי ידוע של "אטרש פי זפה" (חירש בחתונה). הפקיא בדברים ייזכר לא-אחת בדימוי זה למקרא קטעים שונים בספר.

בן-גוריון מעולם לא למד להכיר את העולם הערבי, כל שכן להבינו. ודאי אין זה קרה כי מאז הגיעו ארצה (1906) למד תורכית, אנגלית, בתקופה מאוחרת יותר מן יוונת ולפי סברה מצויה אפילו סאנסקריטית (שפת טקסטים דתיים בודיסיטיים), מעולם לא למד לדעת ערבית, שפת האיור הנרחב בו נטועה ארץ-ישראל (שלא בר על העושר המצוי בה מנכסי הרוח של העם היהודי באחת מתקופות שיגוגו). חוקו של בן-גוריון מן העולם הערבי מורגש מאד גם בכתביו ומאבקיו. גישושו

באותן פגישות מעטות עם מנהיגים ערבים כגשש סומא בארובה. כאשר שואל עוני עבד-אל-האדי (יולי 34) "אם נעזור לערבים להיפטר מצרפת ומאנגליה"—תשובת בן-גוריון היא כי "בנין המשק הערבי, הרמת התרבות, חינוך העם, פיתוח הארץ צות הערביות [וכל זאת תחת מגף השלטון הקולוניאלי!—א.כ.] קודמים ומתנים את השחרור הפוליטי"... כאשר באחת השיחות עם מוסא אל-עלמי מוזכר שפיב ארסלאן כאחד מבעלי-ההשפעה בתנועה הלאומית הערבית, רושם בן-גוריון בסוגריים: "ארסלאן הוא דרוזי, אבל 'מתבולל' ערבי" (ע' 32). כבר אז כנראה הסתמנה הנטייה לעשות את הדרוזים לאום מיוחד.

בתחילת הספר (ע' 8) מצוי סיפור אפיזודה מתמיהה-משעשעת, מתי וכיצד נודע לבן-גוריון לראשונה על התנגדות פוליטית מצד ערבים למפעל הציוני בארץ: באביב 1915, שעה שהוא וי. בן-צבי המנוח (נשיא מדינת ישראל 1952—1963) התהלכו במגרש של בנייני הממשלה בירושלים בעדמם להיגרש מן הקיסרות העות'מאנית, הודמן לשם סטודנט ערבי בשם "יחיא אפנדי" שהתרועע אתו בקושטא, שם למד בן-גוריון תורת-המשפטים; כאשר שאל הסטודנט הערבי מה מעשיו של בן-גוריון בחצר בית-הסוהר וזה סיפר לו כי יש פקודה לגרשו מתורכיה, הגיב על כך הלה לאמור: "כדידי שלך אני מצטער על כך, כערבי — אני שמח". וכאן מוסיף בן-גוריון: "היה זה המקרה הראשון שנתקלתי בהבעת איבה מדינית מצד ערבי".

מראשית צעדיו בארץ היה בן-גוריון "הז'ומ פוליטיקוס". אי-אפשר היה שלא שמע על נגיב נאצר ושבועונו "אל-כרמל", שנוסד (בחיפה) ב-1908, זמן קצר אחרי הפיכת "התורכים הצעירים" והכרות התחוקה בתורכיה, על העתון "פלסטיין" שנוסד ב-1911 ביפו (יצא לאור בה עד 1948 ואחר-כך הוסיף להופיע בירושלים הערבית עד אביב 1967), ששניהם הטיפו נגד המפעל הציוני בארץ. כלום אפשר שלא ידע על הופעת הצירים הערבים מארץ-ישראל בבית-הנבחרים של תורכיה, מאז היפתחו בנובמבר 1908? ופליאה על פליאה: בן-גוריון היה מראשוני עורכיו של "אחדות", בטאון "פועלי-ציון" בארץ; בגליון אלול תר"ע (1910) נזכר ספרו של נגיב עזורי, ערבי ירושלמי מיסד "ליגת המולדת הערבית" (פאריז, 1904), שהזהיר את הערבים בפני תנועת-התחייה היהודית שפניה לארץ-ישראל:

"זה היה מעשה של יחיד, שפנה בספרו לממשלות נכר", כתב "האחדות", "אבל היום אנו רואים כבר המון עתונים (ערביים) בא"י, סוריה ומצרים, הנלחמים בנו, ותלמידיו של נגיב עזורי אינם פונים עוד לממשלות זרות, אלא מכוונים את התעמולה כלפי העם הערבי והממשלה התורכית".

רק באביב 1915, מפי חברו הסטודנט יחיא אפנדי, נודע לו לב"ג על התנגדותם של ערבים למפעל היהודים בארץ?!

על הצהרות ומעשים

בשיחה עם עוני עבד אל-האדי (18.7.34) אומר הלז לבן-גוריון: "ויצמן ואחרים מכריזים בכל פעם על רצון טוב כלפי הערבים—היכן הרצון הזה? במה נתגלה למעשה? התדמו לרמות אותנו בהכרזות יפות? מה עשיתם כדי להוכיח לנו את רצונכם הטוב?" (ע' 22)

אכן, הדברים מצלצלים כהד לברי בן-גוריון באסיפת-הנבחרים השניה (כ"ו טבת תרפ"ו/1926):

"הרצון שלנו לא ייבחן, גם אינו נבחן עפ"י דקלארציות והבטחות והכרזות יפות, אשר מישהו יכריז בהגיגות רבה מעל במה זו או מעל במה אחרת;

יחסו ייבחו עפ"י המעשים שאנו עושים (ההדגשה במקור) ולא עפ"י הדברים שאנו מדברים".

("אנחנו ושכנינו", הוצאת "דבר" 1931, ע' כ"א)

אם לדון על-פי המעשים שנעשו בניצוחו של בן-גוריון בתקופה הממושכת עת עמד ליד ההגה של התנועה הציונית ושל מדיניות ישראל ייראו המדרש והמעשה בתחום זה אצלנו כשמיים וארץ.

הדים מן הצד השני

שאלה מעניינת היא באיזו מידה תרמו הפגישות המתוארות בספר לקירוב הלבבות, לזריעת זרע של הבנה הדדית ושל תקווה לחפש יחד פתרון קונסטרוקטיבי לבעיות המשותפות המסובכות. היו אישים בתנועה הלאומית היהודית שאפשר לרשום לזכותם הישגים בלתי-מבוטלים בתחום זה. ספרו של בן-גוריון מעיד כי את מחברו אין למנות עם אלה. דבר זה ידוע מתוך מגעים עם אישים ערבים שהיו מעורבים בנסיגות שונים של מו"מ ערבי-יהודי, אך יש גם עדות ישרה בכתב. כשליש מן הפגישות עם מנהיגים ערבים הנסקרות בספר (4 מפלל 13) היו עם מ. אל-עלמי. בן-גוריון אף אומר עליו כמה דברי שבח ("וגם אינו שונא ישראל", ע' 19). מה למד אדם כאל-עלמי מן השיחות עם ב"ג? - תשובה על כך מצויה בספרו של ג'פרי פירלונג Geoffrey Furlonge: Palestine is my Country—The Story of, 1969, Musa Alamy, London, 1969. ביחסו לב"ג "מספר טעויות בנוגע לעובדות", אומר אל-עלמי (ע' 103 של ה"סטורי" שלו) ש"אף כי נפרדו [לאחר השיחה] תוך ידידות על-פני השטח" הוא, עלמי, אף "התרשם לטובה מגישתו הישרה לענין של בן-גוריון", הרי בכל זאת:

השיחה ציינה את השלב הסופי בהשכלתו [של עלמי] בנוגע לטבעה ולמטרותיה של הציונות. למרות כל שראה וקרא בעשור הקודם, הוא נשאר, לדבריו, 'תמים במידה שלא תיאמן' בנוגע למטרות הסופיות של הציונים, שבהודעותיהם הרשמיות הקפידו תמיד לשמור על משאלותיהם במסגרת הצהרת-בלפור והמנדט, כלומר בית לאומי בארץ-ישראל. עתה שמע מנהיגים אלה, שלא נחשבו קיצוניים, מבהירים באופן צלול כבדולח, כי שאיפתם לא פחות מאשר שלטון גמור על הארץ. (לרבות עבר-הירדן, כמסתבר ממהלך השיחה—א. כ.)

"אחד הקשיים בהתקרבות עם הערבים", כותב בן-גוריון (ע' 25), "הוא חוסר האמון האישי. אני עוררתי אמון בלבו של מוסא עלמי וי. ל. מגנס מחשב מאד דבר זה. אך אמון הוא נכס שיש לשמור עליו. מה יכלה להיות תגובתו של אל-עלמי אם בשיחה אתו מגסה בן-גוריון לשכנעו כי ארץ-ישראל צריכה להיות כולה מדינה יהודית, וזמן לא רב אחר-כך משתדל הוא עצמו לשכנע את ועדת-פיל בחוסר הצדק ובחוסר ההגיון שבתביעה זו? מנהיגים ערבים שעמהם נפגש לא היו זקוקים לכך שיגיד להם בן-גוריון שלגביו העיקר הם האנגלים, לא הערבים. בלי לקרוא את ספרו, שעתיד היה לצאת לאור קרוב לשלושים שנה אחרי-כן, לא טעו בהבנת מדיניותו הבסיסית, כפי שהסביר אותה לחבריו בהנהלה ב-1936: "אנחנו נחתור לקראת הסכם יהודי-אנגלי, ולמען הקל על אפשרות של הסכם יהודי-אנגלי, עלינו להיות מוכנים להסכם יהודי-ערבי" (ע' 73). בהקשר זה כדאי להביא אפיזודה שנרשמה על-ידי בן-גוריון (ע' 32):

הערבים עוד זוכרים את ההתנהגות הבלתי-הוגנת של קולונל קיש [מנהל המחלקה המדינית ויו"ר ההנהלה הציונית בא"י בשנים 1923-1931-א. כ.] וחבריו, אשר פנו לערבים לפני הקונגרס [הערבי] השביעי, שלא יקבלו החלטה

נגד הציונות, ובתמורה יגלו גם היהודים רצונם הטוב כלפי הערבים. הקונגרס השביעי נתאסף, ובהשפעת אחסאן ביי אל-ג'אפרי לא נתקבלה שום החלטה נגד הציונות. בינתיים חלו מאורעות 1929. וכשבה ועדת שו [שנשלחה ארצה אחרי המאורעות—א.כ.]. השתמשו היהודים בעובדה שלא נתקבלה כל החלטה ערבית נגד הציונות, להוכיח שאין הערבים מתנגדים לציונות.

חשיבות הספר

קורא רגיל ספק אם ימצא ענין בספר זה, המספר ללא כשרון סיפורי מיוחד, וללא ניתוח סוציולוגי-היסטורי, מעשים שהיו "לפני המבול". לעומת זאת ימצאו בו ענין חוקרי תולדותיהם של יחסי היהודים והערבים וההיסטוריה המדינית של ארץ-ישראל. אלה ימצאו בספר הודאת בעל-הדין עצמו כי אכן לא היתה לה התנועה הציונית מדיניות ברורה וישרה בשאלת-המפתח של מפעלה בארץ, לא ידעה מה להציע לערבים כבסיס להסכם ולעבודה משותפת. כי יהיו היהודים לגורם מכריע בארץ, לזאת לא יכלו הערבים להסכים; למעמד של גורם ממדרגה שניה (מיעוט תמידי) במולדתם—לא יכלו היהודים להסכים; את הרעיון של שוויון המעמד המדיני של שני העמים בארץ, בלי שים לב למספרם, דחה הקונגרס הציוני, שפיטר את וייצמן (1931) בשל יחסו החיובי לרעיון זה. החזון הראשוני בדבר הגשמת הציונות תוך הבנה ושיתוף עם הערבים תבע מדיניות של הסכם מודרג. גם מנהיגים ערבים נטו ורצו בהסכם ובשיתוף-פעולה עם היהודים לא היו נכונים להסכים מראש למלאו השאיפות של היהודים. ואילו מדיניות של הסכם מודרג, מתוך חשבון גדול וראייה ארוכת-טווח—בכך לא הצטיינה המדיניות הציונית מעולם. ספרו של בן-גוריון יש בו כדי לחזק את ההערכה כי דרך המדיניות הציונית בארץ-ישראל לא בהכרח נגזרה כפי שנגזרה. יכול היה להיות גם אחרת. קורא הספר יוכח גם עד-מה היו לרועץ למדיניות-החוץ היהודית שיקולים צרים של מדיניות-פנים. הגישה היתה (ונשאה): "אם צריך המשיח לבוא עליידי זולתנו, מוטב שלא יבוא".

הספר מפריך את הטענה שעליה חינכו את דעת-הקהל היהודית, כי "לא היה (ואין) עם מי לדבר". אפשרויותיו של המחבר להשתמש בחומר נגזר מעניין מניחות לקורא ליהנות קימעה מהצצה אל מאחרי הקלעים של הזירה הפוליטית מן הימים ההם. אגב כך יראה מה נשתנה העולם בשלושים-וכמה השנים שחלפו מאז, כאשר הגורם המכריע באיזור זה היו שלטון בריטניה ועושי-דברה המקומיים ושר בריטי (שר-המושבות מלקולם מקדונלד), כתבעו מנציגי היהודים "שיחות לונדון" להבין למצבה של בריטניה נוכח מלחמת-העולם השניה המתקרבת, יכול היה לומר בפשטות ובוודאות: "אם האימפריה הבריטית תאבד—גם היהודים יאבדו" (ע' 226)...

מחדלי המו"ל

אין להטיל על מו"ל אחריות לטעויות מחבר, או לשגיאותיו הדידאקטיות (ויש כאלו בספר). אך תמוה הדבר שבית-הוצאה כ"עם עובד" מוציא בימינו ספר כזה בליקויים טכניים שאין להם מחילה: ללא מפתח-שמות-אישים, ללא הערות-שוליים להסברת עניינים ומונחים, בכתיב משובש של שמות ערביים וגם בהרבה שגיאות-דפוס "פשוטות", שהגהה קפדנית יותר יכלה לסלקן.

שער העמקים

על ספרי־המסעות התכוון מכובדי קלמנס להוציא את דיבת ארץ־ישראל רעה. היטב ימצא הקורא כי נסע ותר בארץ כנוצרי טוב, מלא וגדוש הערכה לעברה ולהיסטוריה שלה, מוכן אפילו להאמין בנסיים, שהם מעיקריה של הנצרות. הנה יראה הקורא כי בעמוד 53 של התרגום העברי מתאר טוויין בכנות את התרגשותו הנוצרית. "מוֹ-זר לנו לעמוד על האדמה שעליה דרכו פעם רגלי המושיע. מעמד זה מקנה לך תחושת מציאות וממשות הנוגדת את האופי הער־פילי, המסתורי והרוחני שאתה מיחס באורח טבעי לבן־אלוהים. עדיין אינני מצליח לתפוס כי הנני יושב במקום בו עמד פעם בן־האלוהים... וכי'.

מרק טוויין היה רק אחד משורה מכובדת של יוצרים מהוללים שביקרו בארץ ישראל וכתבו רשמים. על אצבע כף־יד אחת נמנה את פלופר ולאמארטין ואת מלוויל וגוגול ואפילו דיוראלי. אך גוגול, שאינו נוטל יצר סאטירי, לא היה כותב על ארץ־ישראל כדרך שכתב מרק טוויין, סאטיריקן־אמן אף הוא. ובכן, האם אפשר לתלות את הקולר בטיבו האמריקאי של טוויין, ולראות בו אחד מאותם אמריקאים שיצאו לעולם הג־דול, בטוחים בכוחם, שחצניים מעט. לא ולא. טוויין לועג לנאיביות האמריקאית, ואל לנו לשכוח, שחשף יפה את פניה של ארצות־הברית המשתנה והולכת לנגד עיניו ולא חסך לעגו ממנה. סאטיריקן רואה את המעוות שבמציאות והמעוות, על־פי טוויין, הוא ראייה בלתי־מציאותית של נוסעים נאי־ביים אמריקאים ואחרים. ארץ־ישראל היא ארץ של אגדה וחלום. הרואה אותה בעיניו יודע שהיא ארץ חולין ושממה, קללת שמיים נחה עליה, תושביה מגוונים, ארץ של עוני ועליבות. באים הנוסעים ומתאימים את המציאות לחלום. ואילו קלמנס ביקש לומר: הניחו לארץ־ישראל לנפשה, היא שייכת לעולם הילדות, עולם האגדות. אל חסעו לבקר בה כדי שלא תצטרכו לכזב ולתארה שלא כפי שהיא.

ובכן, ההוציא דיבת הארץ רעה? לא. הוא תיאר מה שראו עיניו, ואף כי בעוקצנות,

מסע־תענוגות לארץ־הקודש

מכובדי סמואל לגהורן קלמנס, הידוע בלי ספק יותר כמרק טוויין, כתב בהקדמה לסיפור המסעות שלו בארץ־הקודש כי סטה סטיות רבות מן הסגנון המקובל של ספרי־המסעות, משום שראה את הדברים "בעין בלתי־משוחדת, ומכל מקום, בטוח אני שכתבתי ביושר לב, בין אם בחכמה בין אם לאו". אף־על־פי שהקדים מה שהקדים, רואה אני צורך—כבן־לווייתו למסע, ואפילו נאיביות של מאה שנים תמימות—להוסיף דברי־פתיחה משלי.

מסע־תענוגותיו של מרק טוויין ראוי להיחשב קודם־כל כסאטירה צולפת ושנונה על ספרות המסעות בכלל, ובפרט ספרי־המסע לארץ־הקודש שנפוצו בעולם האנגלו־סכסי במחצית השניה של המאה הי"ט, עם פתיחת שעריה של ארץ ישראל לנוסעים, הרפת־קנים, מגלים, ארכיאולוגים ואשכולות־אש־כולות של תמהונים למיניהם, שנמשכו אליה כפפרים אל האור. דמות של אחד הנוסעים האלה מגלם מכובדי קלמנס בדמותו של מר גריימס, הבא לארץ־ישראל כאילו נסע לתייר במרחביה של אמריקה ולהילחם באקדחו החדש בכנופיות של אינדיאנים, כלומר בדווים. מרק טוויין ביקש להורות לקוראיו כי נוסעים אלה אינם ראויים לא־מון, כי ספרי־המסע שלהם גדושים טעויות למכביר מתוך בורות גסה, וחמור מזה—מתוך כוונת־סלף. אין הם מתארים מה שעיניהם רואות אלא מעלים על־כתב חזיר־זות־כזב, שלא היו ולא נבראו.

כל זה אין פירושו כי בכתבת הסאטירה

מרק טוויין: מסע תענוגות לארץ הקודש | תרגום א. בן־נחום; הוצאת בית א. לבינסון

רושי-פירושים שתולים בסופרים וביצירתם. מן התנ"ך הוא למד שפסוק מקורי אחד שהוא משובח ומעולה שקול כנגד תלי-תלים של הסברות וביאורים. חריפותו הרבה והצלולה יודעת להשיר מן האילן פרחים ועלים ופריחה בת-יומה ולחתור אל עסיס הפירות. אין הוא מסתפק בפחות מ"קב ונקי" ותביעותיו מרובות, וחינה הגדול של כתיבתו הוא בהצגתן של דרישותיו, שהן עצמן תורה ולימוד הן צריכות. ניתוחיו מעמיקים והערותיו המרובות מלאות טעם וקנים שקנו נסיון וחכמה ויד להם בתרבות יהודית ובספרויות עולם.

כך, למשל, פוסק ש. צמח את פסוקו על הסופרים היהודים-האמריקאיים: "גברה תאוותם להפוך כל סדרי ספרותה על פניהה ולמחוק כל עברה ולפתוח פתחה מניו-יורק ולמטה. אף מידה זו מגונה. היה משהו דומה לזה בגרמניה של וויימאר ועשה באור-שים. אפילו בהמה אינה בועטת באבוסה. והרי סופרי ברוקלין מלאו אסמיהם מן הבר שהשבירו אחרים בשבילם. בלי שקספיר ודיקנס-ספירא וגרוסמן מנין? עלוב מעמד דו של יהודי בגלותו ועל כורחו עוסק הוא בפסולתם של עסקנים, ואי אפשר לגזור גזירת גירוש לטבע בספרות העולם ולק-רוא מלא אחר כל סופר שאינו בן ברית הפוגע בתכונת אלה-נאצי אתה! אין מגר-שים טבע בקולות פחדים..."

מן המשוררים "הצעירים" תובע צמח שידעו ידיעה יסודית בלשון. בלא מידת הבחירה והידיעה אין קיום לעולם השיר. "אין הפש-טות מגוננת אלא את העשירות. פעמים משבחים משורר שנכסיו מועטים כי פשוט הוא, ובאמת עני ואביון הוא..."

בדומה לכך הוא הופך בפרשת החיקוי והמ-קוריות. שקספיר וגדולים אחרים קיבלו מאחרים שקדמו להם, אלא שבנוסף ללקי-חתם היה להם משהו מקורי ומיוחד משלהם ומכוחו הגיעו למדרגה העליונה של יצי-רתם. "בלי ייחוד קשה זה אין כלום", הוא כותב. "לא ישביעו המזווים המלאים של אחרים ולא יושיעו תשעת הקבים של אחרים. ייחוד קשה זה משמעות-הקב האחד

לא הגזים הרבה. בתוך התקופה הרומנטית של שלהי המאה הי"ט קרע את הכוב מעל הצעיף הרומנטי, וראוי שיקראו את מסעו-תיו אנשים השבים לסורם וחוזרים לראות בשלהי המאה הי"ט תקופה של רומנטיות שלווה, של מיוזג בין נוף ואדם, תקופה שראוי להתגעגע אליה. יקראו וילמדו אל מה הגעגוע. בסופו של דבר, לא יצא מרק טוויין לארץ כנביא אלא כתייר, תייר המ-תאר את שעיניו רואות, בעטו השנון. הוא לא ניחש מה יתרחש ברבות הימים ואולי היה מתרעם על הריסתו של החלום. ושמא לא? הרי הוא האיש שכתב פעם כי אסור להניח ליהודים לעלות לארץ-ישראל, שכן אם יעלו ישאירו את ארצות-מושבע חסרות כוח רוחני ראשון-במעלה. מכובדי קלמנס אולי היה אומר: הארץ השתנתה לטובה, ואם קלקלות רבות עשו בה הרי זה מחירה של הפיכת חלום לחולין שאפשר לחיות בהם. אבל באמת, כלום אי-אפשר היה להי-זהר יותר?

ש. י.

דפים מתוך פנקס

אפיים המיוחד של "דפי פנקס" לשלמה צמח בכך שהם באים אלינו כממרחק ומבי-אים עמהם אווירה שונה תכלית-שינוי מזו שאנו שרויים בה. צמח מהלך עם דורו, אך בה-בשעה הוא מהלך עם דורות קודמים ועתידיים. הוא סופר וקורא, מחבר ומבקר, ודן באירועים ובסופרים ויצירותיהם מב-חינות רבות, שכרגיל הסופר-המחבר רואה את חלקן בלבד. ראייתו מפליגה לעומק ול-רוחב, ושרשיה מעוגנים בעולם הרוח, שהוא בן-בית בו. אמת-המדה הבקרתית הרא-שונה שלו היא הבדיקה אם יש לו לסופר "לוחות", ואפילו "פסולת-לוחות", משלו: "אם לוחות בידך גם מפסולתם אתה מת-עשר", הוא כותב במפורש ובשום-לשון. אין דעתו של צמח נוחה מפירושים ופי-

* שלמה צמח: דפים מתוך פנקס; מוסד ביאליק, 1972; 231 עמ'.

המנסים לעמוד על שלהם. ואפילו כשהם גדולים ומנהיגים בישראל.

כמו שמעיד צמח על עצמו, לעת שיבתו "דעתו נקיה יותר ודינו מתון יותר ולא נבהלת תשובתו". אין זיקתו מביישת את ילדותו, וכשם שספרי ההגות והבקורת שכתב מקומם יכירם במבחר היצירה העברית, אף ספרו "דפים מתוך פנקס" מוסיף כבוד למחבר ויקר רב לקורא העברי.

פ. י.

מבוא להיסטוריה ציונית אחרת

ההיסטוריה המדינית של הציונות ספק אם יש בה הרבה פינות חשובות שגילויים חד-שים עשויים לשפוך עליהן אור חדש ומפתיע. לא היתה זו היסטוריה מדינית קונסט-פירטיבית, וטעמים שונים לכך. תעודות חדשות ומסמכים חדשים העשויים לשנות את ידיעותינו בצורה קיצונית ודראמטית אינם בנמצא, ככל הידוע. כתיבת היסטוריה ציונית "אחרת" משמעה אפוא בחינתן של העובדות הידועות בדרך-כלל בצורה מקור-רית וחדשנית.

אכן, תמוה מדוע היה מחבר הספר חייב להתימר בחשיפתן של עובדות בלתי-ידועות עד כה. העובדות שהוא מציג ידועות היטב. ההיסטוריוגרפיה של הציונות על כל גיי-לוייה ושל תולדות ארץ-ישראל בעת החד-שה אינה שוקטת על שמריה אלא מתפתחת ומתרחבת בלי הרף, וכבר יש ברשותנו כמה וכמה עבודות חשובות שנכתבו כאן בעשור האחרון. מסתבר אפוא כי מחבר הספר הת-כוון לייחוד מסוג אחר, לכך שהוא מגיש מסה היסטורית הכתובה בשטף וברהיטות, אינה מבקשת להיות מחקר מדעי-אקדמי, ויחד עם זאת אינה היסטוריוגרפיה רשמית, ברגנית וצמחונית—משהו מן הסוג הנפוץ למדי של אוטו-היסטוריות הנכתבות על ידי תנועות, אסכולות וחוגים שונים בציונות,

משלך, כזות אחד של פת עמלה מן העיסה שלך ומלוא עומס העבר של הקיבוץ הא-נושי, שצרפה אותך ההשגחה אליו..."

לשוננו של צמח דשנה ועשירה וכל הבעתו מעוגנת במקורות, במשנה ובגמרא. הרבה מובאות הוא מביא מגינתו ומסופרים צרפ-תיים, ובהסברתו הבקרתית הוא גמשך אחר היפה שבאמנות הפתיבה. פירווי זכרונות ושברירי רשמים ודעות על סופרים וספרים מוסיפים נופך של חן. ואין צמח נושא פנים למוריו ולהבריו. אין לו אלא מה שעי-ניו רואות ולבו בוחן ובודק ומחפש ערכים של קיים, שאינם מכוונים לשעתם בלבד.

לפיכך פוסל הוא את הבידור על כל הנלווה אליו, האוכל כל חלקה טובה בספ-רות ובאמנות ומפנה לבותיהם של הבריות לשעשועים ולמיזמוטים, שראשיתם בפרד ובייאוש שבאו על הדורות האחרונים וסו-פם מרבים שיעמום בעולם. את מקומם של שני המלאכים הטובים המלוים כל אדם—לפי המסורת—תפסו "שני מלאכי חבלה, שאחד מהם—אהבת הבצע והרווחה והשני—בולמוס המיזמוטים והבידור..."

את הנחמה רואה צמח בשירה העברית הג-דולה, שהיא שירה של אמת הקובעת דברי-ימיה של אומה ומפרשתם. כהתלהבותו בימי-נעוריו משירתם של ביאליק וטשרניחובסקי כן התלהבותו כיום, ואת חלקם בתנועת התחייה הלאומית הוא חוזר ומעלה על נס. הוא חולק על עגנון, שאמר פעם: "היתה חיבת ציון וביאליק כתב שירי ציון". צמח טוען את ההיפך. שירי ביאליק, ולא דווקא "שירי ציון" שלו, אפילו שיריו האישיים והליריים ביותר כגון "אחרי מותי סיפרו ככה לי", הם שקבעו את פרצופם הר-וני והנפשי של צעירים רבים מיהודי ר-י-סיה. צמח מעיד על כך מחוויותיו שלו באו-תם הימים.

הרבה חרד צמח לנקיונה של הלשון העב-רית. פסולת וסיגים שדבקו בה אגב החיי-תה מוציאים אותו משלוותו, ובמרץ-נעו-רים מחודש הוא מתגייס למערכה. במקורות א-ב בודק ולפיהם יקבע את הצורה הנכונה, ו-ן הוא מבטל דעתו מפני דעת אחרים

* יגאל עילם: מבוא להיסטוריה ציונית אחרת; הוצאת א. לוינאפשטיין, 1972; 190 עמ'.

כגון ספר ה"הגנה", ספר הפלמ"ח, תולדות האצ"ל וכו'.

מסה היסטורית "אובייקטיבית" מבקשת לר- אות, מפרספקטיבה של זמן, את הפאנוראמה ההיסטורית כולה הנוצרת מצורות שונות של היענות ותגובה להתרחשויות היסטוריות קונקרטיות ומן ההתנגשות וההתמו- דדות ביניהן. חולשת מסתו של יגאל עילם נעוצה בעובדה שלא הסתפק בניסיון לב- חון ציר תגובה והתמודדות אחד כדי להב- הירו, לחדדו ולמצותו עד תום אלא הוא דן בכמה וכמה נושאים מרכזיים ובכמה וכמה "תיוזות" משל המחבר. היקפה של המסה אינו מאפשר לו עיון מעמיק ומפורט בתיוזות, ולכן גם בולטת הנטייה להכללות ולחיפוש אחר אבחנה מבריקה המנסחת בדרך-כלל בצורה חריפה ואפיגרמית. לא ייפלא אפוא שכבר זכתה המסה לתגובות והדים לרוב, שהרי גדושה היא דעות, רמזי רעיונות והברקות אנאליטיות המגרות לת- גובה מפורטת וארפנית.

אולי בכך עיקר השיבותו של הספר שלפ- נינו. כך, למשל, נסיונו של עילם לבנות היסטוריוסופיה והיסטוריוגרפיה ציונית סביב המיתח בין "דרך" ל"יעד", או "ארץ" ל"גולה", נותר כתיזה תלויה-על-בלימה וממתניה לעיון היסטורי מקיף ומשוכלל יותר. דימה כאילו התנגשו והתערבו ביגאל עילם שתי שאיפות מנוגדות: האחת, לכתוב היסטוריה מדינית של הציונות בצורה כרו- נולוגית ותמציתית; והשניה, להעמיד את ההיסטוריה המדינית של הציונות על ציר של כמה דיכטומיות וכמה ניגודים יסודיים. שאיפה כפולה זו באה לידי ביטוי בביבלי- גרפיה, למשל, שאצל כותב מסה אינה נדר- שת כל-עיקר ואילו לגבי "היסטוריה" היא בלתי-מספקת לגמרי. ה"מבוא" מצליח לה- ציג את הציונות המדינית כתנועה דינא- מית מאד, רבת תמורות והפכים, אבל עם זאת אין דינאמיקה זו מתוארת כל צרכה ודאי שאינה מפורשת כל צרכה. אף-על- פי-כן יש ב"מבוא" כמה וכמה רעיונות המעוררים ענין ובלי ספק עשוי הוא להמ- ריץ קוראים לקריאה שיטתית ולעיון רציני

ומקיף בסוגיות העולות בו. יש לקוות כי מחברו יוסיף ל"מבוא" מחקר מפורט יותר ובסופו של דבר אכן יגישי היסטוריה ציונית "אחרת".

ט. י.

יצחק טבנקין

יצחק טבנקין היה מן הבולטים במיסדי התנועה הסוציאליסטית היהודית בארץ ובי- מנהיגיה: יליד המאה שעברה, חניך התר- בות והסוציאליזם הרוסיים, איש "העליה השניה" וחבר-קיבוץ עד יומו האחרון. סי- מני-היכר אלה, יחד עם כושר אינטלקטור- אלי, אישיות מקסימה וכנות בלתי-מצויה, עשאוהו צלע אחת מן המשולש העליון של התנועה האמורה, יחד עם ברל כצנלסון ודוד בן-גוריון.

טבנקין היה ה"אקטיביסט" הבולט ביותר בתנועת-העבודה הישראלית. הוא דגל באק- טיביזם התישבותי, באקטיביזם ציוני-לאו- מי ובאקטיביזם בטחוני-הגנתי. האקטי- ביזם שלו בלט על רקע המתינות היחסית של רוב האישים והפלגים של הציונות הסוציאליסטית מראשיתה ועד היום. היספ- חותו, באחרית ימיו, ל"תנועה למען ארץ- ישראל השלמה" והתנגדותו להחזרת שטחים שנכבשו במלחמה היו ביטוי ברור ביותר לדרך חייו.

טבנקין לא היה עסקן פוליטי במובן המ- קובל. הוא היה מנהיג ומחנך של עסקנים ופעילים הן ב"אחדות-העבודה" ובמפא"י המקורית, הן בקיבוץ המאוחד ובמפלגת "אחדות-העבודה". הדברים שאמר, המקו- בצים בכרך הנוכחי, מלמדים על האידי- אולוגיה ועל עיקרים רבים של תלמידיו ואנשי תנועתו שהשפיעו הרבה על החברה הישראלית ועל מדינת-ישראל. בכך חשי- בותו של הקובץ.

* יצחק טבנקין: דברים / כרך שני (1935) — 1939; כינס, ליוה בהערות והתקין לדפוס: אריה פיאלקוב; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972; 546 עמוד.

לסמוך עליהם... הרגשת הכוח היהודי העור-
לה בארץ היתה עילה מכרעת להתפרצות
המאורעות... מטרה מטרה ואמצעים, והאמ-
צעים מעידים על מטרתה של התנועה ותכ-
נה. רצח ילדים, גשים זקנים, עצים וש-
דות יש בו כדי להעיד. בשיטת מלחמה זו
נשרו מושגי הכבוד המקובלים בין איש-
צבא לאיש-צבא. אין לסמוך על הנפת דגל
לבן, אין אמון למלה, להבטחה, לשבועה.
אמצעים כאלה של מלחמה מעידים על רמ-
תם המוסרית של נושאייה".

ה"דברים" מאת יצחק טבנקין הם חומר
חשוב ביותר לכל חוקר ומחבר העוסק
בתקופה הנדונה. אין זה ספר-קריאה רגיל,
ואין לשער שיהיה רב-מכר. אך זהו ספר-
עיון רב-ענין.

ב. ש.

אלכה ואשובה

הספר "אלכה ואשובה" דן בענייני אמונה,
ומחברו כינס בו מאמרים שפורסמו במשך
עשרים-וחמש שנים, ואף שכל המאמרים
נכתבו לשעתם ולצורך פולמוס וויכוח עם
חברים ומתנגדים להשקפותיו של המחבר,
לא נס ליחס. וכדרכו של דב סדן, מביא
הוא "את הדברים כנתינתם תחילה בלא כל
שינוי". רק סדן יכול להרשות לעצמו לא
לתקן ולא "לרענן" את כתיבתו, שכן עם
פירסום ראשון הדברים יוצאים מעטו של-
מים ומושלמים. ואם יש שנים-שלושה סופ-
רים המהוגנים לכך, סדן הוא אחד מהם.

דב סדן בא להוכיח בכתיבתו כי שומרי המצ-
וות ומקיימי המסורת היהודית ההיסטורית
ככוחם או כן כוחם עתה. ואילו התורות
החדשות, המסתיימות ב"איום", אשר גם
הוא עצמו נטפל להן בשעתו, ב"חטאת-
געורים" שלו, אין כוחן מספיק להן להת-
מודד עם בעיות המקום והזמן. סדן מתווכח
מתוך עמידה "בתוך המחנה", כאחד מן

כרך שני זה שלפנינו עוסק בדברים שאמר
טבנקין במחצית השניה של שנות ה-30
שבכמה תחומים היא תקופת-השיא בפעילותו
של טבנקין בכלל. היו אלו השנים של מאו-
רעות 1936-39. האידיאולוגיה והאסטרטגיה
הדפנסטיבית של ראשי ה"יישוב" וה"הגנה"
השאירו אז בידי הכנפיות הערביות את
היזמה והקנו להן הצלחות מסוימות. מל-
מטה, מקרב מפקדים ולוחמים צעירים ומ-
קרב המתישבים, החלה, כידוע, תנועה של
"ציאה מהגדר" ופגישה עם הפורעים בש-
דה, ואף בכפריהם-הם. שני אנשים עמדו
בראש תנועה זו וסימלואה: יצחק שדה במי-
שור המיבצעי ויצחק טבנקין במישור הצי-
בורי, התנועתי והאידיאולוגי. עמידתו של
טבנקין בראש התנועה ל"ציאה מהגדר"
ו"ההגנה הפעילה" היתה אולי תרומתו הח-
שובה ביותר לעצמה צבאית עברית בארץ.
עוד בראשית ה"מאורעות", במאי 1936,
קרא בישיבה של הוועד הפועל של ההס-
תדרות להתגוננות פעילה: "...אין לסמוך
על הזולת ובשום תחום-גם לא בתחום
הפוליטי. השגיאה היא נחלת כל הדרגים-
מלמעלה למטה, מהמרכז לנקודות. עוד
בגולה למדנו שאין לסמוך על הגורודובי
(השוטר) ואנו כאן סומכים עליו יותר
מדי... לא נוכל להגן על הבית אם לא נגן
על השדה. יריות על השדה ללא תגובה
מסכנות גם את בעל השדה. בארץ משת-
רת הכרה, שאין המחבל והמרצח נענשים,
שסכנה אינה צפויה להם, ואילו לנו יעלה
הדבר במחיר יקר".

דבריו בישיבת המזכירות הרחבה של הקי-
בוץ המאוחד, ביוני 1936, על אופי הטירור
והטרוריסטים הערביים, מלמדים על הא-
וירה באותה תקופה ויש בהם הרבה יסו-
דות אקטואליים:

"...אין זו התקפה ארעית על חלק ממפע-
לנו-ההתקפה היא על הכל. כל ויתור
לא יועיל. הברירה היא: כניעה גמורה או
עמידה בכל הכוחות. המאורעות אינם הו-
פעה חולפת כי אם מערכה ממושכת על
החיים, על העבודה, על כל נכסי החומר
החיות. אין לנו בעלי-ברית שאנו יכולים

* דב סדן; אלכה ואשובה / דברים בענייני
אמונות ודעות; הוצאת "דון", תל-אביב,
1971; עמ' 169.

השחורות, שהופיע בשנות החמישים בהוצאת "דביר", היה בשעתו, לי ולבני-גילי, ילידי הארץ וחניכיה—תלמידי כיתות גבוהות בבית-הספר היסודי ותלמידי בית-הספר התיכון—המפתח לעולמם של היהודים, ששנים אחדות קודם-לכן התהפך עליהם באופן גמור וזכור לי עד היום כאחת החוויות המזועזעות שפקדוני כקורא.

כאשר הגיעו לידי בימים אלה שלושת הכרכים של ק. צטניק, ידעתי כי יהיה זה עימות ביני לבין אותו קורא בגילה-העשרה, בין טעמי ותחושותי אז לטעמי ודרישותי היום. וכמצופה, במקרים כגון אלה, היתה הפגישה המחודשת בלתי-נעימה ומאכזבת, והקריאה היתה כמעט בלתי-אפשרית. הציפיות שלי השתנו וספריו של ק. צטניק לא הצליחו להעיר בי אותו זעזוע הזכור לי מאז.

ספריו של ק. צטניק אינם ספרות. לא בעיני צוב הדמויות, לא בארגון העלילה, לא ברמיזה אייבה ולא בלשון שהיא חסרת איכות מינימלית. אולם, כפי שכבר אמרו לפני, אין השואה, אותו מאורע קרדינלי שקרע את דברי-ימי האנושות לשנים—לפני ולאחרי—ניתן לביטוי בכלים ספרותיים.

במאמץ בלתי-נלאה להגדיר מהי שירה, אמר וורדסוורת הזכור לטוב כי שירה היא "ריגוש שניזכרים בו בשלנה". אם אכן זהו התנאי הנרי כיום ספרות שמעמידה את השורש במרכזה היא בלתי-אפשרית. אולי נדרש מירווח של זמן, ואפשר עוד יותר כי גם בעתיד הנראה לעין לא יימצא אותו מירווח גואל וחוויה זו תוסיף ותזעזע את הנפש ימים רבים.

מצד שני, דומה כי בתנאים הנתונים אין הספרות יכולה להתעלם מן השואה. לכן עשויה חוויה זו להיקבע לא במרכזה הגלוי של היצירה כי אם במרכזה הסמוי, כאשר הסיפור עצמו מעוגן בחיים-שמכאן והיא רוחשת תמיד מתחת לפני-השטח, קיימת ולא-נראית, ורק לעתים נדירות היא פורצת ונעלמת כלעומת שבאה. כפי שהראה לנו זאת אהרן אפלפלד בסיפוריו, ויהודית הנדל על-פי דרכה, בפחות הצלחה אך באומץ

העם המשרת את הכלל, ובמוחו ובעטו הוא עושה את שליחותו. דומה דב סדן לזקן שקנה חכמה ונסיון והוא צופה משחקם של נכדים שובבים וחצופים, ומראש מקובל עליו שכל בנינם בנין ילדים המכוון להריסה בלבד.

בכל הוויכוחים שומר סדן על מידת ענוה וצניעות, על כיבוש היצר ועל הנחת וההשקט, המאפיינים תלמיד-חכם כמותו. המזיגה הנדירה של הבקי ושל החריף, שהוא מקיין-מה למעשה ולהלכה, אינה ממלאת את לבו גאוה. אדרבה: את כל בקיאותו וחריפותו הוא משקיע בבירור מהותם של חילוקי-קיהדות, ליבון ההשקפות וניתוח רכיביהן, ורק לאחר-מכן הוא מסיק את מסקנו-תיו. כך דרכו בכל עשרים-ושלוש המסות הכלולות בספר. דומה כאילו ככל פולמוסן גדול קורץ סדן למתנגדיו: יש לי שבילכם תירוצים למכביר; תנו לי רק את השאלה והריני משיב לכם על אחת שבע.

כל ההסברים שופעים בקלות ובנחת, ולא ניכר בהם כל מאמץ-יתר. הכתיבה על-הדברים העומדים ברומו של עולמנו והנוגעים עים לאחת השאלות הגורליות ביותר בדור-רות האחרונים—עם ואלוהיו—שובה אל-לב, כאילו בלע סגנונו של דב סדן את כל משקלן של השאלות והתשובות ולא ניכר כי בא אל קרבן. זוהי אמנות ההבעה הסדנית, שלא נחקרה עדיין והיא ראויה לשמש נושא לדיסרטציות של תלמידי-חכם מים צעירים.

י. פ.

ק. צטניק

"בית הבובות" של ק. צטניק היה הספר שבעודי נער הביא לתודעתי את זעזוע השורש-אה. הספר בעל הפריכה השחורה והאותיות

* ק. צטניק: סלמנדרה—כרוניקה של משפחה יהודית במאה העשרים: כרך ראשון, "סלמנדרה", 189 עמ' + "העימות", 222 עמ'; כרך שני, "בית הבובות", 228 עמ'; כרך שלישי, "פיפל", 224 עמ'. הוצאת שקמונה, חיפה, 1972—1971.

החיובית תמיד, המחפשת את הטוב ועוז-הרושם שביצירה, תוך הצגת המוטיבים והתימות בגילוי של מעורבות אישית מרובה. יש מידה גדושה של נאיביות, או היפוכה, בכינוסן של התרשמויות אלו בקובץ אחד. יכול אחד לראות כאן אסופה אנאכרוניסטית ולא מלהיבה במיוחד בבקורת הישראלית ואחר יכול להראות כאן חלקה פרטית של בקורת שמורה לאוהביה, נקיה מיצרים ואידיאות מתגוששות מזה ומ"אפאראט" מלימד מזה. נשאלת, כמובן, השאלה האם טיבן וכוחן של הרשימות עומד להן בא-סופה, בספר. מנקודת-מבט מחמירה, תובע-נית, התשובה היא שלילית; אך אם יש ברשימותיה של גורפיין כדי לכוון את קור-איה בניחות, בנעימות, מתוך אהבה ל-יצירה וליוצר, הרי גם זה רב.

ז. ש.

הלוך ושוב

ליאת תבור, בת-קיבוץ שבעלה נהרג, יוצאת ללונדון אחרי מלחמת 67 ומתאכסנת בביתו של ד"ר סרקין, ידיד-נעורים של סבה. תכלית נסיעתה להסתלק מסביבה המ-טילה עליה חובות והמתחסת אליה כאל "סמל"—אלמנת קצין שנפל. החברה הס-גורה והקרויבה מטילה עליה חובות מעיקות, וגדמה לה כי בלונדון תוכל לחיות חיים עצמאיים וחדשים. "לא באה לכאן אלא בשביל להסתלק מכל הדברים הללו שהעי-קו על נעוריה: ההתחייבות המתמדת להג-שים דבר שחלמו הוריה, להיעשות תמצית של עקרון, תוצר של עבודת-קודש חינוכית, בחיל ורעדה. הן לא באה ללונדון אלא בש-ביל לגלגל שנה צמחית בעיר זרה, ואולי להיות ליזמן-מה דמות משנית בספור-חי-ים של אחרים, ודוקא להיתלש מאחריות ומרגשות עמוקים. רק לפטפט את ימיה באנגלית שטחית מצטעצעת רצתה, ולקיים חיים בלי לשון, בלי אחיזה של ממש, בלי עבר, בלי דעת" (ע' 163).

הראוי לכבוד, ב"חצר של מומו הגדולה". בעדותו בפני בית-המשפט אשר שפט את אדולף אייכמן אמר ק. צטניק כי אין הוא רואה עצמו כסופר הכותב ספרות, ואת ספריו הגדיר ככרוניקה. אף-על-פי-כן, אותן תכונות המאפיינות כתיבה תעודית אינני מוצא בספריו. קראתי יומנים ששרדו, עיינתי בעדויות השמורות בארכיונים, ראיתי קטעי סרטים תעודיים—הדברים הדלים, היבשים והמאופקים, הדברים היודעים מה-מגבלים הם כליו של האדם לספר את קורות אותה אימה העבירו לי, לקורא המבוגר, רבי-תר מספריו של ק. צטניק.

דומה כי ק. צטניק נפל בין הכיסאות, בין הספרות לכרוניקה. אולם לגבי, על-כל-פנים, עשו ספריו של ק. צטניק את שליחותם באור-תם ימים שהגפש היתה רכה ונוחה להתר-שם, וזה שחרם.

ח. ב.

לאור הכתוב

"לאור הכתוב" הוא אסופת הרשימות השניה של רבקה גורפיין היוצאת לאור השנה, אחר האסופה "עם שירים ועם סיפורים", שהופיעה בהוצאת "מסדה". שם עסקה גור-פיין בשירי הבודד או בסיפור הבודד; כאן היא מלקטת רשימות בקורת. וכך המחברת מקדימה וכותבת: "מבחר המאמרים הפלו-לים בספר הופיע בעיקרו בעשור השנים האחרון ואינו מתימר להוות משהו שלם. המאמרים והרשימות נכתבו על ספרים שמ-טעמים שונים נייעור בלבי הצורך להעלות בכתב מה שהעליתי עם קריאתם... אין כאן נסיון של הכללה—יש כאן התיחסות לכל יצירה לעצמה, ועם זאת, כך נראה לי, עולה מן הפרטים מיתאר כלשהו של התמונה בכללותה".

רשימותיה של גורפיין הן רשימות של הת-רשמות, נסיון לתאר "חוויה והתרשמות" בכתב, למען קוראים אחרים—ומכאן הנעימה

* נתן שחם: הלוך ושוב; עם עובד / ספריה לעם, 1972; 234 עמ'.

* רבקה גורפיין: לאור הכתוב; הקיבוץ המאוחד, 1972; 206 עמ'.

שנתון ירושלים

ממאסף למאסף כמו עולה כוחם של סופרי ירושלים וחכמיה. התמדתם בהוצאת קובץ ספרותי "משלהם" ראויה לשבח בגלל הפי-רות הנאים שהיא עושה. ככל כתב-עת טוב אין אכסניה זו נשאת מסויגת בתחומי המקום והיא פורצת גדרות ושואפת לכלול בתוכה ממיטב ההבעה הספרותית. סופרים רבים תרמו לקובץ ובראשם ש"י עגנון, ש. שלום, חיים הזו, נתן רוטנשטרייך וש. ה. ברגמן. כדברי העורכים, "משתתפים בו בני המשמרות של סופרי ירושלים, מזקן ועד צעיר, וביניהם גם סופרים ממחוזותיה האחרים של ארצנו". וכך נשמר "חן המקום" של אנשי ירושלים, שהם רוב-בניינם ורוב-מניי-גם של משתתפי המאסף.

מעובדו של עגנון מובא סיפור קצר הפותח את הקובץ. עניינו של הסיפור ברצונו של סטודנט יהודי מגאליציה ששמו פייבוש-הערש לשנות את שמו לפרדינאנד-היינריך, וגראף באדעני, שר גאליציה באימפריה של הקיר"ה, מבטל את רצונו. אחריו בא ש. שלום במערך שירים שנושאים "חת הנפש בשיר" בשנת ה'67 לחייו. חיים הזו תורם סיפור קצר ביותר על בדידותו של האדם הנעלמת מפוח הרעם המתגלגל מרחוק ומכה על ראש הגג. שני שירים של זלדה—"אתה שותק אלי", ו"כאשר היית פה"—מביעים את חוויותיה כדרכה של המשוררת, בפשטות לירית אמיתית. מתוך סידרה חדשה של "כוכבי בוקר" מפרסם הנשיא שז"ר פרק זכרונות והערכה על קרובי-חברו פרופ' זלמן רוזנבלום, שהתמחה במדעי-הגרעין וכבש לו מקום בין המלומדים הנודעים ביו-תר בתחומו. כדרך כתיבתו של המחבר, רויים דבריו לבביות הומה, וסיפור על אחד ה"זלמנים" במשפחתו—שכולם נקראו על שמו של מיסד שיטת החב"ד—כובש את הלב.

* אברהם הוס, אריה ליפשיץ (עורכים) : ירושלים / שנתון לדברי ספרות ואמנות ; הוצאת אגודת "שלם", ירושלים, 1972 ;

בתוך השנה מגלה ליאת כי אדם שייך למ-קומו, וכי בלונדון הרחוקה, הקוסמופוליטית, בין הד"ר סרקין ובא-ביתו, אינטלקטואלים יהודים המיצגים עמדות שונות וישראלים יורדים, מוסיפה היא להיות מעורבת, מו-סיפה להיות "סמל", כשם שאותם יהודים לונדוניים אינם אלא "סמלים".

צימצומה של יצירה בתחומיה של הוית-חיים אחת איננו בהכרח בגדר מיגבלה אמנותית. יש וצימצום זה יוצר יחס אמבי-וואלנטי של הסופר כלפי נושאו. הוא יודע כי אפשר שהיענגות בהוויה קרובה אחת פירושה בינוניות וקרתנות ; הוא יודע גם שאמן גדול עשוי להפוך את כפרי-הולדתו, למשל, לבבואה של עולם ומלואו.

דומה שליאת תבור צריכה להבהיר לשחם ולקוראיו מה טעם יצירתו מתרכזת בדרך-כלל בהוויית הקיבוץ ובאנשי הקיבוץ, גם שעה שאלה מרחיקים מעבר לאוקינוס האט-לנטי או מעבר לים התיכון ותעלת-לאמאנש. הגיסוין לשנות מקום כדי להשתנות הוא נסיון-סרק. נסיונה של ליאת צריך לתת לגיטימציה לשחם הסופר וליצירתו הספ-רותית. אם תפיסתו מתקבלת על דעתנו, אין פירושו של דבר שעלינו לקבל כמובנת מאליה את הרדידות הנסוכה על דפיו של הספר. היטב ידע שחם, כך נראה לנו, כי אין בכוחו היוצר לחרוג מעבר לסיפור ה"מקומי", ולפיתך רקם עלילה סבוכה כלשהו, משובצת גריה של טיפוסים מענ-יניים ושוניים זה מזה, שליאת מסתובבת בתוכם כמעין צופה מן הצד, הנגרפת בסופו של דבר לתוך חייהם, וחוזרת אל הבטחון והאושר שיש בשייכות המיידית, הקרובה והאמיתית. אבל עלילה זו מתוארת ביגיעה רבה כליכך, עד ששחם נרתע אפילו מיצירת דיאלוגים ישרים בין גיבוריו ומעדיף שיחה עקיפה, בלשון גבוהה מאד וכבדה מאד. קיצורו של דבר : אין זה קשה להבין מהי בעייתה של ליאת ומהי בעייתה של הסופר, אבל הבנה זו אין בה כדי להפוך את סיו-פור נסיעתה של ליאת ללונדון לסיפור מעניין.

שבין לסינג ומנדלסזון"; רבקה שכטר על "כוכב הגאולה"; ודב ירדן על "שלשה שירי כבוד וידידות חדשים מדון וידאל בנבנש" תי לשלמה דאפיירה".

השירים המרובים שבמאסף הם מפרי עטם של זרובבל גלעד, מרים ילן-שטקליס, יצחק שלו, מ. וינקלר, מאיר בוסאק, קלוד ויז'ה (בתרגום מצרפתית בידי ו. מ. ברזילי), משה דור, רבקה מרים, אהרן מירסקי, אל-עזר בניויעץ, משה סרטל, עליזה נהור, יוסף קוריס, שלמה וינר, הרולד שימל, חיה שנהב, חדה הרכבי, אהרן קומס, צפרירה גר ויונתן גורל.

מאמרו של אמוץ כהן "על טבע ועל אדם בארץ" חותם את מאסף ירושלים ה-10. תוספת נוי למאסף הם ציוריהם של רחל אסקולי הלר, אברהם אופק, לואיז שץ, צבי גרונדמן, אריה מרזר, יעקב פינס, משה אל-נתן ודוד פלומבו.

שנים עשר

כל פגישה מחודשת עם שירתו של גדול הסימבוליסטים הרוסיים, אלכסנדר בלוק (1880—1921), מרענן ומטהר. הכשרון המופ" לא של המשורר, הפורץ ומפכה ממעמקים, מבריק ומדהים מחדש. מעמקיו של בלוק הם הסטיכיה של הרחוניות הרוסית ההיסטורית, שידעה להעלות את האדם אל מרום-שמיים ולגלגלו באשפתות. מקורה—הנצרות המזרחית בגוניה הפראבוסלביים והסלאבופי-ליים, המלאה מיסטיקה וסימבוליקה. "גם על הרי-סיני, גם בעליית העלמה הקדושה, וגם בחדר-עבודתו של אמן גדול נשמעות המלים: בקש את ארץ-הייעוד", כתב בלוק באחד ממאמריו. משכלונה של מהפכת 1905 ועד למהפכת אוקטובר 1917 נדד בלוק במדבר הגדול של רוסיה הצארית לקראת "ארץ-הייעוד" של רוסיה משיחית וגואלת.

אהרן אפלפלד מעלה בסיפורו "הספינה" הווי חיים של פליטים בספינת-גרוטות כאשר "הימים ארוכים, השעות מלאות ואפילו הרג-עים טעונים זמן, והאנשים נוברים זה בזה כשמש זו הנוברת בהם..." בסגנונו המיוחד והמקורי מתאר אפלפלד את חוויותיהם הקטנות והקצרות של הניצולים, המלאים בעיות כרימון, ונוגע בקלות, כמו בראשי אצבעותיו, במעמקי נפשן של הדמויות, שלאחר שואת-אירופה הן מצויות בדרך—שאינה מסתיימת לעולם—בחזרה לחיים "הנורמליים והרגילים". אסתר ראב מספרת זכרונות מביקורה אצל סבתא והדברים מעלים את אוירת הארץ מלפני שנים רבות. סיפורו של לייב רוכמן, שתורגם מאידיש בידי א. ד. שפיר, מעלה חוויות של אחד מניצולי השור' אה השב אל עירו שחרבה ואל קבר אביו. הסיפור "מים טובים" של דוד שחר גמנה על סיפורי ירושלים שלו.

בחלק הסיפורי משתתפים עוד יצחק אורן (כצל ברחובות הנהר); שמאי גולן (השני-בה); שרגא קדרי (הקומה השמינית); צבי ברמאיר (בני חורין); רחל זימן (רחוק מהעין); יהודה האזרחי (רופוס בא לקוני-צרט); אברהם הוס (עזרובעל); אברהם עמיצור (נאד דבש); אהוד בן-עזר (לילות עם שרה).

מדור הבקורת מוקדש בחלקו ליצירת עגנון ובו מאמריהם של גרשון שקד (על "בארה של מרים"); אראלה אברמסון (על "במע-גלי צדק"); ק.א. ברתני (על "שירה שליו"). ישורון קשת כותב על "אמנות התבליט של אריה מרזר"; ישראל כהן על "דמויות ותמור-נות-לשון מיתיות בשירת יעקב שטיינברג"; אריה ליפשיץ על "המוזור והדממה", לשי-רתה של לאה גולדברג; ישעיה רבינוביץ על "טפח בשירי יהודה עמיחי"; ארנה גולן על "בקורת הספרות בהגותו של שלמה צמח".

במאמרים על הגות ועל מחשבה היהודית משתתפים נתן רוטנשטרייך "על היחס למ-סורת היהודית"; חיים רמבני על "משמעות היהדות ועמידתה במבחן ההיסטוריה"; ש.ה. ברגמן על "חינוך המין האנושי והפולמוס

* אלכסנדר בלוק: שנים עשר; תרגום: א. שלונסקי (ציורים: ג. אנקוב); ספרית פועלים, 1972; 99 עמ'.

היחפים יצאו לכבוש את העולם מתוך-צער עמוק שבלב. יגון היקום כולו מקנן בתוכם. מהיפות השורות הקצרות: "את עצבת עצב לי; / יגון יגונותיים, / עד מוות. / עתותי אשמח, אשמח... / צרותי אפכת, אפכת... / זרעונין אפצח, אפצח... / בסכין / ארצח, ארצח..." ומיד לאחר שירה יחפנית זו באה הכרזה: "משעמם לי", ולאחריה: "תפילת-אשכבה לבורז'וי הנרצח". ועל הכל עולה הסופה ובוולעת את יצריהם ומאבקייהם של האנשים שהם שנים-עשר שליחים לתורה החדשה, זו הבוקעת ממוסקבה האדומה, עת "קדימה, קדימה צועד / העם העובד".

אברהם שלונסקי הכניס שינויים בנוסח הראשון שלו, שפורסם ב"שירת רוסייה" שהו-פיעה לפני שלושים שנה. חזקה עליו ששיפר את התרגום והיטיב להריק את השירה לעברית. אך עצם מעשה התרגום, המופלא והמורכב, הוא כאן פלא לשוני. כל השוואה שבאקראי בין פסוקי המקור לפסוקי התרגום מעידה על מעשי-הפלא של שלונסקי. על המהדורה היפה-להפליא של המקור, על התרגום ועל האיורים יש לברך את ספריית הפועלים.

תחנת האטום

הלדור לקסנס, זה כינויו הספרותי של הלדור גודמנסון, נמנה על סופריה המעולים של איסלנד. בשנת 1955 קיבל את פרס-נובל לספרות וספריו זכו לתפוצה רבה בלשונות שונות. הוא הרבה לנדוד בארצות רבות וסגד לאמונה הקאתולית ולאחר-מכן לקומוניזם. אך משחזר למולדתו והשתקע בבית הבנוי על סלע ליד בית אביו, אשר בילדותו האמין כי "טרולים" שוכנים בו, שב לתרבות ה"סאגות" של ארצו. הוא העיד על איסלנד כי "אנו העם הקטן ביותר בעולם, אבל אנו חיים מתחת לשמיים הגדולים ביותר ובסע-

המהפכה הקומוניסטית היתה לו בחינת ראי-שיתה של גאולה, שבאה-ולא-באה לעולם. יחסה אליה היה דר-משמע: הוא הלך שבי אחר קסמיה, אך עם זאת ראה מקרוב את האימים ואת הזוועות שציינו את הולדתו של החזון החברתי הנאצל ביותר. בשירתו "שנים עשר", שהפכה כעין המנון של בני-דורו, תיאר שנים-עשר מהפכנים הצועדים בליל-סופה בו הרוח והשלג משתלטים על מלוא היקום. מאחריהם נגרך כלב צרוע, נציג המשטר הישן, ולפניהם—ישוע המשיח. שנים-עשר שלוחי המהפכה מסמלים את שנים-עשר השליחים של ישוע, ואולי אפילו את שנים-עשר שבטי ישראל.

כתיבת הפואימה, שנמשכה שלושה שבועות, היתה כולה מעשה של "גילויי-שכינה". לאחר שסיים סיפר בליק: "שאון גורא עולה מקרבי ומסביבי... גוגול שמע רעש זה... היום הנני גאון". המפורר חש בכוחה העצום של יצירתו, ובלעג דחה את הפרשנות הפור-ליטית שהחלה מיד עם פירסום הפואימה. הוא תפס בחוש שהצליח להביע את המור-זיקה של המהפכה ולהעלות את רינת העולם העולה ואת אנקת-הנכאים של העולם הישן, המתמוטט לעיניו.

אווירת הפואימה עולה ויורדת בסערה של שחור ערב ולובן שלג. על שלטי המהפכה, העשויים בד, בוכה זקנה. לבה מר לה על הביבוז: "כמה לפשוט בה לרגלי בחורים, והמה-עירום ועריה..." כל שורה מלאה מנגינות, ניגונים של זריחה ושל שקיעה. ואם מעט לנו הציור הפלאסטי-כמעט של המשורר הרי באים איריו המקוריים של ג. אנקוב, בהם גיונו המהדירים את המקור הרוסי ואת התרגום העברי. האיורים מראים בעליל את דחיסותה של האווירה, כאשר עור-למות עולים ושוקעים בתוך הסופה. השמיים שחורים ומרעיפים אהבת-אדם. לחם אין, אך יש אחוה. הרוח מיללת, וכמיטב המסורת הרוסית יש רצון לנשק כל הלך באורו של השחר, שיעלה לאחר הלילה השחור. ובלב-ירתח הזעם, "זעם שחור, זעם שבעתיים..." בקור מהלכים שנים-עשר מהפכנים. כל כור-נתם היתה להצית תבערת-עולם בדם ובאש.

* הלדור לקסנס: תחנת האטום; תרגום: ג. אריוך; עם עובד / ספריה לעם, 1972; 209 עמ'.

של מלחמת-העולם השנייה. הוא כותב בפירוש כי לאחר בוכנוואלד "מן הנמנע להיות משורר. הרגשות משותקים ואינם סרים למשמעתך, אחרי שראית את תמונות הגופים השלדיים האלה: את הפיות המתים, הפעור-רים. חיי האהבה של דג השיבוטה, השושן הפרוח באחו, האבת המשורר—כל זה תם ונשלם. טריסטאן ואיזולדה מתו. הם מתו בבוכנוואלד. והזמיר ניטל ממנו קולו, משום שאנחנו ניטל מאתנו כוח השמע, האזנים שלנו מתו. האזנים שלנו מתו בבוכנוואלד. מכאן ואילך לא יסכון שום דבר, שהוא פחות מהתאבדות..."

הכרתו הברורה של לקסנס בשקיעת האלים ושקיעת החיים משתקפת בספרו. על מכיתות האידיאלים הגדולים של הדת והמהפכה החברתית חוזר המחבר בתשובה שלמה אל דרך חייהם של איכרי איסלנד. מאבקם עם איתני-הטבע חישל אותם והעמיק את אמונתם באדם, באדם בלבד. זו הבשורה הרועפת מספרו "תחנת האטום" כמו מספריו האחרים. חיבורו מלא לעג ואירוניה לחיים המערביים, הנטולים ערכים.

רק הכפריים והחקלאים יימלטו מן האבדון האטומי הצפוי. הם מאמינים בכוחם החיוני ובטוחים כי לאחר הכליון הגמור "תקום התרבות הכפרית, העולם היעשה גן כזה שלא היה כמוהו מעולם אלא בחלומות ובשירה..." לקסנס מאמין בארצו ובעתידה. הקיסרות הרומאית לא היתה, לדעתו, ארץ, כי אם "ציי-ביליזציה מגובשת ומוזוינת". סין היתה ציבי-ליזציה מוסרית. גם הנצרות של ימי-הביניים, הקאפיטליזם, הקומוניזם, המזרח והמערב—לא היו ארצות. רק איסלנד היא ארץ על-פי הגדרתה הגיאוגרפית, ואילו "הפצצה האטום" מית תמחה ערים ולא גיאוגרפיה, ואיסלנד תוסיף איפוא להתקיים..."

כל האווירה בספר רוויה אהבת-מולדת רבה, שדי בה להבטיח את אשרו של האדם, וזאת בעולם טראגי ומסוכן שאינו יודע להעלות ארוכה לחלאיו ולמדויו.

רות הגדולות ביותר בעולם". לקסנס כתב שירים, מחזות, רשמי-מסע, אך הצלחתו למציאות של זמנו ודורו אך לא פחות מכך מושרשים הם בחיי המוסר של אבותיו ואבות-אבותיו הצפוניים.

גם ב"תחנת האטום" עוסק לקסנס בפרובלי-מטיקה דומה. באמצעות העימות שבין תר-שבי הצפון לתושבי הדרום של אי-מולדתו הוא שר שיר-התילה למסורת החיים הפ-שוטה והאנושית של איכרי איסלנד. בתוך אנשי הצפון נשתמרו המסורות העממיות של הסאגות העתיקות ושל התרבות הוויקינגית על עקרונותיהן המוסריים. לעומתם הושפעו תושבי הדרום מן התרבות המערבית ונטשו את אורח-החיים של הדורות הקודמים. המל-חמה בין העולם הישן והחדש נטושה בכל מערכי החיים—בחברה, בכלכלה, במדי-ניות—ואת חריפותה הגדולה מעלה המחבר בתחום היחסים שבין הבריות. הפולמוס על תחנה אטומית, שהאמריקאים עומדים לה-קים באיסלנד, משמש כעין "שיבוט" לבני איסלנד, קו חוצה ומפריד בין איסלנד הישנה לאיסלנד החדשה והמודרנית.

את הצפון מגלמת כאן נערה צעירה, הבאה לשרת בביתו של חבר-פרלמנט בדרום המי-צג את אזור מגוריה. לאחר שהרתה בלא נישואים, חוזרת היא להוריה ולכפרה. בכפר נמשכים החיים השקטים, אשר האירוע המר-נוי בהם הוא בניית כנסייה שבטכס הקדשתה מטבילים את התינוקת שנולדה לאותה נערה. וכשהאם הצעירה חוששת ושואלת את הכו-הן, "אם אין הוהירות מחייבת לשמור מרחק גדול ככל האפשר בין האלים ובין בני האדם, רק חייך וליטף את לחיי ולחש לי כממתיק סוד: 'אל תשימי לב למה שאני קורא מן הספר בשפתי: בלבנו פנימה נקדש אותה למדרון החיים'. כי החיים הם מדרון, וכל החכמה היא להתקדם בירידה ולא למעוד ולא ליפול תוך כדי צעידה לאורן של אמי-נות טבעיות של מוסר ואנושיות שהיו נר-לרגלי קדמונים.

היטב יודע לקסנס את מכאובי דורנו. "תחנת האטום" הופיע שנים מעטות לאחר הזוועות

העולמא

ע. סיון: העולמא והשלטון בסוריה במאות הי"א והי"ב; ג. לבציון: מעמד העולמא בסודאן המערבית עד המאה החמש-עשרה; ש. שמיר: החג' הסורי כגורם בתהליך עלייתם של האעיאן והעולמא בדמשק. חלק שני: דת ועולמא בתקופת ראשית המודרניזציה—

מ. וינטר: המואלד במצרים מראשית המאה השמונה-עשרה עד לאמצע המאה העשרים; ח. שקד: הביוגרפיות של עולמא בח'טט של עלי פאשא מובארק כמקור לתולדות העולמא במצרים במאה הי"ט; א. לוי: העולמא העות'מאניים והריפורמות הצבאיות של סולטאן מחמוד השני; מ. מעוז: העולמא ותהליך המודרניזציה בסוריה באמצע המאה הי"ט; ג. ורבורג: עולמא, דת עממית ומ' דיניות דתית בסודאן הצפוני: 1899—1918; ד. קושניר: לאום, דת ולשון בתקופת עבד אל-חמיד השני; ד. פרחי: השריעה כסיס' מא למאבק פוליטי נגד התורכים הצעירים—

תקרית ה-31 במארת.

חלק שלישי: העולמא במדינה ובחברה בימינו—

י. פורת: אל-חאג' אמינ אל-חוסייני, מופ' תי ירושלים—עלייתו והתגבשות מעמדו; י. פרידמן: יחסה של ג'מעית'י לעלמא'י הנד לתנועה הלאומית ההודית ולהקמת פאכסתאן; פ. שנער: קווים לחזונום ההיס'טורית של העולמא הריפורמיים במגרב בן זמננו; ת. לצרוס'יפה: היש מחשבה דתית חדשה בין חכמי אל-אזהר כיום?; א. ליש: הקאדים והשריעה בישראל.

רוב המאמרים מיועדים בעיקר לאנשי-מק' צוע, אך יש מהם שימשכו גם קוראים המ' עוניינים בתולדותיהן של ארצות האסלאם או בשאלת מקומם והשפעתם של אנשי' הדת בחברה. במיוחד מאלפים ומעניינים מבחינה זו מאמריהם של י. פרידמן ופ. שנער, העוסקים בעמדתם של העולמא ובתפקיד שמילאו בתנועות לאומיות מודר'ניות בהודו (פרידמן) ובמגרב (שנער).

יש להודות לעורך על שהגיש קובץ רב' ערך זה לקורא העברי.

מ. מ.

הקובץ שלפנינו מוקדש לזכרו של פרופ' אוריאל הד, מן הבולטים שבמורהנים היש'ראלים שנפטר בלא עת. ספר זה הוא רא' שון בסדרת מחקרים על שם אוריאל הד מטעם החברה המדעית הישראלית והמכון ללימודי אסיה ואפריקה באוניברסיטה העב'רית. בקובץ תשעה-עשר מאמרים, מהם מאת חברי-להוראה של פרופ' הד המנוח ומהם מאת תלמידיו שנעשו חוקרים ומורים. הקובץ מביא קשת נושאים רחבה ומגוונת. בתוכה תופסת התקופה העות'מאנית מקום רחב במיוחד, ולא במקרה, שהרי ההיסט'ר'יה העות'מאנית והדיפלומטיקה (כלומר חקר התעודות הרשמיות) העות'מאנית היו תחום המחקר וההוראה העיקרי של פרופ' הד. חמישה מן המאמרים שבקובץ, פרי עטם של תלמידיו (ש. שמיר, א. לוי, מ. מעוז, ד. קושניר וד. פרחי), מבוססים על מסמכים עות'מאניים.

מן הנמנע הוא לדון בכל מאמר ולהעריכו במסגרת רשימה זו. קו אפייני לקבצים המכ'נסים פרי עטם של חוקרים שונים הוא שהמאמרים שבהם נבדלים זה מזה ברמתם המחקרית ובמידת מקוריותם. אף-על-פי' כן ראוי למסור לפחות את תוכן-העניינים של הקובץ כדי לאפשר למעוניינים בנושא זה או אחר להכיר את שיכול הספר שלפ'נינו להציע להם. הספר נחלק לשלושה חלקים לפי התקופות ההיסטוריות, וזה תכנו:

חלק ראשון: האסלאם הקלאסי והחברה המסורתית—

מ. פלסנר: מינות וראצינוליות במאות הראשונות של האסלאם; ר. ברונושיג: פולחן וזמן באסלאם הקלאסי; ש. פינס: הערה בענין הוראה עתיקה למונח מת'כלם; ד. איילון: חוק היאסא המונגולי והאוקלוסיה האורחית של קהיר הממלוכית;

* העולמא ובעיות דת בעולם המוסלמים / מחקרים לזכר אוריאל הד ז"ל; ערך: גב' ריאל בר; הוצאת מאגנס, ירושלים, 1971.

חילת הדברים. אירע לגלברייט מה שאירע למלומדים המכובדים אותם זיכה בכמה הצלפות טובות. וברתו אומצה, לעתים בצור-רה שרירותית ובלתי-מאוזנת, גם במדינות שמחוץ לארצות-הברית. הוגעו-ידעות חברת-תיים שונים הגיעו למסקנה כי חברת-השפע והצריכה היא בהכרח חברה של ניוון, וכי יש להציל את חברתם מפגיעה של זו על-ידי בלימת גידול התוצר ועל-ידי אידיאו-לוגיה הפוכה מזו של "כלכלת השוק", כלומר אידיאולוגיה הגורסת בלימה מכוונת של גידול התוצר והשפע, כדי להימנע מחלאיה של זו. אבל ראוי לזכור כי מה שנכון לגבי ארצות-הברית אינו נכון בהכרח לארצות כמו ישראל, למשל. כאן גידול התוצר והשיגשוג הכלכלי לא הגיעו עדיין לרמה המחייבת בלימה, ואין צריך לומר שלא הגיעו ליצירת כלכלה היכולה להקצות את כל המשאבים הדרושים לשירותים סוציאליים כוללניים, אוניברסליים והולמים. כאן, בלימת גידולו של התוצר פירושה מניעת היוצרותם של אותם משאבים הדרושים ליצירת הבטחון הסוציאלי המיוחל.

אכן, בעייתה של מדינה כישראל היא החיי-פוש אחר איזון בריא בין שאיפה לגידול בתוצר ובין שאיפה להרחבת החקיקה הסוציאלי, העולה במשאבים הרבה, מתוך שיקולים נורמאטיביים ותועלתיים כאחד, שכן השקעה בשירותים סוציאליים היא עצה מה המרץ לגידול כלכלי.

חשיבות משנתו של גלברייט היא בהחדרתה התודעה כי ייצור מוגבר איננו המבחן להישג חברתי ואינו הפתרון לכל הנגעים החברתיים כשם שנכון הוא שהתורה הקיימת סיאנית של הרחבת התפוקה במשק וההכנסה אינה יכולה לפתור את בעיית המחסור. אולם גלברייט אינו נותן תשובה חיובית וחותרת על השאלה אם מאפשרת החברה הקאפיטליסטית תיכנון כולל והקצאת משאבים גדולים לשירותים סוציאליים. אין ספק כי בהדרגה נמצאת גם היא חייבת להיענות לאתגר שהעוני החדש מציב בפניה, אך האם די בתגובתה האטית לעשות את הרושם הדרוש? והאם יש ביכולתה

חברת השפע

ג'ון ק. גלברייט יצא לקעקע מן היסוד, בבקאות תיאורטיות עמוקה, נסיון מעשי ושנינות חדה, את ה"חכמה המקובלת" של כלכלני "השוק", ונמצא הוא עצמו יוצר "חכמה מקובלת" חדשה. התיזה היסודית של גלברייט היא שהגידול בתוצר הלאומי הגלמי ובצריכה, השיגשוג הכלכלי של חברה, ההתפתחות הטכנולוגית—כל אלה אינם פותרים את חלאיה הקשים של החברה המודרנית, "חברת השפע". האמונה כי גידול התוצר, המלווה גם גידול בהכנסה, יחסל את העוני היא אמונת-שווא. בלב-לבה של "חברת השפע" קיימים כסיסי-עוני גדולים ומנוונים, המתבלטים עוד יותר על רקע השיגשוג הכלכלי. השפע אינו מתחלק שווה-בשווה. טבעו שהוא נופל בחלקם של רבים-ביחס אך נשאר הרחק מהשיגידים של מעטים-ביחס—אותם 10% עניים אשר "חוק-הברזל" של העוני מחייב שיימצאו בתוך חברת-השפע. אלה האנשים שאינם מסוגלים להשיג פירוורים מועגת השפע וכך נמצאים הם עניים יותר ויותר לפי שהפער היחסי בינם לבין האחרים גדל והולך. בתחום הפוליטי פירושה של "כלכלת-השוק" הוא נסיגה מיסודותיה של "מדינת-הרווחה" והכלכלה המתוכננת, דחיית הצורך בהקצאת משאבים לסעד ורווחה משום שהקצאה זאת מדלדלת את התקציב ומשמשת מכשול לגידול התוצר.

גלברייט מפריד בתוקף טענה זו. מי שמתבקש לשוב אל "כלכלת השוק" מבקש לבטל את "מדינת הרווחה", כל שכן את האפשרות לשכללה, והוא דן מיליונים רבים לעוני ומחסור לפי שהללו לעולם לא יוכלו לקחת חלק במירוץ אל השפע. אדרבה, סבור גלברייט, דווקא "חברת-השפע" הקאפיטליסטית-הטכנולוגית חייבת בתיכנון כלכלי ובתחיקה סוציאליית נרחבת.

כאן כדאי להעיר על מה שכבר הוזכר בתל

ג'ון ק. גלברייט: חברת השפע; תרגום: יוסף עוויאל; עם עובד / ספרית אפקים, 1974; 288 עמ'.

להתגבר על המכשולים, שהם מטבעו של משטר קאפיטליסטי, המונעים תיכנון כולל אפקטיבי שיהפוך את חברת-השפע לא לחברה שוויונית אלא לחברה שכל אורחיה נמצאים בשיעור-מה מעבר ל"קו-העוני"? אין ספק שגלברייט אופטימי, ועם זאת גם ברי לו שאם יימנעו מעצבי המדיניות ההברתית מלפעול לחוקה צודקת של השפע יהיה הדבר טראגי ביותר.

ש. י.

הקץ לעוני

מלחמת-העולם השניה הולידה את כלכלת-השפע, את "החברה המתוכננת" ואת "מדי-נת-הרווחה". אחריה באה ההצלחה רבת-הרושם של שיקום אירופה באמצעות הון אמריקאי וגילתה את השינוי שחל ביחסו לתפקידי ההון המושקע בארצות-החוץ. סופית וללא עירעור עוצבה התודעה של "היס-טוריה אוניברסאלית" ונפתחה התגוששות אידיאולוגית ומעצמתית מחדשת על נפשו של "העולם השלישי", זאת הפעם בכלים שונים מאלה ששימשו את "האימפריאליזם החדש". בארצות המערב החל עיסוק אינ-טנסיבי בבניית החברה מחדש, ובתוך כך הוסטו הדגש ומרכז-הכובד אל הצורך בבינייה מחדשת של החברה העולמית כולה; הצורך בבניית כלכלה בינלאומית שתרה שוויון רמות-חיים בעולם. פירושו של דבר, שינוי יסודי במדיניות ההשקעות והפיתוח ומהפכה יסודית בכל הנוגע למבנה הכלכלה ואת החברה כחברי האימפריות והפיכת מושבות-לשעבר לארצות מיצרות ומיצאות ולא רק מיבאות.

בספר שכתב דוד הורביץ מיד עם תום מלחמת-העולם השניה ציטט מתוך דו"ח של ועדה אמריקאית האומר: "אחת העובדות הכלכליות החשובות ביותר שלמדנו

* דוד הורביץ; הקץ לעוני; תרגום: יוחנן עומרי; ספרית פועלים, בשיתוף עם מכון הורביץ לחקר ארצות מתפתחות באוניברסיטת תל-אביב, 1972; 155 עמ'.

בעשר השנים האחרונות היא זו כי אפשר וצריך להשתמש באמצעים פיסקליים ובפוליטיקה כספית להפעלת כלכלה מתרחבת. אין לנו לחשוד מפני שיטת המטבע ומפני מנגנון הייצור שלנו. כבר אנו משתלטים על דרכי השימוש באוצרות העולם. זה כבר ידענו על האפשרויות בשטח זה, אולם יראנו לנקוט בשיטה הזאת... עומדים אנו על מפתנה של כלכלת השפע. יש בכוחו של הדור הזה לא בלבד ליצור שפע, אלא גם לחלקו, ואין אנו צריכים אלא לפתוח את השער לכלכלה כזאת, לעשות את הצעד הנחשוני לביצוע נועז של רצון ההגשמה". מאז לא זזה האופטימיות מדוד הורוביץ, אשר שנים רבות שימש נגיד בנק-ישראל ותרם תרומה עיונית ומעשית חשובה לקידום הרעיון של כלכלת-שפע בינלאומית; בבטחון-עצמי רב שבה האופטימיות ועולה גם בספרו החדש. לדאבון-הלב, דומה שהיא לוקה בשני חסרונות עקריים. ראשית, היא רואה כענין שולי את העובדה ש"חברת-השפע" המערבית הולידה כיוני-עוני גדולים ולא הצליחה—או לא רצתה—ליצור חלוקה שווה או הוגנת של השפע הנוצר כתוצאה מכלכלה מתוכננת, גידול כלכלי וטכנולוגיה מתקדמת. חוסר-הצלחה זה מעיק והולך על תודעת המערב ומשקיע אותה בהתעסקות ערה ופולמוסנית סביב התופעה של "העוני החדש" והוא מוליד ספקנות בקשר ליכולתו של המערב לפתור את בעיות העוני האוניברסאלי בטרם יעשה ויצליח בביתו פנימה. שנית, נראה כי הורוביץ מתעלם מן השפע הרב של המכשולים והעפכות המונחים לפני כל נסיון להגשים כלכלה בינלאומית מתוכננת, שתכליתה לחולל מהפכה במבנה החברתי והכלכלי של "העולם השלישי" ולי הביא לשינוי הגישה כלפיו מצד המדינות העשירות.

לאחר שקראתי ספר זה מצאתי בעתון יומי דעה של מומחה הסבור כי גילויים אחרונים מסלקים סופית את "השד המאלתוסיאני" לפי שאין ספק עתה כי אכן יוכל העולם לספק את כל כמויות המזון שיצטרך להן—הן בדמוגרפיה של היום הן בדמוגרפיה של

של העוני, הן בחברה המערבית והן בחברת הכלל-עולמית, עדיין ארוכה מאד-מאד. הורוביץ מביא, כמובן, שורה ארוכה של הנחות והצעות תיאורטיות נכונות ומקיפות, אך התעלמותו מן הקשיים והעיכובים בדרך למימושם משווה למחקר זה—המתנהל על פסים של גישה מדעית ומיתודה מדעית—אופי של חזון או אוטופיה.

י. פ.

ימים יבואו. אכן, הטכנולוגיה וגידול המ-זון, וכן ההתפתחות בשטחים אחרים, הפרו את התחזית המלתוסיאנית, אך אם גם הוכח שוב שהאדם מסוגל ליצר די מזון לפיות הקיימים והנולדים, אין בכך עדיין כדי להשיב רוח אופטימית. חיסול ה"גיאוגרפיה של הרעב" עדיין איננו חיסול הגיאוגרפיה של העוני. עוני בחברה מודרנית אינו נמדד עוד על-פי כמויות המזון, והדרך לחיסולו

המשתתפים בחוברת

ראשון למחברים הקנדים-הצרפתים ("הקיבקים") המיוצגים בחוברת זו הוא, לפי סדר הא"ב, המשורר פ'רנאן אוֹאֶלֶט (Ouellette), מעורכיו ומיסדיו של כתב-העת הספרותי "ליברטה" (חירות). הוא נולד ב-1930 במוֹנְרִיָאֵל (מוֹנְטְרִיָאֵל), ומאז החל לפרסם מיצירותיו ב-1955 הוציא 5 ספרי שירה ו-4 ספרי מסות וביוגרפיה. בעד אחד מספרי המסות שלו זכה ב-1971 ב"פרס המושל-הכללי" של קנדה, שמתעמים מדיננים סירב לקבלו. הוא היה חבר במשלחת של עורכי-"ליברטה" למיפגש עם עורכי "קשת" בינואר 1972. החלק הראשון של "לשון בני-אדם" מאת משה אטר נדפס בחוברתנו הקודמת. יובר אַקֵן (Acquin) הוא יליד 1929. "המקצוע / סופר" לקוח מקובץ יצירותיו "אין מנוס" (1971). ז'יל אַרְשָׁמֵבֵל נולד ב-1933. "הבה נדבר עלי" הופיע ב-1970. אנדרה בלוֹ (Belleau), מעורכי "ליברטה" ומיסדיו, שנולד ב-1930 בכפר ליד מונטריאל, ידוע כמבקר ספרותי, מסאי ופרוזאיקן. הוא מלמד את ספרות צרפת של המאה הי"ח באוניברסיטת-קיבק במוֹנְרִיָאֵל. השתתף במיפגש "קשת"-"ליברטה" בירושלים בינואר 1972. ישראל בן-איתמר הוא השם החדש שבחר לו ישראל קפוטה, משורר ומורה להיסטוריה בנתניה, המוכר כבר לקוראי רבעוננו. משה בן-שאל, אשר ידו בשירה כבפרוזה, בתיאטרון כבציור, מפרסם מדי-פעם ב"קשת" דברי שיר ופרוזה, לסירוגים. הרומניסט ריאָל בּוֹאֶה (Benoit) תופס מקום בולט בראדיו ובטלביזיה בארצו. עדוֹ בּוֹסּוֹק, משורר ירושלמי, כבר פרסם משיריו ב"קשת" לוֹמֵ. ז'רָר בּוֹסֶט (Bessette), בן 52, הוציא עד כה 4 רומנים, קובץ שירים וקובץ בקורת. הוא הוכתר ב-3 פרסים ספרותיים, וכיום הוא מלמד ספרות צרפתית באוניברסיטת קווינס באונטאריֹו. ז'ק בּוֹ (Brault), יליד 1933, הוא משורר ומבקר ידוע בארצו ומלמד פילוסופיה, אסתטיקה וספרות קיבקית באוניברסיטת מונריאל. "משום מקום" לקוח מקובץ-שיריו, "זכרון", שזיפהו בשני פרסים ספרותיים. בינה ברזל היא עתונאית תל-אביבית המכינה עתה לפירסום קובץ משיריה. אֶלֶן גְרָאנְבוֹאֶה (Grandbois), יליד 1900, נחשב מאבות השירה החדשה בקיבק. הקטעים המובאים בחוברת זו לקוחים מן הפואימה "כלולות" (Noces). אֶן הֶבֶרְט (Hébert), משוררת ורומניסטית קיבקית ילידת 1916, פירסמה קצבי שירה ופרוזה הן בקנדה הן בצרפת. טניה הדר מפרסמת ב"קשת" זו פעם ראשונה. היא מורת-תיכון בתי"א, בוגרת אוניברסיטת ירושלים, נשואה ואם לבת. הקטע המובא כאן משל פּוֹל טוּפֵן (Toupin) בן ה-54 לקוח מספרו, "זכרונות למחר", שהופיע ב-1960. צ'בי יאיר הוא משורר יליד רוסיה הקרפאטית, הכותב שירים עבריים בניו-יורק. "טיפולים אחרונים" הוא מערכה ראשונה למחזה חדש בשם זה מאת אברהם ב. יהושע. המחזה עצמו יוצג בקרוב בתיאטרון העירוני של חיפה, בבימויו של עודד קוטלר. אהרן כהן הוא המוזרחן הנודע מקיבוץ שער-העמקים. פּוֹל-מָאָרִי לָאפּוֹאֵנט (Lapointe), יליד 1929, הוא משורר, איש-ראדיו ועתונאי. שיריו של ז'ילבר לאנז'וֹן (Langevin), בן ה-34, לקוחים מקובץ-שיריו Origines, בו כינס את שיימו מן השנים 1959-1959. אנדרה מאז'ור (Major), יליד 1942, הוא משורר ומבקר, רומאניסט ועתונאי, שפרסם עד כה קובץ שירים, שני רומנים וקובץ סיפורים. שיריו של יאיר מזור

בחוברת זו הם פירסום בכורה למחברם בן ה-22, סטודנט באוניברסיטת תל-אביב. המשורר ג'ורג' מירון הוא דמות מפתח בהתעוררות הספרותית-הלאומית בקיבוץ בדור האחרון. הוא נולד ב-1928 בכפר עני מצפון למונריאל, שאליה עקר בהיותו בן 19. מאז פיתח פעילות קדחתנית, מסועפת ומקורית בתחומי השירה, המו"לות, המחשבה הלאומית והפוליטיקה. אלבר ממי, הסופר היהודי-התוניסי-הצרפתי היושב בפאריז, ידוע לנו בעיקר בזכות "נציב המלח" ו"דיוקנו של יהודי". מלבד זה הוא עורכה של אנתולוגיה מן השירה הערבית החדשה (בצרפתית). הוא היה מידידיו של פראנץ פאנון, בו עוסקת מסתו בחוברת זו, כשם שהיה מקורב לעוד הרבה אישים מרכזיים בחוגים מהפכניים של "העולם השלישי". בני מין סגל פירסם לא מכבר קובץ ראשון משיריו, "אלקור", בהוצאת "עקד", הוא נולד ברומניה ב-1965 והגיע לישראל ב-1965. עוסק בסרטים. דניאלה סולו-אלדר היא בת 19, תושבת קרית-מוצקין. אנדרה פאייט (Payette) הוא איש-ראדיו ידוע בקנדה, עתונאי וקולנוען, הכותב גם דברי שירה ופרוזה. הוא נולד ב-1930, היה ממיסדי כתב-העת "ליברטה", וב-1971 ערך סיור יסודי בישראל. ראיונות שהקליט כאן עם סופרים נתפרסמו בחוברת דצמבר 1972 של "ליברטה", שהוקדשה כולה לישראל. הפרק משל פראנץ פאנון לקוח מספרו "עור שחור, מסיכות לבנות" של המהפכן האנטילי-האלג'ירי-האפריקאי המנוח, שהגותו ופעלו השפיעו כל-כך בעשור שעבר על חוגים קיצוניים באירופה, באפריקה ובארצות-הברית, בפרט בקרב המיליטאנטים השחורים של ארה"ב. ז'ן-גי פילון (Pilon) הוא עורכו של כתב-העת הקיבוצי "ליברטה", עורך תכניות הספרות, האמנות והדראמה בלשון הצרפתית בראדיו-קנדה, חבר "החברה המלכותית" של קנדה, מוכתר בכמה וכמה פרסים ספרותיים, יוזם המיפגש הספרותי וקשרי-הגומלים בין "קשת" ל"ליברטה" והרוח החיה בכנס-הסופרים הקיבוצי הבינלאומי. הוא נולד ב-1930 בכפר ליד מונריאל. את כל שיריו כינס ב-1969 בקובץ "כמים עצורים", שממנו לקוחים השירים שהובאו בחוברת זו. ביקר בישראל ב-1971 ואחרי-כן ב-1972, במסגרת המיפגש "קשת" — "ליברטה". ז'ק פ'ירון (Ferron), יליד 1921, הוא רופא ופיליטוניסט, מסאי ומספר, מאבות התחייה התרבותית בקיבוץ בדורנו ופעיל במאבקים המדיניים בארצו. בני ציפר כבר פירסם משיריו ב"קשת" נה. רוש קארייה (Carrier), יליד 1930, פירסם כבר כמה רומנים. "המלחמה, יס סיר!" לקוח מן הרומן שלו שהופיע בשם זה ב-1968. עמוס קינן עורר באחרונה, כידוע, פולמוס סוער סביב מחזהו "חברים מספרים על ישו". המשורר דוד רוקח מפרסם מדי-פעם משיריו גם ב"קשת". יעקב שביט ידוע היטב לקוראינו כמספר ומשורר, מבקר ומסאי. סיפורו "חבילות מגרינפלד-סיטי", שנדפס ב"קשת" לו, הומחו באחרונה בטלביזיה, במסגרת "תיאטרון שידורי ישראל", בשם "חבילות מאמריקה", והגיע לגמר בתחרות על פרס-איטליה. שירים קודמים של חיה שנהב פורסמו ב"קשת" נה. א'יב ת'ריאו (Thériault), יליד 1915, הוא מן הסופרים הפוריים ביותר של קיבוץ.

כל התרגומים בחוברת, פרוזה ושירה: אהרן אמיר.

עטיפה: גד אולמן.

מודעות

קשת

חברותינו לנושאים מיוחדים:

- ט (סתיו 1960): אפריקה (חלקית)
י (חורף 1961): אמריקה הלטינית (חלקית)
יג (סתיו 1961): דרום-מזרח אסיה (חלקית)
יד (חורף 1962): ברית-המועצות (חלקית)
טו (אביב 1962): גרמניה (חלקית)
יח (חורף 1963): פולין (חלקית)
יט (אביב 1963): סקנדינביה (חלקית)
כ (קיץ 1963): יפאן
כא (סתיו 1963): המזרח התיכון (שלמה). **אזל**
כג (אביב 1964): ארצות-הברית (חלקית)
כה (סתיו 1964): צרפת (חלקית)
כז (אביב 1965): הולנד (חלקית)
לא (אביב 1966): מה אחרי השלום? (חלקית)
לב (קיץ 1966): תיאטרון (שלמה). **אזל**
לה (אביב 1967): ספרות גרמנית חדשה (שלמה)
מ (קיץ 1968): עשור 1958—1968
מא (סתיו 1968): קולנוע (שלמה)
מג (אביב 1969): ספרות מרי ברוסיה (חלקית)
מד (קיץ 1969): צ'כוסלובקיה (חלקית)
מו (חורף 1970): ספרות אוסטרית חדשה (שלמה)
מז (אביב 1970): הספרות הערבית אחרי 67 (שלמה). **אזל**
מח (קיץ 1970): זכרונות ארץ-ישראל 1830—1930 (שלמה)
נב (קיץ 1971): פרקים בחוויה האמריקאית (שלמה)
נד (חורף 1972): סין (שלמה)
נז (סתיו 1972): ספרות קנדה הצרפתית (חלקית)

זה עתה הופיע

אנתולוגיה אנגלית

לקט שירה
מן המאה העשרים
עד היום

בעריכת שמעון זנדבק
ובתרגומו

בספר זה נאסף מבחר מן השירה האנגלית, המקיף שבעים משוררים ואלף שנות שירה: החל בשיר האנונימי „הגודד“ מן המאה ה-10 וכלה במשורר טד יוז, יליד 1930. לאנתולוגיה מבוא כללי וכן הקדמות קצרות על כל אחד מן המשוררים.

הוצאת שוקן/

ירושלים ותל-אביב

ספרית פועלים בע"מ

ת"א, רח' אלנבי 73, טל. 611431

ז'אן פול סארטר

כתבים נבחרים

בשני כרכים

פילוסופיה • אסתטיקה •

פסיכולוגיה • הברה

בעריכת מנחם ברינקר

שלמה ניצן

שעה גנובה

צילה שמור

השמש היתה אם הם רצו

ספר שירים ראשון. מפתיע בבשלותו

וכובש ביחודו

אברהם בנימין

הראיון המסייע

לבעל-המקצוע והחובב כאחד

14 שנים של הצלחה

הן ערובה לתכנית הספרים המובחרת של
ה"ספריה לעם"

הלוך ושוב — נתן שחם

חיי מיכלאנג'לו — אירווינג סטון (2 חלקים)

השועל לבול התרנגולות — אפרים קישון

תחנת האטום — האלדור לאכסנס

מאהבה של לידי צ'טרלי — ד. ה. לורנס

הנאהבים הצעירים — יסונארי קאואבטה

הבדיחה — מילן קונדרה

עיר ימים רבים — שולמית הר אבן

מבחר ספורי או. הנרי

מגילת סן מיקלה — אקסל מונטה

מחיר התימה לשנה 25.80 ל"י

הוצאת עם עובד, רח' מוא"ה 22 ת"א, טל. 611526

הוצאת נוסדה

דרך ז'בוטינסקי 21 רמת-גן

אחר צהריים בהיר / יואב הלוי

קובץ ספורים החושפים שני עולמות. מחד גיסא—עולם קרוב, הקיבוץ, מקום גידולו וחינוכו של המחבר; מאידך גיסא—עולם רחוק וזר עד לכאב, שאליו נקלע המחבר בנדודיו.

הספר הופיע בספרית מקור בשיתוף עם אגודת הסופרים.

תולדות הפיוט והשירה / א.מ. הברמן

כרך א—ארץ ישראל, בבל, ספרד ושלוחות השירה הספרדית
כרך ב—איטליה, פרובאנס, אשכנז, צרפת ואנגליה

מלבד פרקים בתולדות ספרותנו לדורותיה, יש כאן גם מעין אנתולוגיה. בספר מובעים גם רעיונות חדשים על התפתחות הפיוט והשירה.

הושלם מפעלו הגדול של

פרופ' שלום בארון

היסטוריה חברותית ודתית של עם ישראל

הופיעו שני החלקים האחרונים

של ימי הביניים הראשונים

● המפגש בין מזרח ומערב

● סמכויות שלטון דתיות ומחלוקות

הסדרה הופיעה גם על-ידי אוניברסיטת קולומביה

**"הרי לפנינו ספר שאינו ככל האחרים.
פותחים אותו, שוקעים בקריאה ושוב אין מניחים אותו.
אין זה רומן; אלה הם החיים.
אין זו יצירה; זוהי זעקה.
יש לקרוא ספר זה."**

(ל'אקול ליברטיס)

יש לקרוא את

בשם כל בני-ביתי

מאת

מרטין גריי

נרשם בידי מקס גאלו (תרגום: אהרן אמיר)

זהו מסמך אנושי מזעזע, יצירה יפה הנקראת בלב נצבט ומלא הערצה לאדם אשר העז פנים, אדם אשר סירב להיכנע, מאז הימים המחרידים בפולין השקועה בטירוף ועד לחוילתו השרופה בטאנרן שבצרפת כשלושים שנה לאחר-מכן, למול גיותיהם של אשתו וארבעת ילדיו.

וידנפלד וניקולסון ירושלים

מהדורת "ידיעות אחרונות"

עם הספר

הסדרה המפוארת

חיי יום-יום בעולם העתיק

פייר מונטה : חיי יום-יום במצרים
ז'ורז' קונטנו : חיי יום-יום באשור ובבל
ז'. וק. שארל-פיקאר : חיי יום-יום בקרת-חדשת
רובר פלאסלייר : חיי יום-יום ביוון
ז'ירום קארקופינו : חיי יום-יום ברומא
ז'ק ארגון : חיי יום-יום אצל האטרוסקים

*

הסדרה

חיי יום-יום בארץ-ישראל

האב רולאן דה-וו : חיי יום-יום בישראל
בימי המקרא (א, ב)

שמואל אביצור : חיי יום-יום בארץ-ישראל
במאה הי"ט

עם הספר

ספרים חדשים

האתלטיקה היוונית והיהודים פרופ' הרולד האריס (אוקספורד)

מחקר הזורק אור חדש על תנועת ההתיוונות. ספר שיש בו ענין רב לקורא העברי.
144 עמ'. 8 ל"י

הכנסת. דיונים וחיוכים

יונה כהן (מוותיקי הכתבים הפרלמנטריים של הכנסת)

...ספר קל ונעים לקריאה מושכת, מאלפת ומשעשעת כאחת...

(מתוך דברי מבוא של יו"ר הכנסת מר י. ישעיהו)

160 עמ' + 16 עמ' איורים. 8 ל"י

חיי יוס'יוס בארץ ישראל במאה הי"ט

ד"ר שמואל אביצור

ארחות חיים, עבודה ויצור, תמורות כלכליות וחברתיות, העליה היהודית, סיומה של תקופה.

376 עמ' + 8 עמ' איורים. 18 ל"י

השנים השחורות של יהדות ברה"מ

יהושע גלבוץ

הספר דן בבעיית יהודי בריה"מ, העומדת עתה במרכז חיינו הלאומיים וזכה להדים רבים בארץ ובחו"ל. ... הספר הממצה ביותר על נושא זה שפורסם עד היום.

328 עמ' + 12 עמ' איורים. 20 ל"י

הבריחה תרשישה

מ. י. בן-גבריאל

רומן אוטוביוגרפי מרתק. פאנוראמה היסטורית של יהדות אוסטריה. המבוכה הרעיונית שהביאה ל"בריחה תרשישה" (ירושלים). תיאור ירושלים בימי מלחמת העולם הראשונה.

422 עמ'. 15 ל"י

עיריית תל-אביב—יפו

לשכות המודיעין העירונית בתל-אביב—יפו

מספקות אינפורמציה לאזרח ולתייר על כל שרותי העירייה, משרדי הממשלה, מוסדות הציבור בעיר, הדרכה בענייני סוירים וטיולים בעיר ובארץ.

הלשכות מגישות עזרה במציאת כתובות, שמות ומקומות הרחובות בתל-אביב—יפו, זמני וקוי הנסיעה באוטובוסים, רכבות, אוירונים, אניות וכו' בתי-מלון, תורניות בתי-מרקחת, רופאים, אחיות ועוד. בלשכות המודיעין ניתן גם לסדר הרשמה ל"גחלת", רישום לשיכון של זוגות צעירים, העברות ילדים מבית-ספר אחד לשני ועוד.

בלשכות המודיעין ניתן לקבל ולמלא טופסי בקשה להנחה ממסים, להגיש תלונות על תקלות ומפגעים עירוניים ממשלתיים וכלליים; הפקעת מחירים וכו'.

בלשכות נמכרים כרטיסים מוזלים להצגות תיאטרון וקונצרטים מיוחדים לתושבי השכונות, כרטיסים לטיולים מטעם העירייה ועוד.

שעות קבלת קהל

בימי א—ה	בימי ו וערבי חג	הכתובת
20.00—8.00	14.30—8.00	רחוב פרישמן 42
20.00—7.30	14.00—7.30	690 קו 243311 ככר מלכי ישראל (בית העירייה)
19.30—7.30	14.00—7.30	876631 יפו, שדרות ירושלים 45
19.30—7.30	14.00—7.30	32845 שכונת התקווה, דרך ההגנה 75
19.30—7.30	14.00—7.30	826776 שכונת שפירא, דרך שלמה 138
19.30—7.30	14.00—7.30	415176 רמת-אביב, רחוב ברודצקי 19
19.30—7.30	14.00—7.30	625715 ככר המושבות—המנרה
12.30—7.30	14.00—7.30	225257 הלשכה לתלונות הציבור

קשת

חדשו חתימתכם

עד 15.1.1973

במחיר החתימה הישן: 18 ל"י

לאחר תאריך זה

יהיה מחיר חתימה שנתית

20 ל"י

מחיר החוברת הבודדת עלה כבר מעתה

ל-7 ל"י

עיד הופכת אגרש חניה.

גאם יותרו אגרשי משחקים

לעוד עשר שנים?

קשיי החיים בעיר גוברים מדי יום. התחבורה נחנקת. האויר מזדהם. הרעש גובר. הנסיונות הנעשים בעולם להתגבר על „מחלות“ הערים אינם מדביקים את קצב הגידול של האוכלוסייה, העסקים והתנועה. כדי להציע פתרונות דרושות שיטות לתכנון עירוני.

מדענים במרכז המחקר של י.ב.מ. באוהיו, ארה"ב, פיתחו תוכנית מחשב לבדיקת אלטרנטיבות של תכנון עירוני. המתכנן יכול לנסח במחשב פרוגרמות לבניית שכונה, לרשת כבישים וגשרים, למערכת בתי-ספר, למגרשי משחקים וכו' ולבדוק מה השלכות שיהיו לפתרון המוצע על בעיות אחרות, בתנאים משתנים ובטווח ההתפתחות בשנים הבאות. המכון הישראלי למחקר ומידע אורבני בע"מ, יישם שיטות תכנון מתמטיות באמצעות תכניות י.ב.מ. בדרום-מזרח ירושלים, בתחומי תכנון אורבני במרחב המטרופוליטני של ת"א, בניסוח פרוגרמה לבניית שכונה ט' בבאר-שבע, בניתוח אלטרנטיבות של שימושי קרקע ותחבורה בעיר רוטרדם, בעיצוב פרוגרמות ובפרוייקטים של שיקום ופתוח עירוני בסקוטלנד, בהאמבורג, בפורטוגל ועוד.

י.ב.מ. חברה רב-לאומית.
יוצרת ידע. מפיצה ידע.

מכל מקום לכל מקום.

י.ב.מ. IBM

*****

האמריקניות של קרייזלר

DODGE DART • PLYMOUTH VALIANT

מנוע 6 צילינדר 3700 סמ"ק

המכוניות ששומרות על ערכן
יותר מכל מכונית אמריקאית אחרת

הילוכים אוטומטיים
הגה כוח
מעצורי כוח
מיוזג אוויר

מכונית טובה

מסירה מידית

**CHRYSLER
INTERNATIONAL**

בית קרייזלר מכשירי תנועה בע"מ, דרך פתח-תקוה 74, תל-אביב (טל. 36115) מבית טוב

*****

בנק הפועלים בע"מ

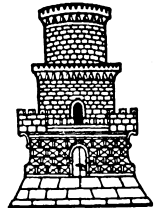

שם שנדאי לזכור אותו
כאשר אתה חושב על השקעה טובה ומכניסה

יוקר המחיה עולה...

אבל עם תכנית
ע ת י ד
של מגדל-בנין
תוכל להנות מתשלום
פרמיה מוקטן
מבלי להפחית מסכום הביטוח
(עד גיל 65)

מגדל-בנין

בנק ישראל אמריקה
לפתוח התעשייה בע"מ

נוסד בשנת 1956

ע"י בנק הפועלים ואמפל

תהיך על שולחןך

מיצים ממותקים
משקה קל מהודים
שימורי פירות
שימורי ירקות
המעולים של
יבין

המאזן ליום 31.12.1971 269.9 מיליון ל"י

הון המניית וקרנות 18.2 מיליון ל"י

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

רופאים,

עורכי דין,

אמנים וגומר

כולם גמרו אומר:

אין כביטוח ב-

הסנה
חברה ישראלית לביטוח בע"מ

מבטח נאמן

מפגעי הזמן

משכנתא כפולה עד 40,000 ל"י ב-9% לשנה ללא הצמדה לתקופה עד 18 שנה, בתכנית "יתרון דירה".

תוכל גם להתקשר. לאחר שעות העבודה,
ל"דיסקונטופון"
הודעתך תוקלט ותיענה למחרת בבוקר.
חייג : תל-אביב 54572 ; ירושלים - 532650 ;
חיפה - 521285.

לכבוד ת.ד. 1836 תליאביב.
נ.א.
אבקש לשלוח אלי בדואר עלון
הסברה על התכנית יתרון דירה
שם
כתובת
טלפון

אם ברצונך לקבל
עלון הסברה לביתך.
מלא נא תלוש זה
ושלחו בדואר

חייג

נורית וגבי נישאו רק לפני שנתיים...

לרשותם דירה צנועה בת שני חדרים אשר נרכשה בחסכוניותהם ובטיעו הוריהם.
אך, לא רחוק היום ודירה זו לא תספיק, אם כוונתם להרחיב את המשפחה.
נורית וגבי חישבו ומצאו, שאם יחסכו בתכנית החסכון "יתרון דירה" מדי חודש סך
של - 250 ל"י, במשך חמש שנים, יעמוד לזכותם סך אמצעים של 48,245.13 ל"י*
המורכב מקרן, דיבידנדים והלוואה בתנאים מיוחדים.

ההלוואה תפרע במשך
9 שנים ברביית בלתי
צמודה של 9%
בלבד.

אם יוספו את
האמצעים אשר
יעמדו לרשותם
עם מכירת דירתם
הנוכחית, יוכלו
בהחלט לרכוש דירה
נאה ומרווחת יותר.
תכנית החסכון
יתרון דירה היא
התכנית הרב גונית
המותרת לחסכון
לדווק ולבעל משפחה.
ילידים ולנכדים.
דאג לעתידך ולעתיד
הישרים לך.
הצטרף
לתכנית החסכון -
יתרון דירה.
* סכום זה עשוי כמחלט
להיות גבוה יותר בשל
ההצמדה למדור

בנק דיסקונט לישראל בנק ברקליס דיסקונט

שיכון עובדים בע"מ

מיסודה של הסתדרות העובדים הכללית

- הותיקה והגדולה בין חברות השיכון הבלתי-ממשלתיות בישראל ובמזרח התיכון
- בונה בעיר ובכפר
- משכנת ותיקים ועולים, פועלים ופקידים, זוגות צעירים, אנשי צבא-הקבע ובעלי-מקצור-עות אקדמאיים
- בנתה עד כה 85,000 דירות
- שיכנה עד כה 450,000 תושבים
- הקימה 12 קריות עובדים ו-100 שכונות פועלים

*

המשרד הראשי:

תל-אביב, רחוב ליאונרדו דה-ווינצ'י 21, טלפון
250211

סניפים:

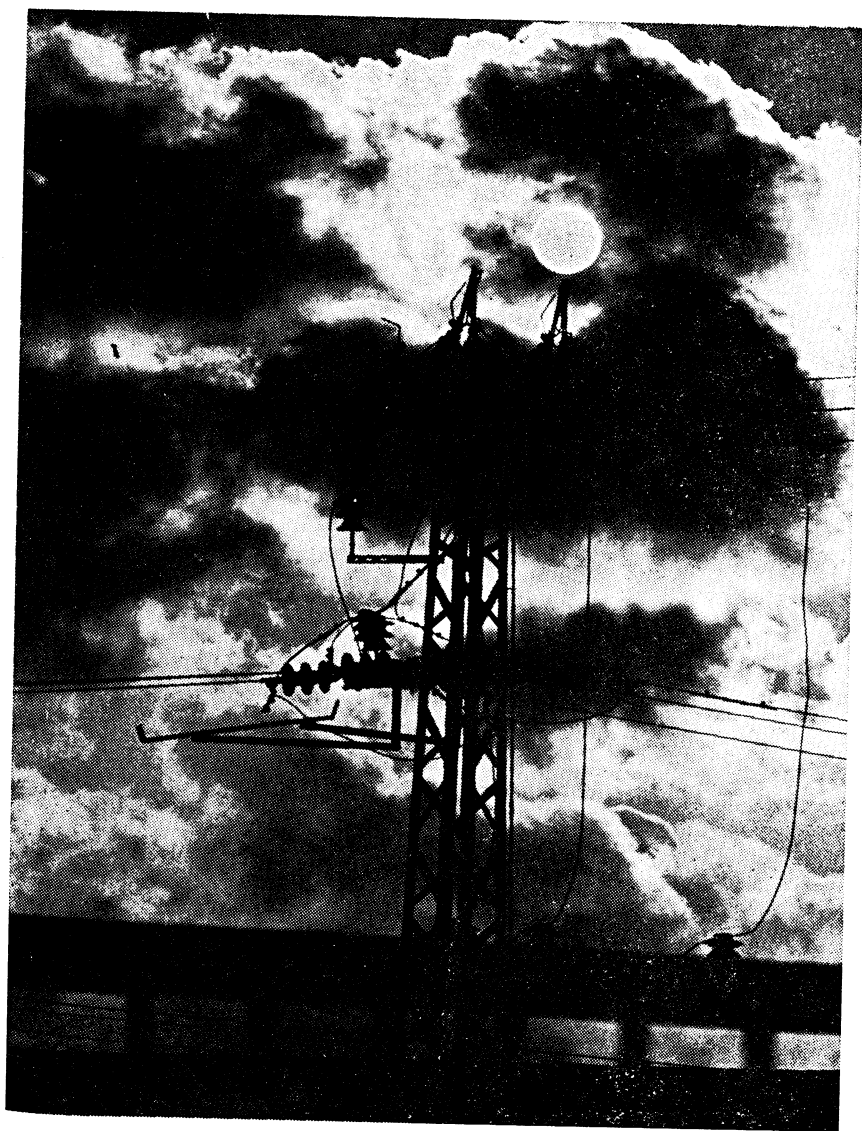
ירושלים, חיפה, תל-אביב, באר-שבע, אשדוד

"דלק" לשרותיך!

המלצה
בינלאומית
לשמן
ישראלי

עמוד חשמל בנגב

חברת החשמל לישראל

